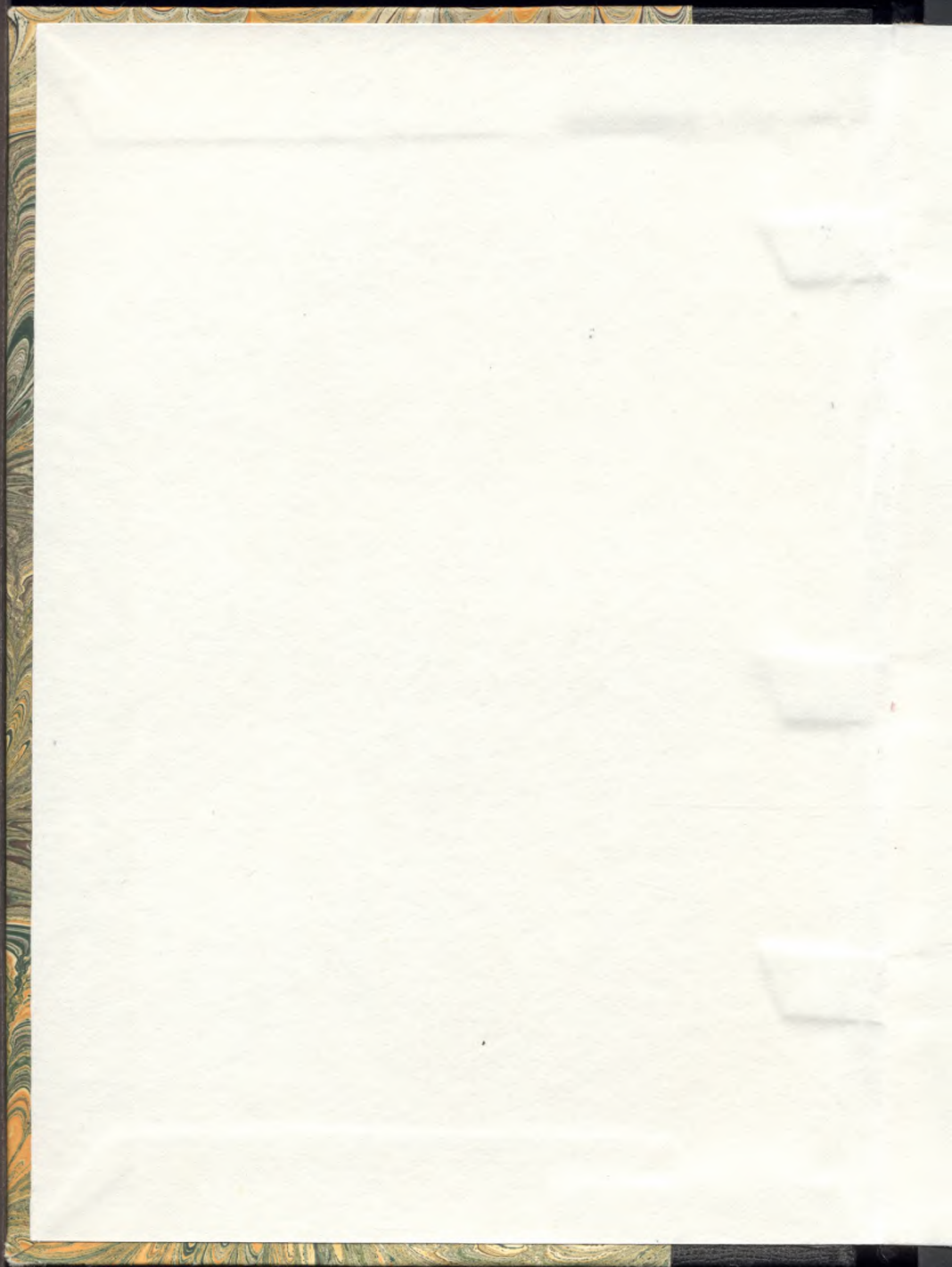
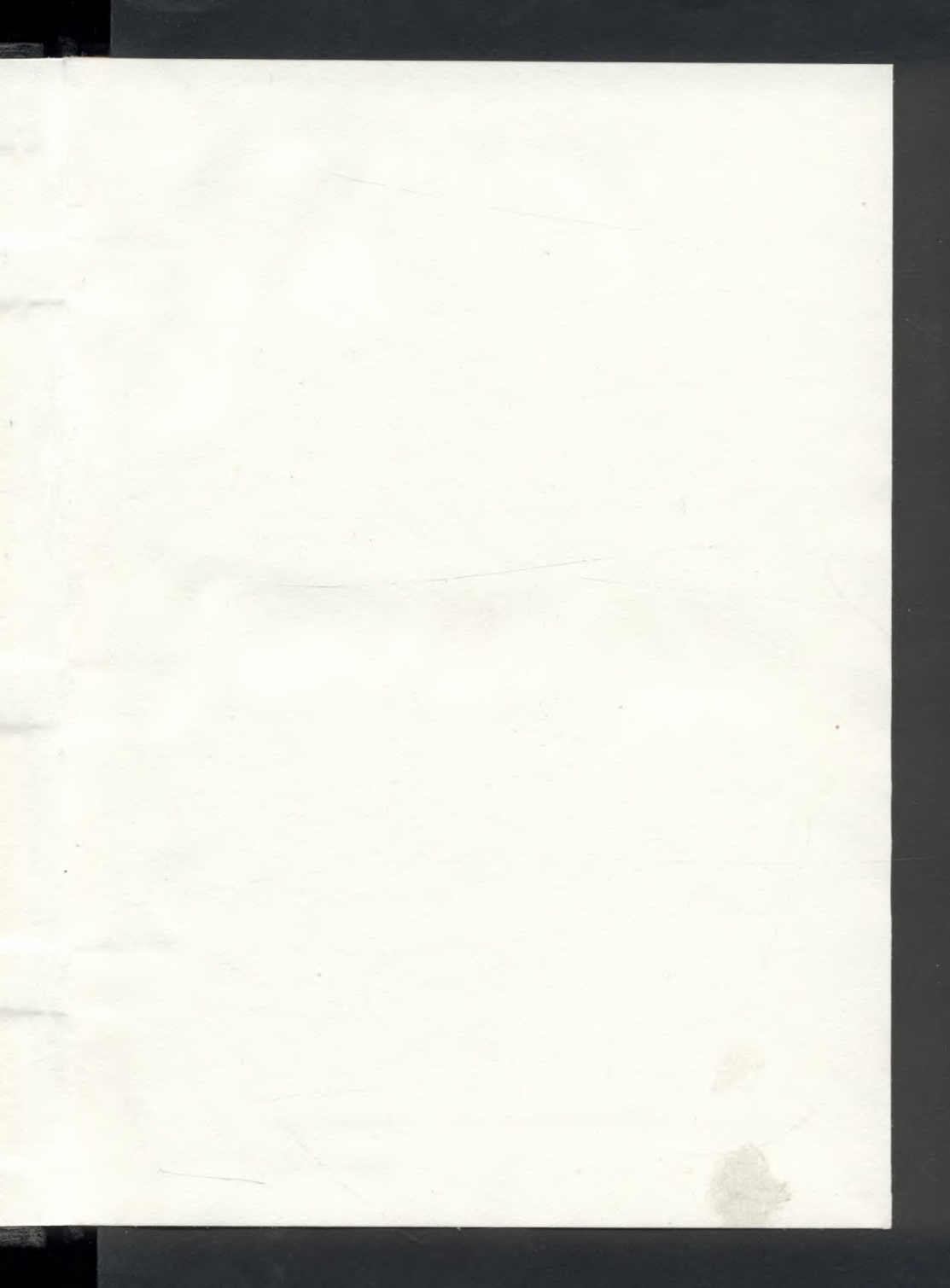


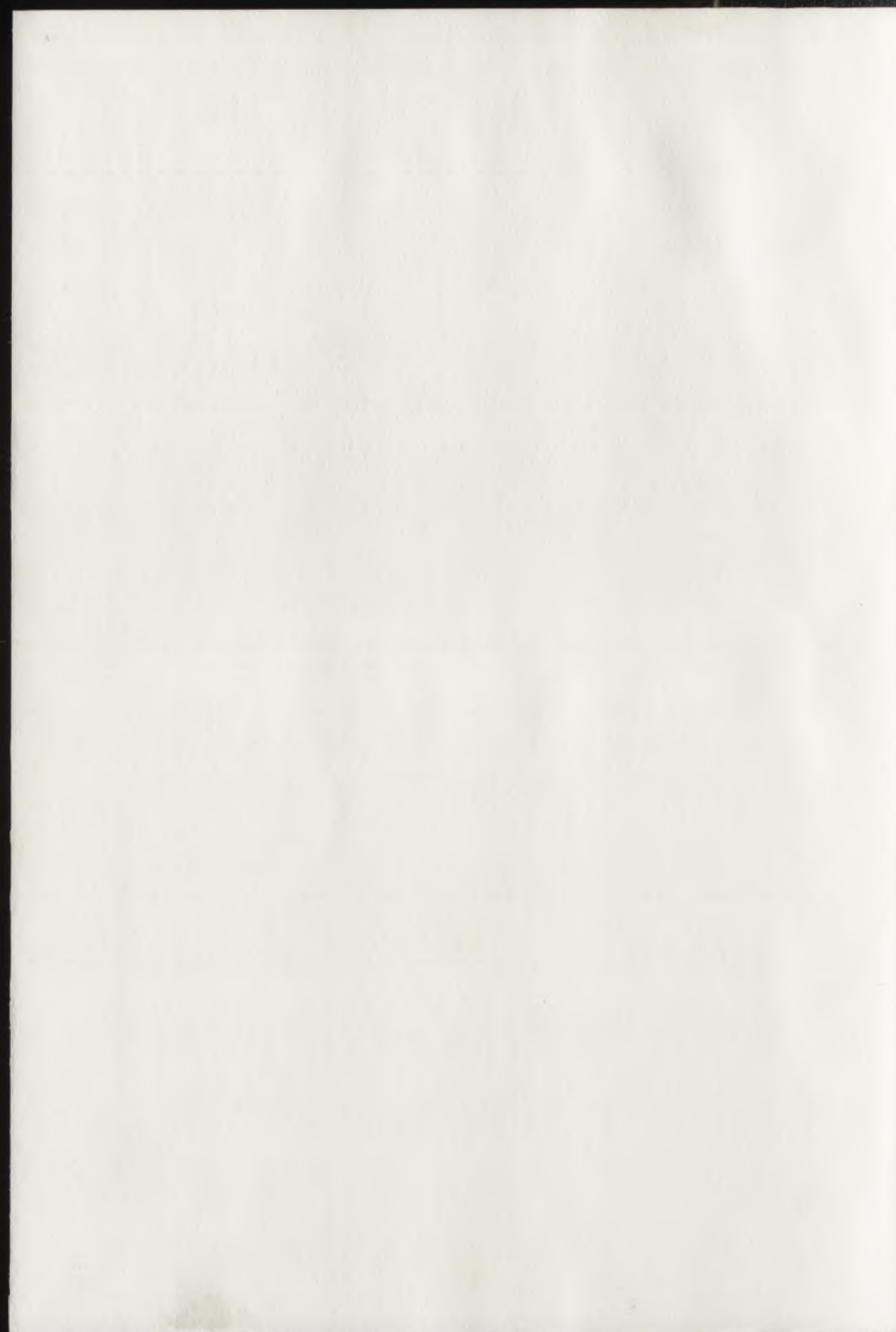
0
5
2
4

207.638









ÁLLAM ÉS NEMZET

A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI
XVII.

E könyvet a Magyar Szemle Társaság tulajdonában lévő „Old Kenntonian Face” anyadúcokkal ezerkilencszáznegyvenkettő április és május havában szedte és nyomta az Antiqua Nyomdai és Irodalmi Rt. Budapesten. Felelős kiadó: Bodolai Zoltán.

ÁLLAM ÉS NEMZET

TANULMÁNYOK A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

IRTA
SZEKFŰ GYULA

49



KIADJA A
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
BUDAPEST 1942



207638

ORSZÁGI KÖNYVTÁR	
B 509	1986
LELTÁRSZÁM	

Minden jogot fenntartunk

ELŐSZÓ

EBBEN a kötetben sok mindenről szó van: egyes történeti adatokról, azok magyarázatáról, egészen magasrendű és bonyolult nemzeti és társadalmi folyamatokról s azok összefüggéseiről, melyek gyakran a mai dolgokkal semmiféle kapcsolatba sem hozhatók, viszont sok adat és megfigyelés is szóba kerül itt, melyekre a mindennapi életben tettem szert, s amelyek a kötet történeti és tudományos anyagával szemben tapasztalati vagy egyéni természetűek. Az anyag e két, különböző eredetű részét nem választottam el egymástól, mert mind a kettő elválaszthatatlanul egybetartozik szemlélettel. A nemzetiségi kérdés elmúlt századai évek óta érdekelnék, mert a ma jelenségeit, veszedelmeit és reményeit ők magyarázzák, de egyúttal a ma szerezhető tapasztalatok nélkül a múlt eseményeit sem tudnók helyesen értékelni.

Mégsem nevezhetem sem könyvemet, sem a benne megrajzolt gondolatmeneteket aktuálisnak. Egy ember tünődései ezek nemzete súlyos problémáin, melyeknek ma lehetséges vagy szükséges megoldásával nem is foglalkozik a szerző. Nem tesz javaslatot, olvasótól semmiféle magatartást nem követel. Bármennyire benne él is a mában, hinni szeretné, hogy a levegő, melyet e könyvbe hozott s onnan az olvasók felé árad, nincs alávetve egyetlen ma behatásainak sem, hanem magyar történeti levegő, mely változatlan tisztaságban táplálta és éltette az elmúlt magyar századokat. Hogy fog-e éltetni m i n k e t is, erre nem válaszolhat a szerző, aki nem jövődömondó, hanem a múlt magyarázója.

A kötet meglegszik azzal, hogy multunk adatai és mánk tapasztalatai segélyével bizonyos alapelvekhez jutott, melyek ugyan elég egyszerűeknek és maguktól értetődőknek látszanak, nemzeti életünk szilárdsága és megszakítatlan biztonsága mégis tőlük függ. Íme néhány a legfontosabbak közül:

1. a magyar nemzetnek mindig volt állama, s ez az állam, Magyarország, mindig a magyaroké volt;

2. a magyarok államában mindig laktak nem-magyar népek is; Magyarország ennyiben soha sem volt egynyelvű ország; az egynyelvű ország az ezeréves multról való lemondásunkat jelentené;

3. a nem-magyar népekkel való együttélés módozatait és lehetőségeit mindenkor keresték és legtöbbször meg is találták a magyarok; e téren a kezdeményezés az ő kezükben volt, aminthogy az állam is mindenkor az övék volt és érte ők viselik a felelősséget;

4. a magyarságba idők folyamán sok nem-magyar elem is átműlt, de ez az asszimiláció a mult századokban soha sem érte el azt a határt, melyen túllépve a magyarság ősi tulajdonságainak működését és kifejtését akadályozhatta volna;

5. amikor tehát a nemzeti és állami létben zavarok mutatkoznak, ott megint lehetővé, sőt kizárólagossá kell tenni ez ősi tulajdonságok, köztük a régi magyar politikai érzék érvényesülését.

Ezek a magyar nemzetiségi lét alapvonalai, melyeket, hiszem, a multat illetőleg a köteles történettudományi hűséggel ismertem fel, s melyeknek esetleges veszedelmeire tapasztalataim és megfigyeléseim alapján azzal a hűséggel mutattam rá, mellyel az ember hazájának és népének tartozik.

Olyan időben élünk, mikor az, aki egyedül járja útját, nyugodtan nyilatkozhatik hazájáról és népéről, mert senkitől nem vár helyeslést, ócsárlással sem törődik, a jelenben úgyis keveset bízik, de ismeri a multat és hisz a jövőben.

Budapesten, 1942 április havában.

A RÉGMULT

TABLE A

A SZENTISTVÁNI ÁLLAM

1938

Apostoli királyunk, azaz vallási térítő és egyben államalkotó uralkodó: e két vonása Szent István egyéniségének az, ami egyúttal hírét és hatását is hosszú időre, még napjainkra kiterjedőleg is meghatározza. Kettős alkotása: a magyar állam és annak kereszténysége, az ő korában tulajdonképpen felbonthatatlan egységet alkotott és még sokáig tartott, míg a középkori gondolkodás változásával az emberek el tudták választani egymástól a kettőt. Amíg ez meg nem történt, ameddig tehát magyar államiság és kereszténység elválaszthatatlanul egyet jelentettek a magyar nemzedékek szemében, addig a magyarság története is Szent István egyénisége árnyékában folyt és fejlődött. Addig ő volt a legnagyobb, a legmagyarabb magyar, névadó patrónusa a keresztény magyar államnak, amely naponként, legkülönbözőbb vonatkozásokban elismerte tőle való származását. Olyan időkben azonban, amikor a kereszténységet nem számították többé az államiság lényeges tulajdonságai közé, amikor tehát e két eszmének és tudatnak, kereszténységnek és magyarságnak együttélése megszakadt, Szent István értékelésében is változás állott be. A kereszténységről megfelelkező államiság természetes módon megfelelkezett keresztény alkotójáról is; ilyen korszakokban Szent István hírért és hatását nem egyszer csak az egyházi életben találjuk meg; a világi

magyarság mintha egészen megfeledezett volna róla. Aki a keresztény gondolatot elvetette magától, az tényleg alig képes Szent István alakjához visszatalálni, s ahol mégis megpróbálják őt tisztán laikus, a keresztény vallástól elvonatkoztatott szempontokból méltányolni, ott legtöbbször csonka, félszeg, ferde vonalak jelennek meg, a történeti Szent István eleven ereje helyett, iskolás rajzgyakorlatokban. És minél inkább eltávolodott valaki a kereszténységtől, annál könnyebben változhat át Szent István tisztelőjéből Szent István ellenségévé; annyira hozzátartozik első királyunk egyéniségéhez, mint meghatározó vonás, az ő kereszténysége, hogy akinek a kereszténység lényegtelen, az Szent Istvánban sem fog tiszteletreméltó dolgokat találni. Egyénisége tehát a keresztény gondolkodású korokban élt és hatott, ezekben alakította a magyarság életét, a többiek megvoltak nélküle és azt hitték, hogy ezzel semmit sem vesztek. Ezeket az egymást felváltó korokat próbálom most néhány kiragadott adattal jellemezni.

A középkor Európája nem ismert más államot, mint azt, amelynek formája és tartalma egyaránt a keresztény gondolaton nyugodott. Nagy Károly és az Ottók birodalmában az államhatalom hordozója a keresztény fejedelem volt, aki Istentől kapta hatalmát azért, hogy azt a lelkek javára, végső fokon alattvalói túlvilági boldogságára használja fel. Ezért a célért kellett igénybe vennie a vallási eszközöket, védenie az Egyházat és ennek lehetővé tennie, hogy a túlvilági élet szolgálatában minden erejét szabadon kifejthesse. Szent Ágoston óta, s leginkább az ő eszméi alapján határozott körvonalakkal kialakult az ideális király alakja, aki a regnumot és sacerdotiumot kapta Istentől kezébe azzal a feladattal, hogy a bűnös „civitas terrena”-ban élő alattvalóinak megmutassa az utat a „civitas Dei” felé. Már a korai keresztény felfogás szerint „Isten kegyelméből” nyerte hatalmát, amint nem is képzelhető el másként, hogy magasztos feladatára Isten különös támogatása nélkül vállalkozhassék. Miként a püspök, az igazi,

a feladatát betöltő király is pap: a frank királyokat Melkisedek-hez hasonlóan „rex et sacerdos”-nak, vagy „quasi sacerdos”-nak nevezik, a Karolingokról pedig azt tartják, hogy egyenesen Krisztus vikáriusai. Dávid király és Melkisedek példájára a középkori király isteni elvek szerint kezeli a világi uralmat; amikor ezek az elvek tényleg alkalmazást találnak a világi élet szabályozásában, s világi törvények formájában fejeztetnek ki, akkor csak természetes, hogy az állam világi törvényei nem lehelhetnek mást, mint keresztény szellemet. Azt is mondhatnók, hogy a középkori államnak nincs is közjoga, s ha az, ő lényegét jogi formulákban akar-nók kifejezni, a kánonjoghoz és a katolikus hit pozitív tételeihez kellene folyamodnunk. Közjog helyett a középkori államot egyházjog, dogmák és a keresztény morális tanai irányítják. Legnagyobb jelentőséggel a középkori államban a király személyes tulajdonságai bírnak: az esetben, ha ő egyéni életében elérte a szentséget és így már életében inkább a Civitas Dei-hez, mint a terrená-hoz tartozik, akkor minden reménység megvan arra, hogy alattvalóit is ki tudja emelni e siralom völgyéből az „örök égi város” magas régiói felé.¹

Szent István király ezeket a keresztény államkormányzati elveket alkalmazván Magyarországra, ő alakította ki a magyar nép testére szabott, egyéniségének megfelelő alkotmányt, amelynek egyes részei tovább fejlődve adták meg a későbbi századok alkotmányos berendezéseit, amint ezt mindjárt látni fogjuk. De előbb meg kell említenem a régi pogány-magyar alkotmány dolgát, amelyről ma is még annyit beszélnek hozzá nem értők, sőt jogtanáraink, s velük, az ország jogásztársadalmának egy része, amely — „nem rosszindulatból, hanem a megnemértésből, bizonyos alapismeretek ignorálásából” — ma is azt hiszi, hogy az Anonymustól említett vérszerződésben már megvolt a nemzetnek széles önkormányzatú, demokratikus alkotmánya, mely ezer esztendőn át, lényeges vonásaiban változatlanul fennmaradt.² Jogá-

szaink, sajnos, ma sincsenek tisztában a középkori alkotmány keresztény alapelveivel, és azt hiszem, Szent Istvánt mint uralkodót is csak merész salto mortalék után lesznek képesek ünnepelni, ha továbbra is ragaszkodnak ahhoz, hogy a Rousseau-féle társadalmi szerződést Pusztaszerre visszavetítve ősmagyaroknak deklarálják. Tényleg, ami kormányzási elvei a magyarságnak pogány korából ismeretesek, azok közösek voltak azon népekkel, amelyek részint vérkeveredés, részint ugyanazon kultúra folytán a régi magyarság társnépeinek tarthatók: ezek az eurázsiai síkságon vándorló és uralkodó, nomád és félnomád harcias törzsek. A magyarság pogánykori uralmi elveit tudósaink megtalálták Mongolországban, a Karakorum melletti orkoni feliratokban, amelyek a VII. századból valók és a legrégebb türk, az ú. n. köktürk királyok tetteit dicsőítik, de megtalálták Batu khán rendeleteiben is, tehát jóval a magyarság pogány államéletének kora előtt és után. Történetíróink szerint a magyar nép évszázados türk szomszédsági és uralmi hatás alatt vette át ez elveket, s közülök nem egy még Szent István reformja után is tovább élt, mert a lassan átalakuló társadalmi renddel volt szoros összefüggésben. Az új keresztény rend szintje alatt, észrevétlenül bár, ott vegetáltak még a pogánykori, türk elvek és jogszokások, mindinkább gyöngülten, hogy azután a XIII—XIV. századra még nyomuk is elvesszen. De még életbenlétük alatt sem ők formálták a magyar államiságot: pogány magyar alkotmány, a magyar nép testére szabva, soha nem volt, első alkotmányunk, éppen Szent Istvántól való.³

István királynak személyes élete, uralkodása és az az állami berendezés, amelyet az ő uralma hozott létre, minden tekintetben megfelelt a középkor keresztény ideáljának: élete, tettei és állama közt soha hasadék nem nyílt meg. A szentágostoni „rex iustus, pius et pacificus”, az igazságos, kegyes és békeszerető király az eszménye⁴ az ő életének, amint ezt a róla szóló legendák reánk hagyományozták, ugyanez az eszmény, amelyet ő maga tűzött ki

fia, Szent Imre számára, s végül megint csak ezt az eszményi keresztény-magyar királyt látjuk cselekedeteiben, államalkotó munkásságában, amint az ő törvénykönyveiben és kormányzati alkotásaiban tükröződik. Szent István legendái, a Szent Imrének szóló Intelmek és az ő törvényei egyképpen bizonyítékok erre. A három legenda legrégebbje, a *Legenda maior*, amely még a Szent Lászlótól rendezett „*elevatio*”, a szenttéavatás hazai aktusa számára készült, hőséneke oly erényeit emeli ki, amelyek a kereszténység királyeszményére jellemzőek: alamizsnálkodott, imádkozott, gyakran a templom padlójára vetve magát könnyek közt kérte Isten áldását nemzetét térítő, apostoli munkájára; minden cselekedetében a „*misericordia*” és „*pietas*” erényeivel vezettette magát és „hű ember volt minden tetteben, Istennek tökéletesen alávetve magát”, emellett fogadalom és felajánlás által magát és országát Szűz Mária különös oltalma alá helyezte. A Kálmán király korában főként a *Legenda maior* alapján készült Hartvik-féle legenda szintén a *misericordiát* és a *veritast* tartja főerényének, szemében is a király „*vir iustus et fidelis*”, aki mélységes hittel és komolysággal végzi a rábízott munkát, népének a pogány barbárságból kiemelését, s aki alig nevetett életében. Mindezek a szentéletű királynak realiztikus vonásai, csodaszerű alig van bennük; a *Legenda maior* csak annyi „isteni erényt” lát életében, hogy betegeknek kenyérdarabot, almát vagy herbateát küldve, megüzente nekik, hogy gyógyuljanak meg, s ők Isten akaratából meg is gyógyultak, vagy hogy „*visiói*” által a jövőt is meg tudta ismerni, így a bessenyők betörését, amelynek kivédésére így még idején tudott Erdélybe rendeleteket küldeni. Csodás elemet inkább csak a Hartvik-legendához hozott előadásába: így azt a történetet, hogy egy éjszaka udvarával szabad mezőn, templomtól távol sátrakban szállott meg s ágyból kikelve, térdre borulva, néma imádságban oly hőn fordult Istenhez, hogy sátra felemelkedett és a levegőben lebegett. A legendákra jellemző pozitív, az emberi élet-

ben is megvalósítható erényeket követelik az Intelmek is Szent Imrétől: „Ha kívánod a királyság tisztességét, légy békességtűrő. Ítélj békességtűrőssel, szánakozással és nyugalommal”, mert a „jó-cselekedetek törvénye főekesség a királyok koronáján. Illik a királynak kegyesnek, irgalmasnak és több egyéb jószágokkal teljesnek és ékesnek lenni, mert a kegyetlenséggel és gonoszsággal fertőzött király haszontalan keres király nevet, mivel tyrannusnak mondatik”. „Uralkodjál mindenki felett harag, kevélység, gyűlölködés nélkül, békességesen, szelíden, emberségesen, megemlékezvén szüntelen, hogy minden ember azoney állapotban legyen, és semmi fel nem emel, csak az alázatosság, semmi meg nem aláz, csak a kevélység és a gyűlölség.”⁵ A királyi palotában első a válás, második az Egyház, amelynek „a mi fejünk, Krisztus hinté magvát”, a harmadik hely a főpapoké — az Intelmek e tanításához híven szervezte meg Szent István a magyar keresztény egyházat, látta el birtokokkal, emberekkel, hatalommal és tette a püspököket a király első tanácsosaivá. A középkori keresztény emberiség transcendentális állama a „Corpus Christi mysticum” szimbólumban érzékelődött, ahol a Regnum és a Sacerdotium közös munkában egyesült, s ahol az egyes tagok, „membra”, az egyes államok és azok nemzeti egyházai voltak. Az Egyház ily élő organizmusfelfogásából már a XII. század óta következett, hogy egyetlen feje lehet csak, ez a pápa, — ugyanez a felfogás Magyarországon is figyelemmel kísérhető, s alapjai szintén Szent István korába nyúlnak vissza. Az Intelmek szerint az Egyház Krisztus teste, más helyütt Krisztus a fej, az apostolok és szentatyák Krisztus tagjai, s ennek a „misztikus” közösségnek tette István tagjává a magyar Egyházat. A Legenda maior szerint az alamizsnálkodó Szent István „a szűkölködő Krisztust akarta az ő tagjaiban (a szegényekben) megvigasztalni”.⁶ Király személye, Egyház és állam teste így át és át van itatva vallási képzetekkel, s az egész, amelyben emberi és isteni feloldhatatlanul vegyült,

újból a magasba, transcendentális síkba emeli a koronázás ténye. A *Legenda maior* szerint a főpapok és klérus, az ispánok és a nép kiáltották ki dicsérettel és nevezték az „Istentől szeretett Istvánt” királynak, aki aztán szentolajjal megkenetett és a királyi méltóság diademájával megkoronáztatott. Első királyi ténykedése pedig a keresztény király eszményének megfelelően a békesség szerzése volt; Krisztushoz hasonlóan békét hirdetett országának: senki ne támadjon a másakra ellenségként, senki bíró közbejötté nélkül ne merje ellenségét sérteni, özvegyeket és árvákat elnyomni, — ezt ő törvénykönyvében el nem múlóan meghagyta az összes utódoknak.⁷ A társadalom békés rendje tehát szintén vallási képzetből következik, aminthogy a koronázás, a magyar alkotmányos élet e legfontosabb ténye is Szent István kezdeményéből teljességgel keresztény jelleget nyert: már az ő koronázása is az akkori egyházi gyakorlatnak megfelelően ment végbe: a „dicséreték” és *acclamatio* a X. és XI. századi francia koronázásoknak is állandó velükjárói — utóbb pedig a magyar királyi koronázás egyenesen a katolikus egyháztól megszabott, s a nemzetek közt különböző változásokban érvényes egyházi rendtartások, ordók szerint ment végbe. Szent István koronázásánál lehet és kell is politikai motívumokat keresni, de nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a koronázás ily vallási tartalma az ő lelkére magában is nagy hatással volt; a fölként király lelkében a koronázás a kereszttséghez hasonló eltörölhetetlen jegyet hagyott, amint azt később is látjuk vallásos lelkületű koronás királyainknál. A koronázás tényén kívül még egy másik horgonnyal is lekötötte a transcendens világba Magyarországot Szent István, azzal, hogy országát Szűz Máriának felajánlotta, s őt *patrona Hungariae*-vá tette.⁸

Kilencszáz esztendő távolából, az állami élet teljes és végleges laicizálódása korában bármily valószerűtlennek tűnik is fel ez az egész berendezés, az egykorú kútfők egyhangú tanúsága és mai történetírásunk meggyőződése szerint a Szent István korabeli gon-

dolgozás tényleg, pozítive ilyen volt, az akkori emberek a mi számunkra irígylésreméltó, de el nem érhető biztos nyugalommal fogadták az egész berendezést, s számukra mindez élő realitás volt. De a következő korok számára is, amelyek ugyan belső fejlődési szükségességből már sokban elhajoltak az eredeti, szentistváni koncepciótól, de ezt mindenképpen titkolták önmaguk előtt is. Szent István egyetlen darabból öntött alakját már félszázad multán sem tudták minden cselekedetében megérteni, s így például Vazul szigorú megbüntetését, megcsonkítását nem a kereszténység terjedésén isteni parancsból dolgozó eszményi király logikus cselekedetének tartották, hanem palástolandó hibának, véteknek, amelyek árnyékától mindenkép meg kell menteni a szent király emlékét. Innen van, hogy a magyar királykrónikák őse, a Szent László korában írt, 1091-ig terjedő *Gesta Hungarorum* a megcsonkítást elítélve, elkövetésével Gizella királynét vádolja meg, akit e célból Péternek, Szent István nővére fiának rokonává tesz meg. Miután Vazul Szent László nagyapja volt, érthető, hogy a királyi udvar történetírója kellemetlen feladat előtt állott, ha az igazsághoz ragaszkodva akarta elmondani, hogy az első szent király kénytelen volt a mostani király nagyapját pogányság és a személye ellen orgyilkos felbélélése miatt megvakítani és megsüketíteni — ezt kikerülendő, toltá rá az egész bűnt Gizellára, s ezzel egy csapással megmentette Vazul jó hírét és Szent István tisztességét. Ez a felfogás, Szent István alakján az első „retouche” mindjárt Vazul fiainak, Endrének és Bélának uralkodása alatt feltűnik, s valószínűleg már I. Endre környezetéből került az Altaichi Évkönyvekbe is.⁹ Hogy azonban Gizella szabadon követhesse el gonosztetteit, ennek elfogadtatásához szükséges volt Szent Istvánt tehetetlen, akarattalan öregembernek rajzolni: az a nagy szakállú, jólelkű öreg, akinek szemeiből isteni segítségben biztos férfias tetterő és államférfiúi átható értelem helyett legfőlebb földiektől elfordult jámborság olvasható ki, amilyennek látjuk

Szent Istvánt sok késői és modern képmásán, a Szent László-kori átalakítás eredménye, s nem a valóság alakja.

De Szent István egyéniségének és politikai eredményeinek hatása az időben növekedett, annyira, hogy egész történetünkben egyetlen egyszer, vele kapcsolatban lehet mithikus és misztikus nagyságról beszélnünk. Amint intézményeivel félretolta, archaizálta a pogánykori berendezéseket, úgy alakja és emléke is elhomályosította pogány őseit, Árpádot és annak utódait. Az első munka, amely a magyarok történetét áttekinti, a már említett Szent László korabeli Gesta, szakít a pogány származás tudatával, ami pedig akkor még kétségtelenül széles rétegekben megvolt, megtagadja a pogány ősoket, s helyettük az első keresztény királyt állítja oda a magyar királyok családjának kiindulópontja, ősfirása gyanánt. Amint ez nem is képzelhető másként, ha már egyszer olyan nemzedék nőtt fel a Szent Istvántól vetett alapokon, amely a magyar államot keresztény államnak tartotta, a szó akkori, középkori, tiszta értelmében. Sem Árpád felemeltetése, sem Álmos megválasztása és a vérszerződés nem lehetett többé keresztény magyarok számára kielégítő megokolása a dinasztia uralmának, hiszen ezek egyformán csak pogány vallási jellegű, vérségi kapocs segítségével igazolhatták a trónöröklést Árpád családjában: keresztény államban az uralkodási jogcímnek meg kellett változnia, a pogány leszármazási, vérségi elv helyébe kereszténynek kellett lépnie, ami nem lehetett egyéb, mint az első szent királytól való, nyilvánvaló vagy bizonyítható leszármazás. Igaz, az Egyház az alkalmasság, az „idoneitas” szempontját szokta alkalmazni a trónbetöltés kérdésénél, természetesen vallási értelemben: a keresztény élet megerősítésére és annak feltételei biztosítására alkalmas egyént illeti a trón, tekintet nélkül a vérségi leszármazásra, s ez az elv adott esetben összeütközhetett és, tudjuk, néha össze is ütközött a Szent Istvántól való leszármazás uralkodási jogcímével. De ne felejtjük el, hogy az Egyház mint a családi

élet megszentelője nem lehetett elvi ellensége a vérségi jogcímnek sem, még kevésbé olyannak, amelynél a kútfő Istvánnak tökéletes, szent alakja volt. Így az Egyház kétségtelen támogatásával, de a magyarok akaratából fejlődik ki annak tudata, hogy „Szent István nemzetsége” uralkodik az országon, ez a „királyi nemzetség”, a „regale semen” vagy „genus regium”, amely már a királyi koronázás és felkenés „sacralis” aktusa következtében jut a hatalomhoz. Álmos és Árpád helyett Szent István lesz az ő, és jellemző az egész fejlődésben nagy szerepet játszó egyházi befolyásra, hogy ezt leghatározottabban egy olyan nagy állami oklevél fejezi ki, amely a pápai legátus és a magyar egyháziak hatása alatt jött létre: II. Endre az 1233-i beregi egyezményben elismeri fiaival és a főurakkal együtt, hogy a trónt „Istvánnak, ezen szent királynak örökösödési jogán, Isten kegyelméből” nyerte el. Majd Kun László is vallja a szintén a pápai legátus hatása alatt kiadott ú. n. kun cikkelyeiben: „az ország kormányát és koronáját mi is, egyetemben Magyarország többi királyaival, a mi őszünkben, Szent István királyban a római egyháztól nyertük”.¹⁰ Olyan ez a fel fogás, mint mikor egy kétszáz év óta grófi család fia tudja ugyan, hogy családfája régibb időre megy vissza, amikor még nem voltak grófok az ősei, de mégis azt az őst tartja sorkezdőnek, aki tényleg megszerezte a családnak e méltóságot. Az Árpádok is tudták, hogy Árpádtól és Álmostól származtak le genealógiailag, de mint királyok mástól nem, egyedül a szent alapítótól vezethették le jogukat és águkat, bár azzal is tisztában voltak, hogy Szent Istvánnak egyenes utóda nem maradt. A „Szent István nemzetsége” a vérséggel szemben így lett élő joggá a keresztény magyarságban — hozzátehetjük, a nemzet széles rétegeiben a főpapi hatástól függetlenül is. A Gesta Hungarorum alapján a Képes és más krónikák elterjesztették ennek tudatát, többek közt, mikor Aba Sámuellel kapcsolatban megírták, hogy Pétert elűzvén, a magyarok Szent István nemzetségéből kerestek maguknak királyt,

s mivel ilyent nem találtak, választották meg Abát (tényleg persze Abát is Szent Istvánnal való rokoni kapcsolata segítette a trónra), majd mikor Endre, Béla és Levente uralkodási jogát olyképp igazolták, hogy Péter második uralma után az országot Szent István nemzetségének akarták visszaadni, s a három testvért követekkel behívták az országba, mert „de genere Sancti regis Stephani erant progeniti”, azaz Szent István nemzetségéből származtak.¹¹ Nem lehet kétséges, hogy utóbb már a koronázás hagyományos, keresztény formájú ténye is hozzájárult annak megismeréséhez, hogy az új király Szent István nemzetségéből származott. Szent István nemzetsége helyett gyakran említették a „szent királyokat” (sancti reges) is, Anonymusnál a „sancti duces et reges” fordul elő, ugyanezt a kifejezést használta IV. Béla is,¹² — de mindnek az értelme csak az, hogy Szent István az ő életével és vallási jellegű hatalmával az egész dinasztiát is megszentelte. A szent királyok, többes számban, Szent László szenttéavatása óta említetnek, Imre király például apjának nevezi Szent Istvánt és Szent Lászlót, de gyakran Imre herceget is beleértik a „szent királyok” közé.¹³ Bár a XIII. század második felében feltűnedező elvilágiasodás megint felhozta a mélyből, hova a kereszténység hatása alatt süllyedtek, a pogány származás képzeit: IV. Kun László történetírójánál, Kézainál a „genus Turul” elnevezés jelenik meg, a Képes Krónika miniatűrjei a turulmadarat, mint tudjuk, az ősi uralkodóház totem állatát alkalmazzák a pogány fejedelmek címereként, de csak a pogányoknál, nem pedig Szent István utódainál, s maga Kézai is pogánykodó ura, IV. László győzelmeit Szent István, Imre és László segítségének tulajdonítja.¹⁴ Összes emlékeink és rajtuk alapuló minden tudomásunk megerősíti azt a tényt, hogy a magyar nép állami élete Szent István alakjával felbonthatatlan egységben volt, s az egész nép érzelmeit fejezte ki 1303-ban Szent István nemzetsége utolsó tagjának, III. Endrének barátja, Ákos István országbíró, mondván, hogy letört Szent István király első magyar

király vérének utolsó ágacskája, a magyarok Ráhelként siratják és keresik, kit találjanak utódot a szent király véreből.

Szent István alkotásainak szellemét illetőleg a történettudomány mai képviselői sokban eltérnek; némelyek szerint a Karolingok és Ottók univerzalisztikus gondolatvilágát valósította meg magyar földön, mások rendelkezéseiben Cluny erősen papisztikus mozgalmának hatását látják; társadalmi és állami berendezésének gyökereit többen korai frank, Meroving- és Karoling-kori viszonyokban fedezik fel. A lényeges pontban mégis általános a megegyezés: a keresztény államiságot s abban az egyháznak a királytól való függését Szent István az ő egyéni, személyes tekintélyénél, érdemeinél fogva valósította meg, az ő életének morális szentsége volt az, ami megadta a lehetőséget az ország teljesen új berendezésére.¹⁵ Sem világi, sem egyházi berendezésének részleteiben nincs a tudósok közt teljes egyvéleményűség, arra nézve sem, hozzott-e be valamifajta hűbériséget, amiből a magyar feudális válfaj kifejlődhetett, vagy sem; egyházi dolgokban már Kálmán korában összeszőkült utódai kezén az a nagy, apostoli hatalom, amelyet csak ő tudott szentségével, egyházi megbízhatóságával a pápasággal elismertetni: Kálmán óta Szent István utódjai, VII. Gergely hatásos fellépése következtében, nem gyakorolnak oly kiterjedt jogokat egyházi téren, mint szent ősük,¹⁶ viszont az Egyház nem fáradozott Szent István neve említésében, s mikor utóbb már, a trón betöltése körüli zavarok alkalmat adnak neki erre is befolygni, mindegyre Szent Istvánra hivatkozik, hogy az első szent király példájára a magyar királyok neki, a Szentszéknek köszönjék trónjukat. Megindul tehát nemcsak a Szent István személyének, de államalkotó munkájának is olyan revíziója, amely folyvást hangoztatja ugyan az eredetihez való hűségét, de a századok távolából előködlő eredetit már csak a saját szemüvegén át tudja szemlélteni. Szent István politikai hatása tehát a XII. század elejétől új korszakba lép: az emberek tovább fejlesztik alkotásait, abban a

meggyőződésben, hogy újat formáló kezükből mégis csak az ősi, eredeti, szentistváni kerül ki. S amiben dolgoznak, az az alkotmányos, politikai anyag tényleg Szent István munkájából került hazai földre.

A XIII. század első fele óta indult meg az a társadalmi mozgalom, amely végső fokon a rendiséget termelte ki, azon közjogi-társadalmi berendezést, mely azután egész 1848-ig érvényben maradt, s amelynek formái közt folyt le ötszáz esztendőn keresztül a magyar nép élete. A rendiség gyökerestül különböző állami és társadalmi berendezés volt, mint az őt megelőző keresztény királyság; ez utóbbinak erős központi hatalma már a rendiség kifejlődése első ideiben is annyira meggyöngült, hogy végül is legjobb esetben csak egyenrangú társa lehetett a rendi hatalomnak. A keresztény királyeszmétől irányított nemzeti élet egysége darabokra törött, miután a középkori vallásosság hanyatlásával az állam ügyis mindinkább függetlenedett az Egyháztól, s az egyes rendek jogait és kötelességeiket éppenséggel nem transcendens magyarázatokkal szokták immár megokolni. A visszaszorított és hátrálásában is egyre csak védekező királysággal szemben álltak a főpapok és főurak, mint első és második rend, a vármegyékben megszervezett köznemesség mint harmadik rend, s negyedikként a városok polgársága, amely azonban a rendiség végleges megmerevedésekor, a XVII. században háttérbe szorult a nemesség mögött s az újkori magyar rendiségben csak lényegtelen szerepet játszott.

De bármennyire új képződmény volt is ez a rendiség és bármily ellentétben állott is a Szent István trónját betöltő királysággal, mégis kétségtelen, hogy a szentistváni alapokon fejlődött ki, és az anyag is, amely az új rendi szövödményben összeállott, Szent István államából származott. Az államot továbbra is a Szent Istvántól megalapított keresztény királyság tartja össze, az állami és társadalmi élet biztonságát egyképpen az ő koronájától, az ezzel végbement katolikus szellemű koronázástól reméli és nyeri; az

egyes rendek nemcsak jogaikat származtatják le a szent királytól, hanem a rendi társadalom legbiztosabb alapja, a nemesi birtokjog is őtől származik, oly fejlődés eredményeként, amelynek élén kútforrás gyanánt Szent István áll. S végül Magyarország egész belső berendezésében, a magyarság és a nem-magyar népek együttélésében is az ő elvei érvényesülnek. A helyett, hogy a szent-istváni uralom felbomlását és a rendiségbe való átmenetét részletesen feltüntetnénk, itt megelégszünk ezzel a három kérdéssel: *mi a szentistváni a király és rendiség viszonyában*, — a rendiség berendezésében — *s a magyarság uralmi helyzetében a XIII. század végétől kezdve?*

Láttuk, hogy az Árpádház tagjainak — akik különben sohasem nevezték magukat a pogány Árpád leszármazottjainak — Szent István nemzetségéből való származás adott kielégítő jogcímet a trón birtoklására; ezt a több mint két századon át egyedül érvényes jogcímet a XIII. század végén két oldalról is támadták: a római kuria részéről, amely éppen az első királyra való hivatkozással követelte magának a trónutód kijelölése jogát, s azok részéről, akik Szent István nemzetsége kihaltának közeledtével választás útján akarták a trónt betölteni. Mind a két törekvés kilátástalan volt addig, míg Szent István nemzetsége élt, s mikor a fiág kihalt, még mindig természetesnek tartotta a magyarság a nőág uralkodási jogát. De végül is III. Endre halála után új formákat kellett találni, s 1309-ben, I. Károly megválasztásakor a rendek — bárók és nemesek — elutasítják a Szentszéknek Gentilis legátustól élesen körvonalazott kinevezési igényét, bár a valóságban hozzájárulnak a pápai jelölt uralmához, kimondják azonban, „az ország régi, bevált joga szerint”, hogy ők választják Magyarország királyát, akit aztán a pápai legátus megerősít székében. Anjou Károly megválasztásánál szerepe volt annak is, hogy nőágon Szent István nemzetségéből származott, királyi hatalmának teljességét pedig csak akkor érte el, miután Szent István koroná-

jával megkoronáztatott. Tudjuk, hogy a korona László erdélyi vajda kezében lévén, a rendek, új díszes koronát készíttettek, azt Gentilis bíbornok felszentelte, s vele az esztergomi érsek országgyűlésen megkoronázta Károlyt, de bár ez az egész aktus egy korábbi országgyűlési határozat értelmében ment végbe, tehát törvényesnek volt mondható, a népet még sem elégítette ki. Egyhangúlag követelték, hogy a szent király véréből való származása folytán trónra emelt királyt annak koronájával avassák fel, s tényleg Károlyt újból meg is koronázták, mikor a szent korona visszakerült Erdélyből.¹⁷ Abban a pillanatban tehát, mikor Szent István nemzetsége kihál, megjelenik és korábban nem ismert közjogi jelentőséget nyer a szent korona; a szent király vére nincs többé, de népének megmaradt az ő vigasztalásaként a korona, amely valamikor a szent király fején volt és amely az esztergomi első koronázáskor először érintve István homlokát, a magyar keresztény államot is megalapította.

A magyarság továbbra sem tudja államéletét Szent Istvántól függetlenül elképzelni. A vér kihaltával a korona ad neki bizalmat és nyugalmat, hogy az alapító útján halad tovább (bármennyire eltér is ez az út tényleg, százados fejlődés következeként, Szent Istvántól), s ez ad neki erőt ahhoz, hogy kívülről jövő befolyásnak ellenálljon. A Szentszék azon felfogásával szemben, hogy a koronát ő adta Szent Istvánnak, s ezzel trónbetöltő jogot szerzett magának, megjelenik szinte védekezésésként az a nézet, hogy a szent korona egyenesen angyal adománya, hogy így a legmagasabb, elérhetetlen legyen az eredete. A Képes Krónika szerint az Ottótól elveszített korona azért került meg, mert Isten nem akarta, hogy „Pannonia megfosztassék az ő angyalától adott koronájától”.¹⁸ Amint Szent István korában az ő személye volt az állam, s utódai korában az ő vére, az ő nemzetségéből való származás adta át hatalmukba a magyar államot, úgy most ezt a funkciót az ő koronája kezdi végezni. Ehhez képest a szent korona az állam

szimboluma is lesz, nemcsak a királyé, mint korábban, mikor természetesen Szent István leszármazottjának nem volt szüksége ily szimbolumra, mert hiszen, vérénél fogva, ő maga volt a szimbolum. Az állam, a „regnum” és az azt kitöltő országlakók a király személyén át beleértetnek a szent koronába, V. István egyik oklevele szerint még „ő királyi felsége gondoskodik az országról és a koronáról”. Gentilis 1309-ben is még a régi értelemben állapítja meg, hogy az „ország lakosai között a koronának nagy tisztelete és tekintélye van, és azt vélik, hogy abban van a királyi jog”. Az Anjouk éppen úgy a sajátjuknak tekintik a koronát, mint az Árpádok, akiknek oklevelei a király személyét és a koronát szinonim kifejezéseknek fogták fel s rendszeren „a mi koronánknak” is nevezték. Az alattvalók királyhűsége a szent koronára is vonatkozik, s amikor a nemesek a királynak és a koronának, akkor az államnak is szolgálnak.

Minél inkább elhalványodott a király Szent Istvántól való származásának tudata az Anjouk és utódaik korában, annál inkább előtérbe lép a szent korona, s viszont a rendi fejlődéssel kapcsolatban megindul a korona és király egymástól való elválása. Talán legelőször külföldi viszonylatban történik ez meg: Nagy Lajos király 1381-i turini békeokmányában, amely egyre megkülönbözteti a királyt és a koronát és megállapítja, hogy a magyar tenger-mellék jog szerint „az országhoz és a koronához” tartozik. A korona mint államszimbolum mellől elesik a személyes király, a korona személyfelettivé lesz, s a király helyett most már, főként az Anjouk után, a korona jogairól, jövedelmeiről, a reá hárult birtokokról beszélnek. A XV. század elejétől kezdve, a rendiség kiteljesedésével, a szent korona e fogalmi átalakulása is meggyorsul, amiben nagy szerepe van annak is, hogy gyakran nincs király, s így a szent korona teljességgel egyedüli szimbolum lesz, kénytelen azzá lenni. 1401-ben Zsigmondot elzárva a rendek „auctoritate iurisdictionis sacrae Coronae regni” adnak ki rendeleteket,

azaz a szent korona tartalmából pillanatnyira kizárták a királyt s önmagukat helyettesítették bele, a rendeket, az országot. Még tovább ment a rendiség 1440-ben, amikor I. Ulászlót nem tudták a szent koronával megkoronázni, mert azt Visegrádról elrabolták; a rendek ekkor a távollevő szent koronát megfosztják közjogi jelentőségétől, s minden „hatékonyságát, jelentését, misztériumát és erejét” átruházzák Szent István fejerekljetartó-koronájára, s ezzel a koronával ők adják át a királyi hatalmat Ulászlónak. Ugyanezt a felfogást fejezik ki a rendek, mikor 1450-ben „a mi koronánknak” nevezik a szent koronát. A király és rendek küzdelmének változásaihoz képest Mátyás király alatt visszatér a régi helyzet: nem a rendek mondják magukénak a koronát, hanem a király, s Mátyás megint úgy beszél, mint az utolsó Árpádok és Anjouk: „a mi felségünk és a korona” együtt jelentkezik nála mint az állam szimbolumai. Viszont a Jagellók-korabeli gyöngé központi hatalom megint lehetővé tette, hogy a rendek nyujtsák ki kezüket a koronáért; ebben a légkörben született meg Verbőczy Hármaskönyvének „szent korona tana”, amelyben újra feltámadnak a Kun László korabeli, Kézainál jelentkezett pogány remniszcenciák: a közhatalom eredetileg a népgyűlésnél a communitasnál volt, s mikor a kereszténységre tért magyarok Szent Istvánt királlyá választották és megkoronázták, akkor az utolsó pogány népgyűlés ruházta át az uralkodói hatalmat a szent koronára; innen van a korona nemesítő és birtokadományozó joga, ami a rendeket persze legközelebről érdekelte.¹⁹ A szent koronának a pogány communitastól származó hatalma bármennyire bizarr elképzelés is, a lényegben Verbőczy koncepciója évszázados fejlődést tetéz be: a szent korona fogalmi tartalmába bevonul az ország, azaz a privilegizált rendek, a korona nem egyedül a királyé többé, hanem a király személye fölé kerülén, államot, nemzetet, királyt és rendeket együtt fejez ki. Szent István koronája: Magyarország, amint egykor Szent István személye is Magyarország volt.

Ha most egy pillanatra eltekintünk Verbőczy azon állításától, hogy a korona eredetileg a komunitástól van, a szent koronával összefüggő egész trónbetöltési komplexum, amint az a rendi korszak teljes kialakulásától a mai napig életben van, a szent királyra és annak vallási-nemzeti elveire megy vissza. A szuverenitás teljessége, akár örökösödés, akár választás ténye által illet is meg valakit, egyes-egyedül a szent koronával történt megkoronázás alapján jár ki az uralkodónak. Bár Verbőczy szélső komunitásos elmélete mellett elvileg elképzelhető a magyarságnak olyan uralmi formája is, hogy a szent korona senkinek fejét sem ékesíti, erre mint lehetőségre Verbőczy már azért sem gondolt és nem is gondolhatott, mert a szent korona az ő rendi érdekei számára birtokjogok, donációk és más grációk kútfeje is, már pedig betöltetlen trón esetén a szent korona nem gyakorolhatná ezen birtokjogi áldásait. Verbőczy és a tőle kifejlesztett rendi felfogás is meg-egyezik tehát a korábbi középkorral abban, hogy ha a szent korona személytelen szimbólum lehet is, működéséhez, a magyar szuverenitás gyakorlásához feltétlenül szükséges egy személy, akit a szent koronával megkoronáztak, azaz a király. Történetünk minden századában kivétel nélkül érvényes az ősi Gesta tanítása: „Si vis regnum, accipe coronam” mondta I. Endre öccsének, Bélának: ha az uralmat, az országot akarod, a koronát kell választanod, — a magyar nép teljes és tökéletes szuverenitását kizárólag a szent korona fejre-tétele útján gyakorolhatja, azaz Magyarországot a szent korona mindenkor királyságnak tartotta meg. Ez a királyság pedig hatalmát a szent korona keresztény, katolikus módon való fejre-tételéből nyeri. Béla herceg az őt megkísértő Endrének így válaszolt: fiadé a korona, mivel fel van kenve.²⁰ „Quia unctus est”, ezzel válik a magyar uralkodó hatalma teljessé, azaz a katolikus egyház koronázási ordója szerint végrehajtott koronázás, benne a felkenés szükséges a teljes főhatalom gyakorlásához. Az egyházi ordó pedig feltételezi a király katolikus voltát, — mindez

természetes következése a szent korona azon kimagasló helyzetének, amelybe Szent István nemzetségének kihalása után jutott, s amelyen ezekben a vonatkozásokban Verbőczyi tana sem változtatott semmit. Az a főhatalom pedig, amelyet Szent István szellemében az ő koronájával való koronázás ad át a magyar uralkodónak, teljes és csorbítatlan, semmiféle külhatalomnak jogilag alá nem vethető szuverenitás. Amint Szent István koronázása is szimboluma volt annak, hogy ő és népe és állama a föld egyetlen hatalmasságának sincs alávetve, egyedül Istennek, ugyanezt jelenti a magyar állam és nép függetlensége dolgában a szent koronát fején hordozó király. Tudjuk, hogy amikor a Habsburg-korszak századaiban a török hódítás miatt központi kormánya és királyi székhelye az országnak alig volt, s amikor a magyar kormány de facto sok tekintetben alávetett idegen, bécsi hatóságoknak, soha magyar részről fel nem adták az állami függetlenséget és azt, hogy a szent koronát fején hordozó király magyar koronázása következtében szuverén, nem pedig azért, mert egyúttal római-német császár, cseh király és ausztriai főherceg is. A magyar korona Habsburg-családbeli hordozói is tisztában voltak ezzel; a koronázás és az annak kereteibe beépített, szintén katolikus vallásos jellegű eskütétel és hitlevéladás egész életre megkötötte kezüket. II. József, aki el volt szánva, hogy nem respektálja a magyar szuverenitást, nem is koronáztatta meg magát, nehogy kösse politikai cselekedeteiben az eskü; ugyanezt cselekedte a fiatal Ferenc József mindaddig, amíg a magyar szuverenitást 1867-ben el nem ismerte, s ugyanerre készült, a megkoronáztatás alól egyelőre kivonni magát és addig a magyar alkotmányt törvénytelenül átalakítani, Ferenc Ferdinánd trónörökös. Az olyan uralkodó, aki bár meg volt koronázva, de az alkotmányt mégis megsértette, mint például I. Lipót, lelkiismeretének nyomása alatt a magyarság rebelliójával takarózott: hogy nem ő törte meg koronázási esküjét, hanem a magyarság lázadván fel és elhagyván a szent korona

iránti köteles hűséget, feljogosította őt az alkotmány megszüntetésére. A magyar nép függetlenségét, állami szuverenitása belső, itthoni érvényesülését így biztosította Szent István koronája és a vele végbemenő, katolikus vallásos jellegű koronázás; kifelé hasonlóképpen ez a biztosítéka a magyar államiság gerinces, törhetetlen érvényesülésének. A Habsburgok egyes korszakaiban bármennyire idegen kézre került is az ország központi kormánya, a háború és béke joga mindenkor a koronás magyar királyt illette, s az ország elveszett területei visszaszerzésének kötelességét is megállapította a koronázás. A magyar korona hordozója soha nem lehetett vazallus, maga Szent István is fegyverrel védte országa integritását még Konrád római-német császárral szemben is, mikor ez Magyarországot uralmának alá akarta vetni. Joggal mondhatjuk: a magyar nemzet szabadságának, állama szuverenitásának biztosítéka kilencszáz éven át Szent István koronája és a vele való megkoronázás tényleges aktusa volt.

Térjünk vissza most Verbőczy korona-elméletének társadalomszervező részéhez. Ő a *communitas*, a nemesek királyválasztó jogát és a koronás király nemesítő és birtokadományozó jogát egymással összeköti, s ezen kapcsolat — *connexio* és *participatio* — révén a nemeseket a szent korona tagjainak mondja, akik egyedül a törvényesen koronázott királynak vannak alávetve. Az egész gondolat régi gyökerekből állt elő, s eredeténél megint csak István-nal találkozunk. Azok a jogok, amelyeket Verbőczy a nemeseknek, mint a szent korona tagjainak tulajdonít, először II. Endre király aranybullájában irattak össze 1222-ben, innen másolta be azokat Hármaskönyvébe Verbőczy. Az aranybullában pedig Endre király elmondja, hogy mivel mind a nemeseknek, mind másoknak a szabadsága Szent István királytól származik, s ezt a szabadságot a későbbi királyok részint személyes haragból és bosszúállásból, részint rossz tanácsosaiktól vezetve megcsonkították, most a magyarok tőle kérték e Szent Istvántól adott szabadságuk helyre-

állítását. Tényleg az aranybulla felfogása szerint mindazon szabadság, amelyet a nemesség enged, nem új, hanem a szent király szabadságának helyreállítása: „reformációja”. Ami persze a valószínűleg éppenséggel nem felelt meg, mert Szent István alatt egészen más köz- és magánjogi meg társadalmi berendezés volt életben, mint amit az aranybulla statuál a XIII. század első évtizedeinek tényleges fejlődése alapján. Mégsem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy a középkorban minden jogot csak akkor tartottak igazán érvényesnek és hatalmasnak, ha azt „régis és jónak” mondhatták,²¹ és Szent István országában mi sem volt természetesebb, mint hogy a régiség által való legitimálás céljából egyszerűen azt mondták, hogy a szóban forgó jogok még a szent királytól származnak. Tényleg különböző társadalmi osztályokban azok, akik legfelül álltak, vagy pedig ki akartak emelkedni helyzetükből, szívesen emlegették, hogy jogállásuk Szent István rendelkezésein alapszik. Az ország teli volt a „szent király szabadjaival”, „a szent király régi és igazi jobbágyaival”, akik panaszkodtak és pereket folytattak, hogy a szent királytól való jogaik elismertessenek. A várjobbágyok széles rétegében, ahova nem szabadok is tartoztak, magas fokon álltak a „szent király jobbágysai” vagy szabadjai, — az elnevezés maga is későbbi eredetre mutat, mint Szent István kora, legalább is a szenttéavatás utáni eredetre, s csakugyan még a tatárjárás után is neveztek ki a „szent király jobbágysai” közé embereket a királyok.²² Azaz társadalmi osztályok és csoportok „régis és jó” jogaikat oly módon vélték biztosíthatni, ha Szent Istvántól eredeztették magukat. De itt nemcsak a szent király példátlan tekintélye játszott közre, hanem az a közismert tény is, hogy ő rendelkezéseivel teljesen új viszonyokat hozott létre, és hogy az országban minden jog és minden újítás azokon az alapokon nyugodott, amelyeket ő vetett meg.

Ily módon a szent király nemcsak az ország függetlenségének, az állam szuverenitásának alapítója és fenntartója, hanem a nem-

zeti társadalom kialakulásának is ő a kútfeje. A rendiségnek bizonyára nyoma sem volt az ő korában, de például azon társadalmi csoportok, amelyeket ő seniornak és milesnek nevezett el, csíráját alkották a későbbi, többé-kevésbbé hűbéri színezetű, rendiség előtti csoportoknak, amelyekből viszont a nemesi rend származott.²³ A rendi társadalom és annak érvényesülése sok lényeges vonatkozásban megy vissza Szent Istvántól nyújtott kezdetekre. A királyok a székesfejérvári törvénytapon hallgatták meg elébük járuló alattvalóik panaszait és intézték el; ezt a napot előbb Szent István megkoronázásától kezdve Nagyboldogasszony napján, majd István szenttéavatása óta, Szent László rendelkezésére, István király napján tartották meg, amikor a magyarság nemcsak élő királyának, mint a jog kútfejének hódolt, hanem Szent István sírja és ereklyeként őrzött jobbjá előtt az ő emlékének is. Az aranybulla ebből a szent királyra visszamenő, vallásos jellegű patriarchális szokásból a nemesség számára jogot, a királynak kötelességet konstruált: ez utóbbi köteles ott évenként megtartani a törvénytapon, ami ily fogalmazásban már a rendi országgyűlésnek előképe. Mai országgyűlésünk tehát, ha származását kutatná, szent királyunkhoz fordulhatna, s ugyanígy legfelsőbb törvényszékünk, a királyi kúria is, amely a királynak székesfejérvári személyes bíraskodásából fejlődött ki.²⁴

A rendiség társadalmi alapja a nemesi birtokjog, mely a királytól származik, és egyúttal a háramlással, a király és korona bizonyos esetben való örökösödésével is meg van terhelve. A privilegizált osztályok társadalmi létének 1848-ig ez a birtokjog az alapja, s csak természetes, ha a közfelfogás a különböző korokban és a mai tudomány is sok tekintetben Szent Istvánra, a „mithikus törvényhozóra” viszi vissza ezt is. De Szent István alkotásai sokkal realisabbak és nagyobb jelentőségűek, semhogy mítosztnak kellene mögéjük állítani. A nyugati hűbériséghez hasonlítható ez adományrendszer, mely a nemesi birtokjog alapja, a középkori em-

bernek oly szemléletén nyugszik, hogy a király a legfőbb birtokos, minden föld birtokosa, — s ez a szemlélet csak Szent István óta volt lehetséges, azóta, hogy a törzsi birtokok nagy részére rátette kezét és az ország minden vidékén szerzett királyi birtokokat. Tudósaink egyrésze szerint a magánbirtoklást is ő alapította meg, a korábbi törzsi, nemzetségi, közös birtok helyében. Tényleg Szent István, mikor törvényében megengedte, hogy kiki élte végéig ura legyen tulajdonának és a királytól nyert birtokainak, utána fia örökölje azokat, s csak hűtlenség esetén szálljanak a királyra, — ezzel nem az egyéni, magántulajdont hozta be, ami már bizonyára megvolt az országban, nem is az öröklési rendet akarta megállapítani, hanem a belső zavarok idején, amikor ő maga vette el az ellene feltámadottak vagyonát, az ártatlan emberek birtokjogát akarta, mégpedig sajátmaga, a király ellenében is biztosítani. A „ius regium”, a király joga a birtokokra, amiből következett a visszaháramlási jog, csak azóta van, hogy Szent István elvette a fellázadt törzsfők és híveik birtokait; ezzel a törvényével rendet akart teremteni és az embereket megnyugtatni: a nemességi öröklést továbbra is érintetlenül hagyta. De rendelkezéseivel hosszú fejlődési vonalat indított meg, amelynek során végül a korona általános birtokjoga és az ősiség rendszere állt elő 1848-ig tartó érvénnyel, de amely hosszú fejlődési sorba mindegyre belejátszott az ő személye és a reá való emlékezés. Már Kálmán király, mikor megszorítja az öröklési jogot, valamennyi fiúra nézve teljes örökösödést biztosít azon birtokokban, amelyeket „Szent István adományozott”.²⁵ Azaz itt is Szent István személyével való vagy feltételezett kapcsolat biztosít különleges, jobb elbánást, később pedig, amikor a szent koronára száll át Szent István ereje, ez kerül be az egész birtokjogi komplexum középpontjába. Verbőczy az említett helyen kiemeli, hogy a fejedelmet a nemesek választják, de azt is, hogy nemest csak a fejedelem kreálhat, s az ily módon, a koronázott királytól megajándékozott nemesek összes fiai is

mindig nemesek maradnak, a szent korona tagjai, akik senki más, egyedül a törvényes megkoronázott uralkodó hatalma alá tartoznak. A nemesi társadalom alapjogainak és egész belső kifejlődésének gyökerei tehát Szent Istvánhoz és a szent koronához nyúlnak vissza, s ezek után nem csodálkozhatunk, ha az ország közjogásai, Apponyi Albert grófnak sok tekintetben romantikus és egyáltalában nem következetes tradicionalizmusától vezetve a kiegyezés korában oly módon akarták a 48-as törvényhozás által kétségtelenül létrehozott alkotmányváltoztatást, a rendi alkotmány teljes megsemmisítését és a parlamentárisnak átmenet nélküli, szervesen behozatalát elleplezni vagy jóvátenni, hogy megint a szent koronához fordultak: azt mondták, hogy a szent korona tagjai közé a rendi korszakban csak a privilegizált rendek tartoztak, most azonban, az 1848-i törvényhozás következtében a volt jobbágy-ság, az egész magyar nép, rendi különbség nélkül tagjává lett a szent koronának. Szép gondolat; amelynek azonban gyakorlati következése nem lett, még a választói jogot sem terjesztették ki a szent korona ez új tagjaira, nyilvános ellentétben Szent István szellemével, akinek szavai sohasem voltak tettek nélkül, s aki az ő társadalmát berendezve minden magyarról gondoskodott.

Társadalmunk és közjogunk történetében Szent István és koronája több más hatását is megemlíthetnők, így például az aranybullától megengedett ellenállási jog dolgában, amelynek első megjelenése a Szent Imréhez szóló Intelmek azon passzusában található, hogy a rossz fejedelem, aki alattvalóival szolgálként bánik és a hagyományokat nem tartja meg, elveszti országát — a királyeszmény és a zsarnok szembeállításáról van itt szó, amint ez a szembeállítás a középkori teológia és politikai irodalom gyakori képlete, s nem csodálkozhatunk, hogy történetünkben éppen az ideális király, Szent István ítéli el először és fenyegeti meg az alattvalók részéről letétellel a zsarnok uralkodót.²⁶

Az Intelmeknek még egy passzusáról kell szólanunk, mint

amelynek a mai napig megvan a hatása, s amelynek a magyar nemzet politikai életformája kialakítására is nagy befolyása volt. Szent István elmagyarázza fiának, melyek a „királyi ház” vagy a „királyi korona” ékességei: az első a keresztény vallás, a második az egyház, a harmadik a papság, a negyedik a világi főemberek, vitézek, nemesek, az ötödik a türelem és az igazságos ítélkezés, a hatodik a vendég és jövevénynépek, akiket méltán megillet a királyi méltóság helyén ez a hely, mert már a római birodalom is azzal lett hatalmas, hogy sok bölcs és nemes férfiú költözött oda idegen országokból; ezek a „hospites” teszik nagyvárosná is a királyokat, mert sokféle szokást és nyelvet és fegyvereket hoznak magukkal — annyira, hogy az „egyetlen nyelvvel és egyféle szokással bíró ország gyöngé és törékeny”. Ezzel a megokolással követeli fiától István, hogy jól bánják a hospesekkel és elérje, hogy azok szívesebben jöjjenek az ő országába, mint máshová.

Kétségtelenül más államkonceptiót mutatnak Szent István szavai, mint a mai nemzetállam, melyben megszoktuk a lakosság, az állampolgárok egynyelvűségét, mint a modern állameszme normális megvalósulásának egyik főfeltételét. Szent István szerint kell, hogy a magyarok kívül más nemzetiségű lakosai is legyenek az országnak, mert ezek különféle hasznos szokásokat, mesterseket, a fegyverforgatás új módjait tudják, az egész ország javára meghonosítani. A magyar nép mellett az uralkodónak ezeket a nem-magyarokat is meg kell becsülnie, amint hogy tudjuk, hogy Szent István utódai az idegen „hospes”-eknek tényleg külön privilégiumokkal biztosították saját életformáikban való életüket magyar földön. De tévedés volna ebből arra következtetni, hogy Szent István valamiféle kisebbségvédelmi szervezetet ajánlott volna fiának figyelmébe, olyan rendszabályok és törvények hozását, amelyek a beköltözött idegeneknek lehetővé tegyék külön nemzetiségük fenntartását. Erről már azért sem lehet szó, mert Szent István a nyelvi különbséget megemlíti ugyan az embercsoporto-

kat megkülönböztető eltérések között, de benne egyáltalában nem lát nemzetiségi jellemző vonást. Ilyent nem is láthatott az ő korában senki; a Karolingok és az Ottók birodalma a kereszténység univerzális átfogó erejével foglalt egybe sokféle népeket, és bennük az volt a lényeges, hogy ezek a népek a keresztény monarchia kormánypálcája alatt keresztény életben tartsák fenn magukat, nem pedig az, hogy aki egyszer ezt vagy azt a nyelvet beszélte, az mindenképp megmaradjon a saját nyelvében. A korszak nem ismerte a nemzetiségi problematikát és senkinek sem juthatott eszébe azon törnie fejét: megmaradhat-e a bevándorolt cseh csehnek, német németnek. Ellenkezőleg Szent István felfogása éppen-séggel nem zárhatta ki a természetes asszimilációt, amely a különféle bevándoroltaknak a magyarsággal való együttéléséből erőszak nélkül adódik. Azokat a német lovagokat, akiknek szolgálatait igénybe vette belső uralma megszilárdításánál, magyar birtokokkal ajándékozta meg ugyanoly jogon, mint magyar származású híveit, magyar méltóságokat adott nekik és kétségtelenül már ő indította el őket a megmagyarosodás természetes útján. Amikor tehát jó bánásmódot: „jóakarató táplálást és tisztességes tartást” kíván a vendégek számára jövőendő utódától, ezzel nem kisebbségi jogokat, hanem azon általános keresztény emberi jogokat követeli, amelyekre az egyházjog szerint is igényük volt a jövevényeknek, s amint hasonló bánásmódot szab meg számukra már a VIII. és IX. század egyházi és világi törvényhozása. Szent Istvánnak ez a rendelkezése is magyar földön való megvalósítását képezi a középkori keresztény gondolatnak.

Ez a keresztény univerzalizmus még hosszú időn át megtartotta uralmát, és bár a népi egyéniségek, az ő természetesen kifejtett különbségeik következtében a középkorban is folyton surlódtak, sőt véresen küzdöttek is egymással, a keresztény gondolat még nem engedte a nemzetiség tudatosodását és ezzel a nemzetiségi küzdelmek teljes kifejlődését. Szent István mélyen keresztény

gondolata: hogy a magyarok maguk közé fogadják a jövevényeket is, még századokon keresztül megmaradt, s talán nem tévedünk, ha a nemzetiségek békés együttélésének itthoni hosszabb időtartamát, mint szomszédainknál, éppen az ő berendezésének tulajdonítjuk. Csehek és németek, németek és lengyelek már a XIII. és XIV. századtól kezdve állandó nemzetiségi harcban élnek Cseh- és Lengyelország területén: ott a keresztény felebaráti szeretet parancsa sokkal korábban elvesztette pozitív hatását, mint Szent István birodalmában. Sőt nálunk még tovább mentek és nemcsak a keresztényi jó bánásmódot biztosították Szent István szellemében a bevándorlóknak, hanem az ő privilégiumaikat állandóan fenntartották, s ezzel lehetővé tették — akaratlanul is, mert ilyent akarni anachronizmus lett volna akkor — az idegen nemzetiségek sértetlen és háborítatlan fenntartását is. A Szent Istvántól ide beültetett európai keresztény mag, mint az ő többi átültetése, megfogant és olyan berendezést hívott életre, amely egyenesen jellemző lett a magyar állam és nemzet létformájára, s amelyet nálunk ma is róla neveznek előszeretettel „szentistváni állameszmének”.²⁷

Utóbbi évtizedeink publicisztikájának véleményét erről a koncepcióról a legvilágosabban gróf Bethlen István fejezte ki.²⁸ Szerinte „Szent István magyar államot alapított, de nem úgy, hogy az itt élő vagy általa idetelepített nem magyar népeket és néptörödékeket egyúttal erőszakkal megmagyarosítani törekedett volna, sőt ezek mindegyikének jelentőségének megfelelő, egészen a nemzeti autonómiáig terjedő privilégiumot adott, meghagyta nekik szokásaikkal együtt sajátos kultúrájukat, nyelvüket, sőt közjogi különállásukat és így illesztette be őket a birodalom egységébe”. Szent István ma is még a magyarság egyetlen mítikus törvényhozója, s minden helyeset és célszerűt, amit életünkben találunk, ma is szeretünk reá, a kútforrásra visszavinni. A régi magyar berendezés tényleg ilyen külön nemzeti életet biztosított a nem-

magyar népeknek az ország határain belül, s e külön életnek lehetőségét azon keresztény szellemű koncepció adott, amelyet Szent István valósított meg nálunk és mint saját berendezését ajánlotta fia és utóda figyelmébe. Ennyiben joggal nevezzük az egészet „szentistváninak”. De az előbbiekből tudjuk, hogy Szent István nem adott „közjogi különállást” a nem-magyar népeknek, amelyek az ő korában különben is aránylag csekély számban voltak; ez a közjogi biztosítéka a nem-magyar városoknak és kerületeknek: németeknek, erdélyi szászoknak, kunoknak, jászoknak, ruténeknek, a keresztény állam azon európai szervezetéből következett, amely másutt is megvalósult a nemzeti öntudatosulást megelőző korban, de sehol sem oly hatékonyan a kisebbségek javára és sehol sem oly hosszú időre, mint éppen Szent István országában. Ha tehát Szent István nem adott és akkor még nem is adhatott közjogi jelentőségű privilégiumokat a nem-magyaroknak, az ily előjogok mégis az ő eredeti koncepciója szellemében jöttek létre fejlettebb viszonyok között, amelyekben kétségtelenül ő sem elégedett volna meg azzal, hogy a bevándorlók védelmében keresztény morális parancsra hivatkozzék, hanem ő is privilégiumokkal, közjogi jelentőségű, uralkodói aktusokkal szerzett volna érvényt elképzelésének. Az, amit ma szentistváni állameszmének nevezünk, ezek szerint valósággal Szent István gondolatából következik, annak korszerű kifejezése, s a szentistváni középkori állam hagyatékának tudatosítása.

Miként Szent István egyéb államjogi és társadalmi alkotásai, ez a koncepciója is tanuságot tett évezredes életképességéről, amikor a benne rejlő szentistváni gondolat szellemében, a változott és hozzá még az újkorban mind komplikáltabb viszonyok között kiterelvényesedett és alkalmazkodott. Ezt az átalakulást napjainkban is megfigyelhetjük. Szent István állameszméjét az ő eredeti formájában fejezi ki Bethlen István, amikor megállapítja, hogy ezen a területen „nem lehet tisztán a nemzetiségi elv alapján álla-

mokat alapítani”, és hogy különféle történetpolitikai, földrajzi, gazdasági és kulturális erők „elszakíthatatlan kapcsolatokat és érdekközösségeket teremtettek és tartanak fenn” az itt élő népek és néptörzsek között — ez Szent Istvánnak nemcsak szelleme, hanem, mondhatjuk, saját hangja is. De az már nem az ő hangja, hanem szellemének a mai viszonyokhoz, a magyarság erőviszonyaihoz való logikus alkalmazása, mikor ez egymásra utalt népek együttélésének formájaként „modern szóval élve föderalisztikus összefogás” merül fel. Szent István korában alig volt nem-magyar lakosság, — a tótok egy része, az oláhok, rutének, szerbek kivétel nélkül később vándoroltak az országba, az itt talált alacsonyabb kultúrájú tót és az egyenkint bevándorló német a dolog természete szerint nem is kívánhatott beleszólást az állam igazgatásába. De később is, a középkori keresztény államban a magyarság és annak közjogi kifejezője, a király volt az, aki a bevándorlók nemzeti életét privilégiumaival, s egész helyi közigazgatási autonómia adásával lehetővé tette. Szent István korában és utóbb is a magyar vezetés irányító ezt az államot, s ezt a magyar vezetést a török kor vérvetésegei után, a XVII—XVIII. századi idegen bevándorlás dacára, még a kiegyezési korszakban is fenn tudtuk tartani, — igaz, ekkor már csak az Ausztriával való kapcsolat és a hármasszövetségben való védettségünk segítségével. Ha pedig ma a föderalisztikus összefogást tartanánk a szentistváni állameszme követelésének annyira, hogy ennek megvalósításával vélnők Szent István birodalmát feltámaszthatónak: akkor megint az ősi rendszernek az ő alapítója szellemében való továbbképzéséről van szó.

¹ A középkori állam keresztény lényegét a külföldi kutatás alapján Hóman Bálint és tanítványai, főként Bartoniek Emma, Deér József és Váczy Péter rajzolták meg és alkalmazták a magyar államra. V. ö. különösen Váczy Pétertől: *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*, 1933. 64. l. és *A szimbolikus államszemlélet Magyarországon*, 1932.

² Az idézet. Mályusz Elemér tanulmányából: az Eckhart-vita, Századok, 1931. 419. l.

⁸ A pogánykori magyarság türk elemeire I. Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930. és Deér József, Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie, 1934., bővített magyar kiadása: Pogány magyarság, keresztény magyarság, 1938, ez utóbbi a pogánykori elemek társadalmi és alkotmányjogi továbbélését mutatta ki. Ugyanezt tárgyalja Váczy Péter id. m.

⁹ Hóman, Magyar történet I.² 225. l. és a tőle felsorolt irodalom.

¹⁰ Az Intelmek idézetei Hóman id. h. 192. lapról.

¹¹ Bartoniek Emma, A magyar királyválasztási jog a középkorban, Századok, 1936. 396. stb. l.

¹² Deér id. m. 17. l. és Bartoniek Emma, A magyar királyavatáshoz, Századok, 1923—24., 247. l.

¹³ Bartoniek id. m. 247., 251. l.

¹⁴ Hóman id. m. 235. l. és ugyanő, A szent László korabeli Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói, 1925.

¹⁵ Bartoniek, A magyar királyválasztási jog 362. stb. l., továbbá Deér id. m., 10., 12. l. e két szerző véleménye több pontban eltér egymástól, de a szövegemben felhozottakra nézve megegyeznek. V. ö. Deér József, Az Árpádok vérségi joga. Bp. 1937.

¹⁶ Hóman Bálint, A magyar történetírás első korszaka, Minerva, 1923., és Bartoniek Emma, Az Árpádház neve, u. i. 1924. 122—124. l.

¹⁷ Deér id. m. 44. l.

¹⁸ Bartoniek, A magyar királyválasztási jog, id. m. 365. l.

¹⁹ Bartoniek id. m.

²⁰ Deér id. m. 30. l. L. az egész kérdést Hóman Bálint jubiláris kötetben: Szent István, 1938.

²¹ Váczy Péter id. német nyelvű munkája.

²² Hóman, magyar Történet II². 52. l. és Bartoniek, id. m. 373. l.

²³ Bartoniek, id. m. 372. l. V. ö. Váczy, A szimbolikus államszemlélet, 51. l.

²⁴ Bartoniek, Corona és regnum, Századok, 1934. 314. sk. l. és Hóman id. m. II². 145., 418. és 619. l.

²⁵ Bartoniek, id. m. 316. l.

²⁶ Eckhart Ferenc, Jog és alkotmánytörténet, Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai, 1932. 269. l.

²⁷ Erdélyi László, Árpádokori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései, 1925. 105. l. és A tizenkét legkritikusabb kérdés, 1917. 32. l.

²⁸ Hóman id. m. előadása mellett l. Váczy Péter, A hűbériség szerepe Szent István királyságában, Századok, 1932.

²⁹ Legvilágosabban kifejezve: Hóman Bálint, Szent István, Budapesti Hírlap, 1936. aug. 23.

³⁰ Eckhart id. m. 315., 287. sk. l. Váczy, A szimbolikus államszemlélet, 54. l.

³¹ Deér, Heidnisches u. Christliches, 80. l.

³² Hóman, Magyar Történet F. 193. l. és Deér id. m. 23. l.

³³ Gróf Bethlen István, Szent István napján, Pesti Napló, 1937. aug. 20.

A MAGYARSÁG ÉS KISEBBSÉGEI A KÖZÉPKORBAN

Vázlatok egy hazai kisebbségtörténethez

1935 szeptember

Trianoni országunk közéletében kétféle retorikát figyelhetünk meg. Az egyik a vidám, bizakodó, optimista, mely a jelen leg-súlyosabb bajai mellett is könnyedén elmegy, és ha nemzeti állásunk tagadhatatlan nehézségeivel szemben reményt akar nyújtani, a tényleges viszonyok alapos félremagyarázásával egyéb híján külső segílyre mutat rá, ahol pedig ilyennek valószínűsége sem igen hitethető el önmagunkkal, ott egyszerűen a csodaváráshoz fordul: várhatunk, az idő velünk dolgozik. Szinte egy félelmeröltőn át napról-napra szemlélhettük ez optimista felfogás rhetori virágait publicisztikánkban; ma is él még, különösen azon körökben, melyek minden előkészület, tudás és tapasztalás nélkül politizálódnak, de a műveltebb körök mindinkább elfordulnak ez alaptalan, de annál kényelmesebb optimizmustól, s a reánk nehezedő tények mind súlyosabb nyomása alatt terjed közöttük a gond jövőnket illetőleg. A másik retorika, melyet említettem, nem ebből a reális aggodalomból származik; a talaj, melyből kinőtt, épúgy érzelmi, mint a derűs, jövőben bizakodó nemzetfelfogásé; reális szemlélet époly kevésbé támogatja, mint ezt, de ahol ez rózsásan színez, ott a másik retorika feketébe von mindent, bukásunk fájdalmát köz- napon is ünnepi formákban fejezi ki, melyek évek ugyanazon keserűségében megállapodtak, szinte megmerevedtek.

E folyóirat hasábjain, mely a reális nemzetszemlélet ápolásának szenteli kezdettől fogva munkáját, nem kell közelebről rámutatnunk arra a tétlenségre, cselekvéshiányra, mely mindkét használatos retorikánkból következik. Az egyik nem kívánja a cselekvést, mert arra úgy sincs szükség, hisz ami kevés eredményt ma elérhetnénk, az holnap úgylis csőstül ölünkbe hull, a másik viszont azért kvietista, mert úgysem lehet semmit cselekedni, s mély el-esettségünkben lényegesebbnek tartja a mozdulatlanság fájdalmát s annak cerimóniáit, semmint a fájdalomból kilépve valami közhasznos, de egyúttal köznapi cselekvésbe fogni. Vannak e sötét-színű retorika gyakorlói között, akik évek óta tartják a nemzet sebéin kezüket, ahelyett, hogy gyógyítani segítenék azokat, s mentességükre valamikor, a történeti számvételkor, talán csak az fog szolgálni, hogy legbelsejünkben az átok e sterilis, mert csak szókat alkotó papjai is az optimistákhoz tartoznak: ők is hisznek a Sültgalambban, s retorikájukkal egyebet alig céloznak, mint a szükséges érzület fenntartását addig, míg el nem következik az időkelje...

Fekete és rózsaszín messzianizmus akkor, mikor körülöttünk a világtörténetben is ritka jelenséggé szokatlanul nagy energiák szabadulnak fel és látóhatárunkat mozgásba lendülő óriások állják körül, akik egy lépésükkel széttaposhatnak, ha akarnak — és vajjon miért ne akarnának? — ilyen környezetben fekete álmok közt hányódni vagy rózsaszín pirkadásra várni: gyermekek vagy betegek dolga. Külön tanulmányt érdemel annak a kérdésnek megvizsgálása, vajjon tényleg csökkenőben van-e politikai érzékünk, miként ezt külföldi megfigyelőktől néha hallani. Annyi bizonyos, hogy derűs és keserű retorikánk egyképpen gondolkodóba ejthet bennünket, mint a nemzeti élet megfigyelőit, — a reális történes talaján pedig, sorsunk alakulását illetőleg, bizonyára nagy veszedelmek forrásainak kell mindkét retorikánkat tartanunk. Hogy egyebet mellőzzek, ez a virágos önáltatásunk állott és áll az útjába

annak, hogy betöltsük valamikép azon űrt, mely a mi önvallomásunk és a külföldnek rólunk alkotott felfogása között tátong egy igen lényeges kérdésben: azon bánásmódot illetőleg, melyben a magyarság mint uralkodó nemzet részesítette államában a nem-magyar kisebbségeket.

Néhány éve, hogy ugyanezen folyóiratban¹ felpanaszoltam azt az értetlenséget, mellyel ez a kérdés közvélemény és tudomány részéről találkozunk. Az ellenséges külföld, szomszédaink és a távolabbiak, mélységesen meg vannak győződve arról, hogy mi voltunk a nagy elnyomók, akik az ország területén élő kisebbségeket sanyargattuk, szolgátságban tartottuk és lényüket megtörve magunkhoz hasonlítottuk. A békekötés óta, mely nemzetközileg is reánk sütötte mindezen bűnök bélyegét, semmit nem tettünk e vélemény megváltoztatására, hiszen ott volt retorikánk, mely a külföld e kellemetlen — és leszakadt magyarjainkra pozitíve is súlyos ítéletét tudomásul sem engedte vennünk, megvédett attól, hogy nyugalmunkat, reményeinket vagy fájdalomunkat megzavarja. Ma már a korábban jóindulatú vagy semleges volt szövetségesek körében is ez az ítélet válik általánossá: épp a kisebbségi kérdésben tanúsított magatartásunkra hivatkozva akarják kitörölni azok köztudatából a „lovagias magyarokról szóló legendát” és elterjeszteni azt az ítéletet, mely szerint mindenkor a németek temetője voltunk, csakhogy ezt nem lármás erőszakkal, hanem „erőszak nélküli terrorral” cselekedtük. A helyzet romlását, melyet ilyen nézetek általánossá válása hoz létre, ma sem vesszük észre, s amint leszakadt magyarjaink sorsa sem lesz szülője nálunk nagy elhatározásoknak és tetteknek, legfőlebb haragos és átkozódó vezércikkeknek, époly kevés történik e multra alapozott vádnak visszatartásáért. Az, hogy néhány fiatal kiáll és kisebbségkutató intézetet sürget — amit különben minden igazi kisebbség-szakemberünk évek óta szükségesnek tart — és hogy az öregek helyeslőleg bólogatnak a fiatalok kezdeményének: ne hitesse el velünk, hogy

helyzetünk javul vagy hogy egyáltalában megjavítható a mai közgondolkodás mellett. Soha nem emlegették annyit — persze idegen mintára — a „közösség” érdekeit, s mégis ami ma történik, az mind csak közönybe fulladó egyéni kezdemény. Aki ma e kérdésekkel foglalkozik, az magános ember, elhagyatva, reménytelen. Ilyen reménytelen egyéni adalékot akarok a következőkben szolgáltatni nemzetünk e lényeges kérdéséhez.

SZÜLETETT NÉPELNYOMÓNAK tartják a magyarságot, s ha van nép, mely születésénél és fejlődésénél fogva távol áll minden elnyomástól, ha van nép, mely szoborba kifaragható ellentéte az elnyomónak, akkor az a magyar! Ezt tudományunk mai állásában a nemzeti történetíró nyugodtan kimutathatja anélkül, hogy pirulnia kellene nemzeti elfogultság vádjá alatt.

Östörténetünk kétségtelenül megállapítja, hogy a finn-ugor eredetű magyar törzsek türk eredetű más törzsekkel egyesültek, s ebből a konglomerátumból született meg az immár tiszta türk műveltségű magyar nép. Ha tehát azt a magatartást akarjuk vizsgálni, melyet kezdettől fogva tanusítottunk más népekkel szemben, akkor azon formákat kell ismernünk, melyek a türk népek egymásközti érintkezésére jellemzőek. Ezek a türk népek, akiknek ősei közé tartoztak a húnok s akiknek szomorú csökevényei Szi-béria mai tatárjai, kirgizei, a magyarság kialakulása idején már ezer esztendő óta nyargaltak fel s alá az eurázsiai síkságon és környező hegyein, az Altáji-hegységtől a Kárpátokig. Távolsági rokonaikkal, a mongolokkal együtt leszármazói azon ősi, történetelőtti népeknek, melyek először szelídítettek állatokat és először fejlesztették ki a marhatartás szükségleteiből a patriarchális vezetésű „nagycsaládot”, a megszervezett állam, a hódító fejedelemség és abszolutizmus ősi formáját. Ezek a mérhetetlen nagy gulyákat és méneseket hajtó lovas pásztornépek nomád vagy félnomád állapotban barangoltak a végtelen síkságon, s hogy szét ne szóródjanak,

hogy az ellenséges, idegen törzsek meg ne bontsák soraikat és hogy — nem utolsó sorban — az állattartáshoz szükséges munkák is rendben és állandóan folyjanak, ezért volt szükségük erős központi hatalomra. Attólától Dzsingizkhánig és Tamerlánig s onnan tovább az izlámvallású török szultánokig a népekre nehezedő abszolút uralkodói hatalmak természetes következményei voltak a lovas-nomád-pásztor kultúrkör gazdasági és társadalmi berendezésének:² erős kézben összefogott vezetésre szüksége volt a népek egész során uralkodó hún- és tatárbirodalomnak csakúgy, mint a néhány családot s annak nomád marhatenyésztését magában foglaló kirgiz egységnek, az „aul”nak. De a központosított kormányhatalmon kívül még egy jellegzetes közös tulajdonsága van minden ily eurázsiai lovas nomád népnek, s ez szintén a kezdetbeli gazdasági viszonyok következménye. Család, nagycsalád és aul eredetileg közös leszármazás alapján kapcsolta egybe az embereket, a vérségi kapocs kizárólagosságát azonban mindegyre megtörte a gazdasági szükségyszerűség: a nagycsalád vagy aul vezetője, véne, patriarchája sikerrel gyarapította állatállományát, elvévén oly családok vagyonát, melyek útjába kerültek s gyöngébbeknek bizonyultak; a szaporulat őrzésére, hajtására, kezelésére, közösségébe szívesen befogadott ajánlkozó szolgákat, más családok vagy törzsek elszakadt, egyedülmaradt tagjait, akik szolgálatba állva, az aul vagy immár törzs vagy nemzetség fegyveres pásztorainak számát szaporították. Itt persze nem szabad mai kisebbségi viszonyokat visszavetítenünk: a türk népek kis egységeihez csatlakozó szolgálótól senki sem kérdezte, minő nyelven beszélnek, hiszen természetes volt, hogy ezek a csatlakozó magános egyének iparkodnak megtanulni és megérteni a szükségzavú parancsokat, melyeket a patriarcha, a bej vet feléjük s éppen egyedülvalóságuk miatt idővel úgyis áthasonulnak a gazdáikhoz. A külsőleges csatlakozás hasonló esetei mentek végbe nagyban is, amikor már sok-sok aulból álló törzsek vagy népek indultak el zsákmányolásra, új puszták megszerzésére, s azon népek

meghódítására, melyek e pusztákat addig birtokolták. A győzelmés nép alávetette magának a legyőzöttet, anélkül azonban, hogy akár sajátmagának, akár a másiknak belső társadalmi berendezéséhez hozzányúlt volna. Sem a bolgárok, sem a kazárok nem érintették a magyar nép törzseit, nagycsaládait és családait, mikor azt hatalmuk alá hajtották a Volgánál vagy a Fekete- és Kaspi-tenger között, azokkal nem keveredtek össze, hanem meglévő birodalmukba tisztára külsőlegesen kapcsolták be: a magyar főnökök engedelmességteljesen a bolgár vagy kazár főnök parancsainak, melyek elsősorban katonai célzatúak voltak. Békében a magyar szállások öveztek és külső támadás ellen biztosították az uralkodó nép szállásterületét, háborúban pedig a legjobban veszélyeztetett pontokon, támadásnál első sorban harcoltak uraik vezetése alatt. Az alávetett nép gazdasági és társadalmi élete, a téli és nyári szállásokon minden változás nélkül folyt tovább, csakhogy a legfelső magyar vezetők, a nemzetség- és törzsfők az egész nép mozgását nem maguktól irányították többé, hanem a kazár khán parancsára. A meghódított nép csak a legfőbb politikai vezetés útján került kapcsolatba a hódítóval, azaz itt rendkívül laza összefüggésről van szó, mely amily gyorsan létrejött, époly hirtelen fel is bomlott. Innen érthető az a megmagyarázhatatlanul gyors növekedése egy-egy birodalomnak, mely annyiszor megfigyelhető az ázsiai steppék világában: elindul egy néhány lovascsaládból álló csoport a kínai faltól nyugatnak, s ha szerencse jár vele, amily gyorsan viszik lovai, époly gyorsan nő hatalma, új és új törzsek hódolnak meg neki, melyeket magával visz, a lovasroham lavinaként nő és néhány év vagy évtized alatt előáll országok területét, szinte világrészt magában foglaló birodalom, mely azonban csak addig él, míg alapítóinak, az eredeti uralkodó csoportnak megvan a hatalma; amint ezek nem képesek többé erős kézzel összetartani népeiket, a konglomerátum széthull, a korábbi mozaikdarabok újra

külön kerülnek s folytatják életüket, melyeket a nagy hódító, pl. a hún nép uralma is csak külsőleg tudott megszakítani. Hogy azonban hódítás és felbomlás véres jelenetek közt mehet végbe, amikor is egyes népek összenyomatnak, megsemmisülnek, miként ez történt a Volgánál maradt régi magyarokkal a mongol hódítás alkalmával, ez is természetes, de nem ez a szabályos, hanem a népek most rajzolt külső alávetése és a hódító meggyöngyülésékor gyors felszabadulása.

Az egész mechanizmus, melyet itt vázlatosan rajzoltam, ma már ismeretes az összehasonlító etnológiából, s magyar viszonyaink megismeréséhez turkológusunk, Németh Gyula használta fel, aki geniális módszerével nyelvészeti adatokból állítá össze ugyanazt a képet, melyet az etnológia nyújt. Ma már tudjuk, hogy a magyarok csak ily külsőlegesen voltak alávetve bolgároknak, türköknek, szabiروknak, kazároknak, s hogy viszont őhozzájuk a türk népek ez ősi szokásai szerint csatlakoztak a kabarok, a székelyek, már az új hazában a bessenyők. Ugyanez a türk berendezés magyarázza ez utóbb csatlakozott népek elhelyezkedését is a mai haza szélső tájain, valamint azt, hogy e külön életet folytató népek egészükben el voltak helyezhetők oly tájakon, ahol ezt a vezető magyarság érdeke megkívánta: így a székelyek a nyugati határon, majd a még idegen Erdély felé a meszesi végeken, végül mai lakóhelyükön. Amennyiben a vezető, uralkodó nép biztonsága nem követelte, a magyarok sem érintették az alávetettek belső életét, mai szóval élve: népi egyéniségét, s innen van, hogy azok még évszázadok mulva is megtartották saját szokásaikat és népiségüket. A türk hódítás és uralom tehát valósággal kisebbségfenntartó volt, s kétségtelen, hogy a magyarok vándorlásaik során az uralomnak ezt a fajtáját tanulták el saját, gyakran változó uraiktól és gyakorolták utóbb hódításaik közben. Nemzetközi és népközi szempontból tehát a magyarság kezdettől fogva nem volt elnyo-

másra hajlamos; faji származásából és multjából adott hajlamai a környezetébe került népek konzerválására, külön egyéniségük megóvására szoktatták.

DE ÚJ HAZÁJÁBAN a kereszténység átalakító hatása alatt sem vált más népi egyéniségek elnyomójává. A középkori keresztény monarchia, melynek elveit Szent István átültette, egészen más alapokon, mint a türk berendezés, de ugyanoly kezelést fejlesztette ki az alávetett népeknek, mint amit a magyarok már magukkal hoztak. Az a korábban még általánosan uralkodó nézet, mely szerint nemzeti, népi, faji különbségek a középkor régebbi századaiban ismeretlenek lettek volna, ma már ugyan nem tartható fenn, de ezek a különbségek a keresztény monarchiának lényegében univerzalizisztikus uralma alatt az állami és politikai életben alig nyilatkozhattak. Nagy Károly hatalma szolgált mintaképül a középkor nemzeti királyságainak, az a nagy birodalom, mely frankok és szászok, különféle germán népek, romanizált gallok, franciák és latin-utód olaszok fölé épült, s ebben a nemzetek felettségében hű másolatát képezte az antik római impériumnak és az annak helyébe telepedett nyugatrómai-germán monarchiának. Mióta Szent István királyunk ezt a keresztény államformát meghonosította nálunk, azóta a magyar népből származott uralkodó a keresztény király kötelességeihez híven igyekezett igazságos atyja és védelmezője lenni mindazon népeknek, amelyek az ország határain belül éltek. Sőt arra is törekedett, hogy minél több idegen jöjjön be, akik egyrészt hasznos mesterségekkel segítettek építeni az országot, másrészt alkalmat adtak az uralkodónak a keresztény egyházi parancsok szerint gyakorolni a szeretetet a vendégekkel, hospesekkel szemben. Ez az értelme Szent István fiához intézett Intelmei azon ismeretes helyének, mely szerint „unius linguae et unius moris regnum imbecille et fragile est”, magyarul: az egynyelvű és szokású ország gyöngye és törékeny, amely mon-

dást hazai német kisebbségünk vezetői szerettek korábban kisebbségi jogaik megalapozására emlegetni. A kifejezés tényleg helyesli kisebbségek beköltözését és bentlétét, de nekik nem ígér kisebbségi jogokat (amik akkor úgysis teljességgel elképzelhetetlenek voltak), hanem azt a keresztény bánásmódot, mely akkoriban a nemzetekfeletti királyi hatalom részéről minden keresztény jövevénynek kijárt. Az uralkodó keresztény lelkülete volt a kielégítő biztosítéka az emberies, felebaráti bánásmódnak, s kétségtelen, hogy az első időkben, a XI. században az ilyenek anélkül jöttek be, hogy szokásaik és jogaik érintetlenségét előzőleg írásban megígérték volna királyaink.³

Csak a következő, XII. század végén és a XIII.-ban válik szokássá, hogy a beköltöző idegen népek letelepedésükkor jogaikat biztosító privilégiumokat kaptak írásbeli oklevelekben. Ezek az első privilégiumok még nem mind célozták azt, hogy valamely területen vagy városban az illető idegen népcsoport kizárólagos jogokkal bírjon, hiszen régi városainkban, Esztergomban, Fejérvárban különböző nemzetiségű: magyar, francia, olasz, német lakosok éltek együtt és csak utóbb lesz általános főként a német polgároknak az a követelése, hogy várfalaikon belül más nemzetiség ne zavarja őket. A régebbi kiváltságlevelek az emberi megélhetés érdekeit védik: szabad ház és föld birtokát, szabad kereskedést, jövésmenést és főképp szabad elhagyását az illető telepnek, ha az a „vendég”-nek nem tetszik többé. Valószínű azonban, hogy ez a telephelyek közti válogatás, a középkori polgár városközti mozgékonyága csak az iparos és kereskedő népességre volt jellemző, a földműves és a harcos bevándoroltak kezdettől fogva ragaszkodtak a földhöz, melyet a király kijelölt nekik, ezért tartalmazzák kiváltságleveleik a föld kizárólagos birtokát és az ahhoz kötött közigazgatási és kulturális autonómiát.

Itt kapcsolódik össze a kisebbségekkel való bánásmód dolgában az eurázsiai türk és a nyugati keresztény gondolkodás. A nagyobb

tömegekben bevándorló idegeneknek az ország szélein ad a magyarság szállást, nagy kiterjedésű területeket, melyeken azok szabadon folytathatják megszokott életmódjukat, így a szászok Erdélyben, akik éppen úgy zárt területre és azon teljes autonómiára tettek szert, akárcsak a mellettük lakó székelyek, így a szepesi szászok, vagy a később érkezett kunok, akik számára a Kárpátoktól fedett határokon nem volt pusztai életmódjuknak megfelelő szállás, s ezért az Alföld pusztaságain helyeztettek el. Hogy a magyarság nem bontá fel soraikat, nem osztotta őket szét szolgáló népek gyanánt, hanem széles gesztussal úrrá tette őket saját földjén: ez a türk régmult óta beidegzett gondolkodásának volt köszönhető. A helyzet csak annyiban változott, hogy a honfoglalás előtt lovaspásztor népek (bár már földművelést is ismerők) csatoltattak a nemzethez, s ezek a nomád vagy félnomád vándorlás során legelőket, téli és nyári szálláshelyeket kaptak, most pedig, a kunoktól eltekintve, mindenütt földművelők telepedtek meg az évszázadokon át s ahol a török nem járt, a mai napig is érvényes agrárszervezet kereteiben. Ezekben a hatalmas földeket, vármegyéket megszálló településekben, s azok módjában érvényesült a türk hagyomány; a kisebb csoportoknak, villák, azaz falvak, városrészek lakóinak elhelyezése pedig a középkori keresztény viszonyokból következett, amint ezek más országokban is hasonló telepítési mozgalmat hoztak létre. Bármennyire részét képezi is a hazai középkori német telepítés a keleti német kolonizáció nagy processzusának, másrészt mégis csak hazai jellegű, a magyarság fejlődéséből adott jelenség, amit az is bizonyít, hogy a németekkel együtt jutottak ide olaszok és franciák, vallonok és izmaeliták, bessenyők és kunok. A különbséget az egyes népcsoportok eltérő társadalmi és gazdasági, meg kulturális fejlettsége okozta. Olaszok, németek közt sok volt az iparos, kereskedő: ezek városi privilégiumokat kaptak. A földművelő németek, tótok, rutének, oláhok egy-egy vállalkozó vezetése alatt jöttek be, kiirtották az erdőket s helyén

földművelő telepet alapítottak bizonyos kiváltságokkal, melyek értelmében vezetőjük, a soltész vagy kenéz alatt zárt kulturális egységet képeztek és alsófokú közigazgatási autonómiát élveztek. A földművelést még csak félnomád módon űző kunok és jászok akkora területeket kaptak, hogy azokon saját főnökeik alatt tovább hódolhattak ősi szokásaiknak, s két század is kellett, míg társadalmi és gazdasági berendezésük minden külső behatás nélkül áthasonult az őket körülvevő magyarokéhoz. De jöttek még alacsonyabb fokon álló népcsoportok: a rutén, oláh, lengyel, esetleg délszláv eredetű juhászok, a „valachok”, akik Erdély, de főként a Felvidék erdős gerincein vándoroltak nyájaikkal, s akiket kenézeik korán letelepítettek állattenyésztő, primitív falvakban. A jámbor és igazságos, pius et justus, magyar király ezekre is kegyes tekintettel nézett: ezeket is meghagyta szokásaikban és gazdasági formáikban, felmentette a földművelő népek adójától és állattenyésztésükhöz illően természetbeli, állatadót vett be tőlük; kenézeik az alsóbbfokú jogszolgáltatásban és közigazgatásban, görög-keleti pópáik pedig kulturális szükségleteik dolgában vezették a királytól, vagy a magyar földesúrtól adott önkormányzatukat. A király részéről figyelemmel kísért és védett helyzetükre jellemző, hogy eleinte, a XIII. században ezek az oláhok királyi népek és csak számuk gyarapodásával, a beköltözés gyorsulásával jutnak nagyobb mértékben, a XIV. század folyamán, magánföldesurak birtokaira. A döntő mindenkor a társadalmi és gazdasági fok, hogy úgy mondjuk, a beköltözőnek műveltségi foka volt; harci szolgálatra, határőrségre, várvédelemre használható oláhok magasabb kiváltságokat kaptak: Hátszeg, Déva, Hunyad, Fogaras várában és uradalmán fejlett autonómia védelme alatt éltek, hadiszolgálatban, adómentességben, s például a hátszegi várnagy előnöke alatt az oláh telepeknek külön törvényszékük volt, melyen 12 kenéz, 6 pópa mellett 6 közoláh is bíraskodott. Ugyanily magasabbfokú önkormányzatban éltek máramarosi és beregi rutének,

Krassó, Szörény megyebeli oláhok, nem is szólva arról, hogy mind-egyik népcsoportnak megvolt ugyanaz a lehetősége, mint a magyar jobbágyságnak: hogy felemelkedjék az immár közjogi rendet képező nemesek sorába.

MÉG KÉT JELENSÉGET kell megemlítenem, hogy az egész régi magyar berendezés kisebbségtörténeti értékét valójában megítélhessük. Az egyik: hogy az a kezelésmód, melyben a magyarság részesíté nem-magyar nemzetiségeit, ezek népi jellemének tökéletes és hiánytalan fenntartását, konzerválását tette lehetővé. A keresztény erkölcsi elveken felépült királyság nem évtizedeken, hanem évszázadokon át tiszteletben tartotta a tőle kiadott privilégiumokat, de azon szokásjogokat is, melyeket írásba sem foglaltak. A Liègeből a XII. században bevándorolt franciák Heves megyében még a XV. század közepén is saját nyelvükön beszéltek, pedig kétségtelenül kis idegen szigetet képezték a magyarság tömegében; az igaz, hogy a nyelv ily hosszú ideig tartó fennmaradását mai nyelvész alig tudja többé elhinni. Hasonlóképp megtartották anyanyelvüket azok a milánóiak, akikről tudjuk, hogy megélhetésük miatt magyarul is megtanultak, s gyermekeiket mindkét, magyar és olasz nyelven oktatták. De nemcsak nyelvi elnyomás nem volt: a különböző fokú autonómiák is tiszteletben tartattak, s erre nézve mi sem oly jellemző, mint hogy a magyarság még a vele rokonságban levő türkvérű kisebbség különállását sem szüntette meg, ami pedig természet szerint akadályozta e rokon népeknek a magyarsághoz való hasonulását. A legrégibb ily türkrokon kisebbségről, a bessenyőről tudjuk, hogy bár meg lehetős szétosztán, legalább 30 vármegye területén lakott, de egységes nagy tömegekben is, külön autonómia védelme alatt Dél-Fejér és északi Tolna megyében, Pest megye északi részén, Csallóközben, Szabolcsban, a Maros mellett, mint külön jogakkal bíró harcosok egyes királyi várakban. Ez a magasabb önkormányzatuk



századokon át érvényben van, mikor a magyar határokon kívül maradt testvéreik már rég letűntek a nemzethalálban, mely a magyarok után igyekvő minden rokon népet elérte: a fejedelmegyei besenyők a XIV. században is saját „bessenyő comes”-ük alatt élnek, a csanádiak adó- és tizedmentességét Nagy Lajos védi, s még 1435-ben is biztosítja törvénykezési mentességüket Zsigmond király az „ő bessenyő jogaik alapján”. Hasonló bánásmódban részesültek a kunok, s elmondhatjuk, hogy az uralkodó magyarság velük, vérokonaival szemben, de ugyanúgy a germán és szláv bevándoroltakkal szemben is szinte mesterségesen tartotta fenn a válaszfalakat, melyek az asszimilációnak, a legbékésebb és legtermészetesebb magyarosodásnak útjában voltak. Ugyanerre mutat különböző oláh önkormányzatoknak egész a XVII. századig bántatlan fennmaradása.

A másik jelenség, melyre még rámutatok, összehasonlításra és a magyar kisebbségi szervezetnek Közép- és Kelet-Európában való elhelyezésére nyújt alkalmat. A kisebbségi nyomornak az a zónája, mely manapság a Keleti-tengertől, a balti államoktól vonul Délnek, porosz, német, lengyel, cseh területen át a Balkán-félszigetre, a középkorban északról délnek haladva sokkal rövidebb volt, mert a Kárpátoknál megszakította a magyar királyság, melynek hatalmi körében, nemcsak a szoros értelemben vett Magyarországon, hanem a balkáni csatolt tartományokban is nemzetiségi béke honolt. Annál nagyobb marakodás, véres küzdelem és irtó faji harcok színtere volt az északi vonalrész, ahol először a régi szláv poroszokat irtották ki embertelen kegyetlenséggel a germán törzsek, s ily módon eltűnván az a válaszfal, mely a németeket és a lengyeleket egymástól távol tartotta, a két ellentétes erő vak rohamokban rontott egymásra. Délebb hasonlóképp gyűlölség és küzdelem jellegét tünteti fel a német-cseh, valamint a cseh-lengyel „együttélés”. Mindezen viszonylatokban fegyver, falvak, városok, templomok felégetése, egész törzsek kiirtása volt a kisebbségi élet

bevezetője, s mikor a poroszok leverésével, egész szláv népeknek a föld színéről eltörlésével lengyel és német egymással határos lett, a kisebbségi küzdelemnek oly brutális formái fejlődtek ki, aminek a mai kisebbségi elnyomási rendszerek is alig tudnak elérni. Lokietek Ulászló alatt a krakói német polgároktól néhány nehéz kiejtésű lengyel szó kimondását követelték, s aki nem tudta, azt leszúrták; a cseh krónikás pedig lelki gyönyörűséggel referál a német orrok levágásáról. A német terjeszkedéssel szemben már a XIII. században nyelvtörvényeket hoznak a lengyelek, s tanítói és papi hivatalok betöltését a lengyel nyelv ismeretétől teszik függővé. Német, cseh, lengyel irodalom kezdettől fogva, a XII. század óta szórja a megvetést és gyűlölséget kölcsönösen a másik népre.

Ezeket a viszonyokat kell a középkori Pax Hungaricával szembeállítani, hogy a magyar uralom középeurópai jelentősége végre világosan álljon magunk és azon külföldi körök előtt, melyek komoly, nem propagandisztikus történeti érvelés elől ma sem zárkóznak el. Ezek a vázlatosan egymás mellé rótt vonalak könnyen szerves kapcsolatba hozhatók egymással, s a kép, mely módszerünkkel nyerhető, kitölthető számlálatlan adatokkal egyrészt, másrészt elhatárolható az újkor felé, amikor a középkori magyarságtól létesített e kisebbségi „reservatiók” egymásután felmondják a szolgálatot. A nagy változás a XV. század végétől kezdve megy végbe, létrehozója megint nem a magyarságnak tulajdonított hatalmi vagy elnyomási törekvés, hanem az akkori Közép-Európa minden országát megragadó új társadalmi és gazdasági fejlődés, mely az egyes embert nem hagyta meg kis csoportokban, külön jogi helyzetben, hanem tömeggé olvasztotta. Az újkor kezdetének e társadalmi alakulása, s a XVIII—XIX. századnak politikai változásai egészen más kisebbségi viszonyokat tüntetnek fel, s velük és a végletesen megromlott legújabb viszonyokkal szemben a magyar középkort bátran a kisebbségek aranykorának nevezhetjük.

¹ Magyar Szemle XII. (1931), 328. l. „Trianon revíziója és a történetírás.”

² Joó Tibor, Az etnológia újabb iránya, Magyar Szemle XXIII. 352. l.

³ V. ö. a türk vonatkozásokra Hóman Bálint nagy munkáján kívül Németh Gyula és Alföldi András úttörő kutatásait, a nyugatiakra Deér József, Szent István Intelmeire Balogh József műveit. A székelységre nézve Németh Gyula legújabb megállapításaihoz (Századok 1935) csatlakozom.

MÉG EGYSZER KÖZÉPKORI KISEBBSÉGEINKRŐL

1940 szeptember

A Magyar Szemle 1935. évfolyamában szólottam először erről a tárgyról, mellyel történettudományunk addig nem foglalkozott. Tanulmányomat ugyan román részről propagandakísérletnek bélyegezték, amikor bővített formában német folyóiratban megjelent, de itthon úgy látszott, hogy alapvonalait elfogadhatóknak találták. Deér József szép könyvében (Pogány magyarság, keresztény magyarság) külön fejezetet szentelt ennek az elmellőzött tárgynak, s fejtegetésemet főképp az erdélyi és szepesi szászok, meg a székelyek külön viszonyainak rajzával bővítette. Mindketten megegyeztünk abban a nézetben, hogy a középkori magyar állam nem akart asszimilálni, hanem ehelyett egyenesen megkönynyítette az országban a nem-magyar nemzetiségek autonóm életét. A magyar állambeli kisebbségeknek tehát a középkorban, szerintünk, igen jó dolguk volt; sem királyaink, sem népünk nem gondolt asszimilálásukra.

Ezzel szemben nemrég újabb felfogás jelent meg tudományunkban, mégpedig egyetemi kartársamnak, Mályusz Elemérnek a Századok 1939. évfolyamában kiadott cikkében. A hosszabb cikk címében is jelzi eltérését a korábbi felfogástól: a „középkori magyar nemzetiségi politikáról” szól, már ezzel rámutatva arra, hogy szerinte a magyarság a középkorban határozott nézetekkel, elvek-

kel bírt a nemzetiségi kérdést illetőleg, s ez elveit tetteg, politikában is megvalósította. A beköltöző népek kezelése dolgában a magyar királyok „eljárása, írja, annyira tudatos, meggondolt és tervszerű, hogy joggal illethetjük a politika elnevezéssel”. Ez a politika pedig a XIII. század elejéig, II. András királyig „teljes asszimilációra törekvő politika” volt, a „nemzetiségeket szétszóró politika”, melynek célja a nem-magyar nemzetiségeknek magyarrá változtatása, ez a legtöbbször „asszimiláció”, ritkábban egyenesen „magyarosítás” szóval megjelölt folyamat volt. A középkor második felében ez a magyar nemzetiségi politika lényegesen megváltozott: „nem törekedett többé az államhatalom a magyarosításra”, nem ugyan a „demokrácia szellemében” — „efféle, anarchiára vezető gyengeségtől” megóvta a magyarságot „józan értelme”, inkább azért, mert a XIII. században, a királyi birtoktest szétforgácsolódásával nem voltak meg többé az asszimiláló politika anyagi feltételei, s ebben a helyzetben András király és utódai úgy találták, hogy ha már elszegényedtek, íme, itt vannak a nem-magyar népek, ezek összefoghatók zárt egységbe, s az erdélyi szászok, székelyek, kunok és jászok mint egy-egy új királyi birtok, némileg pótolhatják szolgáltatásaikkal a királyi birtoktest elveszett tömegeit. Így álltak elő, királyi akaratra, a különböző népek autonómiái, melyek létesítésénél nem is az autonómia volt a cél, hanem az, hogy az új berendezésből az államnak haszna legyen, ez az újabb nemzetiségi politika tehát egyszerűen a magyar uralom egy újabb formájának (németül: Herrschaftsform) volt a következése. Ehhez a politikához hűek maradtak a magyar királyok a középkor végéig, biztosítva mégis az ország belső egységét, hiszen még ez újabb szabadabb nemzetiségi kezelés idején sem mutatkoztak „elszakadási törekvések”.

Amennyire érdekes ez a felfogás, annyira nagyjelentőségű és hatású lehet, ha igazolódik és ha következményeit logikusan levonják (ami azonban ritkán szokott megtörténni). Szerzője maga is

tisztában van azzal, hogy „a legszélesebb körökben meggyökereződött felfogásba ütközik”. Arra gondol, hogy a szentistváni Intelmeknek egynyelvű országra vonatkozó része ezek után már nem szolgálhat az „államvezetés” és politikai tudomány történeti megalapozására. Szerinte akik a középkori nemzetiségi politikát e szentistváni szellemben jellemezték Szent István évében, azok „egészen felesleges és tudományhoz éppen nem illő buzgalommal siettek a közhangulat pillanatnyi szeszélyének szolgálni.” Végso fon, amit már szerző nem fejez ki világosan, a szentistváni gondolat, a szentistváni állam és hasonló közéleti fogalmak történetietlen voltának kimutatásáról van szó, aminek alkalmilag bizonyára lehet politikai és publicisztikai jelentősége is. Hiába akar a történész a multbeli „tények talaján” maradni és hasztalan rejti el szemérmesen fáradságos tudományának közéleti tanulságát vastag tanulmány végén kisbetűs jegyzetbe, korunkban a történet és politika oly szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy szerző előbb-utóbb meg fogja kapni a tapsokat azoktól, akik már meg sokalták szónokaink és újságíróink részéről a szentistváni dolgok örökös emlegetését, vagy akik a középkortól is némi „magyaros életerőt”, korszerű erőszak jeleit várják, s viszont nem fog elmaradni a fejcsóválás azok részéről sem, akik az ellenkező oldalon vannak.

Mindez talán magában véve is megokolja olvasóink előtt azt, hogy erről a tudományos szakkérdésről a nagyközönség e folyóiratában szölok. Átlapozva e tárgyról írt első cikkemet, nem minden büntudat nélkül veszem észre, hogy a középkori nemzetiségi politikáról alkotott nézeteim közéleti jelentőségét már akkor sem rejtettem véka alá — akarom mondani, nem tettem kisbetűs hátejegyzetbe, hanem lapokon át bevallottam, hogy előadásommal azon káros külföldi nézet megdöntéséhez akarok hozzájárulni, mely szerint mi magyarok mindig elnyomók voltunk, s kisebbségeinket sanyargatva magunkhoz hasonlítani akartuk őket. Ma is az a vé-

léményem, hogy középkori nemzetiségi felfogásunk kitisztítása, a makulátlan tiszta pajzs némileg nemzeti érdekünk, bár gyakran már korszerűtlennek látszik is, viszont a vele ellenkező nézet előbb-utóbb súlyos megterhelésünkre vezethet. De természetes dolog, hogy a tudománynak igazat kell mondania, s örülnünk kell szabadságunknak, mely még ma is lehetővé teszi a következményekkel nem törődő ily tudományos elméművek létrejöttét. Viszont ebből még nem következik, hogy eredményeiket kötelesek lennénk magunkévá tenni.

HA MÁR ILY SZAKKÉRDÉSEKKEL TRAKTÁLOM a nem-szakember olvasót, engedje meg, hogy tudós köztársaságunknak (mely berendezését illetőleg, különös módon ma is demokrata) némely belső ügyét is kitergessem előtte. Ezekben a körökben sokat hallunk most pozitívizmusról, sőt, neopozitívizmusról is, — úgy tudom, egészen fiatal történészeink már meg is alapították az új neopozitivista irányt, melyé ha nem is a jelen, de bizonyára a jövő, s mely a szellemi és szellemes ideológiáktól visszatér az adatok „pozitív” világába, s az így megvizsgált, tehát már bizonyos tények talajáról emelkedik fel a mult dolgok helyesebb megértéséhez. A tények, az adatok, az oklevelek nagyobb megbecsülését hirdetik ezzel, bár nézetem szerint e téren eddig sem volt hiba, eddig sem számított komoly történésznek, aki adatoktól mentesen rekonstruálta a multat. A pozitív adatok e büszke emlegetése azonban eszembe juttatja a pozitivista történelem alapítóját, Comte-ot, aki ugyan a fő pozitivista volt, de ez nem akadályozta abban, hogy az emberi történetről a leglégiesebb, minden lényeges adatnak ellenmondó történetfilozófiát ne alkossa meg. Amiből az az egyszerű szabály következik, hogy igenis, a pozitív tényekre szükségünk van s nélkülük nem dolgozhatunk, de egyszersmind a határokat is ismerünk kell, amelyeken belül következtetnünk szabad e tényekből.

Ebből a szempontból is igen érdekes a középkori nemzetiségi kérdés új felfogása.

Mályusz Elemérnek ezt a tanulmányát, mint egyéb középkori vonatkozású műveit is, rendkívüli adatgazdagság jellemzi, kiadott és kiadatlan okleveleknek oly teljes felhasználása, amilyennel legjobb régebbi kutatóinknál, Pauler Gyulánál és Tagányi Károlynál találkozunk. Ugyancsak e két nagy tudósunkra emlékeztet sokoldalúsága is, mellyel a történelmi élet sokféle, gazdasági, katonai, politikai, társadalmi megnyilvánulásait figyeli meg. Ezeket a kiváló tulajdonságait, valamint lankadatlan munkásságát, világos kompozícióra és emelkedett történeti előadásra törekvését elismerve, azt is számba kell venni, miért nem hatnak eredményei úgy, amint azt munkája és szándéka szerint megérdemelnék. Az egyik ok bizonyára az, hogy német mintáit még nem tudta eléggé magyarítani (bár épp német tudósokkal folytat heves polémiákat): nem tekintve azt, hogy ezek a minták csak nálunk újak, másutt már gyakran meghaladottak, önála még nyers, asszimilálatlan formákban jelentkeznek, amit az is bizonyít, hogy szóbanforgó tanulmányának egész szellemi hátterét sem lehet „Herrschaftsform” „Gefolgschaft”, karizma s más ily idegen kifejezések nélkül megérteni. Ezeknek túlsok emlegetésével nemcsak hogy németessé hajtja történetünket, hanem egyúttal a legjobb tudósainktól elkészített hagyományos képtől is erősen eltávolítja. A másik ok igen világosan jelentkezik épp jelen tanulmányában: nagyszerűen felkutatott adatai magukban véve bármily értékesek, gyakorta nem bizonyítják azt, aminek bizonyítására használja őket.

Az Árpádok asszimiláló, nemzetiségeket szétszóró politikájának bizonyítására összeállítja azon régi keletkezésű falvak jegyzékét, melyekben bevándorolt idegenek laktak. A 17 Csehi, 12 Horváti, 35 Németi, 8 Olaszi, 17 Oroszi, 13 Tóti nevű község tudományos azonosítása és térképre vitele bizonyára érdeme a szerzőnek, aki azonban ezen kifogástalan „pozitívista” munkájából túlmessze

menő következtetéseket von. Szerinte a 35 német falunak az egész országban való szétszórtsága azt mutatja, hogy királyaink nem tűrték őket egyetlen, nagyobb tömegben, aminthogy a 8 vallon, 18 orosz, 13 szlapon, 17 cseh, 12 horvát falut is szándékosan szórták szét az országban, mert remélték, hogy ha nem hagyják őket együtt, akkor meg fognak magyarosodni. A nemzetiségi falvak szétszórtsága szerinte napnál világosabban mutatja királyaink tudatos, tervszerű magyarosító politikáját. Nem veszi azonban tekintetbe, hogy ugyanekkor királyaink megengedték idegen népek zártabb, szomszédos falvakba való települését is, másrészt pedig nem gondol arra, hogy a tőle felsorolt falvak népe nem egyszerre kérezkedett be az országba, hanem alkalmilag, kis csoportokban, minél fogva királyainknak nem is volt alkalmuk velük nagyobb idegen tömegek szétszórására. Amikor nagyobb tömegek folytonos vagy közel folytonos áramlással érték el határainkat, akkor ezeketényleg egy vidéken telepítették le az Árpádok, így a szepesi és erdélyi szászokat, így a bessenyők szigeteit, így a jászokat és kunokat. A felsorolt különálló falvaknál azonban szó sem lehet arról, hogy a 8 Olaszi népessége egyszerre kopogtatott volna be, s az illető király, aki akkor uralkodott, nyolcfelé szórta volna őket, hogy mielőbb megmagyarosodjanak. Ehelyett azt kell feltennünk, hogy a 8 vallon község lakossága több kis csoportban jött be, különböző időben és helyen, s a királyoktól ott kapott helyet, ahol éppen gazdasági vagy más okból hasznukat lehetett venni.¹ Szerző világosan XIX—XX. századi gondolkodással magyarázza e régi dolgokat, amire jellemző ez a kis részlete:

„Bizonyosra vehetjük, hogy a Magyarországra beköltöző egyes népelemek szívesebben maradtak s éltek volna egy csoportban, mint egymástól szétszakítva, idegen környezetben. Feltétlenül könnyebb lett volna számukra az élet, ha a messzi idegenben, egymáshoz bujva tölthetik azt el, hagyományaikat ápolva, mint ma mondanók, népiségüket megőrizve... Ha ez a magától értetődő s az emberi természetben rejlő vágyuk nem teljesült, ha bele kellett törődniök, hogy kis csoportokra szakadozva éljenek” — ennek oka a magyar király erős akarata volt (aki asszimilálni akarta őket).

Szerző azt hiszi, hogy okleveles adatait magyarázza, amikor ezt a „Volkstum”-romantikát XI. és XII. századi bevándorlókra alkalmazza, akik pedig, szerintünk, bizonyára nem akartak mással összebujni, mint azzal a 20—50 családdal, mellyel együtt jöttek (s akikkel együtt is maradtak falujokban) és semmiképp nem gondoltak hagyományaik őrzésére. Sőt még, *horribile dictu*, az sem fájt nekik, ha népiségüket elvesztik (tudtommal a XIX. században sem fájt sok hazai svábunknak). De ez csak az érem egyik oldala. A másik az, hogy királyaink magyarosító törekvése annyira idegenszerű, a kort illető összes ismeretünkkel annyira ellenkezik, hogy ha egyéb bizonyítás nincs rá, mint a falvak említett telepítése, akkor még hipotézisnek is túlságos merész. Erre a régi korra szerzőnek nincs is a szétszórt telepítésen kívül egyéb adata, mint Szent Lászlónak és Kálmánnak azon ismeretes rendelkezései, melyek szerint a mohamedán vallású izmaeliták — hogy kereszténnyé legyenek — széttelépítendőek és hogy lányaikat keresztényekhez adják. Szerző itt maga is felismeri, hogy a „királyság az izmaelitákat vallásuk, nem pedig nyelvük elhagyására akarta bírni”, de itt megint közbejön a „népiség”, annyi zavar okozója, — s azt mondja, hogy a vallás lévén népiségük biztosítása, a kereszténnyé válás magyarosodást jelentett — amiből levonja a következtetést: „a királyság érezte a felelősséget, melyet a magyar jelleg megóvása kötelességszerűen rótt rá, s minden jel szerint volt elgondolása a következményekről, arról, hogy a huzamosabb együttélés a magyarságot erősítő asszimilációval lesz azonos”. A valóságban pogányok vagy muzulmánok kereszténnyé tételének éppoly kevéssé van köze szándékos nemzeti asszimiláláshoz (mert erről van szó), mint kis csoportokban 150—200 év alatt beköltöző 30—70 falunak földrajzilag szétszórt jelenléte sem bizonyít semminemű szándékos szétszórást, szétszakítást, asszimiláló szándékot. Az „ellenérv”, Kálmán zsidó-

törvénye hasonlóképp tárgyaltan, mert nem nemzetiségi, hanem a középkori Egyház felfogásához alkalmazkodó, vallási célú rendelkezés.

A XIII. SZÁZADBAN aztán egymást követték olyan tények, melyek azt bizonyítják, hogy királyaink kormányzati tevékenységükkel erősen elősegítették a nem-magyar népek területi különállását és autonómiáját. Így mikor II. András az Andreanumban egy területre fogta össze és írásos privilégiummal látta el az erdélyi szászok nagy részét; így mikor fia, IV. Béla befogadta a kunokat és jászokat. Ilyen és egyéb tények láttára szerző elhagyja az asszimilációs politikát és azt mondja, hogy a XIII. század elejétől kezdve a magyar királyok nem akartak többé asszimilálni, hanem zárt nemzetiségi területeket létesítettek azért, hogy azok jövedelmeiből kárpótolják magukat az elveszett vagy eladományozott királyi birtokokért. Könnyű volna hibáztatnunk királyainkat, hogy ilykép anyagi érdekből abbahagyták azt a politikát, melyet a magyarság erősödésére folytattak. A valóságban, mint láttuk, asszimilációs politikát sohasem folytattak s ennél fogva nem is kellett azt anyagi okokból abbahagyniok. Az elveszett királyi javaknak illetén pótlása: éppoly bizonyíték nélküli hipotézis, mint maga az asszimiláció. De hagyjuk az állítólagos indokolást; a lényeg az, hogy szerző felismeri a nemzetiségek autonómiájának megvalósítására törekvő politikát, legalább is a középkor második felét illetőleg. És itt megint kitérünk adatgazdagságával, amikor a különböző autonómiákat keletkezésük pillanatától kezdve végigkíséri s az öngazgatás lehetőségét és egész szervezetét szemügyre veszi. Különösen értékesek az oláh kerületek szervezetét illető vizsgálatai, itt valóban maradandót alkotott. A baj itt sem az adatokban, a tények leírásában van, hanem a távolabbi következtetéseken. Mert elismeri ugyan, hogy autonómiászerű különállások sorozatos létesítéséről van szó, de

mégis arra törekszik, hogy e közösségek autonómia voltát minél kevesebbre értékelje; erre kötelezi őt kiindulópontja, mely, mint láttuk, az asszimilációt fogadta el magyar nemzetiségi politika gyanánt s amikor a későbbi időben mégis autonómiákat lát, talán öntudatlan önigazolásként majd mindegyikről azt mutatja ki, hogy az nem is volt autonómia, mert ez és az és amaz hiányzik belőle.

Egy helyütt találóan jelenti ki, hogy „sok függ attól, mit értünk autonómián”, de mégsem próbálja az autonómia fogalmát körvonalozni s ahelyett estről-esetre megvonja az egyes különélő népektől azt, hogy önkormányzatban éltek. Az Andreanum nem adhatott a szászoknak autonómiát, mert „ügyeiket végső fokon a király által kinevezett ispán intézte”; itt és más népeknél az is kizáró ok számára, hogy a királytól kinevezett ispánok officialisai is rendelkeznek velük vagy pedig, például a kunoknál, hogy a nádor elcsaphatja a nemzetségfőt, elveheti a kunkapitányságot. Amennyire az autonómia fogalmát meghatározó elvi nyilatkozatainak hiánya mellett láthatjuk, csak azt tartja valódi önkormányzatnak, ha az illető nép maga választhatja comesét és ha egy összegben, maguk között szabadon felosztott összegben fizeti a királynak adóját. Minden más önkormányzati formát nem tart autonómiának, amiből az a különös helyzet következik, hogy bár királyaink a XIII. században lemondtak az asszimilációról és maguk alakítottak nagy zárt területeket idegen népekből, ezeknek mégsem adtak önkormányzatot. Szerző szerint sem a kunoknak, sem a székelyeknek, sem a besenyőknek, sem az erdélyi vagy szepesi szászoknak nem volt igazi önkormányzatuk; az erdélyi szászok csak Mátyás korában jutottak ehhez.

Csak sajnálhatjuk, hogy gazdag adatait nem próbálta rendszerezni és azokat a királyainktól tényleg adott autonómiára nézve nem kérdezte meg. Éppen az ő adatai mutatják, hogy igenis volt az autonómiának egy fajtája, melyet kivétel nélkül minden, nagyobb

tömegben beköltöző nép megkapott (talán csak egy-két késői oláh kerületet véve ki) s ez abban állt, hogy a király kivette az illető lakosságot és területet a vármegye hatósága alól. Megyei hatóság alatt kezdettől fogva csak az elszórt, magányos telepek állottak, nagyobb idegen néptöredékek régebben, a királyi vármegye idején is époly kevésbé voltak alávetve a királyi ispánnak, mint később, a nemesi vármegye korában, a főispánnak és a nemesi szolgabírának. Ennek az általános jelenségnek bizonyára volt valami értelme és jelentősége. A királyi vármegyében, melyet tudvalevőleg Szent István alapított meg, a tőle kinevezett ispán a királyi vár és birtoka gazdasági személyzetét, de emellett szabad harcosokat, az úgynevezett várjobbágyokat vagy vitézeket is igazgatta, nekik közigazgatási, bírói és katonai fejük volt.² Nem tartoztak alája eredetileg a régi magyar nemzetségek tagjai, de a nemzetségi kötelékek bomlásával ezek fokozatosan bekerültek a vármegyei keretekbe. Nem tartoztak azután megyeigazgatás alá a már Szent István korában itt élő csatlakozott népek, amennyiben nagyobb, zárt tömegekben éltek, így a besenyők és székelyek, de ezek — s ez a lényeges — később sem, sohasem kerültek a vármegye hatalma alá. Sem ők, sem a később beköltözött idegenek. S amikor a XIII. században a királyi várbirtok bukásával a megyék a nemesek önkormányzati szerveivé lesznek, akkor sem terjeszthetik ki hatáskörüket a nem-magyar népekre, melyek saját jog szerint élnek tovább is, még akkor is, ha telepeik egy megye közepén fekszenek, mint például a besenyők egyik vidéke Fejér megyében a Sárréten. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy a magyar élet igazában a megyék kereteiben folyt le és ha a nem-magyarok távol maradtak a nemzeti lét e nagy kaptáraitól, ez annyit jelentett, hogy a nemzeti létben is kívül maradtak. Ha a királyok magyarosítani akartak volna, ezt a megyékbe osztással tették volna meg, de mivel tudjuk, hogy épp ellenkezőleg távoltartották a megyéktől a nem-magyarokat, ennek fel-

ismerésével mindennemű asszimilációs politikát is tagadásba kell vennünk.

Így azután egészen mindegy volt, hogy a nádor vagy officialisa, vagy valamely királyi comes igazgatta-e a nem-magyarokat, ha egyszer ki voltak véve a vármegyék alól. Nádor, comes vagy bárki volt is, a királytól kapta megbízását s megbízása az volt, hogy az illető nem-magyar népet igazgassa annak szokásjoga vagy privilégiuma szerint. A besenyőket „*jure Bissenorum*”, az erdélyi szászokat „*jure Theotonico*”, német jogukon. Minél nagyobb úr volt az ő gondozásukkal megbízott főhivatalnok, annál jobban meg tudta őket védeni jogaikban a nagybirtokosok, az egyháziak, a megyei nemesek követelőzéseivel szemben. Nem ok nélkül volt a besenyőknek és a kunoknak kirendelt főhatósága maga a nádor — ez annyit jelentett, hogy a király után leghatalmasabb embernek védelme alatt állottak. Persze, hogy a nádornak egyéb dolga is volt, mint hogy örökké csak a besenyő- és kunszállásokat járja s ezért maga helyett comese- ket nevezett ki vagy egyenesen officialisai által gyakorolta kötelességeit. De ismerjük a középkori magyar hivatalszervezet azon tulajdonságát, hogy egy-egy főhivatalnok alantasait önmaga nevezte ki familiarisai közül s ezek nem külön hatalmat, hanem urukét gyakorolták, mintha csak uruk személye lettek volna. A nádor comese épúgy a nádor személyében igazgatta a besenyőket, mint ahogy a vármegyei főispán familiarisa, megbízott személyes szolgája, az alispán a megyei nemességet. A nem-magyar népek ezzel a védelemmel hosszú ideig meg voltak elégedve, — az erdélyi szászok pl. a királytól kinevezett szebeni comes igazgatásával — csak a XV. században fejlődtek oda a viszonyok, hogy az már nem volt elég „autonómia” számukra s itt-ott már arra törekedtek, hogy maguk választhassák főtisztviselőjüket. Korábban bizony kevésre mehetett volna népe védelmében az a besenyő comes, akit saját kebléből népe választott volna főemberé-

nek, kevés tekintélye lett volna a magyar urak közt — a védelem munkáját csak minél hatalmasabb, királyi embernek lehetett elvégezni.

A nem-magyar népek királyi védelmének ez volt a főformája, mely a X. századtól végig az egész középkoron át megfigyelhető. Emellett az „autonómiának” egyéb ismérvei is voltak, melyek szintén végigkísérhetők Szent Istvántól kezdve megszakítás és törés nélkül, ami viszont azt is bizonyítja, hogy a XIII. században nem kezdődött új nemzetiégi politika. Ilyen volt 1. a külön igazságszolgáltatás, a vármegyéktől függetlenül, mégpedig alsó fokon az illető nép közegei által, felső fokon a védelmükkel megbízott királyi főtisztviselő által. (Szerző is tudja, hogy az erdélyi szászok kezdettől fogva választották bíráikat.) Ilyen 2. a külön, a megyei, úri, főpapi, királyi hadaktól elválasztott, nemzetiésgileg zárt katonáskodás, ugyancsak a királytól kinevezett fővédnökeik vezetése alatt. (Így harcoltak külön nemzeti csoportokban a besenyők, székelyek, erdélyi szászok stb.) 3. Megvolt mindegyiknek saját tagjai számára, saját területén az önálló alsóbb közigazgatása, ami nem maradhatott volna meg, ha vármegyékre osztatnak. 4. Többé-kevésbé külön adózásuk is volt, különleges adófajtaik, külön beszedve. 5. Még az egyházi autonómia különféle fajtái is megtalálhatók, nem is kell őket nagyon keresnünk, mert közismertek: alsó fokon papválasztás, a szászoknál magasabb fokon is a dekanátusoknak Magyarországon idegen intézménye, az erdélyi püspöktől független szebeni prépost alatt.

Mindezek pozitív bizonyítékok arra nézve, hogy a nem-magyar népek az egész középkor folyamán különleges kezelésben részesültek, s ez a kezelés az autonómiának valamely, népek és korok szerint változó fajtája volt. Természetesen nem modern értelmű autonómia, melynek leglényegesebb vonása a tisztviselők választása volt (ma már, épp a népközösségi autonómiánál, ez sem lényeges többé). Nem szabad tehát modern autonómiát ke-

resnünk, de viszont nem tagadható, hogy a középkori gondolkodásnak megfelelő autonómia mindig megvolt, tekintet nélkül a tisztviselők különböző nevére (székbíró, székkapitány, szálláskapitány, nádori officiális, királybíró, stb.) és különböző joghatóságára. Egészen véve a nem-magyar népek élete egészen külön világot alkotott, melyet mély árkok választottak el a megyékbe tömörített magyarság életétől, s amikor ezek az árkok betemetődtek, akkor meg is szűnt az illető nép külön élete.

Mert asszimiláció mégis folyt a magyar középkorban is. Nem ugyan tudatos, a központi hatalomtól „vasmarokkal” elrendelt asszimiláció, hanem az egyének természetes átalakulása és alkalmazkodása a magyar élethez. Ennek néhány szép példáját hozza Mályusz Elemér, aki tanulmánya második felében az egyes nem-magyar népek belső társadalmi forrongását, korábbi kutatásokhoz csatlakozva, tanulságosan jellemzi. Természetes asszimilálás csak elnyomás nélküli, nyugodt légkörben, elégedett népek közt lehetséges, és amikor nagyobb számmal találjuk ilyennek eseteit, az azt bizonyítja, hogy a nem-magyarok az uralkodó népben nem láttak ellenséget és sorsukkal meg voltak elégedve. A besenyők egy része már a XII. és a XIII. században megmagyarosodott (Győrffy György: Besenyők és magyarok, 1940), de viszont mások még Zsigmond korában is inkább besenyő nemesek maradtak, besenyő joggal, semmint beléptek volna a megyei, magyar nemességbe, amire lehetőségük volt. De nemcsak magyarosodás folyt békés úton, a királyi hatalom beleszólása nélkül, az ellenkező is megtörtént. Tudunk kunokról, akik mindjárt a XIII. században nem tudtak okosabbat csinálni, mint hogy elcsehesedtek, aminthogy a XV. században már gyakori eset, szinte tömegesen fordul elő, hogy a magyar nemes földesurak tót vagy horvát jobbágyaikhoz asszimilálódtak (Kniezsa István: A magyarság és a nemzetiségek, 1939). Nemzetiségi politikánk rajza nem lehet teljes, ha ezeket a kérdéseket is fel nem vetjük.

Általában véve középkori nemzetiségi viszonyaink részletes ismertetéséhez két dolog szükséges: az egyik negatívum, a másik pozitív iránybeli. Az első illetőleg le kell mondanunk arról, hogy a francia forradalom utáni nemzetiségi problematika kérdéseit kutassuk — és találjuk meg a középkorban, amikor az állami és egyéni gondolkozás egész más utakon járt. A XIX. és XX. században a kényelmetlen nemzetiségeket, melyek egy-egy uralkodó nép szemében fölöslegesnek tűntek fel, tényleg asszimilálni akarták; a középkorban az ilyen népeket vagy néptöredékeket radikálisabb eszközökkel kezelték, s elég adatunk van rá, hogy egyszerűen kiirtották őket. Nálunk senki sem akarta a nemzetiségeket kiirtani, ami pedig akkor lehető volt és európai példákkal bírt; de nem is akarta senki őket asszimilálni, mert az meg akkor elképzelhetetlen dolog, késői századok gondolkodásának anticipációja lett volna. Viszont voltak pozitív tények, melyek az egymás mellett élő, s egymásra utalt népek életét az államhatárokon belül bizonyos irányban befolyásolták. Az egyik ilyen hatóerő volt a magyarság nemzeti jelleme, vagy mondjuk, régi politikai gondolkodása és szokásai, melyek az autonómiák különböző formáit hozták létre a nem-magyarok számára. A másik pedig maga az a tény, hogy az uralkodó népnek és kisebbségeinek egymással állandóan érintkezniök kellett, s ebből az érintkezésből az öntudatlan, akaratlan asszimiláció lehetősége adatott, mely ismét kétirányú lehetett: a nem-magyarok magyarokká válhattak és a magyarok idegenekké, annál könnyebben, mert a középkori felfogás ebben sem hibát, sem veszedelmet nem látott.

Bármennyire iparkodtam is ezt a közérdekű tárgyat közérthető módon előadni, könnyen felmerülhet még néhány kérdés, melyet nem körvonalaztunk. Magam leginkább hiányát érzem a magyar nemzetiségi rendszer (vagy gyakorlat) összehasonlításának a külföldi hasonló viszonyokkal; erre nézve ma már valamivel több külföldi anyag áll rendelkezésre, mint első cikkem idejében, s

remélem, hogy ezt az összehasonlítást legközelebb elvégezhetem. Csak akkor láthatjuk igazában, minő „paradicsomi” állapotokat hozott létre és tartott fenn, ellentétben a szomszéd államokbeli kisebbségi viszonyokkal, a szentistváni államban (a fentiek alapján semmi okunk ettől a szótól elszakadnunk) a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége.

¹ A cseh telepedésre elég pontosan tudjuk Ernyey József kiváló tanulmányából (Régi cseh telepítések hazánkban, 1926), hogy az részletekben ment végbe, még pedig 1021., 1108., 1120., 1123., 1165. stb. években, továbbá háborúk folyományaképpen, nem is szólva a trencsényi és esztergomi cseh rabszolgapiac árujáról, amely persze nem került külön cseh községekbe. Ugyanily vizsgálat tehető a többi népről is.

² V. ö. erre legújabban Holub József, A királyi vármegyék eredete, Szt. István Emlékkönyv 1938, II.

NÉPEK EGYMÁS KÖZT A KÖZÉPKORBAN

1941 október

Egy korábbi tanulmányomban¹ megpróbáltam körvonalazni azt a bánásmódot, melyben a középkori magyarság részesítette az országba bocsátott nem-magyar népeket, tehát a kisebbségeket. Arra az eredményre jutottam, hogy a magyarság a középkorban is türelmes volt az alávetett népekhez, miként ez már az eurázsiai pusztákon néppé alakulása óta vérében volt, s Szent István óta sajátos kisebbségvédelmi rendszert fejlesztett ki, melynek ismérvei jóformán minden nem-magyar kisebbség életében fellelhetők: külön igazságszolgáltatás, külön katonáskodás a királytól kinevezett fővédnökeik alatt, alsóbb közigazgatási autonómia, külön adózás, az egyházi autonómia bizonyos fajtái. Egészben véve a nem-magyar népek a középkor folyamán különleges kezelésben részesültek, s „ez a kezelés — mondtam — az autonómiának valamely, népek és korok szerint változó fajtája volt”. Némi logikát alkalmazva a történeti dolgokra, ebből a türelmes bánásmódból következnie kellett a magyarországi kisebbségek megelégedett voltának és annak, hogy az államnép és kisebbségei viszonya bizonyára jobb, barátságosabb volt nálunk, mint egyebütt, ahol az államnép nem tanúsított ekkora türelmet kisebbségeivel szemben. Hogy ez valóban így volt, ennek bizonyítására szeretnék itt néhány adatot felhozni, melyek az európai népek egymáshoz való viszonyait illusztrálják a középkorban.²

A középkori népek egymásról való véleményét és ennek megfelelő magatartását vizsgálva, különbséget kell tennünk aszerint, hogy az illető népek külön, egymástól független államban éltek-e, vagy pedig egy államban, egyik a másiknak alávetve. Az első esetben, mai kifejezéssel, nemzetközi kapcsolatokról van szó, az utóbbiban kisebbségekről. Mind a kettő egyformán fontos, mert egykép jellemzi valamely nép különleges, egyéni gondolkodásmódját. Egyébként nagyon eltérő képet nem nyújtanak a nemzetközi viszonylatokat illető eddigi kutatások: az derül ki belőlük, hogy rendszerint félelemmel, s így gyűlölettel, vagy pedig lenézéssel és fitymálással emlegették a népek szomszédaikat. A X. századbeli longobard Liudprand, cremonai püspök, Nagy Ottó császár államférfia egyetlen népről sem tud jót mondani, s ebben előképe a középkor majd minden, nemzeti alapon álló megfigyelőjének: ő volt az, aki a magyarokra alkalmazta az embervérivás régi meséjét, a rómaiakat aljas gyáva népnek nevezte, a burgundokat fecsegő, falánk, félénk népnek, a bizánciakat nagyszájú, hencegő, asszonyosan elpuhult, csúszó-mászó, hazug eunuchoknak, a németekről pedig a bizánciak véleményét közölte: részegen bátrak, józanul remegnek, hasuk az istenük, rossz lovasok. A középkori századok alatt tudvalevőleg Olaszország nagy részei a németrómai császár uralma alatt voltak, s erre az olasz öntudat oly erősen reagált, hogy egykorú megfigyelők folyvást az olaszoknak velük született németgyűlöletéről beszélnek. Az olasz öntudatot általában az ókori Róma nagyságára való emlékezés ápolta és növelte nagyra s ez határozta meg véleményüket is a később jött „barbár” népekről, akikkel már a humanizmus kifejlődése előtt is lenézéssel bántak. A franciák öntudatos gondolkodása hasonlóképpen korán kialakult, az olaszéhoz hasonlóan részben történeti emlékezésből: ők Nagy Károly népének tartották magukat, Európa első népének, amiből az európai hegemóniára való törekvést vezették le. Gyűlöletükkel első sorban

azok találkoztak, akik hatalmi törekvéseiknek útjába állottak, s ezek a németek voltak; innen a középkori francia nyilatkozatoknak állandóan sértegető, szidalmazó németellenes éle. Az angol kútfők viszont alig tartalmaznak más népeket illető szidalmakat, még a franciákat sem becsmérlik, amikor pedig ezekkel száz- esztendő háborúkat folytattak. Az a modern német író, kinek ez adatokat köszönjük, az angolok e tartózkodását germán erénynek tartja, s ugyanazt véli felfedezni a középkori németeknél, akik szerinte szintén a germán öntudat biztonságérzetéből hanyagolták el a félénk népekre annyira jellemző gyűlölséget szomszédaik ellenében. Nekem inkább úgy tetszik, hogy az angolokat inkább a távolság, inzuláris helyzetük szabadította fel a veszekedési kötelezettség alól, mely a középkorban oly általános volt, a németek pedig a valóságban alig viselkedtek másként, mint a franciák, olaszok és más népek. Mint hódítók, katonai fölényt éreztek szomszédaikkal szemben, s ebből gőg és lenézés következett. Legyen elég itt freisingi Ottó püspöknek, a XII. század egyik legműveltebb írójának véleményére utalnunk, aki tudvalevőleg csodálkozott az isteni gondviselésen, hogy Magyarország a magyaroknak, e valóságos emberi szörnyetegeknek adta birtoklásul. Ilyen és hasonló nyilatkozatokban, melyek szlávokra, franciákra, olaszokra egyformán vonatkoznak, alig lehet „tartózkodást” látni.

Mindezen vélemények a középkori történetírásból származnak, s megvan a gyökerük egyrészt a történet tényleges lefolyásában, — a félénk vagy gyűlölködő népnek volt oka félnie és gyűlölnie a hatalmas szomszédot, az erősnek volt oka fitymálnia a gyöngét — másrészt az illető nép politikai vezető rétegének öntudatában. Itt tehát nem „naiv néprajzi tapasztalatokból” készült anekdotikus népjellemzésekről van szó³ — ahogyan egy nép szomszédjait látja, ebben a szemléletben saját sorsa, az őt érő legújabb események, küzdelmek, csapások is megnyilatkoznak, de egyúttal

megfesti a szomszédról adott képét saját jelleme is. A mai német kutató csak az angoloknál és németeknél lát tartózkodást szomszédaikkal, azaz — ez egyremegy — ellenségeikkel szemben, s ebből a két nép javára szellemi fölényt konstruál, — a magyar kútfők vizsgálata alapján ezt a fölényt teljes joggal vehető igénybe népünk számára is. Anonymus némi gúnyos lenézéssel írt ugyan azon népek bátorságáról, akikkel képzelőereje Árpád magyarjait harcba állította, a Krónika is a XI. századi német-magyar harcok leírásánál ellenszenvesen kezeli a németeket, de mindez tartózkodásnak és szinte jóindulatnak nevezhető ahhoz képest, ahogyan ugyanakkor a nyugati népek tépázták egymás becsületét. A magyar krónikások a háborús ellenfélt sem hurcolják meg a sárban, s az egész középkorból aligha van adatunk egyes szomszédaink, így a horvátok, szerbek, oláhok lebecsmérlésére. Ami még bizonyára nem elegendő arra, hogy önmagunknak erkölcsi magaviseletből jó bizonyítványt állítsunk ki.

Több tanulsággal szolgál a népi érintkezések másik csoportja: uralkodó és alávetett, kisebbségi nép között. A mai német geopolitika és gazdaságföldrajz Zwischeneuropának szereti nevezni a német és orosz birodalom közt a Balti-tengertől a Balkánig elnyúló széles sávot, melynek déli részén Magyarország és régi melléktartományai fekszenek. Ha ehhez a területhez a vele érintkező német lakosságú országokat is hozzávesszük, északon az Elbétől keletre, délen az osztrák tartományokat, akkor valóban több vonatkozásban egységes részét határoltuk el az európai kontinensnek. Ezen a földön terjedt el ugyanis az úgynevezett újkori nagybirtok és a földhözköthött jobbágyság, melynek problémái a XV. századtól kezdve szinte a mai napig, gazdasági és társadalmi szempontból rokonok, gyakran ugyanazok. És ez a föld az, ahol a németiség keleti szomszédaival érintkezve az immár ezeréves keleti német gyarmatosítás folyamatában állást foglalt

szlávokkal, lengyelekkel, csehekkel, magyarokkal szemben. A középkorban századokon keresztül új és új rajokat bocsátott ki a németiség, mely ily módon a Wesztfáliától keletre eső vidékek, valamint a későbbi déli Ausztria szláv lakosságát németté tette, utóbb ez új zárt német települési terület határait is messze keletre tolva még ezen túl is három irányban behatolt a szomszéd népek közé: északon a balti államokba és lengyel földre, középpütt Csehországba és azon túl Lengyelországba, délen a Duna völgyén keletnek, s még délrebb az Adriai-tenger felé. Mindezen területeken a népek érintkezése csak kezdetben nevezhető nemzetközinek, akkor, amikor még csak közeledtek egymáshoz; ez a közeledés persze háborús formában folyt le: a még pogány szlávok, köztük a poroszok és vendek pusztították a nyugati szomszédot, s a németek fölényes harci és társadalmi szervezetük birtokában, a pogány szomszéd megtérítésére és alávetésére indultak ki. A gyarmatosítás további folyama azonban már nem a nemzetközi, hanem a kisebbségi élet bonyodalmaira jellemző. A németek nagyszámú szláv kisebbséget hajtottak uralmuk alá, akiket lassanként beolvasztottak maguk közé, a lengyel és cseh állam pedig, hasonlóképpen a magyar, német kisebbségekre tett szert határain belül, akikkel számolnia kellett. Ez a történeti helyzet új magatartást hozott létre, mely a németek, csehek, lengyelek kölcsönös nyilatkozataiban megfigyelhető, — itt a magyar magatartásról egyelőre nem beszélünk, mert az egészen más volt, mint a tőlünk északon elterülő országokban az egymással szembenálló feleké.

A német-cseh-lengyel viszonylatnak alapjellegét az határozta meg, hogy ezek a népek először még mint keresztények és pogányok álltak egymással szemben. Ma általános az a vélemény, hogy a középkori gyűlölködés, irtóháborúk megdöbbentő áradata nem valami népi vagy nemzeti ellenszenvből származott, hanem egyszerűen a keresztény-pogány ellentétből. A pogányok vadsá-

gával szemben a keresztények hasonló vadul védekeztek, a pogányokat kutyáknak titulálták, s ha nem tudták őket megtéríteni, kiirtásukra érezték magukat jogosultaknak. A magyarok X. századbeli rossz híre is innen magyarázható: németek, franciák és olaszok a pogány ellenséget utálták bennük, akik a kereszténység földjét („Fines Christianorum”, Gombosnál 1163. l.) akarták tönkretenni. Ezzel magyarázható, hogy Szent István után a megtért magyarsággal szemben nem is alkalmaznak többé ily brutális hangot, ezt már a keresztény Európa keleti határain megjelenő új pogányok, a bessenyők és kúnok kapják meg, akiket ugyanazon vádakkal, emberhúsevással, vérivással illetnek, mint korábban, mikor még pogányok voltak, a magyarokat. Komnen Anna a XII. században nagy belső vonakodással sorolja fel a bessenyő vezérek neveit, mert úgy véli, hogy ily barbár nevek a História testét eldurvítják, arcát megszeplősítik (Gombos, 82. l.). Keresztény és pogány közt minden fegyver szabad volt, s innen van egyrészt a német, másrészt a cseh és lengyel kölcsönös nyilatkozatok eredeti durvasága.

Ezt a gyűlölködést látva, a mai német kutatók megpróbálták faji magyarázatát is adni, s tényleg ráakadtak két adatra, melyek ilyenre alkalmasnak látszanak. Egy IX. századi német forrás szerint egy fuldai apát a folyó partján sétálva az ott fürdő szlávok szagát utálatosnak találta, — a szlávok viszont a közéjük telepedett frízek testi kigőzőlgését nem bírták ki. Ez a „fizikai undor” kétségtelenül a keresztény-pogány gyűlöletnek és megvetésnek alkalmi kifejeződése, freisingi Ottó magyar „ember-szörny” fogalmához hasonló; faji ellenérzés annál kevésbé lehetett az ilyenek mögött, mert hiszen a freisingi püspök korában a magyar és német vezető réteg közt már száz évnél hosszabb idő óta szokás volt az összeházasodás. De annyi bizonyos, hogy a keresztény-pogány ellentét könyörtelensége később is hosszú időre komorrá és kegyetlenné tette a német és szláv kapcsolatokat.

Magyarán szólva: ezek a népek akkor is gyűlöltek egymást, mikor már rég keresztények voltak. Félre nem érhető adatokkal szolgál erre, igen korai időből, az első nagy cseh történetíró, prágai Cosmas kanonok (meghalt 1125-ben), aki népe XI. századi történetében példátlan gyűlölettel nyilatkozik a németekről. Szerinte már Bretisláv cseh herceg 1021-ben azért rabolta el kolostorból egy német gróf leányát, mert tudta, hogy a „teutonok velükszületett kevélysége és felfuvalkodása”, mellyel a szlávokat és azok nyelvét tekintik, nem engedné meg a házasságot. Bretisláv fia, Spitignev aztán minden németet kiűzött országából, köztük saját anyját is. Testvére, Wratiszláv herceg azonban nem volt ily ellensége a németeknek, s egy német papot, leitmeritzi kanonokot tett prágai érsekké, mire testvérei és az országnagyok fellázadtak ellene; Cosmas szerint ekkor mondta az egyik cseh főúr, hogy „az emberi természet értelmében mindenki jobban szereti a saját népét, mint az idegent, sőt ha tehetné, még az idegen folyókat is elvezetné saját hazájába. Ezért tehát inkább tegyünk a templomi szent szószerkekre kutya farkot vagy számpapírt, semmint ezt a papot”. Későbbi cseh történeti művek, ha lehet, még hevesebb szidalmakkal árasztják el a németeket, akiknek többnyire gőgjüket, lenézésüket vetik szemükre; ebből mai szóval a csehek kisebbségi komplexusára következtethetünk, ami kétségtelenül megvolt mint alapérzés is, s belőle következett a gyűlölet és szenvedély minden kitörése. Voltak idők, mikor a csehek ezt a gyűlöletet a magyarokra is kiterjesztették, így Zsigmond korában, aki tudvalevőleg magyar főurainak nagy részt engedett nem-magyar országai, a német birodalom és Csehország kormányzásában is. Egy huszita krónika szerint a németek és a magyarok a cseh nyelvnek elkeseredett ellenségei, Zsigmond általuk akarja Csehországot tönkretenni, amit bizonyít az a mondása is, hogy egész Magyarországot odaadná azért, ha Csehországból minden csehet kipusztíthatna.

Manapság sokfelé halljuk a „nyelvnemzeti” gondolkodás lebecsülését, s ezzel együtt azt a véleményt, hogy a nyelvnek mint legfőbb nemzeti ismertetőjének felfedezése csak a felvilágosodási, vagy pláne a liberális-demokratikus korszaknak eredménye; a középkori cseh források mást mutatnak, de még inkább a lengyelek. A lengyel-német viszonyban már a XIII. és XIV. században lényeges szerepe volt a nyelvi kérdésnek, annyira, hogy néha szinte a mai nemzetállami gondolkodás tényeivel állunk szemben. A lengyelek már 1339-ben a nyelvi egység szerint ítélték meg a területek politikai hovatartozását: a német lovagrendtől elfoglalt Pomerellákra azon a címen tartottak igényt, hogy az ottani lakosok mind lengyelül beszélnek (amiben különben nem volt igazuk). Egy krakkói püspök ellen a lengyelek 1306-ban azt a vádat emelték, hogy a németeket támogatva a lengyelek országát, nyelve és népe ellen cselekedett. A gneseni egyház zsinatai már a XIII. század második felében oly statutumokat hoznak, hogy az egyházi iskolában németek nem taníthatnak, ha nem bírják teljesen a lengyel nyelvet; egy 1326-i zsinati határozat még tovább megy: mindennemű egyházi javak birtokából kizárja az idegeneket. Mindez nemcsak a falusi németiség kulturális életét és esetleges térhódítását érintette, hanem azon városi németekét is, akiknek szabadságát Lengyelországban is, akárcsak nálunk, királyi és egyéb privilégiumok biztosították. A népi gyűlölség nem állt meg a városok bástyái előtt sem. 1312-ben a krakkói német polgárság Lokietek Ulászló királysága ellen foglalt állást, amire a lengyelek véres megtorlással feleltek: Krakkó utcáin megállították a járókelőket, egy-egy különösen nehéz lengyel szót mondattak ki velők; aki nem tudta kimondani, további eljárás nélkül megölték. A városnak addigi hivatalos német nyelvét pedig megszüntették, de helyébe nem a lengyelt, hanem a latint tették. Azaz gondolkozásuk mégis csak eltért a XIX. századbeli nacionalizmusétól; még nem ismerték a hivatalos nyelvnek pozi-

tív kulturális jelentőségét, mert ha ismerték volna, akkor a német helyébe a lengyelt tették volna; viszont a negatív oldal felé már finom érzékük volt, s tűrhetetlennek találták, hogy országukban más nép nyelvén, ne pedig a sajátjukén, aminek számították a latint is, igazgassanak oly nagy és gazdag várost, aminő Krakkó volt.

Azokkal együtt, akik ez adatokat összegyűjtötték, magam is azt tartom, hogy a lengyel és cseh védelmi intézkedések alapja a félelem volt, mely ezeket a számbelileg is gyöngé népeket elfogta, látván nagy német tömegeknek Kelet felé indulását. Lehetetlen volt nem érezniök a német lovagok katonai fölényét, a német földművelők technikai haladottságát, — ezek már vasékét használták, mikor a szlávok még csak faekével sértegették a föld felszínét — a német polgárok fölényes gazdasági gyakorlatát. Nemcsak félték mindettől, de gyakran, akaratlanul is, meghajoltak előtte. A német városi és egyéb jogokat, melyek szerint éltek a keleti gyarmatosítás német telepesei, a lengyelek itt-ott saját maguk is átvették, eltérve ilykép saját ősi jogrendszertől. Viszont az emberi természetből érthető, hogy minél inkább hatása alá kerültek a német fölénynek, annál keserűbben nézték azt; innen a két nép érintkezésének barátságtalan, nem egyszer kegyetlen és véres jellege. Ezeket a momentumokat kell elsősorban a mi történetünkre alkalmazni.

A középkori magyarság nem állott egyetlen nép fölényének lenyűgöző hatása alatt sem. A keresztény kultúrát, mert hiszen csak erről volt szó a középkorban, franciáktól, németektől, olaszoktól s az országban benn talált szlávoktól vette át; eklektikus volt, ami megóvta attól, hogy egyetlen nép lekötelezettjévé váljék. Ma már tudjuk, hogy az Árpádok alatt is gyakran háttérbe szorult a német kultúrhatás a francia és olasz, sőt talán az angol és spanyol mögött is, már pedig a nemzet önbizalmát csak olyan túlságosan erős hatás veszélyeztethette, amely

szomszédos néptől indult volna ki. Távolabbi népektől félelem és aggály nélkül lehet átvenni kultúrjavakat, a függetlenség és önállóság veszedelme nélkül. Ne feledkezzünk meg még egy szempontról. Szent István király nemhiába nyitotta meg a kapukat idegen lovagok és mesteremberek előtt, miként ennek hasznát az Intelmek híres helyében megmagyarázta: ezek az idegenek, személy szerint beolvadva a magyarságba, magukkal hozták mindazon politikai, katonai, technikai ügyességet, ami szükséges volt, hogy a magyar vezető réteg a nyugati szomszédokkal egyenlő félként érintkezhessék, s ne kelljen kisebbségi komplexusát gyűlölködő szavakkal vagy cselekedetekkel „túlkompenzálnia”. Bármily sok szidalmat olvasunk is német krónikásoknál és évkönyvíróknál a magyarok ravaszsága, hűtlensége, megbízhatatlanságáról, ha ezeket a kifejezéseket s a mögöttük rejtőző lelki magatartást összehasonlítjuk a német-lengyel és német-cseh viszonylattal, lehetetlen fel nem ismernünk az aránylag barátságosabb hangot, vagy legalább is azt a távolságot, mely korrektebb érintkezésnek, úri tartózkodásnak elengedhetetlen feltétele. Hogy a németek a magyarokat nem „szlávoknak”, hanem hozzájuk hasonló lovagoknak tartották, erre jellemző történetet mond el Bajor Lajos kancellárja, Albertus de Strassburg, történeti művében. Habsburg Rudolf király, Kún László kortársa, régóta haragudott egy Iván nevű magyar comesre, aki folyvást betört és zsákmányolt az osztrák határon. Csellet magához hívatta tehát egy lovag által, Iván gyanútlanul bement Bécsbe, de a király elé jutva gyanút fogott, s hogy életét mentse, megragadta a király poharát s ivott belőle, azt híván, hogy ezután nem bántja őt a király. Rudolf azonban igen lovagiatlanul járt el: ebéd után a magyar urat a jeges Dunába fojtatta. Testőrparancsnoka azonban, mikor a magyart ebédnél elfogták, kardot rántott védelmére; a királynak rá kellett kiáltani: mi közöd hozzá! hogy letegye a fegyvert. Az a „kiváló lovag” pedig, aki nem tudta, mi végre

hozatja vele Ivánt Bécsbe Rudolf király, a hitszegést látva szinte megőrült és szűgyenében elbujdosott az udvartól (Gombosnál, 46. l.). Bizonyosnak tarthatjuk, hogy ez az Iván még nem volt nyugati, német értelemben vett lovag, hiszen nagy névrokona és kortársa, a századvég leghatalmasabb, fékezhetetlen oligarchája, az ausztriai tartomány legnagyobb pusztítója, Kőszegi Henrik fia Iván bán sem harcolt még német módon, több egykorú leírását ismerjük csatáinak, melyekben például sváb lovagok erős csapatát hozta zavarba „szabálytalan” magyaros harcmódjával. A „kevély” német lovagok mégis magukhoz hasonlónak, egyenrangúnak tartották a magyart, akivel szemben lovagiasan kell viselkedniök. Ez a kis történet, — lehet, hogy csak anekdota — melynek becsületügyi tanulságát elmondója, Albert kancellár is magáévá teszi, ezért nevezi a becsületérző német lovagot kiválónak, egy-magában is bizonyítja, hogy nemcsak a magyaroknak nem voltak alsóbbrendűségi képzeik a németekkel szemben, de ez utóbbiak is távol voltak attól, hogy a magyarokat a szlávokhoz hasonlóan lenéző bánásmódban részesítsék.

Mind e mögött pedig a magyarság teljes biztonságérzetét kell látnunk. Bízta önmagukban és nem félték, Istenen kívül, senkitől. Nem is kellett félniök, mert országuk rendje, az urak folytonos torzskodása mellett is, szilárd volt, semmi meg nem ingathatta. Itt térünk vissza eredeti témánkhoz, a kisebbségi kérdéshez. Míg a középkori történetírók szövegeiből köteteket lehet összeállítani a kölcsönös káromlásoknak, addig a magyar íróknál ilyen helyeket alig találunk; ami kevés mégis van, az háborús időben keletkezett és a szembenálló ellenségre vonatkozott. Viszont az országban bennélő nem-magyarokról, tehát a kisebbségekről egyetlen rossz szót sem találunk ez iratokban, de egyéb, eddig napvilágra jött szövegekben sem. Lehetséges, hogy az okleveles, főként még kiadatlan anyag pontos átvizsgálása egy-két verbális injuriával szolgálna, de ezt sem tarthatjuk valószínűnek, ha tekin-

tetbe vesszük minden olyan törvényes rendelkezés vagy törekvés hiányát, mely hasonló volna például a lengyelek németellenes statutumaihoz. A középkori magyarság sohasem látott veszedelmet befogadott nemzeti kisebbségeiben, nem védekezett ellenük, s innen van, hogy a magyar nyelv védelmével sem foglalkozott úgy, mint a lengyelek a magukéval. Nyelvét nem kellett oltalmaznia, nemcsak azért nem, mert azt senki sem fenyegette, de mert nem is tartott ily fenyegetéstől; a középkori magyarság lelkében tökéletes biztonság honolt. Nemzeti kisebbségeitől nem tartott s hozzátehetjük, nem is tanult tőlük annyit, mint gondolnók. Az ország határain belül széles tért engedett az idegeneknek, hogy saját jogrendszerükkel éljenek, de a magyar jog fejlődésére, mellyel maguk a magyarok éltek, inkább távolabbi kultúráknak, így a franciának és olasznak engedett befolyást. Éppen ez eklektikus műveltségátvétel magyarázhatja, hogy a magyarnak nem kellett feltekintenie a bevándorolt kisebbségekre, s nem kellett tartania attól, hogy azok magasabb műveltsége szétmorzsolja vagy átalakítja a magáét. Az úgynevezett alsómagyarországi bányavárosok (Beszterce, Selmeczbánya stb.) népességéről tudjuk, hogy sem társadalmi erények, békés együttélés, zavarokat kizáró nyugodt önkormányzat, sem mezőgazdasági tapasztalatok dolgában nem érte el a magyar lakosságot, de voltak e vidékeken bevándorlók, akiknek még a bányaművelési technikát is a magyaroktól lehetett és kellett tanulniok.⁴ Hatalomban és szellemben egy pillanatig sem volt kétséges az egész középkor folyamán a magyar vezetés, amiből következik viszont, hogy ebben a szilárd helyzetben a magyarság megengedhette magának, hogy jól bánják nemzetiségeivel, s azok autonómiáját sértetlenül fenntartsa.

Bármennyire igazunk van, és tudjuk is, hogy igazunk van, nem hallgathatjuk el magunk előtt sem, hogy középkorbeli kisebbségi bánásmódunkról is ezzel ellentétes leírások kerengnek Európában. Ne tekintsük most a trianoni utódállamok ily természetű szemre-

hányásait, az 1918 utáni panaszok általában levezethetők korábbi összeállításokból, melyek a XIX. század liberális-polgári, sőt még a XVIII. század felvilágosodott nyárspolgári íróitól származnak. Miként 1848 előtti kisebbségellenes bűneink ismerete is két-három esetre szorítkozik, melyet ellenfeleink egymástól lemásoltak és többé-kevésbé megtoldva továbbadtak, hasonlóképp két-három esetet szokás felhozni középkori cselekedeteinkből is. Az egyik a budai német polgárok esete, akik 1438-ban, Habsburg Albert trónraléptekor a magyar polgárok vezérét, Ötvös Jánost megkínózták és a Dunába dobták, mire a magyarok, Turóczi krónikája szerint, felkeltek és keresztülvitték, hogy ettől kezdve a polgármester évenként felváltva, a tanács pedig felében magyar és német legyen. A másik eset, melyet a szász történetírás szeretett elmondani, abban áll, hogy V. László Beszterce városát a szászok jogaival ellenkezően magánbirtokként adta Hunyadi Jánosnak, s ennek halála után Szilágyi Mihály tényleg elnyomta a város lakóit, akiknek Mátyás király szolgáltatott igazságot, helyreállítva 1464-ben szabadságukat. A harmadik eset külső erők befolyása nélkül, természetes társadalmi tényként folyt le: miután Kolozsvárott a magyarok elszaporodtak, számarányuknak megfelelően követeltek a szász pap mellé magyar káplánt, amit 1453-ban el is értek, de ezzel meg nem elégedve, nem nyugodtak, amíg 1458-ban a városi igazgatást is kétnyelvűvé nem tették olyképp, hogy ettől kezdve Kolozsvárt is évenként felváltva magyar és német bíró és felében megosztva magyar és német tanács és választott polgárság intézte az ügyeket.⁵

A három eset közül kettőben az államnép fiai követeltek maguknak jogokat, miután egy-egy városban annyira elszaporodtak, hogy kívánságukat nem is lehetett megtagadni; a harmadikban zavaros idők egy „feudális” erőszakoskodásáról van szó, aminőt akkoriban magyar városoknak is számtalanszor kellett elszenvedniök; a magyar király ennek a jogtalanságnak is alig néhány év

mulva végét vetette. Összehasonlítva ezekkel a magyarországi kisebbségi „sérelmekkel”, azokat a szinte végeláthatatlan atrocitásokat, melyek tőlünk északra a középkorban végbementek, s melyekből a fentiekben csak néhány esetet, nem is a legkiáltóbbakat hoztunk fel, vajjon nem tehető-e joggal fel, hogy a két listát, magyart és lengyel-cseh-németet egy más kontinens vagy akár más bolygó lakója olvasva, ne ismerné el, hogy a magyar kisebbségi rendszer sokkalta emberiesebb, nyugalmasabb, s így politikailag bölcsebb volt, semmint a másik, Kelet- és Közép-Európa uralkodó rendszere! A középkori autonómia-gondolat, mely lényegesen különbözött a liberális-demokrata világ önkormányzatától, valamint a nemzeti-szocializmus népcsoport fogalmától, s amelyet még hozzá a magyarok rugalmasan, minden doktrinárságtól és egyenlősítéstől függetlenül alkalmaztak, másként a türk rokonok, másként az oláhok számára, másként állattenyésztők, másként hegyi pásztorok, másként városlakók javára, másként az erdélyi és szepesi szászoknak, s másként a szabad királyi és kisebb jogú városokban, — ez az autonómia-gondolat és annak megvalósítása a magyar politikai génusz teremtménye volt, s annak köszönhetett létét, aminthogy ugyancsak a magyarság génuszának köszönheték évszázados nyugalmas, emberies életüket mindazok a népek is, melyek mint állami kisebbségek ezt a berendezést a magyar határon belül élvezhették. Életük nem a szidalom, becsmérlés, kölcsönös megvetés és bizalmatlanság légkörében folyt; Szent István országában békén éltek a népek, egy XIII. századbeli adat szerint nem kevesebb, mint 16 különböző nyelvű nép. E sorok írója szereti ezt a békességet Szent István békéjének nevezni, mert hiszen végtére is, bárhogy forgassuk is a dolgokat, első királyunk Intelmei tartalmazzák az első szöveget, mely ezt az évszázadokon át élő rendszert, népek és nyelvek békés együttélését magyar uralom alatt, elvben és elméletben körülírta és testamentumba hagyta.⁶

¹ Még egyszer középkori kisebbségeinkről, Magyar Szemle XXXIX. köt., 1940 szept.

² Ez adatokat, főként a krónikáírás műveiből két munka gyűjtötte össze: Erich Maschke, *Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slawischen Grenzraum*, 1933 és Heinz Zatschek, *Das Volksbewusstsein, sein Werden im Spiegel der Geschichtsschreibung*, 1936, v. ö. még u. a., *Die deutsche Staatsführung im 9. u. 10. Jahrhundert* (bécsi Mitteilungen, Ergänzungsband 14, 1939).

³ V. ö. Turóczi-Trostler József tanulságos művét: *Zum weltliterarischen Streit um den ung. Character*, 1939.

⁴ V. ö. Ernyey József és Karsai Géza: *A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai*, II. 2., 711. laptól kezdve Ernyeynek rendkívül tanulságos fejtegetéseit.

⁵ V. ö. G. D. Teutsch előadását, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen I. 1899*, Kaindl, *Gesch. der Deutschen in den Karpathenländern*, II., 1907, — az alaphangot Schlözer ütötte meg 1795-ben, *Kritische Sammlungen z. Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen*.

⁶ A középkori magyar kisebbségekről szóló e három cikkben, melyeket vázlatoknak neveztem a hazai kisebbségtörténethez (Magyar Szemle 1935 szept.), az újkori kisebbségtörténeti problematikát próbáltam egészen más viszonyokra, egész más kategóriákban alkalmazni. Mindamellett azt hiszem, hogy sikerült a kisebbségi kérdést több oldalról bemutatni s bebizonyítani, hogy a középkori kisebbségi probléma sem lehet kizárólag közigazgatási vagy társadalmi kérdés; ennél sokkal bonyolultabb, sokoldalú vizsgálata végső fokon elvezet a lelki emberhez. Jelen, harmadik tanulmányommal befejezem e munkát, melyet megfelelően kidolgozva prolegoménának szántam egy hazai nemzetiségtörténethez. Itt még röviden meg kell emlékeznem Mályusz Elemér egyetemi kollégám „Az egynyelvű ország” c. 26 lapnyi tanulmányáról (Századok, 1941), melyet az én 9 lapnyi Magyar Szemlebeli cikkem cáfolására írt. Bár én cikkemben M. történet-tudományi munkásságáról, azt hiszem, igen szépen emlékeztem meg (Paulerhoz és Tagányihoz hasonlítottam, részletezve kiváló tulajdonságait, két tárgyi kritikai kifogással, aminőket mindnyájunknak el kell tűrnünk, ha nem ambíciónk az uralkodás), ő most mégis sértődötten válaszol és alkalmat vesz magának némileg leplezett sértő megjegyzésekre (pl. hogy nekem külön olvasóim vannak, akik teológusok, beszél egy kéziratról, melyet én olvastam, s melyben ugyanazokat írta, mint utólag én, ezzel kapcsolatban méltánytalannak nevez stb.). Vele tárgyi dologban is nehéz vitatkozni, mert a lényegét gyakran nem ismeri fel, személyi dolgokban lehetetlen, mert az ember további invectiváknak teszi ki magát. Tárgyilag: cikkében először az Intelmek regnum-szavát magyarázza Auner Mihály kedves barátomnak egy szóbeli föltevése alapján (Auner egy korábbi feltevése alapján én is magyaráztam már az Intelmek e részét, egy negyedszázad előtt). Kétségbe vonja, hogy Szent István hasznos mesterségek miatt is hívta be az idegeneket (Intelmek: hospites... diversa documenta et arma secum ducunt) és hogy keresztény parancs szerint szeretetet akart velük gyakorolni (Intelmek: de pietate et misericordia). Megemlíti, hogy nézetem szerint a tőle térképre is vett idegen falvak nem szétszórás ered-

ményei, hanem egyenkint jöttek be, ezt a véleményemet nem cáfolja, holott én a cseh falvakat illetőleg rámutattam, hogy igenis több külön cseh bevándorlásról van szó. Ragaszkodik a Volkstum-romantikához, s három száz falu egyébként érdekes településtörténetét mondja el annak bizonyítására, hogy t. i. a beköltözőkből nem hiányzott a „népi tudatosság, annak megértése, hogy a közös nyelv, származás, műveltség nemcsak elválasztja őket a többi néptől, hanem egymás keresését kívánja tőlük” (azaz M. még mélyebben belemerült az említett romantikába). Azután előadja a magyar törzsek összeállását illető elméletét, mely az én előadásomat nem érinti, ha abba nem magyarázunk bele olyanokat, mik nincsenek benne; az autonómiáról azt mondja, hogy az csak tisztviselőválasztás esetén lehet autonómia, s ezzel el is mellőzi, egy szót sem szól arról, hogy a nemzetiségeknek különböző fajtájú és méretű igazságszolgáltatási, katonai, adózási, alsóbb közigazgatási és egyházi „különválásuk” volt (ha már az autonómia nem tetszik neki). Érthetetlennek tarthatnók, hogy valaki nemzetiségek történetéről akarjon képet adni és szándékosan elmellőzze minden különállásuk vizsgálatát. Ennek oka azt hiszem az, hogy az autonómiákat én hoztam szóba, s M. egyik sajnálatos heurisztikai elve, hogy az igaz, ami az én előadásom ellenkezője. Tőlem el nem fogadott állításai lényegéről sem szól többet: II. András pénzügyi eredetű kisebbségpolitikai revíziójáról és a falvak különállásának jelentőségéről. Egyedül a bessenyők XV. századi jogállását vizsgálja meg, bebizonyítva, hogy akkor csak bessenyő nemesekről volt szó (elfeledkezve, hogy azt én is megemlítettem). A *jure Theutonico* kifejezésről is előadást tart és kikérdez szigorú tanárként (II. András privilégiumában theutonoknak hívja a szászokat, s kifejezésem azt akarta érzékeltetni, hogy ezekben a jogaikban meg is maradtak.) Végül, többször kifejezve „szomorúságát” magamviselőtén, tiltakozik az ellen, mintha túlsok német fogalmat és kifejezést hozna be tudományunkba. Ugyanekkor tőle is idézett németnyelvű művében írja, hogy „aus den Perspektiven, die die neue deutsche Geschichtswissenschaft mit der Anwendung von Begriffen wie Rasse und Raum, Volksboden und Kulturboden und so weiter eröffnet hat, auch auf Ungarns Entwicklung neues Licht fällt.” Ugyanitt konstatálja, hogy az állam „war mit dem Blut und Boden der Volksgemeinschaft aufs innigste verbunden”. Egyébként is nálunk szokatlan szóhasználatokat alkalmaz, melyek történeti képpünket megzavarják: a XI. és XII. században a magyar társadalom a nyugati arisztokráciához hasonlított, a XIII. század óta „typisch orientalischen Charakter” vett át, még pedig lengyel jelleget. Másutt: a szepesiek, szászok, rutének kisebbségi védelme az akkori magyarság „liberale Staatsphilosophie”-jából származott. Egyszerre keleti, lengyel rendszer és liberális államfilozófia; sok a jóból és az újból. Búcsúzóul még egy esetleg elszomorító, de gyakorlati megjegyzés: említett művében írja: „Der Führer der gesamten siebenbürgischen Geistlichkeit war der Dechant von Mediasch.” Most előadást tarthatnék az erdélyi egyházi berendezésről, püspökről, káptalanjáról, szász káptalanokról, dékánok és főesperesekről, de nem teszem, mert nem szokásom olyanra oktatni, amit más is tud, egyszerűen csak figyelemztetem: erdélyi helyett szászt kellett volna írnia. A jó Homérosz is...

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS RÖVID TÖRTÉNETE

1942

Különös jelenség, idegen ember talán el sem hinné, hogy a magas színvonalú, fejlett magyar történeti irodalomban egyetlen munka sincsen, mely a hazai nemzetiségek történetét és hozzájuk való viszonyát tárgyalná. Részlettanulmányok akadnak ugyan, különösen azóta, hogy a századforduló politikai nehézségei közt egyes nemzetiségek felé fordul a figyelem, s ezek történetének avatott tollú írói jelentkeztek, így Jancsó Benedek és Szász Zsombor a román, Steier Lajos a tót, Bajza József a horvát, Thim József a szerb viszonylatban. De ezen nagyérdemű úttörők művei inkább egyes korokat és részleteket dolgoztak fel, s irányelveik és célzataik nem igen engedték meg nekik, hogy a magyarságból mint központi, történetileg uralkodó népből kiindulva, nemcsak egy-egy, hanem mindegyik nemzetiségnek vele való százados együttélését, s az abban érvényesülő elveket megrajzolják. E sorok írója már több év előtt megkísérelte, Magyar Története kötetiben, a mohácsi vésztől kezdve a magyarság és nemzetiségi egymáshoz való viszonyát ily központi magyar álláspontonról s mindegyik nemzetiséggel szemben megvilágosítani, — azóta is egyetemi előadásában több félévet szentelt a hazai nemzetiségi kérdés történetének a honfoglalástól kezdve napjainkig. Az előtanulmányok csekély száma, az anyag kiterjedt volta és nem

utolsó sorban az alapfogalmak tisztázatlansága következtében még sem hiheti, hogy e kérdések feldolgozásával valami véglegest alkotott volna, melyen már egy emberöltő alatt is, amennyi egy-egy történeti munka érvényének átlagos időtartama, ne tolóthatnának el egyes vonalak, vagy ne bizonyulna egy-egy megállapítása hibásnak vagy elhamarkodottnak.

Mégis szükségesnek látszik ily történeti áttekintésnek nyilvánosságra hozatala. Amikor a mult század közepén modern történetírásunk kifejlődött, a nemzetiségi kérdés az abszolutisztikus bécsi kormány rendelkezéseivel kapcsolatban jogi, pontosabban kifejezve közjogi kérdésnek látszott, s mint ilyent tárgyalta szerb és horvát vonatkozásban Szalay László több ragyogó történeti tanulmányban. Ugyanezen évtizedekből származnak báró Eötvös Józsefnek a nemzetiségi kérdést illető politikai és filozófiai vizsgálatai, melyek az alapfogalmakat: nemzet és nemzetiség értelmét, s a magyarság és a vele együttélő népek kapcsolatának elveit nézetem szerint századokra kiható érvénnyel tisztázták. Erre a politikai és közjogi alapvetésre nem következtek történeti vizsgálatok, senki sem akadt, aki Eötvös fáklyája világánál bemerészkedett volna a mult századok homályába, s megvizsgálta volna a magyarság és nemzetiségei kölcsönös magatartását. A kiegyezés nemzedékei gyorsan eltávolodtak Eötvös és Deáktól, a nemzetiségi kérdésben nem láttak lényeges problémát, melyhez közigazgatási és rendészeti eszközökön kívül egyébbel is hozzá kellene nyúlni. Egyedül Jancsó Benedek ismerte fel, hogy a román kérdés életet vagy halált jelenthet számunkra, délszláv viszonylatban ugyanily tragikus felismeréssel kérdezte meg a régmultat Kállay Benjámin és utána Thallóczy Lajos anélkül, hogy törekvéseikből összefüggő kép kerekedett volna, kortársaikra valamiképen hatni képes. Trianonnak kellett jönnie, hogy a nemzetiségi kérdés jelentősége a maga végzetes voltában megjelenhessen egy porba sujtott nemzedék előtt. A nemzeti katasztrófa okait keresve ezek

közül nem volt többé kizárható a nemzetiségi kérdésnek egész 19. századbeli megoldatlansága. Ennek a felismerése adta az első lökést az erre vonatkozó történeti kutatásokhoz, melyeket gróf Klebelsberg Kunó próbált összefogni és irányítani, megalapítva a magyar történet újabbkori kútfojt kiadó vállalatának a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó sorozatát. Az érdeklődés felkeltésében érdemeket szereztek a revízióval foglalkozók, s gróf Bethlen István hatása alatt a Magyar Szemle folyóiratnak írói köre.

Sorsunk azóta, alig két évtized alatt újabb irányba indult, s a területi revízió közeli lehetőségére, majd több részleges megvalósítására a nemzetiségi kérdés megjelenési formái is változni, átalakulni kezdtek. Korábban, Trianonnal kapcsolatban szemellátható volt, hogy eszmélésünk két sarkpont körül forog: az egyik a kiegyezési korszak mulasztásai és hibái, melyekből az a tanulság következett, hogy dolgainkat ezután jobban kell csinálnunk és hasonló hibáktól tartózkodnunk kell; a másik a védekezés trianoni ellenfeleink propagandájával szemben, mely apró hibáinkat és értetlenségünket halálos bűnökké és rosszakarattá dagasztotta, s ezekkel a magyar jellemet és egész történetünket iparkodott a világ előtt megterhelni. Mindez többé-kevésbé a múlté lett, amikor a revízió beköszöntésekor ellenfeleink egymásután tehetetlenné váltak és politikai súlyukat elvesztették. De miként nemzetünknek évszázadok során soha nem adatott pihenésre idő, úgy léptek fel a tárgytalanná vált régi problémák helyébe újak, s ezek talán még sürgetőbbek, mint voltak a korábbiak. A trianoni ország kevés nem-magyar népe hirtelen megduzzadt, s ezzel a magyar és nem-magyar együttélése történelem és elmélet síkjáról az égető nemzeti kérdések közé került. Ez a változás pedig összeesik kísérletekkel, melyek újra értékelik a közöttünk rég meggyökeresedett nemzet és állam fogalmát, gondolkodásunk és politikai cselekvésünk biztosnak hitt pillérzeit, melyekre építik fel a klasszikus magyar gondolatot a 19.

század nagyjai, államférfiak, költők és írók, s amelyen folytattuk, csekélyebb tehetségünkhöz képest, mi is évtizedek óta nemzeti munkánkat. Az új értékelés valószínűleg gyermekes tévedésnek fogja bélyegezni mindazt, amit mi Szent Istvántól kezdve nagy-
nak és nemesnek tekintünk multunkban, nem árt tehát, mielőtt a gyöngült nemzeti tudatnak és rosszul értesültségnek vagy tudatlanságnak ez áradata szélesebb területeket előtne, ha megpróbáljuk, akár vázlatosan előadni az elmúlt dolgokat, melyek évezredes zártágukban magyar tradíciót jelentettek, s hisszük, a jövőben is lesz elég erejük ezt a tradíciót tovább adni nálunknál jobb és boldogabb nemzedékeknek.

I. A középkor

A nemzetiségi történet Magyarországon is, mint Nyugat- és Közép-Európában általánosan, nem egyéb, mint kisebbségek története. És minél kisebbek, számbelileg és kulturális nyomaték dolgában minél gyöngébbek ezek a kisebbségek, annál inkább igazodik életük a többségi nemzethez. Azaz életük folyását, társadalmi és politikai érvényesülésük mértékét ily esetben a többségi nemzet akarata, ennek szellemi és állami berendezése szabja meg. A kiegyezés korszakában alig voltunk képesek nemzetiségi tömegeinket irányítani, hiszen ezek együttvéve majdnem ugyanannyian voltak, mint a többségi, uralkodó nemzetet képviselő magyarság, de az Árpádkorban, amikor alig néhány százalékot, s a későbbi középkorban, amikor is legföllebb 20 százalékot tehetett ki az országban lakó nem-magyarok száma, a dolog természete szerint csak olyan és annyi helyre számíthattak az országban, amennyit és amilyent a magyarság kiutalt nekik. A középkorban már azért is lényeges és döntő a magyarság akarata a kisebbségekkel szemben, mivel ezeknek az ország határain túl nincsenek rokonaik, akik adott esetben támogathatnák vagy be-

folyásolhatnák őket. A magyarság akkori belső berendezésében pedig két tulajdonság volt, melynek kellett hogy hatása legyen a nemzetiségek elhelyezkedésére.

Az egyik a középkor társadalmi berendezésének egy általános vonása, mely nem volt magyar különlegesség, minden latin keresztény államban egyformán jelentkezett. Ezek a társadalmak rendkívül kifejtett tagozódást mutattak, mely felülről lefelé, a királytól a legsalsóbb osztályokig hatolt, s melyben az egyes rétegek jogállás dolgában el voltak egymástól különítve. Összefüggött ez a társadalom keresztény berendezésével, mely a lelkeket ugyan tökéletesen egyenlőknek vette Isten színe előtt, s ennél fogva még a legszegényebb, legelvetettebb embert is felruházta az emberi méltóságnak a természet törvényből kikövetkeztetett mértékével, de a világi élet dolgában a *suum cuique* alapján állva minden embertől megkívánta, hogy foglalkozása szerint illeszkedjék be a társadalmi rendbe és elégedjék meg azzal az életmóddal, amelyet adott foglalkozásának biztosítanak a fennálló viszonyok. Isteni rendelés és a világi hatóságoktól kiadott privilégiumok hozták létre azt a gazdag társadalmi tagozódást, melyet a francia forradalom egyenlőség-tana óta felnőtt nemzedékek még elképzelni sem igen tudtak maguknak. Élesen elválasztott nagy zárt társadalmi osztályok helyett egymásba fonódó kisebb csoportokat, kis közösségeket látunk, melyek le- és felfelé egyaránt kapcsolódnak, amennyiben mindegyik csoport tagjainak nyitva áll a felfelé haladás, ha ehhez a hatóság akaratát meg tudják nyerni. De egyébként mindegyiknek megvolt a saját konzisztenciája és jogállása, melyet szokásjog vagy privilégiumok szabályoztak és állandósítottak. Ilyen külön csoportok voltak az Árpád-korban a főurak osztályában az *optimates*, a *seniorok*, a király jobbágysai, ezek alatt a *mílese*k vagy vitézek, a *serviense*k, utóbb a nemesek, a várjobbágyságok — ez utóbbiak tipikus lebegő helyzetet foglaltak el hosszú időn keresztül a magasabb rendű szabadok és a kisebbek

meg a félszabadok között, — azután a különböző várnépek és a foglalkozásaik szerint megkülönböztetett mezőgazdasági és ipari rétegek. Ezek között a szőlőmunkások, halászok, lovászok, kanászok, juhászok, méhészek, csizmadiák, ácsok, molnárok mindnyájan foglalkozásukhoz mért jogállásban éltek, féltékenyen távol tartva azokat, akik jogtalanul próbáltak soraikba befurakodni. Egyes foglalkozási ágak a királyi és más nagy uradalmakban külön falvakba tömörültek, s a fölöttes hatóságok védelme alatt végezték munkájukat, élvezték saját privilégiumaikat. Egykorú okleveleink teli vannak egyesek és kisebb csoportok kísérleteivel, hogy egy fokkal föllebb lépjenek, de olyan esetekkel is, mikor a magasabbnak tartott csoport erélyesen védi zártságát a betolakodók ellenében. Mindez azt mutatja, hogy ebben a középkori társadalomban egész kis egységek, néhány *mansióból* álló falvak zárt életet élhettek, a politikai hatóságoktól elismerten, — ami ha foglalkozások szerint társadalmi alapon lehető volt, ebből következtethető, hogy más alapon, nemzetiségek szerint sem volt lehetetlen egy népbeliek együttélése, s ezzel a többi népektől való elkülönülése. Abban az országban, ahol a királyi tárnokok, igricsek, vadászok külön falvakban, ki-ki saját joga szerint, éltek, ott természetes, hogy a nemzetiségek különletének sem állottak útjába a vezetőik. A középkor tényleg a többé-kevésbé kiterjedt autonómiák korszaka volt, mindaddig, míg a jobbágyság és nemesség két nagy osztálya magába nem olvasztotta ezt a sok kis közbeeső egységet.

A második momentum pedig egyenesen valószínűsíti, hogy a társadalmi struktúra nyújtotta ily lehetőséggel élt is a magyarság, még pedig szívesen élt a nem-magyar nemzetiségek érdekében. Történetírásunk eleinte nyelvészeti és néprajzi megfontolások alapján jutott annak felismerésére, hogy a honfoglaló magyarok az eurázsiai nagy síkságok nomád vagy félnomád lovaspásztorai voltak, s mint ilyenek évszázadokon keresztül éltek ebben az

életmódban és a hozzátartozó gondolatkörben, amelyet ma már külföldi etnográfiai és történeti kutatások pontosan meghatároztak. Nálunk turkológusunk, Német Gyula kötötte össze Gom-bocz Zoltán kutatásait is felhasználva népünket, elsősorban az ősi magyar törzs- és személynevek magyarázata útján ezzel az eurázsiai „türk” kultúrával, melynek későbbi elágazásai a mongolok és más népek voltak egész a ma is élő kirgizekig és különböző szibériai törzsekig. Csak természetes, hogy ily megállapítások után logikusan gondolkodó történészek fejében fel kellett merülnie a kérdésnek, vajjon miként ment végbe ennek a pogány lovas nomád kultúrának átalakulása a mai hazában letelepülés és a kereszténység felvétele után. A kérdést egymástól függetlenül két történészünk vetette fel és oldotta meg könyvében, Deér József és Váczy Péter; a lovas nomádelet egyes szokásainak továbbélését és a keresztény gondolatkörök összevegyülését, majd pedig abban való végleges elmerülését figyelték meg, s bebizonyították, hogy a pogány elemeket Szent István és a kereszténység nem semmisítette meg azonnal, csak háttérbe szorította, ahonnan egyesek időnként megint előretörték, s Deér nézete szerint még néhány évszázadig életben maradtak. Nemcsak a törzsszervezet, nemcsak a nomád életmód és harcmódor volt ellentétben az új keresztény étellel, hanem a korábbi évszázados gondolkodásmód egyéb termékei is: a trónnak vérségi alapon való betöltése, a tulajdonjog és igazságszolgáltatás bizonyos sajátosságai, melyek hosszú ideig ellenálltak, vagy pedig feltűnés nélkül tovább éltek a mindent elborító kereszténység leple alatt. Ilyen, a korábbi nomád életben jellegzetes tulajdonságok, beidegzett szokások vagy gesztusok közé tartozott az idegen népekkel való bánásmód is, mely szerint a türk lovasnomádok, épúgy mint az ősmagyarok ha legyőztek vagy meghódítottak valamely népet vagy néptöredéket, azt — külön kényszerítő ok nélkül — nem törték össze s nem is sorozták be maguk közé, hanem lazább kapcsolatban vették fel,

meghagyván neki saját belső berendezését, de vezetőit keményen megfogva és alárendelve az új, központi hatalomnak. Így csatlakoztak már maguk az ősmagyarok is egymásután náluknál erősebb különböző türk népekhez a Volga, Kaukázus és a Fekete-tenger között, s mikor ezek a bolgár, türk, szavir, kazár birodalmak meggyöngültek és szétestek, romjaik alól kibontakoztak a magyarok régi berendezéseik érintetlenségében, legfőlebb újabb műveltségi elemekkel gazdagodva. A pontusi síkságon gyorsan változtak a hatalmi viszonyok, az alárendelt felemelkedett és maga is uralkodóvá lett idegen népek felett; hasonlóképp a magyarsághoz is csatlakoztak más töredékek, mint a kabarok, a székelyek, majd a bessenyők, akik az ősi lovasnomád szokás szerint megtartották saját berendezéseiket, nem keveredtek össze a magyar törzsekkel, háborúban még századok múlva a dunai hazában is előljártak és legelső sorban harcoltak a magyar hadvezetés parancsai szerint, aminthogy a lovasnomádoknál mindig ez volt az alávetett népek kötelessége.

Ha ezt a két momentumot: a középkori keresztény társadalomnak kisebb autonómiák létesítésére hajlandóságát és a lovasnomád magyarságnak alávetett népek kezelését illető ezt a gyakorlatát egymással összesítjük, azonnal láthatjuk, hogy ebben az esetben az új keresztény szokás nem ellenkezett a meglévő pogánnyal, melynek tehát nem kellett visszavonulnia vagy megsemmisülnie az új alakulásban. Az ellenkező látszik természetesnek: a magyarság új helyzetében is tovább gyakorolhatta régi szokását, több-kevesebb autonómiát adhatott a vonzási körébe lépett népeknek, mert ily cselekvéseivel az új keresztény nyugati élet szükségletének is megfelelt, azokkal nem is jutott konfliktusba. Így érthető, hogy az alávetett népek kezelésmódja továbbra is változatlanul maradhatott, a vándorlás nomád századaihoz hasonulván, s ezt a módot az új keresztény gondolkodásmód is jóváhagyta.

A kereszténység még egy szempontból támogatta a nem-magyar népekkel szemben megszokott régi magyar magatartást. Az új vallás, mely Szent István óta gondoskodott a magyar nép neveléséről és gondolkodása kialakításáról, az evangélium parancsain alapuló vallás volt, a szeretet vallása. Embertársainkkal szemben akkor is, akárcsak ma, a felebaráti szeretet érvényesítését szabta meg, s bár a középkori államéletben is gyakori igazságtalanságokon és kegyetlenségeken legtöbbször nem tudott változtatni, — Krisztus vallása fegyvertelen volt és országa nem e világból való — mégsem adta fel soha, egy pillanatig sem a szeretet alapvető parancsát. A vándorok és vendégek barátságos fogadtatását külön is tanította, s ebből következett, hogy az országba bejött idegenek, akiket Szent István korától kezdve vendégeknek, *hospites*-nek nevezték, már a keresztény egyházi parancsok értelmében is jó bánásmódra számíthattak. A Szent Imréhez szóló királyi Intelmek is az irgalmasság és más keresztény erényekre hivatkozva követelik a vendégekkel való jó bánásmódot, s ebben a szövegben, a felebaráti szeretet középkori keresztény levegőjében jelenik meg a sokat idézett és sokszor félremagyarázott mondas az egynyelvű ország gyöngeségéről.

A talaj meg volt munkálva és készen állott tehát, hogy belőle kinőjön az, amit a nem-magyar nemzetiségek középkori autonómiáinak nevezünk. Hogy minő volt ez az autonómia, — népek és korszakok szükséglete szerint különböző, s minő népekre terjedt ki, erről e kötetben már többször volt szó, s jelenleg nem célunk az ott elmondottakat sem elismételni, sem rendszerebben összefoglalni. A magyarság újonnan elfoglalt hazájában ez autonómiák létesítésével bizonyította be türelmes voltát, mely ősidők óta, a nagy keleti pusztaságok emlékeként élt benne, s melynek középkori kivirágzását az autonómiák egész rendszerében új, keresztény hitének parancsai is elősegítették. Van azonban két lényeges kérdés, melyet még meg kell tekintenünk

a középkort illetőleg. Az egyik az asszimiláció kérdése, a másik pedig az, hogy miként és mily okból bomlott fel a bejött nem-magyar népek autonómiája a középkor végére.

Az első összefügg a magyarság letelepedése kérdésével, amint az a honfoglalást követő egy-másfél században megvalósult. A hét magyar törzs tudvalevőleg nem szállta meg az ország egyes részeit, de megszállt oly területeket, honnan később szinte nyom és emlékezet nélkül pusztult ki, viszont már a honfoglalás korában talált itt idegen népeket, amelyekre uralmát ki kellett terjesztenie. Mindezen tényeknek döntő jelentőségük lett történetünk egész folyamán a magyar és nem-magyar lakosság elhelyezkedésére. Ami a megszállást illeti: a dolog természete szerint a honfoglaló magyarok számára csak oly területek jöhettek tekintetbe, amelyeken tovább hódolhattak a vándorlások idején megszokott életmódjuknak. A pásztorkodó és halászó nép elsősorban a vizes, gazdag növényzetű zöld síkságokat, s az olyan erdőkkel borított lombos vidékeket kedvelte, melyek az állatok legeltetésére dús aljnövényzettel bírtak. Mocsaras, lápos földeken és a tölgy-erdőktől fedett dombokon halászok és pásztorok egyképen megéltek, de már a víztelen, száraz homokpuszták, meg az aljnövényzet nélküli, fűvetlen bükk- és fenyőerdők sem maguknak, sem állataiknak nem nyújtottak megélhetést. A Kárpátok karéjában a magasabb hegyek ilyen használhatatlan területet képeztek, innen van, hogy a X—XI. századi település megállt az erdős hegyek lábainál, s még a folyók völgyében sem nyomult feljebb, kivéve a Hernád, Tarca és Szekcső völgyét, — itt Sárosban a magyarság honfoglaláskori, amint ezt Kniezsa István a XI. századi magyar településről írt munkájában meggyőzően kimutatta (ez adatainkat tőle vesszük). Hasonlóképen elkerülte a Nagy- és Kiskunság pusztaságainak megszállását, ezeken később a kunok telepedtek meg. Az erdős jelleg akadályozta a nyugati határnak egyvonalon való elérését, ahol pedig ebben az időben már eltűnt

a Karoling-hódítás nyomán megtelepedett német lakosság, — a X—XI. században Magyarországon egyáltalában nem volt számbavehető német lakótelep. Magától értetődik, hogy az Erdély és a szűkebb értelemben vett Magyarország közti hegyiségek is lakatlanok maradtak. Ezzel szemben a magyar lakhelyek dél felé sokkal tovább nyúltak be: a Bácskában és a Bánságban a zárt magyar település déli határát a Duna képezte, — csak a Bánságban maradtak lakatlanul a pásztorkodásra alkalmatlan homokos vidékek. Ugyancsak áttekerjék a település a Dráva és a Száva közére, különösen kelet felé az egykori Szerém és Valkó megye területén. A Nagy- és Kis-Alföld, a Dunántúl és Erdély mezősegi része egészben véve szinte zárt magyar egységet alkotott, a határokon azonban, ahol a magyarlakta terület a nagy hegyiségek lábáig nyúlt, a magyarságot mindenütt szláv telepek keverték, melyek kétségtelenül már a honfoglalás korában itt voltak, s így megelőzték a magyarokat. Északon ezek a szlávok morva-tótok voltak, tovább délre délszlávok, akik a szlovén, szerb, bolgár nyelvek egyikét-másikát beszélték, s mindnyájan dombvidéken, hegyek közt, folyóvölgyekben tanyáztak, a nyugati Felvidéken a Vág és Nyitra széles völgyeiben sokkal magasabbra északra, semmint a magyar lakosság, de egyébként a szlávok ekorbeli északi határvonala általában összeesik a magyarságéval: a bükk- és fenyő-övezetbe ők sem nyomultak be. Az északi szlávokkal és délen is főként a Dráva—Száva keleti közén, a Bánságban, az alföldi pusztákon, minő a Nyírség, Szamosháti és Tiszahát, valamint a szilágysági, aradi, krassószerényi hegyperemeken lakó szlávokkal a magyarság kezdettől fogva együtt, összekeveredve élt, a magyar urak rájuk telepedtek, adóztatták és dolgoztatták őket, a magyar szolganépek pedig lassankint összekeveredtek velük. Hóman Bálint találóan jegyezte meg, hogy az új hazában bármily ritka volt is a magyar lakosság, a nemzetnek aránytalanul kevesebb föld állott rendelkezésére, melyen nomád haj-

landóságait kitöltse, mint korábban, alduai és oroszországi hazájában. Nem mondhatott le tehát a hegyszeremvidékekről, ahol szlávok éltek, s ezeket nem is kezelhette régi szokásai szerint: nem adhatott nekik „autonómiát”, hiszen ezek a gyér, elszórt szláv telepek nélkülözték az egységes politikai vezetést, nem volt központosított gazdasági életük, mint a pásztorkodó türk törzseknek, mindegyik szláv telep magának dolgozott, szétszórt nagy területeken, összefüggés nélkül, minélfogva nem volt kormányozható a régi lovasnomád módszerek szerint. Úgy is mondhatnók, hogy nem lehetett őket globálisan alávetni, s így nem tarthatták meg önállóságukat saját fejedelem alatt, aki személyében lett volna a hódító magyaroknak alárendelve, — ilyen fejedelmük nem volt. A szlávok atomizált állapotban kerültek magyar uralom alá, s ezzel a magyarság számára megnyílt az asszimilálás lehetősége.

Természetesen a honfoglalás előtti, vándorló magyarságnak sem volt minden tagja tiszta magyar származású. A nőrablás szokását tekintetbe sem véve, a vándorlások során sok idegen menekült fogadtak magukhoz a törzsek, hiszen a nagycsaládban, az aulban gyakran kellett egy-egy lovász vagy marhapásztor, — az ilyen szolgálatokra a türk népek mindenkor, a XIX. században is szívesen fogadtak fel a törzsön kívüli jelentkezőket, akik aztán megmelegedve beházasodtak a gazda vagy szolgálói családjába, s mai szóval élve: asszimilálódtak. Az ilyen esetek azonban semmikép sem lehettek oly gyakoriak, hogy a törzs életébe és leszármazásába új színeket hozhattak volna. Egészen más, az orosz pusztaságokon soha nem látott viszonyok álltak elő, amikor magyarok és szlávok egy vidéken, egymás közt éltek anélkül, hogy ez utóbbiakat magasabb politikai vagy vérségi közösség védte, elszigetelte volna a föléjük és melléjük telepedett magyarságtól. A kérdés az volt, melyik nép fogja a másikat magához hasonítani. Az a körülmény, hogy a magya-

rok voltak az urak, egymagában még nem billenthette javukra a mérleget; a történelem elég példát nyújt arra, hogy az urakat szolgálók asszimilálták, így éppen a szlávok a bolgár-türköket és a varég norman-germánokat. Nyelvészeink úgy hiszik, s bizonyára igazuk van, hogy a magyarság, amelynek urai eredetileg türk nyelvűek voltak, az őshazából nagyszámú finn-ugor nyelvű magyar szolgaréteget hozott magával, s ezek az itt talált, szolgaságba taszított szlávokkal összeházasodva, felszívták őket magukba, azaz a magyarságba. Ez természetesen csak ott volt lehetséges, hol a magyar szolgák nagyobb számban laktak; az elhagyatottabb fekvésű, vagy pedig kevés magyarral keveredő szláv telepek bizonyára megtartották a maguk ethnikumát. Ilv módon az eredetileg vegyes lakosságú övezetek a nagy hegyek peremén mindenfelé kettéestek: az egyik rész, különösen északon, még inkább Pannóniában és a Nagy-Alföld északkeleti sarkában magyarrá vált, más helyeken azonban a szlávság predominált, így délen és részben északon is. A keveredésnek, illetőleg az együttélésnek kulturális következményei a magyar nyelvnek régi szláv elemeiben mutatkoztak meg, melyek többek között a keresztény vallási képzetek egy részét is közvetítették a szlávoktól a magyarsághoz.

A beolvadásnak ezt a mértékét nem hajthatta volna végre a magyarság, ha csekély számú, vékony uralkodó réteggént telepedett volna a szlávásra. Hóman Bálint ötszázezerre teszi a Kárpátok hágóin átkelő magyarság számát, s annyi bizonyos, hogy az itt benn talált összes lakosság számát többszörösen felül kellett múlnia, különben nem hajthatta volna végre történelmi feladatait: az ország meghódítását és a benn talált népek békés megszervezését anélkül, hogy saját ethnikuma bármi kárt szenvedett volna. A magyar és nem-magyar népek eredeti földrajzi elhelyezkedése és az a körülmény, hogy köröskörül, de benn az ország szívében is nagykiterjedésű lakatlan vidékek maradtak,

megadta a lehetőségét a magyarság további békés terjeszkedésének. Mert hiszen talán nem kell mondanom, hogy a szlávság beolvasztása, ahol az végbement, nem felsőbb parancsra, nem tudatosan és tervszerűen történt, hanem természetes folyamatként, aminő mindenkor fellép ott, ahol több nép összekeveredve él egymás között. Ugyanily természetes beolvadásról van szó később is, amikor a szlávsgból kiemelkedő egyének birtokadományokat nyernek, s mint a magyar felső réteg tagjai, előbb-utóbb megmagyarosodnak. A természetes asszimiláció alapelvei érvényesültek itt: a nagyobb számú lakossághoz hasonul a körébe került, vele együttélő kisebbség, — a társadalmi emelkedés hasonlóképen ősidőktől fogva ismert emeltyűje az asszimilációnak. Ez utóbbi elv legelőször Szent István korában mutatkozhatott meg nálunk, amikor bajor és egyéb német lovagok jöttek be Gizella királyné kíséretében, s itt királyi kegyből nagy uradalmak birtokában, neves magyar nemzetségek alapítói lettek.

A magyar letelepülési terület növekvésére két mód adódott az eredeti megszállásból. Az egyik bent, a Dunántúl és az Alföldön, ahol a törzsek még ugyanoly módon helyezkedtek el, mint a korábbi hazákban: nem rendezkedtek be békés, nyugalmas időkre, csak védhető területeket szálltak meg, folyók két partját, folyótorkolatokat, átkelőhelyeket; a telepek központja rendszeren könnyen védhető mocsárvár, ingovány volt. A védett központoktól távolabbi helyek üresen maradtak, azaz a törzsek nem megszakítatlan láncban, organikus összefüggésben foglalták le helyeiket, hanem egymástól is széles, lakatlan sávok által elválasztva. Később azonban, amikor a bessenyők újabb támadásától nem kellett többé tartaniok, s a Szent István szervezte központi hatalom elég erős volt a keleti határok védelmére, ezek a törzseket és nemzetségeket elválasztó területek lassanként benépesedtek, természetesen magyarokkal, a szomszédos törzsekből kiinduló rajokkal. Hasonlóképen maguk a törzsek népesítették be saját terü-

letük azon földjeit, melyek a honfoglalás idején téli és nyári szállás céljaira szolgáltak, de a nomád és félnomád életmód teljes elhagyásával fölöslegessé, üressé, s így betelepíthetővé váltak.

Még sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott a terjeszkedésre a határvidék, a magas hegyek, havasok, a bükk- és fenyőerdők övezete. A honfoglaló magyarok ezeknek nem tudták hasznukat venni, előbb a földművelésre kellett áttérniök, hogy a hegységekbe, s a köztük elterülő, művelhető fennsíkokra benyomulhassanak. Ez a további honfoglalás a magyar királyok, főurak, főpapok tervei szerint ment végbe a XII. századtól kezdve, de már nem egyedül a magyarok javára. Vannak ugyan adataink arra nézve, hogy a határ kitolása és a korábbi „gyepű”-területen való megtelepülés magyar törzsektől vagy nemzetségektől indult ki, melyek régi helyükön elszaporodván, fiatalságukat kiküldték a szomszédos gyepterületek megszállására, — az ilyen kezdeményezés eredményeként az újonnan bekapcsolt tájék körülbelül ugyanolyan nemzetiségi összetételű lakosságot kapott, mint a nagy hegyek lábainál elterülő vegyes, magyar és tót terület. A régi szállásterülethez csatlakozóan több megyébe nyomultak így be ősi nemzetségekből származó magyarok, akik később ott a nemesi réteget képezték, magyar szolgálkkkal rátelepedve az ott talált szláv lakosságra, melynek nemzetiségi összefüggését az aránylag gyér magyarság annál kevésbbé tudta az új területeken megzavarni, mert magyar utánpótlás nem jött többé, viszont szlávok: tótok, rutének, keletebbre oláhok a 13. századtól kezdve mind nagyobb tömegekben érkeztek és biztosították a vidékek nem-magyar jellegét. A nagy hegyeket magukban foglaló gyepterületek azonban, melyek Magyarországot akkoriban Cseh és Lengyelországtól lakhatatlan, vad őserdők széles övezeteként választották el és biztosították elleneséges támadások esetén, ezek olyan nagy kiterjedésűek voltak, hogy földművelő és pásztorkodó lakossággal való megszállásukra

az akkori magyarság nem volt elég számos, különösen nem azon nagy pusztulás után, mely őt 1241-ben a tatárjárás, majd 1347 és 1350 között a fekete halál, a pestisjárvány következtében érte. Idegen telepeseket ettől kezdve a magyar királyok nemcsak a már említett két motívum alapján: ősi türk és új keresztény bánásmód gyakorlásaként fogadtak be, hanem politikai szándékkal, a magyarság jól felfogott állami szükségleteinek kielégítésére is. Itt ismét két szükségletet kellett kielégíteniök: az egyik az országhatárok védelme volt, az ősi magyar települési területeken túl, a másik a gyepüvidék gazdasági megszállása és hasznosítása.

A kettős cél a 12. század közepének két nagyobb betelepítésénél, a szepesi és erdélyi szászokénál egybeesett. Mindkét néptörődék, — csak néhányezer flandriai és rajnai németről lehetett szó, korábbi gyepüterületet foglalt el, s változtatott vadonból kultúrtájjá, de emellett az országhatár védelmére fegyveres szolgálatot is vállalt magára. Ez utóbbi munkáját azonban nem egyedül végezte, hanem vállvetve a szomszédságába telepített vagy már korábban ottlakó tiszta, honfoglaláskorból lezármazó magyarokkal. Ilyenek voltak Erdélyben a szász telepkeket keletről szegélyező székelyek, a Szepességben pedig az ú. n. lándzsásnemesek, akiket a határvédelmi célból Gömör megyéből szállítottak ki a legészakibb gyepüvonalra. Nincs kétség benne, hogy az új német telepések egyszerű földművesek voltak, egyik hulláma a nagy német keletre-vándorlásnak; politikai szervezetüket a magyar államtól nyerték, nyelvükön és egyházi szervezetük némely részén kívül semmi emléket sem hozva magukkal régi hazájukból. Politikai létüket a magyaroknak köszönhatték, s ezért nem is hozhattak veszedelmet a magyar államra. Nem így a német lovagrend tagjai, akiket II. András a szászokon túlra telepített le a keleti, nomád szomszédokkal, így különösen a kúnokkal

szemben. Rendkívül tanulságos a magyarság élénk politikai érzékére: míg a szász telepeket egybefogta és politikai létet adott nekik, mert nem kellett tőlük tartania és jól felhasználhatta őket, addig a nagyszerű katonai szervezettel rendelkező, s ép akkor különösen messzelátó politikai vezetés alatt álló német lovagrendnek veszélyességét: hogy maguknak fognak államot alapítani, azonnal felismerte, s királya, II. András gyorsan cselekedett: fegyverrel űzte el őket a magyar végekről. Ugyanaz a nagymester tudvalevőleg lengyel fennhatóság alá vonult, s ott alapította meg a lovagrend államát, amit nem alapíthatott meg Erdély szélein. A tanulság: a magyarság elősegítette idegenek autonóm életét, de nem saját kárára és veszélyére.

A határvidéken más világtájak felé, így különösen Nyugaton is nagyszámú katonai célú teleppel találkozunk, ezeknek legnagyobb része a magyarokkal rokon türk népek sorából került ki, így különösen a nyugati, németekkel szembe helyezett védelmi övön a bessenyő falvak, továbbá a dunántúli székelyek. Mind ezek katonai szervek lévén, a dolog természete szerint ki voltak véve a vármegyei igazgatás alól, de mint csekélyszámú és elszigetelt csoportok, önállóságukat nem tudták megtartani. Beolvasukat megkönnyítette a magyarokkal rokon ethnikumuk, a székelyeknél még, Németh Gyula tanúsága szerint, a magyarsággal való hosszú együttélésük: ők már a Fekete-tenger északi partján is együtt vándoroltak a magyarokkal, ezek nyelvét beszélték, s így legalábbis ezer esztendő óta magyarok.

Egészen másként alakult a nemzetiségi kérdés a Kárpátok övezetét magában foglaló gyepű-terület gazdasági meghódításánál. A részleteit ennek a folyamatnak még nem ismerjük, csak annyit lehet bizonyosnak tartanunk, hogy a gyepű megszállása, a földművelő-telepek megalapítása a vadonban, magyar állami és magán kezdeményezésre történt, akár királyi, főpapi telepítéssel, akár a királytól a földdel megajándékozott földesuraknak céltu-

datos munkájával, akár a szomszéd magyar nemzetségek önálló és tömeges terjeszkedésével. A két első esetben, a királyi, főpapi és főúri vagy nemesi telepítésnél — s ez volt a mindinkább általánossá vált forma — elsősorban idegen telepésekkel kell számolnunk, akiket szinte üzletszerűleg fogadtak fel és szállítottak a főuraktól kijelölt helyekre saját nemzetiségű vezetőik. Ez utóbbiakat németek telepítésénél soltészoknak (scultetus) nevezték, szláv és oláh lakosság esetében kenézeknek és vajdáknak, akik mint népük vezetői a betelepülés után is kiváltságos helyet foglaltak el az új község életében. A királyi birtokokon megszállt kenézeket és vajdákat királyi hűbéres vitézeknek nevezik történetíróink, ha a vezetésük alatt álló község katonai szolgálatot vállalt. Ez azonban ritkábban történhetett meg: szláv és oláh községek százai alakultak a középső és keleti Kárpátokban és Erdélyben a 13. század második felétől kezdve a föld megművelésére, a havasokon való állattenyésztésre, s ezenkívül bizonyos kezdeti adómentesség évei után földesúri szolgáltatásokra, papi dízma és királyi adó fizetésére. A népvándorlás ekkor még nem szűnt meg, sőt inkább újra kezdődött az Elbe folyótól, Csehországtól és az ősi magyar települési területtől keletre és délre. Hamburg—Lübeck—Magdeburg vonalából már rég megindult a németek keleti előretörése, kisebb-nagyobb szláv törzsek már germanizálódtak vagy összeroppantak, s a német gyarmatosítás már benyomult a cseh és lengyel állam érdekszféráiba is, ahol még mindig nagy tömege hullámozott a félnomád, az állattenyésztés műveltségi fokán megakadt szlávoknak. Az északi és északkeleti Kárpátok magas erdői és fennsíkjai kedvelt vándorlási területei voltak a lengyel, lengyel-tót, ruthén pásztoroknak, akiket aztán kenézeik leszállítottak a magyar földesúr falujába és letelepítettek. Ezek a szabad pásztorok azonban soha nem fogytak el, mert a falusivá váltak helyébe újabb rajok jöttek a Kárpátok északi lejtőiről, — az áramlás a 16., sőt 17. századig sem szűnt meg, s a

nagy felvidéki uradalmak jövedelmeik tekintélyes részét nyerték ezekről a hegyi pásztoroktól, akik hogy ott tanyázhassanak, első sorban juhtenyésztésük termékeivel fizettek a földesúrnak. Az utolsó jövevények a földművelést, vagy legalább az egyhelyhez kötött, nem-nomád hegyi állattenyésztést is csak a 16. és 17. században kezdték megszokni; az állam is csak ebben az időben próbálja meg, nem nagy sikerrel, megadóztatásukat. A magyar törvények *vlach*-oknak nevezik őket; tulajdonképen meghatározhatatlan eredetű szlávok voltak, de köztük a 15. századtól kezdve sok volt az Erdély felől a hegyek ormain vándorló oláh juh-pásztor is; az oláh vándorlásnak legészakibb és legnyugatibb nyúlványa. A kenézek és vajdák, akik magyar szolgálatban rendelkeztek falvaik népével, idővel a magyar nemesek soraiba emelkedtek, s különösen Máramaros megye nemesi közösségében volt sok az ilyen oláh vagy rutén eredetű család, nagyobb részük teljesen megmagyarosodva, néhányuk azonban megmaradva, vagy a 19. században visszatérve a néphez, melyből származott.

Az oláh bevándorlás Erdélyben és Máramarosban ugyanazt a képet tünteti fel, mint a felvidéki szlávoké, s a két folyamat abban is megegyezik, hogy a bevándorlás az újkor első századaiban sem szűnt meg. Az oláh települések közt is voltak katonaiak és kizárólag gazdaságiak. A déli határon, Temes megyétől elkezdve, Krassón, Hunyadon, Fogarason át Brassó vidékéig, egész sora létesült az oláh katonai kerületeknek, melyek lakossága egy-egy vár körül a király főtisztviselői, a bán, vajda, főispán hatósága alá tartozott, más privilegizált népekhez hasonlóan nem osztatott be a vármegyékbe, kenézai vezetése alatt külön katonáskodott és saját magától választott esküdtek igazságszolgáltatása alatt állott. Az önkormányzat hasonló mértékét élvezték északon a máramarosi, ungi, beregi oláhok is sajátmaguk-választotta vajdáik vezetése alatt. Az oláh betelepülés igazi megindítóit a tatárok voltak,

akiknek nyomása alól először a kunok kértek bebocsátást Magyarországba, ahol a magyar királyság ereje és a Kárpátok védő karéja egykép reménységet nyújtott nekik a békés életre, — utánuk nyomultak a Havasalföldről korábbi alattvalóik, az oláhok, akik harcias uraik távoztával még kevésbé tudtak ellenállni a tatárok támadásainak. Míg azonban a kunok, türk eredetű néphez illően, állami szervezetben, erős központi hatalom alatt kértek bebocsátást, s ehhez képest mint egy nép telepítettek le a velük jött jászokkal együtt a honfoglalás korában még használhatatlan Duna-Tiszaközi homokpusztaságon, — s ezzel az alföldi medence színültig megtelt, a magyarok közti üres helyet rokon nép, nemsokára megmagyarosodandó foglalta el, — addig az önálló politikai egységet nélkülöző oláhok kisebb csoportokban kéredzkedtek be és szállották meg a magyar egyházi és világi urak földművesei és pásztornépeként Erdély déli határát, s onnan észak felé terjeszkedve, legyező-alakban szivárogtak be Temes, Arad, Zaránd, Bihar megyékbe és Erdély északi vármegyéibe. Összefüggő oláh lakosság még ekkor alig alakult, szét-szórt kis jobbágyfalvakról és hegyi pásztorszállásokról lehetett csak szó; nagyobb tömegek, magasabb politikai öntudattal csak a déli határvidéken éltek, a magyar nemességbe emelkedendő kenézek és boérok alatt. Hóman Bálint itt nem kevesebb mint húsz, önkormányzattal rendelkező oláh kerületet sorol fel. A tatárok ellen bátran harcoltak, s ez érdemeikért, de egyúttal az északkeleti határvédelem érdekében szállította fel egy csoportjukat IV. László király a Máramarosba. Az északi oláh letelepülés zöme Anjou Károly alatt érkezett meg ugyanide, ezekre rúgó nagy népcsoport, melynek egyrésze átment Moldvába, rátelepülendő az ottani, jobbára türk-bessenyő, kun, tatár és nem utolsó sorban magyar lakosságra. Az államélet formáit azonban továbbra is magyarok és türkök szabták meg, a moldvai oláhság uralkodó rétegében is sokáig fel volt ismerhető ez a nem-oláh

elem, melynek jelenléte érthetővé teszi a moldvai-magyar politikai és kulturális kapcsolatok intenzitását.

Összefoglalólag két tényt kell kiemelnünk. Az egyik: ahol nagyobb tömegek együttes bevándorlásáról volt szó, lettek legyen ezek németek, szlávok, oláhok, a magyar királyok őket mindig egy területen, falvak és telepek összefüggő láncolatában ültették be a magyar földre, s ellátták őket az önkormányzatnak valamely, az illető nép kulturális lehetőségeihez mért fokával. Így jöttek létre a bessenyő, kun, szepesi és erdélyi szász nemzetiségi vidékek, így az oláhok és szlávok nagyobb számú, de egyenként kisebb védett területei. Az ily módon összefogott népek zavartalanul megtartották nyelvüket és szokásaikat; megvédte őket ezek birtokában aránylag zárt településük, a magyar királyoktól garantált állami rend, melyet huzamosabban senki sem sérthetett meg büntetlenül, s végül az a körülmény, hogy különleges privilegizált helyzetükben ők is századokon át eleget tettek kötelességeiknek, melyek közt a katonai szolgálat volt a legfontosabb. Azt is mondhatnók, hogy kiérdemelték a különleges bánásmódot. Az idegen eredetűek ez autonómiáihoz kell számítanunk a különböző előjogokkal ellátott városokat is, melyeknek főként német polgársága tartotta meg nemzetiségét, — a németeknél régebb olasz és vallon polgárok gyorsan beolvadtak a magyarságba. A német városok — Közép-Európa városaihoz hasonlóan nálunk is csak néhány száz házból állott egy-egy város — kereskedő, iparos és bányász lakosságot fogtak össze a magyar királyoktól és nagyuraktól kapott privilégiumaik védelme alatt, s mint ilyenek, a magyar nemesektől és jobbágyoktól lakott tájban elszigetelten éltek, szokásaikban, jogéletükben még sokáig kapcsolatban voltak elhagyott hazájukkal. Ezek a városi autonómiák sértetlenül túléltek a középkori autonómiák katasztrófáját.

A másik vonatkozás: a szétszórt, tehát nem katonai, kereskedelmi vagy bányász, hanem kizárólag földműves célú telepek

külön kategóriának tarthatók, mint amelyek a történet folyamán nem kerültek el a katasztrófát. A 14. század második felétől kezdve mind világosabban figyelhető meg az elhajlás az autonómiákat illető középkori gyakorlattól. Ennek szinte előfeltétele volt széles nemesi osztály kialakulása, mely amint láttuk, a rendkívül gazdag tagozódású társadalom magasabb elemeit magába vette és így a régi nemzeti szabadságokból, a királyi várjobbágyokból s a nagyurak szabad vagy nem-szabad születésű harcosaiból egységes, zárt, úri osztály született. Mindazok pedig, akik a 14. század közepéig nem tudtak felemelkedni ebbe az új osztályba, hiába ragaszkodtak különböző jogállásukhoz, mindnyájan leszorulni kényszerültek a másik nagy tömegbe, az uraknak alávetett jobbágyokéba. Bár tudtommal nincsenek pozitív számadataink, úgy látszik, hogy a katonáskodással és birtoka kezelésével foglalkozó nemesség száma — éppen, mert több külön osztály összegezéséből állott elő — már a középkorban is nagyobb lehetett, mint más nyugati országokban, s innen érthető, hogy sok lévén az úr, kellett, hogy szolga is sok legyen, aki a földet megművelje és ura családját eltartsa. Belső politikai zavarok, a hatalmas nagybirtokosok, országnagyok folytonos fegyveres küzdelme saját országrészükben a hegemoniáért, újra és újra elnéptelenítette a tájakat, a munkáskéz kapóssá lett, ami természetesen a földműves népeesség földhözkötését követelte. Mindenki vigyázott jobbágyára, s arra törekedett, hogy a környékén található, befolyása alá esett magasabbrendű nem-nemeseket szolgálatába kényszerítse. Ezek azonban egyelőre csak tendenciák voltak, melyek nem valósultak meg: a korábbi sokféle szabadságból, a szabadságok egész skálájából egyszínű, egyféle, alacsonyabb szabadság lett, de mégis csak szabadság. A földműves jobbágyok szabad költözködési jogát az utolsó Árpád-király, s utána Nagy Lajos erősítette meg, ez utóbbi 1351. évi törvényében a kilencedet kötelezőnek szabva meg, a jobbágyosztályt egységes terményszolgáltatásnak

vetette alá, s ezzel nagy lépéssel vitte előre a nemességtől végkép elkülönülő jobbágyság egységének kialakulását.

Ebbe a jobbágyságba olvadt bele mindazon idegen telepes, aki nem tartozott az előbb felsorolt autonómiáktól védett népek közé. Azt nem mondhatjuk, hogy ide süllyedt le, mert az új jobbágyosztály a 14. és 15. században körülbelül azon jogi állapotban stabilizálódott, amelyben ez idegen telepesek éltek be-költözésük óta. Az új jobbágyosztály s benne az idegen származású földműves telepesek, továbbra is szabadok maradtak, földjüket, melyből éltek, a nemes földesúrtól mintegy örökbérben birták, s ezért egy összegben földbért, kilencedet, az egyháznak tízedet, a királynak pedig bizonyos adókat fizettek. Az idegen jobbágyok helyzete tehát nem romlott, de azáltal, hogy egy országosan elterjedt nagy társadalmi osztálynak váltak tagjaivá, nemzetiiségi különállásuk lehetőségei inkább csökkentek, mint erősödtek. Korábbi szabadságaikat és szolgálataikat az a szerződés szabta meg, melyet a falut alapító, soltész vagy kenéz kötött a földesúrral, kinek más falvai megint más szerződések értelme szerint szolgáltak. Most azonban mindegyik falu egyforma lett a földesúr alatt, s az idegen származású jobbágy is elköltözhetett akármely magyar vidékre, mert ott ugyanoly feltételek alatt élhetett, kenézi vagy soltész-szerződés nélkül is, mint eredeti helyén ily szerződés árnyékában. Az idegen jobbágyok ilykép belesodródtak az országos áramlatba, mint jobbágyok, nem többé privilegizált vendégekként. A régi idegen telepek egyrésze különben is áldozatául esett a 14. és 15. század sok belső magánháborújának, a megmaradtak népességéből pedig bizonyára sokan éltek a szabad költözködés jogával.

Igy vált az új jobbágyosztály nagy kohóvá, mely homogén magyarrá olvasztotta a német, szláv és oláh idegent ott, ahol azok szétszórva, nagy zárt területek védelme nélkül laktak. Magyarosításról, szántszándékos denacionalizálásról szó sincsen,

mindez természetes folyamat, következése a társadalmi, politikai és társadalmi változásoknak, melyek a magyar nemzet keblében lefolytak, s melyek hatása elől a nem-magyar bevándoroltak nem zárkózhattak el. Magyarosítási akcióról annál kevésbbé lehetett szó, mert hiszen ép ebben a korszakban költözik be új idegen népelem, a szerbség, a török háborúk következtében. Az al-dunai török harcokban széles területek ősi magyar lakossága pusztult ki, s ezek helyére jönnek be, Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás korában északra menekülő szerb nagyurak és azok kíséretében és szolgálatában ezrekre menő szerb tömegek. Ezek is részben földművelők lettek, jobbágykötelezettségekkel, részben katonák, akiket Mátyás király és a magyar végvári kapitányok szívesen alkalmaztak a török ellenében. A szerb tisztek és katonák egyrésze akkor, vagy a 16. században megmagyarosodott, a szerb jobbágyok nagyrésztét az őket befogadó magyar vármegyékkel együtt elsöpörte a török hódítás.

A középkor végére, az újkor elejére a jobbágyosztály egységének kialakulása, s a középkori sok kis társadalmi osztály fel számolása, továbbá a pénzgazdaság fejlődésével, állandó hadseregek élelmezésére minél több gabonának termelése, s ezért a nagybirtok növekvő érdeke az ingyenes jobbágyerő szaporítására, mindez elősegítette, hogy a nagy, zárt autonómiákon kívüli nem-magyar népesség már rálépett a természetes magyarosodás útjára. A középkorvégi Magyarország népességének számát, a nemesség, papság és polgárság nélkül, Mályusz Elemér próbálta meg kiszámítani; végső számadata szerint a lakosság e részének 77%-a lehetett magyar, a többi idegen. Az egész népességet illetőleg tekintetbe kell vennünk, hogy a nem földesúri szabad városok polgársága aránylag csekély volt, s ennek egy része is magyar nyelvű: Szeged, Esztergom, Székesfejervár tiszta magyar volt, Kolozsvárott és Budán még egyensúlyban voltak magyarok és németek; tekintetbe kell vennünk, hogy a

katolikus papság túlnyomó része magyar volt, már csak azért is, mert hiszen a 77%-nyi nem nemes magyar lakosság lelki gondját csak magyarok vállalhatták, s a szerzetesek és apácák is általában magyarok lehettek; végül a nemesség szinte egészében magyar volt, legalább is annyira, hogy legtágabb számítással sem állíthatjuk, hogy akár egytizede is idegen nemzetiségű lett volna. Nemes pedig, mint mondtuk, igen sok volt, legalább is annyi, mint a török háborúk vérvésztése után a 18. század végén. Mindezt összeadva, a magyar lakosság percentszámát a privilegiáltak beszámításával nyugodtan felemelhetjük 77-ről 85—87%-ra. Ami még mindig nem adja meg a középkorvégi Magyarország igazi képét, mert ez az ország lélekben, kultúrában, politikai tehetségben és mindabban, ami egy föld lakosságát európaivá teszi, magyar volt. Erről a magaslatról bukott le Magyarország 1526 következtében.

II. A nemzetiségek a török háborúk korszakában

Más helyütt már eléggé kifejtettük a régi nemzet- és népfogalmat, amely a 19. századtól és a maitól elsősorban a tudatosodás fokában különbözött. Mert igaz ugyan, hogy a közép-korban, azaz a francia forradalmi nemzeteszme elterjedéséig is megkülönböztették egymást a népek nemzetiségük szerint, s ez különösen ott tűnt ki és hozott létre nagyjelentőségű politikai tényeket, ahol a nemzetek érintkezési, surlódási felületei egymással találkoztak, de a nemzetek és népek élete egyébként még általában nem volt tudatos. Még az öneszmélésre képes, legnagyobb műveltségű vezető rétegek öntudata sem volt olyan, hogy politikai vagy gazdasági cselekvést nemzetiségi céllal kötöttek volna egybe, vagy pedig ilyenén cselekvéseiket egyenesen nemzetiségi szándékkal határozták volna el és hajtották volna

vége. Ma már utólag, a nemzetiségi eszme több mint százados tisztázódása után, könnyen felismerjük a régi cselekedetek nemzetiségi vonatkozásait és hatásait, de vaskos tévedés áldozatai lennénk, ha azt hinnők, hogy egy-egy király, kormány, uralkodó osztály ezt vagy azt a rendelkezést, melynek nemzetiségi következményei ma már szemmeláthatók, azzal a szándékkal hozta, hogy általa a nemzetiségi viszonyban eszközöljön változtatást. A magyar középkor első századaiból hivatkozhatunk a mohamedán vallású izmaelitákat és a zsidókat érintő törvényhozásra, mely kétségtelenül igen nagy következtetésekkel járt nemzetiségi téren is — az izmaeliták megmagyarosodtak, a zsidók nem —, de céljuk egyáltalában nem a népi összetétel megváltoztatása, hanem kizárólag vallási volt. Hasonlóképpen egészen alaptalannak bizonyult az a kísérlet, hogy II. András királyunkat tényleges érdemei vagy hibái mellett még a nemzetiségi politika terén is felruházzuk előnyökkel vagy hibákkal; ezek a régi királyok úgy jártak a nemzetiségi tények között, mint mi például az ultraviolettnapsugarak vagy az elemek részben kiderített, részben ma is megfejtetlen kisugárzásai között: mindezek a sugarak megvannak, hatnak is, de mi általában nem tudunk róluk.

A török korszak nemzetiségi viszonyai vizsgálatánál erre a megfigyelésre kell állandóan tekintettel lennünk. A magyar nemzetet korábban el sem képzelhető súlyos veszteségek érték, régi lakott területének több mint felét idegen népek szállták meg, de mindez nem valami előre kitervezett szándékból, a nemzetiségi viszonyok megváltoztatására irányuló rendelkezésekre történt, hanem egész más, hadi, politikai, gazdasági jellegű tények következtése volt, mely ezekből a tényekből természetes módon, érthetően állott elő: másként nem is történhetett. Magyarán szólva: nemzetiségi politika ebben a korban sincs, — ha lett volna, ha a kortársak le tudták volna mérni az akkori történeti folyamatok nemzetiségi következtéseit, akkor bizonyára kieszel-

hették volna a védekezési eszközöket. Holott a magyarság védekezése — mert ilyen is volt akkor, például a nagy alföldi parasztvárosok lakosságának felduzzasztásával — teljességgel öntudatlan, szándéktalan volt és senki akkor előre nem láthatta — mert nem ismerhette a még fel nem fedezett rejtett sugarakat —, minő nemzeti érték származik késői korokra abból az egyszerű tényből, hogy az Alföld elpusztult falvaiból az emberek nem a szélrózsa minden irányába futottak, mint ez akkor érthető és szokásos volt, hanem egyértelműleg néhány városi központba. A tatárok sem azért pusztították el a magyar falvakat, mintha a magyar nemzetiséget, avagy „népiséget” akarták volna kiirtani, hanem egyszerűen azért, hogy téli táborozásuk alatt a maguk módjára megélhessenek, — de ennek az ő gazdasági célú tevékenységüknek rendkívül mélyreható nemzetiségi következményei lettek azáltal, hogy a magyarság az illető vidékről kipusztult — viszont ez a nemzetiségi eredmény sem a tatár khánnak, sem az elfutott, félégetett magyar falvak bíráinak nem jutott eszükbe. Ők sem gondolkodhattak több évszázad múltán felfedezett fogalmakkal.

A korszak nemzetiségi tényei önmaguktól oszlanak a pusztulás és az új beköltözés két ellentétes folyamatára, amelyek vázlatos ismertetése után még ki fogunk térni az asszimiláció ekorbeli lehetőségeire. Vázlatos ismertetést mondtam, a részleteket és bizonyítékokat itt annál kevésbbé hozom fel, mivel a Magyar Történetbeli idevágó fejezeteimben tárgyaltam őket; ottani előadásom ma is egyetlen rajza a török kor nemzetiségi változásainak: újabb adatok azóta csak az Ugocsa megyét illető részletkutatásokból kerültek elő.

A török kéz nem egyszerre törölte le a magyar lakosságot: ennek a nemzetünk sorsára legsötétebb folyamatnak időrendileg és földrajzilag különböző periodusai voltak. Időrendben a török okozta pusztulás már a 15. században kezdődött, amikor eleinte

a nagy magyar birodalom külső védőbástyaíait, az Aldunától és Szávától délre elterülő bánságokat törte meg, visszavonulásra kényszerítette a magyar állami és katonai igazgatásnak magyar nemzetiségű közegeit és tömegeit. Ezzel a szlavoniai, aldunai, temesi, marosi és délerdélyi népesség egyként védtelenné vált, tömegek menekültek el lakóhelyükről — már a mohácsi vész előtt. Utána Szolimán császár hadjáratai, a tizenötéves török háború, a II. Rákóczi György bukását megpecsételő török invázió, s végül az ú. n. felszabadító háborúk húszesztendős vérzivatarra jelzik az időrendi csomópontokat, ahol a veszedelem összesűrűsödött és katasztrófafaként csapott le a magyarságra.

Több mint kétszáz esztendőös pusztulási folyamatról van tehát szó, ami érthetővé teszi, hogy földrajzilag nem vonhatók pontos határvonalak: a magyar területre újból és újból betört a török áradat, itt-ott végleg megállt és a korszak végéig, a török végleges kitakarodásáig nem folyt többé vissza; másutt a magyarság ellenállt, újra megvetette lábát egyszer, kétszer, többször is elpusztult falvaiban; a végleges eredmények a 18. század elejére alakultak ki, csak akkor lehetett felmérni a károk egész nagyságát. Földrajzilag 1541-ig a hódítás általánosságban azon vidékekre terjedt ki, melyek már a mohácsi vész előtt ki voltak téve az aldunai és boszniai basák és bégek portyázásainak; Baranya, Bácska, a Temesköz azon részei, melyeket közvetlen közélről nem védelmezett valamely erős vár, mint Pécs, Temesvár, Szigetvár, most már állandó nyomás alá kerülnek, ezeknek a déli vidékeknek igen sűrű középkori lakossága, a szlavoniaival és szerémséggel együtt vagy kihál, vagy családotul északra, Ferdinánd király országába költözik. 1541-től kezdve Szolimán császár hadjáratai, utoljára a Szigetvárt elfoglaló 1566-iki, a nyugati határtól kezdve Erdélyig az ország egész kelet-nyugati szélességében 200—300 kilométerrel följebb, északra tolják a magyar terület déli határát; Győrtől, Nógrádtól, Szolnoktól délre alig van helység, mely

legalább egyszer el ne futott volna, sok már akkor végkép eltűnt a föld színéről. A tizenötéves török háború Kanizsa, Győr, Eger elfoglalásával ezeket az erős várakat tette a török hódítás újabb központjaivá, ahonnan a török helyőrségek lovas csapatai most már a nyugati, stájer-osztrák határig, a Kisalföldre, Érsekújvár felé, a bányavárosokig és Kassa vidékéig vihették előre a pusztulás tűzcsóváit. A tizenhetedik század békének csúfolt első felében erről a vonalról lendült neki szinte évről-évre a török hódítás, nem egyszer messze túlcsapva a magyar várak védelmi övezetén. II. Rákóczi György lengyel bukásának következményeként a nyugati terület újabb csonkulását, a pusztulás határának újabb északi eltolását hozta Érsekújvár elveszte, de ennél is vészhozóbb volt a magyarságra a török keleti terjeszkedése ebben a két utolsó évtizedben. A Tiszántúl magyar telepei már Gyula és Jenő 1566. évi eleste óta állandóan veszedelemben forogtak, de az erdélyi fejedelemség alá tartozó Nagyváradnak erős őrsége még mindig határt tudott szabni a török terjeszkedésnek, mely Gyula birtokában már ura volt Békésnek, Délbihar, Szabolcs, Szolnok vidékeinek, ahonnan a lakosság tömegesen menekült Várad vagy Debrecen felé. 1660-ban elesik Várad, s ezzel a török ár megint új területeket önt el: Szatmár egyes részeit, a Szilágyságot, Kolozs megyét egész Kolozsvárig, mely ilyenképen az erdélyi fejedelemség fennállásának utolsó harminc évében végvárrá lett. Ez pedig azt jelentette, hogy a végvár előtt, tehát Váradtól Kolozsvárig nem volt többé biztonságos az élet, a régi lakosok itt is futásnak eredtek, s ezzel elérte a pusztulás legnagyobb kiterjedését. A felszabadító háborúk nem érintettek tulajdonképpen új területeket, de annál intenzívebbé tették a pusztulást, amikor ugyanezen a földön, Érsekújvártól, Egertől, Váradtól délnek, tehát a török hódításnak fordított irányában száguldottak végig az országon. A császári hadak nyomán sok helyütt az a magyarság is tönkrement, mely a rögben meg-

kapaszkodva kétszáz éven át ellenállt a törököktől nyakára hozott balszerencsének, de elpusztult másutt az a magyar is, akinek esetleg csak néhány éve vagy évtizede sikerült a hódolt-sági területen újra megvetnie lábát. Viszont a felszabadító háború zsoldosai nem tettek különbséget magyar és nem-magyar között, a Dunántúl és Alföld szerb telepeit is elpusztították, s ezeket a déli vidékeket húsz esztendő alatt még alaposabban lakatlanná tették, mint a török évszázados harcokban és emberpusztító békében. Ezzel azonban még mindig nem fejeződött be a kétszáz esztendeje tartó tragédia: a török kiűzését nyomon követte a kuruc idő, amikor Mars isten újra szabadon kitombolta magát magyar földön, s ennek során a császári zsoldosok, labancok, horvátok és szerbek, másrésről pedig Rákóczi kuruchadai szinte megszámlálhatatlan sokszor keresztül-kasul járták és pusztították az országot; főként az alföldi és tiszántúli városok és községek történetébe került be ekkor a török korszakbeli „tatárfutások” folytatásaként több új futás, és hasonlóképp több új égés, pusztulás.

Mindez csak a külső történet; a török korszak nemzetiségi történetéhez pontosan kellene ismernünk minden kisebb települési területen, folyók völgyében, hegyháton, zárt mocsárvidékeken az egymással érintkező nemzetiségek hullámzását, egyesek eltűnését, mások térhódítását. Hazánk területének ily részletes településtörténeti feldolgozása ma még nincs készen, s nem is valószínű, hogy egyhamar elkészülhetne, sem a középkori, sem a török korszakbeli viszonyokat illetőleg. Az az egyetlen, úttörő munka, mely ezt a feladatot egyetlen körülhatárolt területre modern tudományos eszközökkel megoldotta, Szabó István könyve Ugocsamegyéről, adatok csodálatosan nagy halmazát elmélettel és módszeresen feldolgozva tulajdonképp azt mutatja, hogy a nemzetiségi eltolódásokat azok a látható külső tényezők okozták, melyek eddig is ismeretesebbek voltak hadi és gazdasági folyamatok

neve alatt. Kétségtelen, hogy a török korban a hadi események mozgatták a nemzetiségi fejlődést, még pedig abban az irányban, hogy a magyarság kipusztult és helyét idegenek foglalták el, vagy már a török uralom alatt, vagy utóbb a 18. században. Az ekorbeli nemzetiségi történetben nem valószínű, hogy akár a modern településtörténet eszközeivel is titkokat, eddig ismeretlen általános tényezőket lehetne felfedeznünk; a száraz igazság megmarad, nekünk keserű és tragikus: a harcos évszázadokban a harcosok elpusztultak, megmaradtak és helyüket elfoglalták azok, akik nem harcoltak. A harcos a magyar volt, — hazájáért, államáért, önmagáért küzdött és elpusztult.

A magyar nemzet vérveszteségét egymást követő barbár érvágások sorozata tette szinte elviselhetetlenné; a nemzettest vérét veszelve alétlan hevert a korszak végén. Ilyen nagy érvágásoknak számíthatjuk a török támadó hadjáratokat, a velük kapcsolatos tatárjárásokat és a török végvári vitézek állandó portyázásait, más oldalról pedig a magyarság védelme címén az országba jött császári zsoldosok pusztításait. A nagy támadó hadjáratokban, a szultán vagy nagyvezér vezetése alatt, a reguláris török seregek mellett nem egyszer százezer főt is megközelítő irreguláris csapatok jöttek be az országba, nagy állattömegekkel, tevenyájakkal, s amerre ez a sereg elhaladt, fű nem nőtt nyomában, a falvak hosszú időre eltűntek, lakosaik elpusztultak vagy elmenekültek. Ahol várostrom kedvéért hosszasabban ültek a hadak, ott a pusztulás nyomai évtizedekig megmaradtak, így különösen Szigetvár és Gyula 1566. évi, Várad 1660. évi ostroma után. Hasonlóképp súlyos következményekkel járt a török sereg állandó kísérője, a krimi tatárság betörése, ami a tizenöt éves török háborútól kezdve lesz gyakoribb. A tatárok rendszerint még a török derékhadánál is veszedelmesebbek voltak, mert egyrészt villámgyors, kivédhetetlen módon támadtak, másrészt félelmetes lovas csapataik a főhadvonalról letérve oly vidékekre vitték a pusztulást, melyeket

egyébként megkímélt volna a háború. Amíg a török seregek régi szokásuk szerint ősz beálltával, Szent Demeter napja körül rendszeren elhagyták az országot, a reguláris csapatok egyrésze esetleg téli szállásra vonult egy-egy nagyobb török hadivárba, addig a tatárok nem ritkán bent teleltek az országban, a meghódított magyar vidéken, amiről ilyen esetekben pontos adatok útján megállapíthatjuk, hogy a tatár telelés hosszú időre, évtizedekre, esetleg örökre kioltotta onnan a magyar lakosságot. A Nagykunság városainak, a Hortobágy számos középkori községének eltűnte, a Körös és a Maros köze, Csanád és Békés vármegye magyar lakosságának folytonos ritkulása, falvak és városok lehullása a térképről ily tatár telelések következménye volt. Az Alföld egész területének, a Tiszántúlnak csak úgy, mint a Duna-Tisza közének ez volt a legnagyobb istencsapása, még a felszabadító háborúk alatt is gyakori itt a tatár betörés és telelés; sőt az utolsó betörés is, 1717-ben falvak egész sorát pusztította ki Máramarosban, Ugocsában, Szatmárban. Nem ily hirtelen, elemi katasztrófát, de állandó nyomást jelentett végül a török végvárak lovas őrsége, mely élelem, takarmány és nem utolsó sorban rabok szerzése érdekében a várral szemben fekvő magyar határvidék népét állandóan zsarolta, s ezzel hosszabb időn át, következetes támadásokkal ugyanúgy elpusztította széles területek lakosságát, mint a tatárok hirtelen betöréseik vagy egyetlen telelésük által. A 17. század első felének örökös császári-török béketárgyalásaiban háromnegyszáz ily elpusztult, töröktől elfoglalt vagy adóztatott falu birtokjogán szoktak vitatkozni, s ez a két várvonal közti, pusztulásra ítélt zóna folyvást északabbra tolódott, a magyar településterület legészakibb nyúlványai, sőt tót és német vidékek is beleestek immár, különösen Eger és Érsekújvár eleste óta. A hadviselés és élelmezés akkori módozatait tekintve természetes volt, hogy a magyar részről a török terület falvait, amelyek magyar falvak voltak, gyakran ugyanily bánásmódban részesítették a császári

zsoldosok és magyar végvári vitézek, akik állandó fizetetlenségükben rá is voltak utalva az önélélmezés ily módozatára. A falvakat a török végvárak körül elpusztítani hadi érdek is volt, hiszen a török végvári vitézek elsősorban a szomszédos magyar falvakból éllelmezték magukat. Hadi érdeket és magyar emberiességet egyesített gróf Pálffy Miklós, a tizenötéves háború egyik magyar hőse, aki a Buda körüli falvakat elpusztítva, lakosságukat a Dunán feljebb, magyar királyi területre szállította. A ma gyakori történetellenes szemlélettel meg lehetne őt vádolni, hogy elszállítván a magyar falvakat, tárt kaput nyitott a 18. századbeli idegen bevándorlásnak; a fentiekben kifejtett problematikát megismerve nem kell ily szemrehányások anakronisztikus voltára kiterjeszkednünk: *akkoriban* a magyar nemzeti önvédelem érdeke volt a nagy garnizonnal ellátott török várak környékének pusztává tétele, s azok a magyarok, kiket családjaikkal együtt Pálffy elszállított, maguk és leszármazóik még három-négy nemzedéken keresztül szolgálták a királyi Magyarországon fegyverrel kezükben az önvédelmet. Ez a katonai erő elveszett, vagy meg se született volna, ha Pálffy egyszerűen elpusztítja a falvakat, a lakosokat szétugraszítja, koldusbotra juttatja, hogy menekülés közben védtelenül pusztuljanak el. A királyi Magyarország részéről a pusztító hullám igazában akkor indult meg, mikor I. Lipót uralkodása alatt, a sokszor megfogadott királyi ígérettel ellentétben nagy külföldi zsoldos csapatok jöttek be az országba, nem a török elleni védővonal helyőrségeként, mint korábban, hanem egyenesen az ország meghódítására és fegyverrel engedelmessé tételére. Attól kezdve, hogy a Wesselényi-összeesküvéssel kapcsolatban 10.000 főnyi német sereg vonult be Felsőmagyarországba, elfoglalta és lerombolta a főurak várait, kirabolta, kínoztta és földönfutóvá tette a szegény népet, egész a Rákóczi felkelés végéig, tehát negyven esztendőn keresztül ugyanazt a szerepet játszotta a császári katonaság, nemes versenyben a török hadsereggel. A

Lipót-féle abszolutizmus hívta elő tudvalevőleg Thököly alatt a kuruc-mozgalmat, melynek a császáriakkal való összeütközései a keleti Felvidék és a felső Tiszántúl pusztulását még egy fokkal intenzívebbé tették; ezeken a vidékeken, Zempléntől Szatmárig és Szabolcsig időnként a bátorságos lakás és biztos magánélet lehetőségai is veszedelembé jutottak, a szegény nép szinte nomád, örök menekülő állapotra kényszerült.

Mindezen szomorú tények hatása a nemzetiségi viszonyok alakulására félre nem ismerhető. Amint a török hódoltság a magyar tájat is sok helyütt átalakította, kultúráját, falvait, házait, templomait letörölte, az emberi kéztől nem gondozott vidékek újra mocsárba süllyedtek vagy elhomokosodtak, aminők lehettek a magyar nemzet kulturális munkájának megkezdése előtt, ugyanily végzetes hatással volt a hódoltság a magyar nemzetiségre is. Bár a 17. század első felét és közepét illetőleg semminemű számítás nem áll rendelkezésünkre, s ilyent bajos is lenne készíteni, tekintve a török hódoltságot, melynek demográfiai viszonyai még csak megközelítő statisztikai eszközökkel sem foghatók meg, különböző megfontolásokból azt kell feltételeznünk, hogy a magyarság számaránya már I. Lipót király uralkodása kezdetére lezuhanhatott a mohácsi vész előtti 85%-ról 50—60-ra, s Lipót korában a felszabadító háborúk, a császári katonaság, a kuruc-labanc, rác hadak, stb. hatása alatt mélyen ez alá. Az Alföld és Dunántúl korábban zárt magyar telepedése ekkor töredezett szét, s a magyarság lélekvesztései folytán előlépett új népek siettek kitölteni az ürt.

Köztük legszembetűnőbb eredménnyel az akkor rácnak nevezett szerbek, akiknek előbbi települési területe, az Aldunától délre, érintkezett a legkorábban elpusztult magyar vidékekkel, s így nekik adódott legrövidebb felvonulási útjuk a tabula rasává tett déli magyar földre. Ezzel az alkalommal éltek is: tovább folytatták Mátyás óta megkezdett északra vándorlásukat, de lény-

gesen megváltozott politikai és gazdasági viszonyok között. Míg a magyar királyság ép korszakában a magyarság szolgálatában kéredztek be, most a török kíséretében martalócként vagy félnomád pásztorként törtek be. Legteljesebb képet a változásról a Bácskából nyerünk: itt Mohácsot megelőzőleg Bácsmegyében öt vár volt, tizenhat mezőváros, legalább 316 község, Bodrog megyében 7 vár, 12 mezőváros, 213 község, szinte kivétel nélkül mind magyar nemzetiségű; a török hódítás az egész magyarságot lesöpörtc, a községek nagyrésze gyökerestül kiszakított, nyom nélkül eltűnt, kisebb része utóbb szerb névvel merült fel, mert a magyar lakosság rommá vált házait az Aldunán átköltözött szerbek szállták meg, akik egyébként igénytelen népek voltak, sátrakban vagy föld alatti putrikban tengették életüket. Ugyanez a pusztulás ment végbe kisebb mértékben a Bácskához nyugatra és keletre csatlakozó déli vármegyékben: majdnem a bácskai méreteket elérően a Temesközben és Baranyában, fokozatosan kisebbedve nyugat felé Somogyban, Zalában, s északnak Tolnában. A Duna-Tisza közében a Kúnság sem tudta útját állani az új áradatnak, a kún városok lakói szétfutottak, Halast és egyebeket később más magyar vidékekről magyarok, nem kunok szállták meg. A rác özön tulajdonképpen csak Kecskemét, Kőrös, Cegléd magára hagyott, de saját lábán erősen álló magyarságán tört meg; ezek a nagy alföldi városok évtizedeken át minden éjjel okkal remegtek a rác lovasok támadásától, házaik felgyújtásától. A szerb-magyar viszony ebben az időben kezdett ellenségesse válni, ami könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük az említett társadalmi és gazdasági különbségeket. Egyébként a rácok egyrésze kereskedelemmel foglalkozott, főként az alföldi szarvasmarhát szállította el a török határig, s ott átadta a magyar tőzséreknek; ezzel kapcsolatban a török birodalom vám, rév és egyéb monopóliumszerű jövedelmeit is bérbe vette. Ezzel már a török korszakban hazánk területén műveltebb szerb réteg kezdett kialakulni, mely ép kereskedő fog-

lalkozásánál fogva nem volt a priori ellenséges a magyarsággal szemben. Ez a réteg a török kiűzése után is csak átmenetileg szűnt meg, csakhamar megint virágzó szerb kereskedő-kolóniák jöttek létre a magyar városokban fel egész Komáromig, Budáig, Egerig, de azóta, hogy a délszerbiai szerbek tömegei, saját egyházi szervezetük vezetése alatt Lipót korában 1690-től kezdve menedéket találtak a visszafoglalt Magyarországon, a Szerémségben, Bácskában, a Temesközben, a nép zöme a bécsi kormány eszközöként állandóan rossz viszonyban volt a magyarsággal, s annak különösen a Rákóczi-féle szabadságharc idején súlyos károkat is okozott.

A szerb bevándorláshoz nyugatra csatlakozva a horvátok nyomultak előre, át a Dráván és a Murán az ország nyugati határmegyéibe, egészen fel Pozsonymegyéig. Miután a horvátországi és régi szlavoniai horvát és magyar urak birtokai török kézbe estek, ezek magukat, családjukat, s jobbágfalvaikat a Dunántúlra mentették át, ahol vagy már korábban is voltak birtokaik, vagy pedig a Habsburg-királyoktól kaptak vagy vettek uradalmakat. Így kerültek a Zrinyi, Nádasdy, Keglevich és egyéb birtokokra horvátok, akik többnyire a magyar-német települési terület egyes sávjaiba ékelődtek be, s máig megtartották nemzetiségüket. Nagyobb jelentőséggel bírt a szerb bevándorláshoz kelet felé kapcsolódó oláh beköltözés, mely az Aldunán és Krassó-Szörényen át, meg Hunyad és Zarádon keresztül a Temesköz és a Tiszántúl felé irányult, miután az oláh pásztorok, a vlachok mintájára már előbb legeltető területükké választották ki az Erdély és Magyarország közti hegyvidéket. Az idegen megszállás itt is a magyar falvak elpusztulását követte nyomon. Délbiharban, a Fehér-Körös völgyében még a 16. század közepén is túlnyomó a magyar lakosság, melyről tudjuk, hogy a tizenöt éves háború tatárvonulásai tették tönkre: 1552-ben Délbihar öt járásában 42.000 magyar lakott, a századfordulóra már csak 5000 lakos marad, s ez

is kenézektől odatelepített oláh. Az erdélyi határhegyek folytatásaként abban az időben széles erdősávok húzódtak le az Alföld felé, s ezekben vándorolt a legeltető oláh pásztor, fenn a hegyekben és erdőkben, míg nyugatra vonulásában nem talált a völgyben üres magyar falut. Ezzel megtörtént az oláh „honfoglalás”. Természetesen Erdélyben magában, ahol a földesúri hatalmat nem tette tönkre a török uralom, az oláhok terjeszkedése nem ily egyszerűen történt, — ott a munkáskéz elégtelensége vitte rá a földesurakat, hogy mind több oláh jobbágyot telepítsenek birtokaikra. Ugyanazt tették különben a szász városok is, melyekben mindenütt külön oláh utcák keletkeztek már ezekben az időkben. Hogy pedig mindenkor nagy tömegei az oláh munkáskezeknek állottak rendelkezésre, akiket a magyar urak és szász városok lassacskán elszoktattak a félnomád pásztorkodástól és kóborlástól, saját földjeiken jobbágyokká tévén őket, ez a havasalföldi és moldvai vajdaságok belső viszonyaiból következett. Mindkét oláh államalakulatban a szegény nép oly nyomorúságban élt, annyira ki volt téve a bojárok és fejedelmek zsarolásainak és kínzásainak, hogy a saját nemzetiségű vajda uralma alól szívesen bujdosott el idegen földre; arra is vannak példák, hogy az oláh jobbágyok az Aldunán át török területre szöktek, s így nagyon is érthető, hogy mind több és több oláh menekült át Erdélybe. Ez a helyzet: földönfutó, igen alacsony gazdasági és kulturális fokon álló oláhok folytonos áramlása, helyesebben belopózkodása a Kárpátok magyar lejtőjén elterülő rengetegekbe, az egész 18. századon át tovább tartott, mert a fejedelemségekben a szegény embernek sorsa sem az oláh születésű fejedelmek, sem a Konstantinápolyból beküldött, görög nemzetiségű fanarióták alatt nem hogy javult volna, de folyvást rosszabbodott. Az erdélyi oláhság medencéjének színültig megtöltése, s ezzel Erdélyben többségre jutása nem a magyar népi erő gyöngüléséből, a gyermekáldás visszafejlődéséből származott, — erről

még sokáig szó sem lehetett — hanem egyrészt a magyarság nagy vérvesztéseiből a haza és kereszténység védelmében, másrészt a tömeges és megszakítatlan, majdnem két évszázadon át tartó oláh bevándorlásból.

Az Északi Kárpátok nemzetiségi változásait ugyanazon tényezők határozták meg, mint az ország többi részén, bár ez a terület nem volt kiteve a legdöntőbb tényező, a török pusztítás egyenes hatásának. De mivel a magyarság az ő nagy dunántúli és alföldi medencéiben mindinkább fogyott, s nem volt képes újabb telepítő, gyarmatosító vállalkozásokra, a Kárpátoknak még mindig be nem telepített magas völgyeit és hegysegeit kívülről szállták meg a jövevények. Elsősorban a ruthének, akik a 16. században még a havasi, hegyi legelőkön vonulgattak nyájaikkal, a völgyekben, a hegyek lábainál még magyarok laktak, itt-ott korai középkori telepítésű németekkel vegyest. Ez utóbbiak az újkor elejére már többnyire felolvadtak a magyar szomszédságban, de a magyar falvak is kezdtek gyöngülni: egyrészt a messze Északra fel-felcsapó török-tatár hullámok nyaldosták őket, másrészt a betelepített, kisnemes vagy jobbágy magyarság erejét megfeszítve katonáskodott az ország védelmében, majd a kuruc háborúban ontotta véré. Így történt, hogy a pusztuló, üresülő magyar falvakba itt is bevonultak a hegyi pásztorok, ruthének, vegyest azzal a meghatározhatatlan jellegű „vlach” pásztornéppel, melyet már a középkorban is láttunk. Tovább a határvonal felé a hegytetőkön, ahol még lakatlan helyek voltak, melyeket a töretlen erejű magyarság ültetethetett volna meg, szintén a ruthének jelentek meg, mint első megszállók, elég későn, sokhelyütt csak a 17., sőt 18. században. Az itteni viszonyok alakulásáról tanulságos képet ad Szabó István már említett munkája Ugocsa megyéről, ahova a török hódítás ugyan soha sem ért el, de török és tatár hadak többször megfordultak területén. A magyar népesség fogyása, egész

falvakból kiveszte ehhez képest itt is a nagyobb dúlások következményeként jelentkeznek; ilyen dúlás volt a II. Rákóczi György lengyel vállalatával kapcsolatos nagy lengyel beütés 1657-ben, és az 1661. évi tatárjárás, végül az 1717. évi, a Rákóczi-emigrációval összekötött utolsó tatárjárás, mely magyar földet ért. Könyvünk pontosan kimutatja, hány jobbággal kevesbedett ez elemi csapások súlya alatt a magyar falvak lakossága, mint billent át a mérleg nyelve a rutének javára, s végül is hogyan szorult vissza a magyarság kizárólag ily szerencsétlen esetek következtében. Jellemző itt az a megállapítás, hogy a jobbágyság száma a 16. században csak lassan csökkent, a 17. század első felében, aránylagos nyugalom idején egy vonalon vesztegelt, hogy a már említett lengyel és tatárdúlás nyomán a 18. század elején leessék a mélypontra. A magyarság ekorbéli pusztulása tette lehetővé, hogy a megye népessége a 18. századi békességben megháromszorozódva egyúttal idegenné is váljék. Ahol persze az ily, elemi csapásoknak tekinthető dúlások előbb következtek be, mint a déli vidékeken, ott a pusztulás is tovább tartott. Mintha a magyar térképet alulról kezdve, fölfelé haladva törölte volna le valaki széles szivacsvonásokkal.

Nemzeti katasztrófánkat, mely Mohácsnál is súlyosabb volt, s annak egyes komor vonásait ilykép rendre megtekintvén, még egy pillantást kell vetnünk a pozitív oldalra: hogyan, minő számban, mely földrajzi medencékben maradt meg mégis a magyarság és mennyiben tarthatta fenn a megszorodott nem-magyarokkal szemben középkori fölényét, központi helyzetét. Az első, illetőleg a magyar történetírás egyik legrégebbi társadalomtörténeti megállapodására kell hivatkoznunk: az alföldi nagy parasztvárosok kialakulására. Ezt tudvalevőleg Salamon Ferenc ismerte fel már a mult század hatvanas éveinek elején, kimutatva, hogy a császári „Khász” városok, a szultán és a török kormány speciális

védelve alatt magukba szívták a környékükön földönfutóvá lett falvak magyar lakosságát, s így a Nagyalföld pusztulásra ítélt tengerében mint biztos szigetek tartották fenn a magyar népi erőket. Tipikus itt Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd fejlődése: mindegyik nagy kiterjedésű határra tett szert, s amikor szomszédságában üressé váltak a középkori falvak, ezek határa hozzáadódott a város határához, aminthogy az elpusztult falvak lakosai is bemene-kültek a városba. A lakatlanná vált terület azonban már csak állattenyésztésre volt alkalmas, szabadban felnőtt „rideg” nyájak tartására, aminek szükségleteiből nőtt ki már a 17. században megfigyelhető nyomok szerint ezeknek a nagy alföldi parasztvárosoknak a jellegzetes tanyarendszere. Ugyaníly átalakuláson ment át Halas, Mezőtúr, Dévaványa, Makó, Hódmezővásárhely, s a két legnagyobb: Debrecen és Szeged, melyek már iparos és kereskedő rétegeket is kitermeltek magukból. Mindegyik város a puszták-ból lett naggyá, eltűnt magyar falvak templomromjai jelzik ma is, minő pusztulásból nőttek ki itt új nemzeti értékek. Az Alföld magyarságát, egész a szerb és oláh perifériáig, ezek a városok biztosították a jövő századok számára.

A magyarság másik medencéje tovább északra és nyugat felé nyúlt el, átcsapva nem egy helyütt azon a vonalon, mely a középkorban a tótságot és a magyarságot elválasztotta. Nemcsak az Alföld és Dunántúl török megszállású városaiból és elpusztult falvaiból tódult a nép a Kisalföldnek és a Duna balpartjának egyedül biztosnak hitt vidékeire, még távolabb délről, Szlavóniából is errefelé menekült a magyarság, új hazát keresendő. Már I. Ferdinánd több ily déli, horvát és szlavonországi magyar urat, vitéz lovaskapitányt látott el a Felvidéken földbirtokkal, ami azt jelentí, hogy a régi, elveszett déli uradalmak magyar személyzete, sőt legalább részben jobbágysága is északra költözött. A magyar állami élettel, közigazgatással és kormányzással együtt a nemzeti öntudat központja is ide húzódik, német polgári többségű városok,

kis tót mezővárosok visszhangzanak a magyar szótól, — nem mintha a tótok beszélnek azt kényszerűségből, hanem az odaszorult magyarok nyelve az. Nincs adatunk rá és nem is valószínű, hogy a tótság szenvedett volna az ilyen bevándorlás következtében. Nem új rátelepedésről volt szó, még csak nem is keveredésről, hanem egyszerűen egymásmellettiégről. A tót szellemiséget nem igázta le a magyar, sem pedig megfordítva. A magyarság ugyanis ebben a korban sem veszítette el régóta beidegzett képességét, hogy más népelemekkel jól bánjék: mind a két török században továbbra is respektálta, akárcsak a középkorban, a nem-magyar nemzetiségek szellemi szükségleteit, melyek között az a kor az egyházi vonatkozásúakat tartotta a legfontosabbaknak. Egyházi téren mindegyik nép fiai a saját nyelvükön kapták az istentiszteletet. A szerzetesházak a környék vegyes lakosságához képest gondoskodnak a több nyelvű prédikációkról, a pozsonyi gimnáziumban Pázmány Péter rendeli el a magyar, német és tót nyelvű oktatást; a külföldi, főként jezsuita főiskolákon magyar papok mellett tótok és szlávok is tervszerűen taníttatnak. Újonnan betelepedett rutén falvakban azonnal rutén nyelvű istentisztelet indul meg. A német protestáns városoknak és a tót vidékeknek anyanyelvű istentiszteletét és német, tót iskoláztatását, alsó, közép és felsőfokon soha senki nem akadályozza. Az erdélyi fejedelmek az oláhnyelvű iskoláztatást rendelik el, ők és a magyar urak támogatják az első oláh nyomdákat és irodalmat. Katholikus és evangélikus vallású magyar földesurak tót prédikációkról és iskolákról gondoskodnak, s nem akadályozzák azt sem, hogy a felvidéki husziták hagyományaként a tót protestáns egyház cseh egyházi és irodalmi nyelvet alkalmaz, s ezzel saját népét a nyelvi, s vele a nemzeti fejlődés egyik nagy lehetőségétől hosszú időre megfosztja. A nép nyelve azonban öntudatlanul is tovább él, sőt a nemes urak is használják és a tót nyelvnek Thurzó György nádor, a horvátoknak a Zrinyiek lesznek nagy pártfogói. A közigazga-

tás mindenütt az anyanyelven érintkezik a néppel; a nemzetiség eltérése egyébként sem okoz ellentétet: tót és ruthén jobbágyok teljességgel ugyanoly politikai magatartást tanúsítanak, mint a magyar jobbágyok, s uraik vezetése alatt résztvesznek a megyei felkelésekben, Thököly seregében, Rákóczi kuruc hadaiban. Mai szemmel vizsgálva ezeket a régi dolgokat, egyedül a felvidéki német és erdélyi szász városok körül figyelhetők meg oly jelenségek, melyek közelednek a nemzetiségi kérdés modernebb formáihoz. A keleti és nyugati felvidék falusi német telepei az őket körülvevő tót szomszédság hatására ekkor kezdik meg az elszlávosodást, ami azonban lassan és természetes úton, erőszak és küzdelem nélkül folyik. A német városi polgárok renaissance, humanista hatásra kezdenek mint németek öntudatosodni, amit elősegít a német vallásra, Luther hitére térésük és német protestáns egyetemen állandó tanulásuk. De jellemző, hogy aki először eszmél köztük és megírja, hogy a magyar és erdélyi németek az ország őslakói, géták, gepidák, gótok egyenes leszármazói, saját népét mégis „deutschungar”-nak nevezi és megkülönbözteti a német-római birodalom németjeitől, ezzel fejezve ki a hazai németiségnek a magyar hazához ragaszkodását és a magyarsággal való természetes kapcsolatát. A városokban azonban sok politikai, hatalmi, gazdasági érdek koncentrálódott: a város akkor gazdag és biztos hely volt, ahova vidéki nemesek a hadak elől menekülni törekedtek, s ennél fogva már a 16. századtól kezdve fellángolt itt is — ott is a nemesség küzdelme a városi privilégiumok ellen, melyekkel a polgárság elzárta az idegenek elől a beköltözés, birtok- és házvétel, beházasodás lehetőségeit. Ezt a polgár és nemes közti harcot, mely annyira jellemző a két osztály történeti jellegére, nálunk különböző nemzetiségű emberek vívták: kívül magyarok álltak és verték öklükkel bebocsátásért a városkaput, benn németek védekeztek „idegen” invázió ellen. Ez az eredete az első jelenségnek, melyet többé-kevésbbé nemzetiségi küzdelemnek lehet neveznünk,

bár intenzitását ekkor is a társadalmi különbségek és anyagi érdekek adták meg. Ez utóbbiak élezték ki különösen az erdélyi szászok védekező harcát, mely különben mindvégig győzelmes volt: évszázadokon keresztül fenntartották magyarokat kizáró szabályait, s végül is II. József császárnak kellett elrendelnie, hogy magyarok is beköltözhessenek a szász városok falai közé. A felvidéki német városok gyöngébbek voltak; úgylátszik, már a 17. században elégtelen volt a népszaporodásuk, sok helyütt a német polgárok hatalmas házaiba a környékről szegény tót nép költözött be; a városi igazgatásban a magyarok I. Lipót korában kezdtek nagyobb mértékben részt venni, miután az ellenreformáció során a magyar kamara több város protestáns tanácsát letette, s helyébe újat állított katolikus magyar nemesekből. A nemzetiségi változás itt is egyéb, akkor korszerűbb jelenség leple alatt ment végbe, s ehhez képest a változás célja sem volt nemzetiségi, hanem valási. A 18. század katolikus restaurációja során is sokat molesztálták a német városi polgárokat a hatóságok, katolikus vallási ténykedéseket követelve tőlük, de nemzetiségük ekkor sem jött kérdésbe. Német többségű városok tovább is németül igazgatták magukat; a felvidéki vármegyék kiadványai is, aszerint, hogy milyen volt a lakosság, vegyesen magyar, latin, tót és német nyelvűek. A nyelvhasználat terén még a tárgyilagosság, a célszerűség korszakában vagyunk, a célszerűség pedig azt kívánta, hogy mindenkiel azon a nyelven beszéljenek a hatóságok és magánosok, melyet az megért; szegény népnél ez mindig az anyanyelv. Egyéb szempontokat és célokat akkor még nem keverték bele a nyelvhasználatba.

A magyarság az ország nagy térségein kipusztult, helyét idegenek foglalták el, ahol pedig megmaradt, ott a más nemzetiségekkel türelemmel viseltetett, hatalmi eszközöktől, tudatos magyarosítástól mindenkép tartózkodván. Aki a nemzetet népszámlálási statisztika, „néptalaj” nagysága vagy letöredezése és hasonló

materiális eszközök közvetítésével szemléli, az tényleg azt hihetné, hogy a magyarság e korban árnyékká vált, kitörlődve az európai realitások közül. A valóságban a török kor századaiban sokat szenvedett, sokat vesztett, de ahelyett, hogy elpusztult volna, a keresztény népek sorában oly magasra hágott, mint talán korábban sohasem. Történetünket és benne nemzeti nagyságunkat nem lehet a „népiség” kategóriába belegyömöszölni, nagyságunkat mindenkor a lélek, s benne a politikai és műveltségi érték adta, mely ezekben a századokban sem tört meg, inkább soha nem látott virágokat hozott, még pedig nemcsak a legmagasabb műveltség körében, Zrinyiben és Rákóczi Ferencben, nemcsak valósi téren Pázmányban és Melius Péterben, Dávid Ferencben, akik mind külön szint jelentettek Európa spektrumában, hanem a Balassa Bálint vezette utolsó végvári katonában, s a török iga alatt vért izzadt jobbágyban is, aki nemzetiségét, s annak hagyományait akkor sem hagyta el. *Virtus* és *honestas*, *religió*val együtt, annak a kornak európai ideáljai ott tündököltek ebben a magyarságban, melyet mély és magas kultúrára, népiségre és attól elszakadt idegen felső rétegre osztani lehet ugyan, de aki ezt megteszi, az nem fogja megismerni saját nemzetének igazi nagyságát. Jelen témánkat illetőleg az itt a lényeges, hogy a magyarság elvesztve sok mindent, önmagát megtartotta, önmagához hű maradt és ezzel lett szám- és területbeli veszteségein felülemelkedve, kis és gyenge népből nagy nemzet.

III. A XVIII. századi bevándorlás

A török korszakban a magyarság és a nemzetiségek aránya, mint láttuk, végzetesen megváltozott, ez a változás azonban a politikai, hadi és gazdasági viszonyoknak egyszerű függvényeként jelentkezett, mögötte nem állott senkinek tudatos akarata. A nem-ma-

gyar nemzetiségek tömegei ép oly tervtelenül jöttek be az országra, mint akár a népvándorlás korában: a szomszédságból láták, hogy itt üres területeken megélhetés kínálkozik számukra, mindenkinek jobb megélhetés, mint amiben a török alatt, vagy a bojárok és fanarióta fejedelmek kormányja alatt része volt. Ez áll a török idők egész periodusára; az a néhány kivétel, melyről tudunk, megerősíti a szabályt. A 17. század közepe táján török hatóságok, egyházi alapítványok több mint ezer oláh és szerb családokat vegyest telepítettek be a Maros mellékén elhagyott magyar falvakba; ezt megelőzőleg ugyanazon pusztaságon ültetett meg egy alantasabb török tiszt, a csanádi őrség parancsnoka szerbeket, hogy lakatlan hűbértokain legyen adózó és munkáskéz. De mint láttuk, ilyen biztatásra sem a rácoknál, sem az oláhoknál nem volt szükség; jöttek azok maguktól is. Szándékos nagy telepítési akciónak egyedül az ipeki pátriárka, Csernovics Arzén vezette rác bevándorlás látszik 1690-ben, amikor 200.000 szerb vonult be hazánk területére I. Lipót császár privilégiumai alapján, de ez sem mondható tudatos telepítésnek: Lipót csak átmenetileg adott helyet a török elől menekülő szerbeknek azzal az első privilégiumában ki is fejezett szándékkal, hogy régi hazájukban megtartja, illetőleg oda visszavezeti őket. Azaz ekkor még a bécsi kormány sem gondolt arra, hogy az elpusztult ország gazdasági életét külföldieknek nagyarányú betelepítésével állítsa helyre, legalább is ez a gondolat, mely az akkor uralkodó kameralista és merkantilista szellemnek nagyon is megfelelt, kormányprogrammá még nem sűrűsödött össze. A délbalkáni szlávok, Nis és Üszkübidékének lakosai, akik Csernoviccsal bejöttek, műveltségi állapotuk miatt valóban kevésbé is voltak alkalmasak az ország gazdasági felvirágoztatására.

A változás a 17. és 18. század fordulóján ment végbe, az országnak a török járom alól felszabadítása után. Olyan volt ez az idő, mint a vihar utáni pillanat csendje: megdöbbenve ébredt

minden szemlélő, magyarok, bécsi kormányemberek, világjáró angolok arra, hogy Budától Eszékiig, s hasonlóképpen keresztül-kasul a visszaszerzett országban nincs falu, sem ember, csak áthatlan vadfüvek bozótja, homoksivatag vagy parttalan vizek összefüggő mocsárvidéke. Mivel a felszabadító háborúkat a bécsi kormány vezette, s benne az aránylag csekélyszámú magyar mellett főként német birodalmi csapatok harcoltak, az „újszerzeményű” területeket Bécs saját tulajdonának tekintette. Ha nem felejtjük el az akkori tényleges helyzetet, melyben a korszerű abszolutizmus felé törekvő Bécs rendelkezett, s egyedül, kizárólag rendelkezett fegyverrel Magyarországon, s ha emlékezetünkben tartjuk I. Lipót tanácsosainak következetes törekvéseit a magyar alkotmány megsemmisítésére, akkor nem becsüljük le sem az akkori magyar urak hazaszeretetét, mellyel sikerült nekik ily kedvezőtlen viszonyok között is fenntartani az alkotmányt, az állam függetlenségét, sem a Rákóczi szabadságharcnak s nyomában a szatmári békének érdemét: az állam függetlensége és magyarsága elleni merényletek hosszú időre korszerűtlenné váltak. De az ország gazdasági helyreállítása azok kezébe esett, akiké volt a sereg, a fegyveres erő, s ami ugyanaz volt akkor: az adók és jövedelmek behajtó szerve. Így érthető, hogy az első átfogó tervzet Magyarország helyreállítására, még a 17. század végén a bécsi udvari kamara elnökétől, Kollonics püspöktől származott; ő volt az, aki megpendítette a hangot és ez több mint száz esztendőn keresztül nem halt el a bécsi központi kormányzások hivatalszobáiban: Magyarország helyreállítandó, gazdag országgá kell tenni, melyben jólét és kultúra éljen, tudományok és mesterségek virágozzanak, s ehhez első lépés az ország betelepítése, gyarmatosítás legyen, még pedig német nemzetiségű telepesekkel. Szerinte a gyarmatosokat kedvezményekkel, főként adómentességgel kell becsalogatni, a németek öt éves, a magyarok csak három éves adómentességet kapjanak, mert csak ily módon érhető el, hogy a „királyság, vagy

annak egy nagy része lassankint germanizáltassék és a forradalmakra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelidíttessék természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére.” Ebből a programból azonnal kiesett Magyarország gazdagodása és kultúrája, de megmaradt az „impopulatio” szükséglete főként német telepések által, akik legkönnyebben is voltak kaphatók.

Mégsem állíthatjuk, hogy a 18. században és a 19. század első három évtizedében beköltözött német lakosságot tényleg felhasználták volna e programpontok megvalósítására, vagy pedig az valóságra váltotta volna a reményeket, melyeket Kollonics és utódai bevándorlásához fűztek. Ha végigtekintünk az új telepés német, általában „sváb” népelemnek a magyarsághoz való történeti viszonyán egész a legújabb időkig, lehetetlen fel nem ismernünk, hogy ez a népelem sohasem volt a bécsi politikának faltörő kosa a magyarsággal és államával szemben. A beköltözés idején nem hiányoztak torzsalkodások magyar és német között, ha ezeket ugyanegy községbe, egymás nyakára telepítették; az ilyen civódások a 18. századi település tarka térképén elkerülhetetlenek voltak, még a különböző német tartományokból egy faluba összetelepített németek sem fértek meg egymással, de az is bizonyos, hogy a magyar-szerb, magyar-oláh, német-szerb és német-oláh surlódások mindenütt súlyosabbak voltak, mint a magyar-németek. A sváboknak a magyarsághoz való viszonyát nem is volt képes megmérgezni a bécsi politika: őket sohasem szervezték meg fegyveres alakulattá a magyarság ellen, mint a rácokat a különböző délvidéki határvidékeken és a Rákóczi-korszakban. Később ugyan létrejött a Bánságban német határőrezred, de feladata ténylegesen a határ védelme volt a mindig bizonytalan Balkán felé, akárcsak a székely határőrségé. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy a bécsi politikusokat a bevándorolt svábok szerb mintájú katonai megszervezésétől valami finomabb tartózkodó érzés, vagy pláne magyarbarátság tartotta volna

vissza. A svábok földművesekként jöttek be, egyenkint vagy kisebb csoportokban; meglévő falvakban utcákat foglaltak el, vagy más nemzetiségű falvak közt, vegyes tájon, külön sváb közösségeket alkottak. Nem voltak tehát egységként megszervezhetők, ép elszórt telepítésük miatt, s amiatt sem, mert nem voltak fegyverforgató emberek, hanem szegény népek, a Németbirodalomnak a francia háborúktól tönkretett, felégetett vidékeiről, kisparasztok, kisiparosok, szabók és asztalosok, akiknek éppen elégsúlyos feladat volt a magyarországi szokatlan viszonyok közt szorgalmas földművelővé alakulni, nemhogy még egyéb, katonai, politikai vagy kulturális feladatokat is vállalhattak volna. Az akkori viszonyok között az ilyen teljességgel elképzelhetetlen, anakronisztikus lett volna.

Általában a sváb beköltözéssel kapcsolatban sok minden utólagos belemagyarázást kell az elfogulatlan történettudománynak visszautasítania. Az egyik abba a ténybe kapaszkodott, hogy a Bánság Mária Terézia korában néhány évig büntető kolóniának használtatott, a bécsi hatóság notórius közcsendzavarókat és erkölcsrendészetileg kifogásolt személyeket deportált ide, akik azonban igen gyakran visszaszöktek, — ebből az a mese kerekedett, mintha a hazai svábság általában ily módon került volna Magyarországba. Ostoba és gonosz kitalálás, melyet nem lehet elég nyomatékosan elítélni, hiszen az 1762—68 között ily módon ideszállított 3130 ember vagy elpusztult az akkori temesiban, vagy pedig a nők, a török leánykereskedelem árucikkei lettek. De vannak magasabbrendű elképzelések, melyek ép ily kevésbé felelnek meg a tényleges történeti folyamatnak. Mint láttuk: a német-római császárság bécsi vezetői tényleg germanizációra gondoltak a svábok betelepítésénél, Kollonicstól egyenes adatunk van erre, s csak később látták be, már III. Károly alatt is, hogy ezzel a bevándorló néppel nem lehet germanizálni. Aminthogy Magyarországot a mi svábjaink nem ger-

manizálták, s arra két századon át kísérletet sem tettek. A germanizálás gondolata még megvolt tehát a bécsi körökben, legalább a felszabadító háborúk diadalain lelkesedő napokban, de annak semmi nyoma sincs, mintha ugyanezen vezető körök azzal a gondolattal indították volna meg és hajtották végre a török alól a felszabadítást, hogy ezzel a németiség népi határa keletre el nyomuljon, a Dunavölgyét biztosítsa maga és kultúrája számára. E felfogás szerint a német telepítés a magyar pusztákon és mocsarakban ezt a célt szolgálta, a népiség területének, a „néptalaj”-nak többszáz mérföldre való kiterjesztését, a legbiztosabb eszközkel, német parasztnak a földbe gyökereztetésével. Nem kell mondanunk, mennyire anakronisztikus ez a felfogás is, hiszen a politika akkori irányítói, német fejedelmek és tanácsosaik csak úgy, mint a nem németek, egész Európában dinasztikus és legfőlegb állami szempontokat követtek, népi és nemzeti indítékok teljességgel távol voltak tőlük és koruktól, bizton nyugodtak az ismeretlen jövő méhében. Parasztok be és eltelepítését sem népi, sem nemzeti ügynek nem tekintették, legfőlegb vallásinak: meg akartak néhol szabadulni a nem-kívánatos felekezet híveitől, vagy be akarták fogadni saját üldözött hitsorsosait; de a parasztnak kérdése általánosan és egészen gazdasági kérdés volt: a merkantilista kormányok biztos és bő adófizetőket szereztek maguknak szorgalmas parasztnak telepítésével, nem mintha utálták volna a mocsarakat és pusztákat, hanem mert ezek nem tudtak adóalanyokat eltartani. Pusztát „impopulálni”, mocsarat lecsapolni és szintén alkalmassá tenni impopulációra, hogy rendezett falvak adót fizessenek rajtuk és katonáskodjanak: ez járt Bartenstein, II. József és az államtanácsosok fejében, nem pedig a népiség határának keletre tolása.

De a mely gondolat nem volt meg a német és más nyugati fejedelmek és kormányok fejében, azt hasonlóképpen anakroniz-

mus volna a magyar főuraktól a 18. században számonkérni. Ezek ugyanis a telepítést szintén gazdasági ügynek tekintették, s pusztán álló uradalmaikba ott vettek fel telepeseket, ahol kaptak, nemzetiségi különbség nélkül. Azaz egy különbséget mégis tekintetbe vettek: rácot és oláhot nem szívesen telepítettek, legalább is a magyarországi urak, akiknek nem kellett a földműveléshez nem értő és attól vonakodó elemekhez nyúlni, mert rendelkezésükre állott magyar, tót és német, ez utóbbiakat saját ágenseik útján toborozhatták a Németbirodalom elpusztult vidékein. Voltak aztán egyes katolikus urak, a 18. század első felében főként, a katolikus restauráció lelkesebb évtizedeiben, akik szívesebben láttak katolikusot, mint protestánszt birtokaikon, s adataink vannak arra, hogy a református magyar jobbágytól megvonták a válásgyakorlatot, néhol egyenesen elküldték, több esetben ezek maguktól elköltöztek oly vidékre, hol vallásukat szabadon gyakorolhatták. Ez bizonyára káros dolog volt az örök magyarság szempontjából, azonban semmikép nem írható fel bűn gyanánt az akkori nagybirtokosoknak, akik nem vetkőzhették le saját rendi és állami jellegű magyarságukat, nem vehették fel előre a még csak néhány évtizeddel később megszülető nyelvi nacionalizmust, sem pedig a kétszáz évvel későbbi új népi szemléletet. A nyugati határon két, a keleti román-magyar népességi határon három-négy faluval eltolódott, megszűkülő ilymódon az összefüggő magyar települési terület: ezért csak teljesen ahisztorikus szemlélettel lehet felelőssé tenni az illető földesurakat, akik természetesen saját koruk módján jó magyarok voltak, bár nem alkalmazták a 18. században a 20. század egynémely gondolatát. Azzal a hamis, erőltetett pátoSSzal szemben, mely félremagyarázott nemzetiségi alapon vádolja a katolicizmust, de viszont egyetlen elítélő vagy sajnálkozó szót nem talál a török korszaknak falvak százaival és mérföldek ezreivel felmérhetetlen pusztulásaira, annál megnyug-

tatöbb a protestáns Szabó István előadása, aki utánam először foglalva össze a 18. századi település tényeit, azok közé állítja be a néhány vallási célzattal történt változást is.

A nemzetiségi eltolódások és új tények lehetőségét az Alföld és a Dunántúl kiürült, lakatlanná vált területeinek visszaszerzése adta meg, azaz a régi magyar települési vidék központi része vált most megint felhasználhatóvá. Mi sem volt természetesebb, mint hogy a török elől északra menekült magyar lakosság iparkodjék most visszatérni ősi földjére. Tényleg az új népmozgalom iránya északról délre megy: a Felvidékre, s a Felvidék peremével érintkező síkságra vonult magyarság megindul ismét az ősi szállások felé. Első sorban a nemesség, mely még jól emlékezett déli származására és a török hódoltság idején is számontartotta ősi birtokai sorsát, melyeket elhagyni kényszerült. A nemesség visszatérésének nagy akadálya volt a bécsi kormány politikája, mely a régi birtokos családoknak a visszafoglalt területekre való jogát nem csak hogy nehezen ismerte el, hanem az elismerést is nagy összegekhez kötötte: a „neoacquista” birtokokat tulajdonképpen áruba bocsátotta. A nemzet további történetére rendkívüli jelentőségű volt, hogy az új szerzemények végül mégis csak a magyar nemesség és főurak kezére kerültek, akik idővel azokat a birtokokat is megvették, melyeket a bécsi udvar, a Kollonics-féle germanizációs célra gondolva: idegeneknek, bécsi kormányférfiaknak és tábornokoknak adott mindjárt a felszabadítást követőleg. Ha az ország széles területein idegen jobbágyság fölött idegen földesurak parancsoltak volna, aminek a veszélye egy ideig fenn is állott, ezzel tényleg sikerült volna a magyar elemtől mentes rezervációkat létrehozni, aminek politikai következményeit kiszámítani is alig lehet. A nemesség tehát ekkor pusztán léteével, s anyagi jogai érvényesítésével is nagy szolgálatokat tett a nemzetnek, amit az objektíve gondolkodó késői utódoknak és a történetírásnak nem volna szabad megemléketlenül hagyni.

Az igazi honfoglaló mégis a jobbágy volt. Ma is az a terület az igazán a miénk, — nem politikailag, hanem nemzetiség szempontjából, melyet a felszabadulás után a magyar jobbágy két-három nekilendüléssel, két-három generáció alatt meg tudott szálani. A felvidéki és a velük érintkező peremvidéki földek a török hódoltság alatt annyi északra menekülőt fogadtak be, hogy ezekről az akkori viszonyok szerint túlnépesedett helyekről most azonnal megindulhatott a visszaáramlás, amint ez a felszabadítás következtében lehetővé vált. A magyar jobbágyok nagy tömegei indultak dél felé, több különböző motivumtól űzve-hajtva. Ezek közt nem merném említeni azt a körülményt, hogy a magyar jobbágy északibb dombos és hegyes szállásain is megtartotta, mintegy tudat alatt, az Alföld emlékeztétét és azt az ösztönt, hogy csak a síkságon élheti igazán az ő életét. Ez a feltevés kissé romantikusnak látszik, s mintha a ma divatos, „népi” gondolkodás is hatással lenne kialakulására. Sokkal pozitívabb csábítások is közreműködtek a jobbágyság délnek indulásánál. Így elsősorban a szabadság, legalább is a megszokott szigorú jobbágyterhek alóli, akár részleges szabadulás vágya. Az új területeken a földesurak a magyar jobbágyokkal is szerződéseket kötöttek, amelyekben a Hármaskönyv szigorát félretéve kevesebb szolgáltatásokat, könnyebb robotot követeltek, semmint a régi területeken szokásban volt. Különösen nagy könnyebbséget jelentett, ha a földesúr nem fejenként, hanem az egész falutól vagy várostól egy összegben vette el a földbért és más pénzbeli szolgáltatásokat, azaz többé-kevésbé oly privilegiált helyzetet adott a telepnek, aminővel régebben is bírtak a mezővárosok. Ahol azonban a délnek induló jobbágy nem talált ily előzékenységre, ott egyszerűen tovább vándorolt. Így látjuk, amint a megyék déli határain újra és újra átcsap az ár. Abauj megye jobbágysai Borsodba és déli Zemplénbe, Hontói Pestbe és Esztergomba, Szabolcséi Délbiharba vándorolnak, korábbi földesuraik nagy fájdalmára, mert hiszen a jobbágy munka-

erőt és keresőt jelentett különösen a kisnemesi családok számára: ezek minden jövedelmüket és minden élelmüket a földjükön élő két-három jobbágy munkájának köszönhették. A földesurak és vármegyék meg is tettek mindent, hogy jobbágyaik délre vándorlását megakadályozzák; az ő közigazgatási rendszabályaikat kell a Dunántúl és Alföld teljes magyar megszállása egyik, kisebb és lényegtelenebb akadályának tekintenünk. De mindez nem volt valószínű gát a jobbágyok özönlése ellen, hiszen egyes vármegyék ezerszám keresik — és hasztalan keresik szökött jobbágyaikat. Az akkori magyar jobbágyoknak ugyanis tényleg volt egy nagy indítékuk a vándorlásra, — nem a már említett romantikus vágyódás az Alföldre, hiszen az Alföldön őseik, a török hódítás előtt, inkább falvakban laktak, melyek a hegy- és peremvidéki későbbi lakóhelyeikhez jobban hasonlítottak, semmint a végtelen pusztasághoz, amivé az Alföld a török korszakban alacsonyult, — igazi ösztönként inkább az működött bennük, hogy ekkor már évtizedek óta megszokták a vándorlást, mint kuruc vagy labanc katonának, mint földönfutóknak, akiket császári had, török-tatár, labanc-kuruc Thököly óta nem engedett békésen élni. A vándorlási ösztön második természetükké vált, s ez volt kétségtelenül a második nagy mozgatója a dél felé áramlásnak, a Verbőczy-féle jobbágyhelyzetből szabadulás vágya mellett. De ez lehetett egyúttal annak is oka, hogy a magyar jobbágyok gyakorta még akkor sem üledtek meg állandóan, amikor pedig elfogadható szerződésre tettek szert egy-egy újabb birtokosnál: tovább indultak, mindig tovább, kétségtelenül nem a föld hiánya miatt, hanem vándorló ösztönükből, mely a közviszonyok hatása alatt fejlődött ki bennük, hogy utóbb a hosszú békében és kötött jobbágyságban újra eltűnjön.

A magyar jobbágy további térfoglalásának volt azonban még egy, mindennél erősebb, teljességgel áthághatatlan akadálya: a magyar vér szűk volta, a jobbágyság száma, mely semmiképp sem volt arányban a visszakerült mérhetetlen térségekkel. Mi sem

könnyebb, s mi sem divatosabb és hálásabb manapság, mint a magyar nagybirtokosoknak felróni, hogy a Dunántúl és Alföld széles területein birtokaikra nem magyar, hanem idegen származású jobbágyokat telepítettek. Nem volt elég nemzeti érzésük, hangzik a vád, nem hallották a vér szavát — ezek a régi magyar családokból származó urak, akik beszélni is csak magyarul tudtak, s akiknek másrészt nemzeti érzése sem lehetett más, mint az akkori, nem pedig a későbbi vagy a mai. Miként láttuk, a telepítés akkor csak gazdasági kérdés volt, s mint ilyennek a telepítendő és telepíthető népesség létszáma szabta meg a határát. Mert telepítendő igen sok jobbágy volt, telepíthető kevés. Még abban az esetben is, ha a régi területeken levő földesurak nem akadályozták jobbágyaik délre vonulását és ha minden felvidéki és peremsíksági magyar jobbágy beköltözhetik a Dunántúlra és az Alföldre, nagy kérdés, vajjon az egész létszám elég lett volna-e az egész „új szerzemény” betelepítésére, s az már nem is kérdéses, hanem bizonyos, hogy a török háborúban megfogyatkozott szegény nép, ilyen gazdaságilag is elképzelhetetlen teljes lakosságcsere esetén se lett volna elegendő az egész dunántúli és nagyalföldi medence betöltésére és a magyar népesedés régi aldunai, drávai és szávai határainak helyreállítására. Azok, akik a magyar jobbágyok nagyobb mérvű elvándorlását hiányolják, megfelelnek arról, hogy minél több jobbágy ment dél felé, annál kevesebb maradhatott régi helyén, s hogy az alföldi és dunántúli szaporodás nyereségével ugyanily mérvű fogyásnak, a magyar népi erő felvidéki romlásának kellett szemben állania. Nem vagyunk ugyan abban a helyzetben, hogy a felvidéki és peremvidéki elvándorlás egyrészt, másrészt az alföldi és dunántúli magyar szaporodás arányszámát egymás mellé állíthassuk, — ma még egyik sem ismeretes eléggé, — de semmi sem mutat arra, mintha a Felvidék és a peremsíkságok teljes feladásával és a magyarság egészének délrébb vonulásával népi erőnk lényegesen megerősödhetett volna. Vi-

szont kétszáz esztendő állandó verítékezésével és vérontásával megművelt, kultúrált tájakat elhagyva a magyarság bizonyára jóvátehetetlen veszteségeket okozott volna önmagának. Adataink világosan mutatják a magyar vér elégtelenségét a nagy feladatra, hiszen a délre nyomulás ténylegesen is csak fokozatosan ment végbe, nemzedékek egyirányú munkájából olyképpen, hogy csak az újabb nemzedékek tudták tovább, délrebb vinni az új megszállást, melyet apáik indítottak meg. Előbb a Nagykúnság városait szállták meg és építették fel a magyar jobbágyok, akik ilykép privilegizált kún városok lakóivá válván, maguk is kúnokká lettek, — fiaik és unokáik elszaporodván újabb rajokat bocsátottak ki az Alsó Tisza vidékeire, ahova tehát egy-két generációval később ért el a magyar hullám, semmint az északabbi üres földekre.

Az „új szerzeménynek” idegenekkel feltöltése tehát elsősorban a magyar vér törökkorbéli tragikus pusztulásának következménye, egyes helyeken azonban a bécsi kormány magyarellenessége is közrejátszott idegenek betelepítésében. Egyes kamarai birtokokon, de különösen a Temesi Bánság egész területén lehetőleg kizárták a magyarokat a településből, a Bánság magyartalannak megőrzését már Savoyai Eugén a bécsi politika egyik alapelvének nyilvánította, melyet a bécsi kormánysszékekben utódai szentül megtartottak. Bebocsátást kérő magyar parasztokat alkalomadtán fegyveres erővel utasítottak el a Bánság határáról. Csak II. József engedte meg a magyarok beköltözését, de akkorra már a Bánság egész medencéje jóformán megtelt nem-magyar elemekkel.

A nem-magyar népeket ugyanis, a dolog természete szerint nem kevésbé vonzotta az ország közepén elterülő nagy vákuum, ahova nemcsak északról, de minden világtáj hegyvidékeiről megindult a bevándorlás. Keletről oláhok érkeztek, messze be az alföldi síkságra meghosszabbítva eddigi területeit nomád pásztorkodásuknak és településüknek; délről szerbek, katolikus horvátok, nyugatról németek, északról és északkeletről tótok és rutének.

A magyar jobbágy után ezek a már bennlakó, hazai nemzetiségek voltak a második elem, mely a törökdúlta síkságon meg akart gyökerezni. A település formái ezek számára már adva voltak, a török korszakból: a tótok földművelő, részben állattenyésztő falvakba költöztek, az oláhok és rutének ennél alacsonyabb fajtájú telepeket hoztak létre, a szerbek pedig ahol csak tehették, ragaszkodtak ősi patriarchális berendezésükhöz, melyet katonai határ-őrvidékre beosztva is meghagyott nekik a bécsi kormány. A széles tömegekben délnek tartó magyar áramlás inkább csak szélein érintkezett e más irányból jövő nem-magyar tömegekkel: a ruténnel északkeleten, azután Ugocsától Szatmáron át be a Temesi Bánságba az oláhokkal, délen a szerbekkel, bunyevácokkal, horvátokkal. De a magyar tömböt is megszággatták a tót és német telepek, az előbbieket az Alföld és Dunántúl északibb tájaira felvidéki földesuraik vitték le, amikor itt birtokaikat visszakapták vagy újakat szereztek; a délibb, békési, szarvasi tótság már csak másodlagosan került le, a közbeeső, északibb településekből kirajozva. 18. századi nemzetiségi történetünk sokkal világosabb lehetne, ha ezek a fokozatok ki volnának dolgozva és a fokozatokat elvégző generációk munkája pontosan megvolna különböztethető; de már ma is látható, hogy az „impopulatio” legnagyobb nehézsége az emberhiány volt: az országnak két legrégebbi népéről, magyarról és tótról tudjuk, hogy csak újabb és újabb nemzedékek szaporulatával tudták a terjeszkedésnek tényleges mértékét elérni.

Megfelelő hazai népfölösleg híján került előtérbe a harmadik népelem, mellyel a pusztaságot „impopulálták”, s ez a külföldi, elsősorban német nemzetiségű népesség volt. Láttuk, hogy már a Kollonics-tervben is benne volt a németek betelepítése, az igaz, hogy germanizációs szándékkal is a gazdasági mellett; mivel azonban tényleg nem volt elég gyarmatos az ország területén, magyar földesurak is korán hozzányúltak ehhez az expedienshez. Már a

17. század utolsó évtizedeiben megkezdődött németek telepítése magánbirtokokon, s lassankint a nagyurak mellett középbirtokosok is megtalálták a módját, hogyan lehet legkönnyebben szerezni munkaerőt pusztaságaik megművelésére. Állandó fizetett ügynököket utaztattak Nyugat-Németországnak a sok háborúban elszegényedett vidékein, akik ott nagy ígéretekkel bő hirdetményeket tettek közzé azok számára, akik hajlandók lennének távol Magyarországra költözni. Ezek között nem a legutolsó volt az, hogy protestánsokat is befogadnak, s nekik vallásszabadságot biztosítanak, ami akkor Németországban, a westfáliai békétől újra megszabott, egyetlen vallású territoriumok földjén szokatlan és elképzelhetetlen tolerancia volt. III. Károly király hasonlóképp járt el, hogy a kamarai birtokokra és a magyar korona alól kivett Bánságba és a szerb határőrvidékekre telepéseket szerezzen; egyenkint megkérte a rajnai fejedelmeket, engedjék ki alattvalóikat a kereszténység elpusztult védőbástyájának németekkel leendő betelepítésére. Mivel a dolog természete szerint csak szegény emberekről lehetett szó — gazdag parasztok, a földművelés magasabb fokán, nem hagyták el szülőházjukat — s azok között is sok volt a városi szegény, már a célszerűség is megkívánta, hogy az ideérkező telepest a mezőgazdasághoz szükséges eszközökkel és megfelelő gondoskodással várják. Volt, hogy a magyar földesúr ügynöke kész házat, szekeret, ekét, boronát, négy ökröt, két lovat, négy tehenet, három borjút, két tenyészsertést, az első termésig teljes élelmezést és megfelelő földeket ígért; az igaz, hogy ezt a teljes felszerelést kétszáz forint lefizetése fejében volt hajlandó átadni. De mint mondtuk, inkább szegények jöttek, különösen az első időkben, s innen van, hogy a mezőgazdasághoz nem értő és mindent nélkülöző nincstelenek nem is tudtak gyökeret verni: betegségekben, a szokatlan klíma alatt, mely már a török hódoltság idején is a „németek temetőjévé” tette a mocsaras Alföldet és Dunántúlt, ragályokban pusztultak el, az életben

maradottak gyámoltalanul vándoroltak ide-oda, s aki tehetett, nagy csalódással gazdagabban költözött vissza hazájába. Akárcsak Amerika gyarmatosításánál, itt is elhullott volna az első bevándorlók zöme, ha a bécsi kormányzéseknek és a magyar nagybirtokosoknak nem lett volna nagy érdekük, hogy földjeiket megültesse. Áldoztak tehát költséget és fáradságot, s a német gyarmatosokkal mindig újra kezdték, míg végre pusztaságaik állandó földműves lakosságra tettek szert. Mivel a német gyarmatosok nehezebben szoktak az itteni élethez, kétségtelen, hogy a kincstár és a magánföldesurak több fáradságot fordítottak meggyökereztetésükre, mint a magyar jobbágyok elhelyezésére. A korai magántelepítések közé tartoznak a budakörnyéki sváb falvak, részben még a Rákóczi-felkelést megelőző évtizedből, a 18. század huszas éveiben szállítják be a fejérmegyei Vértess-hegység telepeit magyar urak, a bakonyi falvakat, Tolna, Baranya svábjait; már későbbi, Mária Terézia-korabeli a Grassalkovichtól megültetett Gödöllő. A szatmármegyei svábokat sok nehézség árán Károlyi Sándor állandósítja a szatmári béke után; Békés megye németjei az akkori tulajdonos, Harruckern báró telepeseiként jöttek be.

Az igazi nagy, tervszerű bevándorlás mégis állami munka volt, helyesebben a bécsi központi hatóságoké. Igaz, a magyar kamarai igazgatás is bekapcsolódott ebbe, Grassalkovich mint kamaraelnök a bácskai német falvakat alapította a bécsi hivatalos tervtől sokban eltérő, józan gyakorlati módon, de a nagy telepítés irányítói a bécsi hatóságok tanácsosai voltak, akik a korszak divatos merkantilista elveit követték, ezekhez adta aztán Mária Terézia a maga emberbaráti gondolkodását, mellyel tudvalevőleg a magyar jobbágyok sorsán is segíteni akart és segített is. A merkantil elvek szerint az az ország közelítette meg a boldogságot, melyben minél több ember élt, dolgozott és fogyasztott, ami által az áru-fogyasztás és az adók is emelkedtek. A század közepétől kezdve

arra törekedtek tehát a bécsi hatóságok, hogy a telepesek a rájuk költött pénzt minél előbb behozzák mint fogyasztók, termelők és adózók, ezért jól átgondolt tervek szerint hoztak be megfelelő embereket, kész házakba és falvakba, s arról is gondoskodtak, hogy a kezdet nehézségei közt megmaradhassanak helyükön: elveszett állataikat, eltörött szerszámaikat, szekerüket még évek múlva is államköltségen pótolták. A bevándorolt német parasztok, legalább is azok, akik a Mária Terézia és II. József alatti nagy telepítési akciók során kerültek az országba, s ilyenek voltak a kamarai és közalapítványi birtokokon, Baranyában, Tolnában, Bácskában, a Temesi Bánságban, de a felső Tisza vidékén is, kezdettől fogva érezték az államhatalom támogatását, amely tény egyszerűen megmagyarázza azt a különbséget, melyet 19. századi utasok a magyar és német paraszt háztája, a magyar és német falu közt annyiszor megfigyeltek. A magyar falu szabálytalan házsoraival szemben annál szabályosabbak ezek a német falvak, melyeket császári és magyar kamarai mérnökök tervelték ki és mértek fel még mielőtt a német telepesek ideérkeztek volna. A szabályosan kör- és négyzetalakú sváb falvak ílymódon keletkeztek, középfütt a templommal és iskolával, melyeket szintén a hatóság épített számukra. Ugyancsak megmaradtak a nyomai azoknak a közigazgatási rendszabályoknak, melyekkel a települő hatóság összefogta, egységes községi életre és szervezett, korszerű földművelésre tanította, sőt kényszerítette a bevándorlókat. Magasabb mezőgazdasági kultúrfokon kezdhették meg munkájukat, s tudatosabb községi életben, mely épűgy, mint maig is megfigyelhető szervezethegűk, nem magukkal hozott kész eredmény volt, hanem az állami gondoskodás következménye. Ez annál inkább érthető, mert hiszen a legtöbb új ültetésű falu nem egyetlen németországi faluból vagy városból, nem is egy vidékről gyűlt össze itt nálunk, a telepeseket verbuváló ágensek hívására a Németbirodalom és az akkori Franciaország nyugati tartományaiból

szinte egyenkint jelentkeztek az emberek, akik aztán a nagy állami települési akciók retortáin át összezötykölve ugyanazon falu határába tétettek le. A II. József alatt telepített Dunakömlőd 154 német családja 106 különböző német községből elszármazva találkozott itt össze; Szegednek a 18. század első felében beköltözött, nagyrészt iparos németsege, mindössze se 500 polgár, kimutathatólag legalább húsz németbirodalmi és hét osztrák tartományból jött össze. Szó sem lehet tehát arról, hogy az új falvakban Németországból hozott közszellem élhetett volna, ilyen csak lassan fejlődhetett ki abból a kényszerorganizációból, melybe a különböző származású és egymástól nagyon is eltérő dialektust beszélő embereket szorította bele a hatósági gondoskodás. Hasonlóképpen csak rövid életű lehetett a régi hazabeli kapcsolatokra emlékezés is, hiszen egyrészt az akkori kis német territóriumokban sem volt közszellem, mely ígézetében tarthatta volna a távolba vándoroltat, — ezeket a kis területeket és lakosságukat az uralkodó iránti lojalitás tartotta össze — másrészt szinte mindig sváb paraszt más területre, más városra, más kulturális képre emlékezett, s a falubeliek ilyenén nagyfokú eltérése egyebet nem eredményezhetett, mint hogy mindnyájuk életéből kiesett a régi élet emléke. Az új generációk már itt nőttek fel, származásuk és családi multjuk tudata nélkül, együttélésükből új német dialektus jött létre, aminőt német földön soha nem beszéltek, az összeházasodás pedig biológiai örökségüket is, mely Morvaországtól Lotharingáig a legváltozatosabb német népfajtákból származott, egyetlen, egészen új fajtává egyenlítette ki. Így jött létre a hazai „sváb” nép, mely tehát százados története folyamán nem ok nélkül kapott ily külön elnevezést.

Mindez eléggé megmagyarázza a sváb népelem lassú, szinte tevénytárszerű fejlődését és azt, hogy története inkább csak gazdasági, semmint politikai vagy szellemtörténet. Magasabb szellemi

színvonalra a már bennlakó német városi polgárság segíthette volna; ezzel azonban semmi kapcsolata sem volt, hiszen az akkori korlátolt érintkezési lehetőségek közt városi polgár és jobbágy-földműves közt nem fejlődhettek ki közelebbi kapcsolatok. Emellett a német városi polgárság a 18. század folyamán még gyorsabb tempóban hanyatlott, veszítette el politikai és gazdasági hatalmát, fogyott népszámban és öntudatban, mint korábban. Vezetőinek egész vékony rétege magáévá tudta tenni a racionalizmus és felvilágosodás gondolatvilágát, de a század közepe táján meginduló nagy német szellemi mozgalmak, melyek a Sturm und Drangon át a klasszicizmushoz vezettek, már idegenek maradtak számára. Egy időre az osztrák patriarchális abszolútizmus lelki hatása alá került, ausztriai azaz összbirodalmi patriotizmus hívei közé szegődött, hogy nem sokkal később a magyar nemzeti megújulástól elkápráztatva magyarrá asszimilálódjék. Ez a polgárság sem magának, sem az újonnan bejött német parasztságnak nem tudott önálló kultúrát termelni; nemzeti kultúra Magyarországnak e nemzetiségileg legtarkább korszakában is csak egy volt itt: a magyar kultúra, mely még a régi rendi formák közt várta, már nem sokáig kellett várnia, az ébredést.

Addig is a rendi nacionalizmusnak nem volt lényeges, mennyi a magyar és mennyi az idegen az országban. Minden belső vagy külső ellenállás anakronisztikus lett volna, későbbi kor gondolkodásának anticipációja, ami a történelemben tudvalevőleg lehetetlenség. A török kiűzése után a 18. század elején a magyar állam területén mindössze két és fél millió lélek volt, ebből a magyar nemzetiség, Erdéllyel együtt alig tett ki 1,160.000 főt, azaz az egész lakosságnak 45%-át, a Hunyadi Mátyás korabeli 80–85% helyett. II. József korában már 3—3 és fél millió magyar van, ami nagy szaporaságra és hatalmas népi erőre mutat, de ezzel szemben a 8 és fél milliónyi összlakosságnak jóval több mint a fele, 4—4 és fél millió a nem-magyar, közte sok-sok a bevándorolt idegen.

A török kor nemzetpusztításának következményeként itt van a régi nemzeti állam helyett a nemzetiségi állam, magyar kisebbséggel és idegen többséggel. Erről a mélypontról kellett a magyarságnak a következő században felemelkednie.

IV. Nemzetállam és nemzeti kisebbségek

A 18. század vége csak a nemzetiségek számaránya dolgában jelentett mélypontot; a magyar nemzet, több száz esztendőös tragikus történetének e következményét töretlen erőben érte meg, s népi szaporodásában és szellemi erejében nagy lehetőségek szunynyadtak, melyekkel még sok mindent jóvátehettünk. És amiről manapság pozitív értékek felsorolásánál a multat illetőleg könnyen megfelelkezünk, egyetlen államban lakott. Erdély és Magyarország közt alig volt számbavehető határvonal, s ezt is ledöntötte II. József, amikor kormányzatilag is egyesítette a két ország-részt. A moldvai csekély kivételtől eltekintve minden magyar ugyanazon államban élt és ennek az államnak vezetése, a bécsi kormány minden közbeiktatott és föléje emelt tevékenysége dacára is, mégis csak magyar volt. Ennek pedig rendkívüli jelentősége lett, amikor a racionalizmus és felvilágosodás nyomán először tűnt fel a nemzetállam koncepciója.

A nemzetiség ugyanis, amikor a felvilágosodás hatása alatt Európában tudatosodni kezd, ugyanakkor jut érintkezésbe a politikával, melynek igazán széles működési teret csak az állam tud adni. Igen nagy különbség van azon népek közt, melyeket a felvilágosodás nacionalizáló hulláma önálló és egységes állami életükben ért el és azok közt, ahol állami szervezet még hiányzott. Aminthogy ma is az úgynevezett népi gondolat igazában csak ott tud új formákat alkotni, ahol állami eszközök állanak rendelkezésére, s innen van, hogy a népiség képviselői mind radikálisabb

és az egész nemzeti életet átalakító célokat tűznek maguk elé, amint érzik hátuk mögött az államhatalom támogatását. Ugyanily kapcsolat volt a 18. század közepén a nemzetiség és állam közt: a nemzetiség fogalma még alig született meg és csak kezdett tudatosodni, amikor már állami eszközökkel való érvényesülésre törekedett. Már Diderot és d'Alembert Nagy Encyclopediája úgy magyarázta a nemzetet, mint egy kormány alatt, ugyanazon állami határok közt élő emberek összeségét; ebből következett, hogy a nemzet és nyelv hatóköre addig terjed, ameddig az államé: ugyanazon államterületen, egységes kormányzás alatt tulajdonképpen egy nyelvnek van csak létjoga, ennek kizárólagosságát más nyelvnek nem, de még túlságosan erős, különállás felé hajló dialektusoknak sem szabad veszélyeztetniök. Kétségtelen, hogy erre a felfogásra, mely a magyarság 18. századi francia felvilágosodási kapcsolatai folytán döntő jelentőségre tett szert nálunk is, a Richelieu-tól és a Bourbon-királyságtól megvalósított francia állami és nyelvi egység hatott, s ez a francia minta mindenütt gyors és jelentős sikereket ért el, ahol egységes nemzettest és állami erők voltak szolgálatába állíthatók. Közép-Európában a magyarság jóformán egyedül volt ebben a helyzetben: a század végére egységes nacionalizmust termelt ki önmagából, s egyúttal megkezdte a harcot, hogy a nyelv és állam teljes és azonnali kölcsönhatását akadályozó bécsi kormányt félretolja útjából, — ez tudvalevőleg a 19. század negyvenes éveire sikerült neki. A német és olasz területeken hiányzott az állami egység, ott tehát a nacionalizmus egész más problémákkal állott szemben, — egyes terüoriumok azonban, így Poroszország is, ahol nagyszámú nemzeti kisebbség élt, sokban hasonló fejlődés sodrába jutott, mint mi, s ezért a 19. század második felében már követésreméltó mintának is tartottuk. A körülöttünk lakó szláv népek pedig állami egység híján, kizárólag társadalmi úton voltak kénytelenek nacionalizmusukat megvalósítani, s ez az igazi oka, hogy nemzeti

fejlődésükben elmaradtak tőlünk, bár például a csehek szinte velünk egyidőben indultak meg a nemzeti öntudatosodás útján. A románok három, később két állami területen szétszórva még inkább elmaradtak fejlődésükben. A nyelvi nacionalizmus mind ezen népeknél csak a 20. században szerezte meg az állami eszközöket, s a Trianon utáni utódállamok, minél későbbben jutottak ez eszközök birtokába, annál korlátlanabb vadsággal alkalmazták őket.

Magyar nyelven Joó Tibor magyarázta meg legvilágosabban, mint lett tudatossá — mint született meg — e felvilágosodás és azon alapuló francia forradalmi ideák hatása alatt a nacionalizmus az európai műveltek körében és nálunk is. Már Bessenyei György körvonalazta az általános felvilágosodási alapelvet: bölcsesség, mélység, tudomány minden nemzet körében csak az anyanyelven valósítható meg. Révai Miklós a franciát állította példakép magyarjai elé, mert ez saját nyelvét „mennyei nyelvként” becsüli. Az, amit ma „nyelv-nemzet” néven nem egyszerűen lenézőleg emlegetnek a biológiai nemzetfogalommal szemben, ekkor született meg a legjobb magyarok lelkében, ősi szavak és hangzatok ösztönös kapcsolataiból, a nemzeti összefüggés, a közösség nagy élményéből, melynek a nyelv a legegyszerűbb és legtisztább kifejezője, s egyúttal az egész Európán végighömpölygő nagy szellemi áramlatok hatására. A nyelvi öntudatot nemzeti büszkeség színezte ragyogóra; legjobbaink, Bessenyei, Csokonai, Kazinczy lelkendeztek nyelvünk szépségein, s ez utóbbi „kedves anyai nyelvünk” birtokában lenézi és kigúnyolja „a francia persiflage-t, a német mormogást”. Körülbelül úgy, mint ahogyan lelkesedett néhány évtizeddel utóbb Kollár az ő tót anyanyelvéért, s a román nyelvi nacionalizmus úttörői az ő saját nyelvükért.

A dolgoknak azonban megvan az ő logikájuk: a nyelv önfeledt szereteténél és dicsőítésénél, irodalmi művelésénél nem lehetett megállnia a népnek, mely egységes közszellemet tudott létrehozni

és állami eszközöket igénybevenni. Nyelvművelőink az akkori felvilágosodás szellemében nem gondolhattak arra, hogy hazafias munkásságuknak a nyelv terjesztésében Magyarország határain belül korlátjai lehetnének. A francia minta nem erre tanította őket, sem pedig II. József példája, mely utóbbiból megtanulhatták, hogyan lehet egy nyelv használatát kizárólag állami eszközökkel elrendelni, tekintet nélkül arra, beszél-e azt és hányan az illető területen. A franciás nemzetfogalom és II. Józsefnek német nyelvrendelete együttesen indították meg a fejlődést, melynek során a régi magyar nemzeteszmet detronizálták, a rendi nacionalizmus uralma alatti állandó békességet végzetesen megzavarták, s az országot megnyitották a nemzetiségi harcok számára. Mégsem marasztalhatjuk el az akkori nemzedékeket abban, hogy engedtek e francia eszme és német példa vonzásának, s eltértek a rendi nemzeteszmetől, mely a magyar nemzetiségük túlnyomósága mellett más nyelvűeket sem zárt ki a nemzet fogalmából, s emellett ősi toleranciájával a nem-magyar anyanyelvűek érvényesülését magánéletben, iskolában, egyházban, alsóbb közigazgatásban megengedte, sőt megvalósította. Mondom, nem ítélni lehetjük el az akkori magyarokat, mert magukévá tették a felvilágosodási eszmék magas emberi ideáljait és levonták ezeknek mindazon következtetéseit, melyeket nyugati mestereik is levonandóknak tartottak. Egyébként is a bécsi kormány ellenállása az új magyar nacionalizmussal szemben oly erős volt, hogy egyelőre még évtizedekig nem került sor oly lépésekre, melyek magyar nemzetpolitikai szempontból vagy nemzet- és népközi meghumanus álláspontból hibának lettek volna minősíthetők. Kétségtelen, hogy a franciás nemzeteszmet, melyet a felvilágosodás szinte dugárként, feltűnés nélkül csempészett be földünkre, politikai tehetséggel bíró nemzetnek át kellett alakítania az itteni viszonyok követelményei szerint. Ami jó volt és könnyen megvalósítható Franciaországban, kevés és többnyire már teljesen asszimilált

nemzeti kisebbség között, annak életbeléptetése kellett hogy súlyos nehézségeket okozzon egy ténylegesen nemzetiségi államban, ahol a vezető nép az összlakosság számának felét sem tette ki. Az ellenpróba is készen volt: II. József kudarca, mely világossá tette, hogy gyöngye kisebbség, aminő a német volt a Habsburg-monarchiában és Magyarországon, nem követelheti magának a nemzetállam attribútumait. A magyarságot nem hagyta cserbe politikai génusza: mire a nemzet válaszütra ért, s már elnyerte, amit joggal és józanul kívánhatott, de ha tovább megy, szelet vetve vihart arat és olyan hódítást eszközöl, amelyet nem tarthat meg magának, de nem is érdeke, hogy megtartsa és megszerezze: addigra Széchenyi eszmévilágában elkészült az új nemzeteszme-nek és a magyar autochton, türelmi gondolatnak a szintézise. Elmondhatjuk tehát, hogy Széchenyi nemzetiségi elméletének elkészültéig, körülbelül a 40-es évek közepéig, bármennyire megterhelik is külföldi egykorúak és késői politikusok és történészek nemzetiségi fejlődésünket, nincs bűnünk és nincs semmi, amiért szemrehányást kellene magunknak tennünk.

A negyvenes évekig a nemzetiségi kérdés tisztán szellemi síkon maradt; a magyarság és az egyes nemzetiségek közt anyagi, számbeli eltolódás nem állott be. Német telepedés igen kismértékben tovább folyt még, de a népek települési határain változások, sürölódások mai tudomásunk szerint nem jöttek létre, az egyes nemzetiségek társadalmi és anyagi helyzete is ugyanazt a képet mutatja, mint az előző század második felében. Változást csak az új nacionalizmus hozott, mely elől a nem-magyar népek sem zárkózhattak el: legmagasabb szellemi rétegük épp úgy keresztülment a felvilágosodás iskoláján, mint a magyarságé. Ez azonban még nem jelentett akciót, csak öntudatosodást: annak is csak kezdetét. Minél távolabb állt ugyanis valamely nép a polgári életformától, annál lassabban és nehezebben tudta a felvilágosodást és nemzetfogalmát saját keblében megvalósítani: hegyipásztorok,

jobbágyok, falusi szegény nép nem volt alkalmas médium a nemzeti öntudatosodásra. A nem-magyaroknak sem polgári, sem főnemesi, sem nemesi osztályuk nem volt, minélfogva az öntudatosodás tanárok, papok, írók feladatává vált, akik mint rendkívül vékony réteg jóformán csak elméletileg képviselték nemzetüket, mely még nem is létezett, s ennélfogva ők is inkább a jövő képein éldelegtek, melyekbe nemzetiségük oly teljességét képzeltek bele, amilyenre a valóságban még sokáig nem számíthattak. A tót nacionalizmust különben tanácsokkal és mintával a csehek támogatták; a horvátoknak előnyösebb helyzetük volt, mert külön államterületen éltek és nemzeti törekvéseikben horvát főurakra is számíthattak, s amennyiben nacionalizmusuk a magyarsággal ellentétben akart kibontakozni, — a harmincas évektől kezdve a még mindig magyarellenes bécsi kormánynak is élvezhették támogatását. A szerbeknek és románoknak szegényes jelenük, de nagy jövőjük volt: mindkét nép szellemi központja magyar földön volt, mindegyik nacionalizmusának kibontakozásában nagy szerepe volt a budai Egyetemi Nyomdának, s az a néhány szegény pap-író, aki akkor megálmodta a szerb és román állam hatalmas nacionalizmusát, már érezte, hogy olvasóköre és hatása szélesebb területekre fog kiterjedni, semmint a magyar határokon belüli oláh és szerb vidék. A határokon túli és inneni szerb és román nép egysége már akkor elhagyta a fantomok világát és reális valósággá készült összesűrűsödni: egyelőre a magyarországi terület volt a műveltségi fennsík, s innen ömlött át a racionalizmus a Bácskából a szerb fejedelemségbe, mely még mindig török uralom alatt állott, s Erdélyből a két román, szintén még nem független fejedelemségbe. A határokon kívüli önálló államalakulatoknak még kevés vonzóerejük volt, de reális szemlélettel azt mondhatjuk, hogy a magyar területen élő nemzeti oláh és szerb gócpontok is csak átszállították az Aldunán és a Kárpátokon a modernebb műveltséget, de vonzást már kevésbé gyakoroltak.

Az akkor korszerű európai nacionalizmus értelmében a dolgok természetes rendje az volt, hogy ha a román és szerb fejedelemségek elérik az önálló állami létet, ők gyakoroljanak vonzó erőt műveltebb magyarországi töredékeikre, hiszen nekik akkor már saját állami eszközök állnak nemzeti céljaik érdekében rendelkezésükre.

A vihart megelőző csendben folyt a magyarság kemény küzdelme Béccsel oly kicsiségekért, aminőket ő maga a rendi nacionalizmus idején minden gondolkodás nélkül megengedett a nem-magyar kisebbségeknek. Elkecsereedett küzdelem után érte el, hogy a magyar nyelv rendkívüli tárgy legyen fő- és középiskolákban, külön harcba került rendes tantárggyá felemelése. Majd az országgyűlésektől formulázott nyelvi kívánságok kulturális térről áttértek állami és kormányzási tárgyakra: országgyűlési feliratok hasábosan magyar és latin nyelvűek lesznek, a központi kormányzások némelyike köteleztetik magyar nyelvű beadványt is elfogadni, majd később magyarul is válaszolni. A nyelvi öntudatosodás azonban, mint láttuk, államnemzetnél akarva-nem-akarva kényszerül hódító útra indulni és meg sem állni, amíg az államhatárokat el nem éri; így merültek fel a rendi nacionalizmus türelmével ellenkező kívánságok: középiskolák, tanítóképzők kizárólagos magyar tannyelve, az egyházi és közigazgatási nyelv magyarítása tekintet nélkül a tájon uralkodó, ott nagyobb mértékben használatos nem-magyar nyelvekre. A felvidéki vármegyéknek magyar nemességhez tartozó követei az iskolák magyarosítása dolgában tizenkét évi határidőt kértek, amíg új generáció jön az iskolába, melyet eredményesen lehet tanítani. Feltűnő, hogy ily pozitív, a viszonyokkal számító javaslatok mily ritkán merültek fel: a rendi politikusok pontosan ismerték a sóárak emelésének, a dohánymonopóliumnak, a katonai élelmezési terheknek problematikáját, de sötétben tapogatóztak a nyelvi kérdésben, amikor általános alapelveket egy soknyelvű ország szükség-

leteihez kellett szabni. Ehhez képest mindegyik fél elvi síkon szónokolt és követelőzőtt vagy tiltakozott. A magyarok minden konzekvenciáját le akarták vonni az egynyelvű államnak, a bécsi hatóságok mindent elutasítottak, amit a magyarok akartak, nem ugyan nemzetiségeket védő elvi alapon, hanem csak régi magyar-gyűlöletből, hiszen bármikor szívesen germanizáltak volna, ha erre lehetőségük nyílik. A nem-magyar nemzetiségek gyér műveltei szintén tudták már, mire van joga — mindenre joga van egy nemzetiségnek, s minél kevesebben álltak mögöttük, minél elmaradtabb volt saját népük, annál irigyebb szemmel kísérték a magyarok előhaladását és még inkább követeléseit, melyek gyakorta úgysem voltak megvalósíthatók. A megye- és országgyűlés sok lelkes, de gyakran felelőtlen beszéde szolgáltatta a nemzetiségiek megbotránkozásának anyagát, s ezt az anyagot először tót, horvát és cseh írók foglalták össze a magyarságot kompromittáló röpiratokba a harmincas évektől kezdve. Egyébként a horvátok, akik tartománygyűlésük képviselőjében és mint főrendek is jelen voltak a magyar országgyűlésen, azt a kényelmes álláspontot foglalták el, hogy ragaszkodtak továbbra is az ősi latin nyelv használatához. Gondolatmenetük szerint nehogy a magyar közigazgatási és iskolai nyelv kiterjesztessék Horvátországra is, inkább maradjon érvényben a latin használata náluk is, de Magyarországon is. Azaz a horvát kisebbség a magyar országgyűlést megakarta akadályozni a latin nyelv elhagyásában, — különös politika, mely csak azzal magyarázható, hogy a horvátok politikai érzéke az új nacionalizmus beköszöntésekor zavarba jött, egyensúlyát veszítette, s ebből érthetjük a Gaj-féle illyrizmus népszerűségét is, amely a realizmust elrúgva magától, ködös szláv álmokba menekült, s Bécshez állott a régi szövetségessel, a magyarsággal szemben.

Még semmi sem változott, s az új nemzetiségnek egyetlen következménye sem valósult meg, amikor a kérdéseknek csak emle-

getése, feszegetése is már nagy papirosvihart keltett, s a megújulásban levő nem-magyar népek szellemi vezetői, élükön az illyr horvátokkal már megfogalmazták az erőszakos magyarosítás vádját. Annyi világos volt, hogy a rendi nacionalizmushoz senki sem akart visszatérni, s a latin nyelv uralma, mely mögött a magyarság évszázados toleranciája állt, nem volt fenntartható többé. Széchenyi valósággal gyűlölte a latin nyelvet, mert benne látta a rendi önzés, kasztszellem, Verbőczy szellem közegét, amikor tehát a nemzetiségi kérdés felé fordult, ő volt az, aki legkevésbé sem akart a multhoz visszatérni. Egész szellemi és gazdasági programja a magyarság megerősödését, maga lábára állítását célozta, amennyiben az ő nemzeti reformja egyúttal az új nemzeteszmének kivirágzása, kiteljesedése is volt. De sem igazságszeretete, sem reális politikai érzéke nem engedte meg neki, hogy a nemzeteszmé állami kapcsolatait minden korlát és korrektívum nélkül magáévá tegye. A negyvenes évekre a nemzetiségi és főként nyelvi kérdés már mind izgatottabb hangulatot keltett. Az országgyűléseken az illyr szellemű horvátok merev és provokáló magatartása heves jeleneteket okozott; az 1839—40. és 1843—44. országgyűlések, legyőzve végre Bécs ellenállását, nemcsak a központi kormánysszervek és az országgyűlés nyelvét tették magyarrá, de egyúttal kimondták, hogy három év múlva a nem-magyar egyházak is csak magyarul tudó papokat alkalmazzanak, a király pedig kijelentette, hogy felségjogánál fogva az összes, ország határán belüli iskolákban magyar legyen a közoktatás nyelve. Egyik sem valósult meg, de mindkettő mutatja az izgalom magas fokát, melyre néhány évtized alatt fellökte a népek békés társadalmát az új nemzetiségi eszme. Illyrek és magyarbarát horvátok közt már vér is folyt; a tót kérdést is elmergesítette a csehek izgatása, akik a tótokat minden áron megvédeni és magukba olvasztani akarták, felhevítette továbbá a pánszlávizmus és végül a tót luteránus egyház magyarizálásának Zay gróftól

felvetett szerencsétlen terve. Erdélyben a századok a nyelvkérdésben a románok mellé álltak a magyarok ellenében, bár amikor a románokkal magukban, négyszemközt voltak, mint a Királyföldön, ott hajlandók voltak őket német iskolákkal germanizálni; nagy pedagógusuk, Roth István Lajos, viszont az állami életben a latin nyelv fenntartása mellett volt, mert úgy hitte, hogy sem a magyar nyelv, sem a magyar nemzet nem alkalmas önálló, független állami létre.

Széchenyi nem egyedül látta komoran, rossz előérzetekkel a gyűlölség ez áradatát; Deák Ferenc is fellépett a magyar nyelv hivatalos és iskolai eszközökkel való terjesztése ellen. De a probléma egész tömegét egyedül Széchenyi ölelte fel 1842. évi akadémiai beszédében, ahol a rendi nacionalizmust meg sem említve, azt végkép elejtve próbálja a nemzetiségi béke új feltételeit körvonalazni. A nem-magyarok agresszivitásáról egy szót sem szól, egész rendszeréhez híven, mellyel a magyarságot, s nem más népet törekedett a humanum magaslataira felemelni, annak hibáit ostromozva, és kifejtve, hogy a magyarizálás helytelen és lehetetlen, keresztül nem vihető, mégpedig azért, mert a nemzetiség *lélek*, s lelket nem lehet külső, állami eszközökkel megváltoztatni. Abban a korban, amikor az állam nemcsak azért volt gyöngye, mert a bécsi kormánynak már nem, a magyarnak még nem volt elég hatalma, hanem már az állam hatókörét korlátozó liberális elvek is terjedtek, mindez helyes megállapítás volt: az akkori állam akkori eszközeivel tényleg nem tudta a lelkeket átalakítani. De Széchenyi nem ily gyakorlati megfontolásból beszélt, nem egy esetre és nem egy népre alapította meg a nemzetiségi kérdés megoldásának alapelvét: a népek egymásközi viszonyaira a keresztény erkölcstan alapelvét alkalmazta: „Másnak soha olyat ne tégy, mit tőle nem fogadnál szívesen”. Méltányosság, a kétoldali megegyezésekben ugyanazon jóhiszeműség kétségtelenül előfeltétele a nemzetiségi békének olyan népek között,

melyek már elérték nemzeti öntudatukat és urai elhatározásuknak. A legjobb kisebbségi védelem sem ér semmit ezek nélkül, példa rá a Deák—Eötvös-féle nemzetiségi törvény, melyet előbb a nemzetiségek utasítottak el, utána a magyarok hagytak el, viszont ezekre az alapelvekre ráhelyezkedve, könnyű a népeknek egymásra találniok. Széchenyi magas erkölcsi követelményeinek akkor senki sem akart, nem is tudott eleget tenni, de hogy kimondta azokat, ezzel bebizonyította, hogy a magyarság politikai géniusza új helyzetben is méltónak tud mutatkozni a régi politikai tehetséghez, mely a nemzetiségi viszonyokat annyi időn át eredményesen alakította. Széchenyi beszédét a fiatalság macskazenével köszönte meg, tótok és illyrek dicsőítették, s emellett maguk tovább gyakorolták a Széchenyitől elítélt elveket. A 48-as eseményekből valószínűnek tartjuk, hogy Széchenyi alapelvein nyugvó részletes rendezését a nemzetiségi kérdésnek a felizgatott, radikális, ellenzéki közvélemény is elutasította volna. Ugy látszik, mintha ekkor, a nyelvi kérdésben elért eredményekkel, az 1844-i törvényekkel kapcsolatban legalább is mulasztást követtünk volna el, nem próbálva meg a nemzetállami elveknek a hazai viszonyokhoz való gyakorlati alkalmazását abban a szellemben, melyet Széchenyi tárt fel előttünk.

Ami menti hibánkat, a forrpontra hevült közhangulat, melyért a magyarság csak kis részben volt felelős, ez a mentségünk még nagyobb mértékben megvan a 48-as eseményekre nézve. A 48-as törvényhozás semmi rosszat, csak jót hozott a nemzetiségeknek. Épp úgy felszabadította őket, mint a magyar jobbágyokat, semmi különleges szabályt nem statuált bizonyágául annak, hogy a nem-magyar jobbágyok semmivel sem voltak távolabb szívéből, mint saját vérei. A törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyfelszabadítást széles nemzetiségi tömegek üdvözölték lelkesedéssel. Hogy a passzív választói joghoz a magyar nyelv ismeretét követték, ez akkor senkit sem bántott, azóta is megvan ez a rendel-

kezés a legtöbb választójogi gyakorlatban. És mégis épp ezek a hónapok állították egymással szembe a magyarság és a nemzetiségek széles tömegeit, melyek csak ekkor, a magyarságot üldözve és fegyverrel támadva, ébredtek rá saját nemzetiségükre. Ez a tragikus konfliktus azonban nem intézhető el olykép, hogy egyszerűen a vezetők, a nemzetiségi agitátorok bűnéül rójuk fel. Az bizonyos, hogy minél vékonyabb intellektuális réteg ágál még nem eléggé öntudatos tömegek helyett és nevében, annál könnyebb a vezetőket idegen érdekek szolgálatába állítani, pénzzel, ígéretekkel, hazafias érvekkel, aminthogy a román, szerb, horvát, tót vezetők egyrésze csakugyan ily okokból élezte ki a konfliktust 48 nyarán és őszén. A nemzetiségeknek velünk szembefordulását azonban legalább ugyanily mértékben eszközölte az akkori nemzetfogalom logikája, mely szerint az államtalan nemzetiségek a kulturális térről mintegy belső szükségyszerűséggel lendülnek át politikai térre, s keresik ott a saját nemzetállamuk megalapításának lehetőségeit. Nem lehetett kétség, hogy bármit ígérjenek is a pozsonyi magyar államférfiak a nemzetiségeknek a magyar állam keretében, ez mind kevés lesz akkor, ha a bécsi kormány felelőtlenül megcsillogtatja előttük a saját, szerb, horvát állam lehetőségét, vagy a román uralom alá adott Erdély képét. Most sem szabad elfelejtenünk, hogy a bécsi kormány már a 18. század elejétől kezdve állandóan akadályozta a magyarok és nemzetiségek békés együttélését, aminthogy bizonyos, hogy 1867-ig a bécsi kormányé a legnagyobb felelősség a nemzetiségi viszonyok elvadásáért. Azok a szörnyűségek, melyek az erdélyi és délvidéki magyarságot érték ez időben az oláhok és szerbek részéről, a bécsi kormány közegeinek, tisztjeinek szeme előtt folytak le, s legalább is szerb viszonylatban tudjuk, hogy ők nem voltak távoli szemlélők, hanem a magyarok vészes üldözésének előkészítői és jóváhagyói is. 48 őszén ilyképen mély hasadék tárult fel magyar és nem-magyar között, melynek emléke is ha felmerül, még egy

egész század távlatában is nagy akadálya a lelki békesség igazi helyreállításának.

Kétségtelen azonban, hogy 48 tavaszán és nyarán a magyar tényezők sem ismerték fel mind e kérdések fontosságát. Maga Kossuth, aki a pozsonyi kormány nevében fogadta a nemzetiségeket, a negyvenes években azt a politikai irányt képviselte, melyet Széchenyi akadémiai beszédében annyira helytelenített. Igaz, hogy legnagyobb politikai génuszaink egyike volt, de még a génusznak is idő kellett, hogy a szűk körökből, melyekben élete addig folyt, kiemelkedve elérjen a népek közti viszonylatok helyes értékeléséhez. A vármegyegyűlések harcosa és az Ausztriávali közjogi kapcsolatok nagy feszegetője az első időkben még nem lehetett egyúttal a nemzetiségi kérdésnek is szakembere, innen kezdetbeli hibás lépései, melyek azonban az eredményen semmit sem változtattak, hiszen a nemzetiségek álláspontja, mint láttuk, a nemzetiségi elv mechanikája és a bécsi udvar régi politikája miatt úgyis adva volt. Kossuth azonban gyorsan tanult és felismerte a való tényállást, már a debreceni parlament idején tárgyalásokat folytatott a bukaresti forradalom emigránsával, Balcescuval a magyar—román együttélés érdekében. Drágos debreceni oláh képviselőnek Jankuval kezdett megbeszélései, valamint a Szemere Bertalan miniszterelnöktől a szegedi parlamentben július havában elfogadott nemzetiségi törvény korai kísérletek, s ha ismeretessé váltak volna, európai kisebbségi téren útmutatók lehettek volna arra, hogyan lehet több nemzetiség együttélését demokratikus-liberális elvek alapján megvalósítani. A kremsieri gyűlés és az osztrák alkotmány megelőzte ugyan a magyarságot a nemzetiségi egyenjogúsítás általános kimondásával, de a frázisnak tartalmat adni és a részleteket először kidolgozni: ez mégis a magyar politikai tehetség munkája volt. Szemere nemzeti-ségi törvénye liberális alapon nem ismer privilégiumokat, területi vagy kulturális autonómiákat, de minden embernek megadja

azt, amire a természetjog, Széchenyi szerint a keresztény erkölcs alapján joga van: közigazgatásban, községi és megyegyűlésekben, esküdtszéken, alsófokú bíróságokban, nemzetőrségben, elemi iskolákban, egyházi életben mindenki szabadon érvényesítheti anyanyelvét. Mindez lemondást jelentett a franciás nemzetállam jogairól, lemondást az államnyelvnek az államhatárokig kiterjesztett uralmáról, s egyúttal első kísérletet arra, hogy több nemzetiiség együttélését egy vezető nép alatt erőszaktól mentesen szabályozzák. A demokratikus berendezés azonban, az egyéni szabadság hangsúlyozásával, csak az egyéni felelősség segítségével valósítható meg, az pedig akkor még — és még sokáig — hiányzott egyénekben és népekben egyaránt.

Világos után a bécsi kormány vette át Magyarország kormányzását korlátlan hatalommal, s így végre megvalósíthatta volna nemzetiségi koncepcióit, ha ugyan lettek volna neki ilyenek. Az egymást követő ausztriai alkotmányok ez időben szorgalmasan ismételtetik a „nemzetiségek egyenjogúsítása” már-már stereotíppá vált kifejezését, de magyarországi megvalósítása nem volt egyéb, mint minden nemzetiségnek egyformán megfosztása jogaitól, úgyhogy a helyzetet találóan jellemezte az, hogy a nem-magyar népek Béctől ugyanazt nyerték jutalomként, mint amit a magyarok büntetésül. Az államélet és közigazgatás teljes germanizálását, s innen kiindulva az iskolán keresztül a felsőbb osztályok elnémetesítésének kísérletét. Ez utóbbi célt nemcsak a középiskolák felsőbb osztályaiban több tantárgynak német tannyelve szolgálta, hanem egyúttal a nagyszámú ausztriai németnek és németre festett csehnek a közszolgálat minden ágába való behelyezése. A bécsi kormány láthatólag semmit sem tanult, s a 18. századi viszonyokat akarta újra életre kelteni rendelkezéseivel, minek következtetése a horvátoknak, tótoknak, szerbeknek egyforma elkese-
redése lőn. Egyedül az erdélyi tartománygyűlés nyúlhatott komoly szándékkal a nemzetiségi kérdéshez: a magyarok távollété-

ben románok és szászok oly törvényt alkottak, mely a nemzeti-ségi igényeket kielégítette ugyan sokban az államigények rovására, de még ha életbe lép is a törvény, a demokratikus felelősségnek fentemlített hiánya miatt semmikép sem funkcionálhatott volna. A passzív ellenállás éveiben magyar részről egyetlen kísérlet történt a kérdés megoldására: Kossuth Dunakonföderációs terve, mely a nemzetiségi kérdés rejtelmeibe való igen komoly elmélyedéséről tanuskodik. Kossuth világosan felismerte, hogy az államhatalom befolyása csak megnehezíti a népek együttélését, s ezért magyar földön az egyházihoz hasonló nemzeti közösségeket akart létrehozni, melyek összes nemzeti ügyeiket maguk intézhetik általános választói jog alapján megválasztott főnökök, vajda vagy hoszpodár alatt. Az ilyen „szociális nemzetiség” írta Kossuth „nem érinti az államot, s az állam sem őt”, — aminek felismerése nagy előrehaladás volt az európai nemzetiségi problematikában. A 48-as tapasztalatok arra is megtanították, hogy a magyarországi nemzetiségek magatartására döntő hatást gyakorolhatnak a határokon túl élő testvéreiknek államalakulatai, — e helyes felismerés alapján próbálta a hazai nemzetiségi kérdést nemcsak belső síkon, hanem nép- és nemzetközi eszközökkel is, Budapest, Zágráb, Belgrád, Bukarest összekapcsolásával rendezni. Más irányban, de hasonló távlatok nyíltak meg Eötvös szemei előtt, aki az Ausztriától elfordult és Balkán felé néző Kossuthal ellentétben a nyugati kapcsolatokban akarta biztosítani a magyar életet: a népeknek, mint „történetpolitikai egyéniségeknek” megfogalmazása nemcsak a magyarság történeti és kulturális állása érdekében történt, hanem a Habsburg-monarchia új berendezésének termékeny gondolata is volt, könnyen összeköthető a demokratikusan megvalósítandó egyéni természetjogokkal.

1867 ismét kiemelte Magyarországot a bécsiak tehetetlen kezéből, s belső igazgatásában oly önállóságot adott neki, aminőt békés viszonyok között a mohácsi veszedelem óta nem élvezett.

Az a nemzedék, mely az új helyzetet megteremtette, a negyvenes évek nagy nemzedéke volt, s lelkében az ifjúság ideáljait sem a szabadságharc bukásának, sem az abszolutizmusnak sötét tapasztalatai nem tudták kiölni. Az alkony árnyai már felkeltek az öregek szeme előtt, mikor végre hozzáfoghattak a nemzetiségi dolgok rendezéséhez. A horvát kérdéstől, mely korábban állandóan kerékkötője volt mindennek, sikerült megszabadítaniok a nemzetiségi problémát, amennyiben Horvátországnak állami létét és önállóságát nagymértékben elismerték, a horvát-magyar viszonyt kiemelték a nemzetiségi problémák közül. A hazai nemzetiségi rendezés ettől kezdve nem vonatkozott többé a horvát-szlavon területekre, melyek nemzetiségi ügyeiket sajátmaguk intézhették. De Horvátország éppen úgy vegyes nemzetiségi föld volt, mint Magyarország, s nem Deákék tehettek róla, hogy a horvátok sem tudták saját dolgaikat a szerbekkel és olaszokkal elintézni, s emellett a magyar-horvát államközi kapcsolatok is folytonos surlódásra adtak alkalmat. Az pedig már homlokegyenest ellenkezett Deákék egykori felfogásával, amikor a „koalíció” kormánya a nyelvkérdést is újra felvetette magyar-horvát viszonylatban.

Az 1868. évi 44., ú. n. nemzetiségi törvényünk általános elvei és szellemi tartalma szerint Eötvöstől származik, aki már akkor fedezte fel a 19. század uralkodó eszméinek békés fejlődés során megvalósíthatatlanságát és zavart meg forradalmakat előidéző voltát, amikor még Európa más nagy gondolkodói egyáltalán nem kételkedtek ez elvek biztos diadalmenetében. Szabadság, egyenlőség és nemzetiség a legszebb, legtisztább elvek: de együtt működve nem erősítik, inkább megsemmisítik egymást, s vagy rab-szolgaságba, vagy örök szociális forrongásba, kaoszba döntik a bennük hívó emberiséget. Eötvös azonban ha nem is az elvekben, de hitt az erkölcsben és abban, hogy az emberek képesek jóakarral úgy szabályozni egymásközi viszonyaikat, amint azt az

emberi méltóság és természet joggal megkívánja minden egyén számára. Mint liberális politikus, az államot nem kényszerítő intézménynek tekintette, állami szabályozással csak addig élt, ameddig a rendezés érdekében szükségesnek látszott, s ehhez képest a bármily nemzetiséghez tartozó egyének szabadságát az állammal is tiszteletben tartatta. Csak természetes tehát, hogy a franciás nemzetfogalomból következő nyelv- és államhatár azonosításáról is lemondott, s az 1844-i nyelvtörvénynek ezt célzó rendelkezését végkép elhagyta. A „nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában” hozott törvény a szegedi törvény mintájára megadja minden egyénnek hivatalos érintkezésben a saját anyanyelve használatát, s ez az első rendelkezés Európában, mely állami tekintéllyel oly bonyolult nemzetiségi viszonyok közt teremt világos rendet, a kisebbségek javára, mint aminők a zárt német, francia, olasz nyelvterületekről keletre húzódnak. De Eötvös sem mondott le az állam magyar jellegéről: az új berendezést történeti patinával Deák segítségével vonta be és építette szervesen történetünkbe, amikor az államélet magasabb köreiben megtartotta a magyar hivatalos nyelvet és kialakította a „politikai nemzet” fogalmát. Ezzel ők a rendi nacionalizmus korára nyúltak vissza, amikor a „natio Hungaricá”-ba, a magyar nemesi nemzetbe mindenféle nemzetiségű nemes egyenlő joggal tartozott, viszont a „gente Hungarus” csak a magyar nemzetiségű embereket jelentette. A politikai nemzetbe, Deák fogalmazása szerint, minden állampolgár beletartozik, nemzetiségi különbség nélkül és mint annak tagja, teljes egyenjogúságot élvez. A magyarság itt tényleg ugyanazt a szabadságot adta meg a nem-magyaroknak, mellyel önmaga is rendelkezett, többet nem lehetett adnia, s hogy amit adott, azt komolyan gondolta és adta, ezt bebizonyította Deák, amikor az újvidéki szerb gimnázium dolgában síkra szállt az anyanyelvű középiskolai oktatás mellett, más alkalommal pedig megkövetelte, hogy a nemzetiségek színházait és kulturális

intézményeit az állam ugyanoly arányban támogassa, mint a Nemzeti Színház és más magyar művelődési célokat.

Az Eötvös—Deák-féle törvény mégis kezdettől fogva meddőségre volt kárhoztatva, még az esetben is, ha Eötvösök utódai nagyobb szorgalommal és körültekintéssel próbálják az életbe átültetni. A magyar szellemi elit ebben a törvényben mint egyetlen elhatározó gesztussal búcsút vett a nyelvhatár és államhatár azonosításától, ami pedig előző évtizedekben oly csábító, elbájoló képeket rajzolt az átlaghazafiak horizontjára. Talán ha ez a szellemi élet nem annyira liberális, akkor nem áll meg ez egyetlen gesztusnál, hanem propagandával, neveléssel, állami eszközökkel próbálja meg nézeteit az egész nemzettestben elterjeszteni. (Mellesleg megjegyezve, a történet antinomiái emberileg gyakran legyőzhetetlenek, hiszen ha ez a nemzedék tényleg nem annyira liberális, akkor viszont létre sem hozhatta volna ezt a nemzetiiségekre annyira előnyös rendezést.) Másrészt Eötvösök gesztusa egyoldalú volt, s a megegyezéshez, a béke állandósításához a másik fél hasonló gesztusa is elengedhetetlen volt. Már pedig amit a magyarság, mint jóllakottnak tekintett fél megtehetett, attól vonakodott a másik, magát éhesnek minősítő partner. A magyarság csak az imént jutott állami önállóságra, önkormányzata birtokába, előtte nagy jövő széles perspektívája nyílt meg, vezetői nagy dolgokat értek el és jogos önbizalommal nézve a jövőbe, mondtak le a magyarosításról, ami emberi nézetük szerint úgymint csak képzelődés tárgya, fantóm lehetett. A nemzetállami fejlődés imént elért tetőpontján józan bölcsességgel korlátozták céljaikat. Nem így a nemzetiségek, melyek 48-ban és 49-ben közel voltak a korszerű nemzetfogalomból következő álmuk, a külön államterület megvalósításához, s az utolsó percben ütötte el kinyújtott kezüket a balszerencse, a bécsi kormány szőszegése, majd a dinasztia és a magyarság kibékülése által. Nemzeteszméjükben, mely a tőlük lakott területnek saját vezetésük alatti egye-

sítését szent feladatként kötötte lelkükre, épp oly nagy feszítő erő volt, mint a negyvenes évek óta kifejlődött, s mindinkább szaporodó középosztályaikban. Az „intelligencia” vezetni és uralkodni akar, a szellemen keresztül anyagilag is, ez az igazi feladata, s ezért is találóbb kifejezés, mint a „középosztály”. Neki nem mindegy, hogyan kapja meg a nemzetiségi iskolák és intézmények fenntartására szükséges összegeket. Nem mindegy neki, hogy azokat a magyar állam és hivatalnokai fizetik-e ki, vagy pedig önmaga veti ki, szedi be és használja fel saját belátása szerint saját népe körében. Meg nem valósítható nemzeteszme, kielégítetlen intelligencia, ily ideális és anyagi, vegyesen filozófiai, történetpolitikai és társadalmi tények álltak útjába annak a gesztusnak, melyet Eötvös és Deák válaszként joggal elvárhattott volna.

A nemzetiségi törvény engedményeit a nemzetiségek nem fogadták el, s változatlanul ragaszkodtak a külön területhez: a tótok a felvidéki szláv kerületet, az oláhok a román Erdélyt, a szerbek Magyar- és Horvátországból újonnan kivágandó, bővített szerb vajdaságot követeltek maguknak, mindegyik olyképen, hogy abban ő legyen uralkodó nemzet, s benne a többiek kisebbségek, kiknek védelme egyelőre nem érdekelte őket. Kisebbségvédelemre ekkor még csak a magyarság volt megérve, a többiek annyira nem, hogy a saját védelmük sem érdekelte őket. Magartartásuk 1868-tól kezdve a dualizmus és benne Magyarország összeomlásáig lényegileg sohasem változott, csak taktikai lépések követték egymást aszerint, hogy megfeleltek-e végcéljuknak, a magyar állami egység szétrobbantásának és külön nemzeti uralmuk létesítésének. Időnként passzivitásban voltak, máskor egyenként vagy összesen aktíve léptek fel a magyarság és államával szemben, így különösen az 1895. évi nemzetiségi kongresszuson és az 1900-as években. Az egyes nemzetiségek kebelében ugyan csak ily taktikai kérdéseken vitatkoztak, mint a tót „realisták”

és a katolikus szlovákok, egyedül a románok közt volt egy tekintélyes töredék, a Babes—Mocsonyi-párt, amely lehetők és kívánatosnak tartotta a magyarokkal való kiegyezést, s azt őszintén kereste is. Ezt a békés törekvést azonban a külföldről irányított intelligencia paralizálta, s rövid idő alatt teljesen lehetlenné tette. A magyar közvélemény mindegyre „nemzetiségi agitátorok” áldatlan munkáját látta e nemzetiségi mozgalmakban, amely nézetnek meg is volt legalább az a tényleges alapja, hogy a nem-magyar népek többségét tevő parasztsztyá ekkor még nem rendelkezett önálló nemzeti öntudattal, s azt cselekedte és akkor, amikor és amire szellemi vezetői, papok, tanítók, ügyvédek rávették. A 19. század második felében mindezen népeknél a nemzetiségi harc társadalmilag még aránylag szűkkörű jelenség: csak az értelmiségnek van igazi nemzeti öntudata, ami a szembenállókat, bennünket magyarokat is gyakran téves következtetésre csábított. A magyar közvélemény, amennyiben egyáltalában tudomást vett a nemzetiségi kérdésről, meg volt győződve, hogy ha az „agitátorokat” ártalmatlanná teszik, ezzel a nemzetiségi kérdésnek méregfogát is kihúzták, másrészt pedig úgy hitték, hogy ugyanezen eredményt szolgálja, ha sikerül őket olyképp elhallgattatni, hogy államtól függő valamiféle állást kapjanak. Az akkori magyar publicisztika szívesen mutatott rá egyes magas tisztviselőkre, akik nemzetiségi eredetűek voltak, s íme, mégis hívek a magyar állameszméhez, — az ilyeneknek magasba ívelő pályáját is szokásban volt annak bizonyítékául használni, hogy a magyarság nem áll útjába a nemzeti kisebbségek érvényesülésének, s egyszerű tót parasztfiú, minő Csernoch János is volt, még hercegprímás is lehet miatta. A valóságban Csernoch és hozzá hasonló más kitűnő férfiak már rég magyarok voltak, nem pedig nemzetiségiek, mikor a magyar közéletben megjelentek; a tót, román, szerb értelmiséginek csak addig volt jelentősége, amíg megmaradt a nemzetiségben, melyben született, s az ilye-

nekre a magyarság annál kevésbé gyakorolhatott hatást, minél mélyebb gyökerei voltak saját nemzetiségében. Ezek az értelmiségiek külön világban éltek, anélkül, hogy a magyarság létezéséről is tudomást vettek volna, s ebben a külön világban erény és erkölcs, lélek és szellem, a 19. századi nacionalizmus értelmében, mind telitódott a magyartól eltérő, sőt vele szembe fordult nemzetiséggel.

Magyar és nem-magyar e küzdelmében lényeges kérdés volt, mikor és mennyire képes ez az eredetileg vékony értelmiség a maga nemzetiségi tömegeit öntudatosítani, s azokat a magyarság és állama ellen harcba vinni. Ebben a társadalmi téren lefuttatott versenyben a magyarságnak sok akadállyal kellett küzdenie, s ma már világosan látjuk, hogy a nemzetiségiek megelőzték. A magyar társadalom a kiegyezés korszakában liberális és demokratikus elveket vallott és minden elképzelhető alkalommal lelkesen hangoztatott, de emellett még hiányzott az alsóbb és felsőbb osztályok egységes társadalmi és politikai szemlélete. Parasztság és ipari munkásságtól nem vezetett híd az államot és szerveit kezében tartó felsőbb rétegekhez, s voltak idők, mikor valóságos osztályharc és gyűlölet dúlt közöttük. Így a kilencvenes évek agrármozgalmai idején, a szocialista szervezkedés viszont az ipari munkásság helyzetét izolálta a nemzeti társadalomban. Előnye volt azonban a magyarságnak, hogy sokkal szélesebb értelmiségi osztállyal rendelkezett, továbbá, hogy a gazdagabb, önállóbb parasztság, s a városi szegényebb nép tömegei is ekkor már nemzeti tudattal rendelkeztek, s így a nemzetiségi kérdés lényegéről és a tennivalókról fel voltak immár világosíthatók. Ez azonban mégsem történt meg, a dunántúli és alföldi magyar, még a középosztályban is, nem tudta és egész életében nem is tudta meg, hogy az országban nem-magyarok is élnek, legfőlebb az „agitátorok”-ról hallott; nemzeti érzését, hazafias

gondjait kizárólag a közjogi küzdelem, 48 és 67 megosztottsága vette igénybe.

Eredetileg a nem-magyarok sem voltak jobb helyzetben, sőt értelmiségük túlságosan vékony réteg lévén, gyöngébb társadalmi fegyverzetben indultak a magyarság ellen. Később azonban a kocka fordult, s a század végére a nemzetiségi vezérek megtalálták az utat népük alsóbb osztályaihoz is. Ez egyrészt fejlett publicisztikai módszerüknek volt köszönhető, mellyel a legkisebb félreértést vagy alsóbb hatóságok tévedéseit, hibáit, felesleges szavait és hatáskörük bármily kis túllépését is nemzetiségük elleni támadásnak, a magyarok barbár hatalmi vágyának és elnyomó, kiírtó szándékainak tulajdonították. Tisztában voltak a magyar sajtószabadság nyújtotta szinte korlátlan lehetőségekkel, s azzal is, hogy a sajtórendelkezéseket túllépve is alig forognak komoly veszélyben, hiszen csak az „államfogház” a büntetésük, melyben például a román Slavici feleségével együtt boldogan élt, vendéglőkbe, sétákra járt és szabadon írhatta magyarelles munkáit. A magyar államfogházban töltött napjaira vágyakozóan gondolt, mikor utóbb Romániába költözve, meg kellett ízlelnie a román fogházat is. Tehetségtelen nemzetiségi hírlapírók és politikusok a magyar fogházbüntetést mint pályájuk nagy előrelendítőjét áhították és vállalták, mert utána a mártírság koronájával fejükön ünnepeltették magukat. A külföld előtt is igen hatásosnak bizonyult a magyar uralom befeketítése a sajtóvétségek miatt elítélt egyének névsorát közölni és büntetésük éveit száz esztendőkre összegezni.

Ezek az eszközök azonban még mindig nem értek le a parasztsághoz. De ennek is eljött az ideje. A nem-magyar nemzetiségeknek nem volt igazi nagybirtokos osztályuk, sem arisztokráciájuk, s így az az ellentét, mely a földkérdésben és egyebekben is elválasztotta a magyar vezető réteget a szegény néptől, nemzeti ségiek között nem állott fenn. Nagy segítségére volt a nemzeti

ségek körében végbemenő társadalmi integrálódásnak a külföldi befolyás, mely e vonatkozásban különösen a szerbekre és a tótokra hatott. A szerbek Belgrádba járva teljesen egységes nemzeti társadalommal érintkeztek, melyben a politika, hadsereg és szellem képviselői egyképen a népben gyökereztek és származásukat soha nem tagadták meg. Ez annál inkább hathatott a hazai szerbségre, mert hiszen láttuk, hogy ez a nép bevándorlása óta egységes volt, s így a nemzeti öntudatosodásnak mindenkire kiterjesztése nem okozott nehézségeket, magától ment végbe. A tótokra a csehek hatottak ugyanezen irányban már a kilencvenes évektől kezdve, Prága demokratikus, a nemzetegységet tényleg megvalósító gondolkodása különösen azóta, hogy a felvidéki tót intelligencia a prágai cseh egyetemen Masaryk befolyása alá került, s ő formálta az ő „realista” és szocialisztikus szellemében a fiatal ügyvédek, orvosok, kereskedők, akik aztán 1918-ban átvették az új cseh-tót állam vezetését. Népből származott, a néppel összefüggő emberek voltak, bár utóbb a hatalom gyakorlása közben új uralmi osztállyá sűrűsödtek össze. Szélesebb társadalmi skálája volt a román vezető osztálynak, itt régi nemes családok fiai is szerepeltek, de mellettük szintén széles népi eredetű intelligencia nőtt fel, mely hasonlóképpen szoros összeköttetésben volt a faluval — így nem utolsó sorban a görög-keleti és görög-katolikus papság. Mind a három nemzetiség értelmiségének megvolt még az az előnye is a magyarság felett, hogy szabad pályán, az államtól függetlenül működött, ami nemcsak a magyar állam hatása alól mentesítette, hanem lehetővé tette, hogy anyagi függetlenséget szerezzen és azt tudatosan a nemzetiségi eszme, a saját fajtája anyagi és szellemi felemelése érdekében használja fel. A román és tót nagyiparos, orvos, ügyvéd megszédte magát abban a jogállamhoz illő szabad légkörben, melyet a magyarság adott neki, szövetkezeteket, kulturális egyesületeket alapított és tartott fenn, a nemzetiségi bankok működését pedig egyrészt

a magyar közép- és kisbirtok összevásárlására irányította, másrészt azok tőkéit nemzetiségi közép- és kisbirtok létesítésére helyezte ki. A magyar középosztály ezalatt mitsem foglalkozott a faluval, a magyar nagy- és középbirtok épp nemzetiségi területen indult pusztulásnak, segítő kéz sem az állam, sem a bankok, sem magánosok közhasznú egyesülései részéről nem nyúlt feléje, s így történt, hogy amíg a nemzetiségek kifosztott, magyaroktól tönkretett mártirokként ünnepeltették magukat Európában, az alatt a valóságban sokasodtak, gyarapodtak, s primitív társadalmi szervezetüket oly gazdaggá fejlesztették, hogy a világháború végével képesek voltak a modern állami közigazgatás minden ágát kezükbe venni.

De vajjon mindennek így kellett jönnie? s nem lett volna lehetséges a két szembenálló félnek valamikép megegyeznie és a köztük megnyílt hasadékot közös akarattal betölteni? Látszólag történetietlen kérdés, mert hiszen a történettudomány csak lett dolgokkal foglalkozik, nem pedig a nem-lettel vagy a lehetséges-sel akkor, mikor az már nem is lehetséges. De az okfejtésnél gyakran szikkadt talajon is bő forrást nyit az ilyen kérdés. Bizonyos, hogy nem minden történt volna így, ha egyes tényleg közrejátszó tényezők hiányoztak volna az okok együtteséből. Közöttük van egy, melynek jelentőségét csak most ismerjük fel, s melynek tényleges meglétéről, hatalmas kiterjedéséről nem is volt korábban teljes tudomásunk. Ez az itthoni nemzetiségek összefüggése a határokon túli testvéreikkel. Az érzelmi összefüggés korábban is szemmel látható volt; azzal is tisztában voltak a kormányférfiak, hogy a szerb és román állam jelentős támogatásban részesíti a hazai szerbeket és románokat. Voltak csatornák, melyeken keresztül pénz folyt be, de a magyar kormány szemet húnyt e fölött. De hogy ezek a kapcsolatok mennyire szorosak voltak és hogy a nem-magyar nemzetiségű területeket ez

idegen kormányok már évtizedek óta valósággal aláásták titkos járataikkal, ez csak ma kezd ismeretessé válni. Egyes adatok úgy hatnak, mintha hályogot vennének le szemünkről. Így a Szász Zsombortól kiásott adat, mely szerint a becsületes román politikus, Maniu, már húszéves korában titkon esküt tett a román vezérkar előtt, hogy a román ügyért fog dolgozni és ennek érdekében forradalmi tevékenységet fog folytatni, azaz politikai pályáján, mint magyar képviselő és mint a magyar radikálisok reménysége, külsőleg gyakran magyarbarát, valóságban hűtlen és hidegvérű áruló volt. A nemzeti eszme egymagában nem hozhatott volna létre ily eseteket — bizonyára sok ilyen titkos eskütevő volt, aki utóbb nem dicsekedett vele, mint Maniu — ha a hazai nemzetiség támogatójaként nincs ott a szomszédságban az ugyanoly nemzetiségű idegen állam. A hazaiak a nemzeti eszme forrponjtjára érve szinte észrevétlenül csúsztak át az idegen államba, s míg itthon külsőleg jó állampolgároknak mutatkoztak s külföldi kapcsolataikat, irredentájukat letagadták, a valóságban új államuk szolgálatában használták fel a magyar államtól nyújtott, s gazdagon, könnyű és gyanútlan szívvel nyújtott, összes lehetőségeket. Valósággal megdöbbenő adatokat tár fel Bíró Sándor a földalatti kapcsolatokról a brassói Tribuna nevű újság történetében: ez a lap tette tönkre a magyarokkal békülő román pártot, ez egységesítette az erdélyi különösségek kiirtásával a román helyesírást, szellemet és irodalmat, ez szórta szét gonosz indulatú híreivel nemcsak az értelmiségben, hanem a román parasztságban is a magyargyűlölet csíráját. Ma már tudjuk, hogy nemcsak bukaresti pénzből élt, de minden lényeges kérdésben alkalmazkodott is a bukaresti politikához, nemcsak az irredentában, de még az ottani belpolitikai dolgokban is. A brassói Tribuna kifelé, a magyarok felé független erdélyi lap volt, ugyanakkor a bukaresti román pártéletben is fontos szerepet játszott,

egy-egy ügyekben való állásfoglalásait csak a román liberálisok és konzervatívok pillanatnyi viszonyából és a bukaresti kormány szükségleteiből értjük meg. Az irredentát soha és sehol nem szolgálták oly alattomosan és oly sikerrel, elkábítva az uralkodó népet, melynek halálát célozta a játék, mint a Bukarestből dróton rángatott publicisztika. S a magyar határon nemcsak egy ily gócpont volt; a szerbek Belgrádból, a rutének egy része Moszkvából, az egyházi orthodox hatóságoktól és Pétervárról, a cári kormánytól, a tótok csehbarát része Prágából kapott állandóan utasítást, anyagi támogatást, védelmet és ami több: reménységet a végső győzelemben. Ily remény nélkül, ha a magyarság és egy-egy nemzetisége egyedül állnak egymással szemben, végül is mindkét fél felismerte volna, hogy egymásra vannak utalva, együtt kell élniök, s így valamikép fegyverszünetet, majd mindkét félre előnyös békét kötöttek volna egymással. Talán kissé igazságtalanok vagyunk a kiegyezés korszakával, ha nemzetiségi viszonyait minden további vizsgálat nélkül összehasonlítjuk a korábbi, pláne középkori viszonyokkal, s azt állapítjuk meg, hogy akkor régen bölcsebben és nagyobb eredménnyel intézték ősünk a nemzetiségek dolgait. Igazságtalanok vagyunk, mert a középkori nem-magyar népek szomszédságában nem voltak önálló, nagy anyagi és szellemi koncentrációval rendelkező irredenta államok, aminőknek létezése annyira megnehezítette a kiegyezés korabeli helyzetet. E korbéli, legújabbban napvilágra jutott tapasztalataink alapján szinte általános érvényűnek kell tartanunk, hogy ennyire érdekelt, ugyanazon népfajú szomszéd mellett az illető nemzetiséggel nehéz, sőt talán lehetetlen is a magyar államiságot respektáló és biztosító békés állapot.

Egyetlenegy nemzetiségünknel hiányzott ez a nagyon is súlyos körülmény, s ez a német volt. A hazai németiség nyugati része megszakítatlan településben húzódott tovább idegen területen, de

ez az idegen állam nem rendezhetett be irreudentát és nem lázította a németeket hazájuk ellen. Nemcsak azért, mert Ausztria akkor már előregedett, belső lázaktól gyötört állam volt, s nem is kizárólag német, hanem azért is, mert a közös uralkodó, a pragmatika sanctio és a kiegyezés miatt lehetetlen volt oly támadásban résztvennie, mely szövetségesének és ezáltal saját létének is alapjait rendítené meg. Bármennyire meghökkentő lehet is a mai történetietlen szemléletre: hogy a német kérdés nem vált kérdéssé a kiegyezés korában és nem terhelte meg még inkább nemzeti életünket, az az Ausztriávali közjogi kapcsolatnak, s ezen felül a Németbirodalommal való szövetségünknek köszönhető. Sem Ferenc Józsefet és kormányait, sem II. Vilmos császárt, sem pedig Bismarckot és utódait nem érdekelte a hazai svábok sorsa, illetőleg annyira megfelelőnek találták a magyarság részéről irántuk tanusított bánásmódot, hogy közbelépésre még álmukban sem gondoltak. De nemcsak erről az oldalról védte a dualizmus és a hármas szövetség hazánkat; a német-sváb viszonylaton túl is kétségtelen, hogy az ország területére igényt tartó, irreudenta hajlamú szomszédállamokat is visszatartotta a nyílt támadástól, sőt titkos propagandájukban is bizonyos mérsékletre kényszerítette. Nélkülök legalább is Romániával és Szerbiával nehéz lett volna hosszabb időre békés viszonyt normalizálnunk, — újabb tapasztalataink inkább arra mutatnak, hogy az ausztriai és hármasszövetségi kapcsolatokat nélkülöző Magyarország a nemzetiségi bonyodalmak miatt előbb-utóbb fegyverrel lett volna kénytelen területi integritását megvédeni egy román, szerb, s ki tudja, orosz koalíció ellenében.

Ezen lehetőségeket nem is számítva, a birodalmi és ausztriai németiség magatartása tényleg nagy pozitívuma volt a kiegyezésnek. A hazai németiség ebben a korban külső behatásoktól függetlenül járta azokat az utakat, melyeket multja és társadalmi

adottságai jelöltek ki számára. A falusi svábok, a 18. század telepítésének itteni megüledett hullámai faluközösségeikben sértetlenül fenntartották nemzetiségüket, s emellett anyagilag folyvást gyarapodtak. Felhasználva az előnyt, melyet racionális, tervszerű telepítésük biztosított számukra, mezőgazdasági kultúra dolgában több helyütt megelőzték a magyarságot is, melynek nevelésével a liberális államhatalom mit sem törődött. A városi polgárság azonban tovább haladt a magyar kultúra, s ezzel a magyarrá válás útján, melyre már a 48-at megelőző időkben ráért. A bécsi kormány akkoriban szinte hermetice elzárta a német kultúrától, de ezt a német eredetű polgárságot nemcsak a magyar szellem klasszikusai hódították meg a magyar középosztály számára, hanem a reformkor nagy politikai lendülete, s annak tartalmaként a magyar szabadságeszme is, mely különösen 48 és 49 eseményeiben nyert hódító, romantikus színezetet. A városok, s köztük Buda és Pest még németnek maradt városi polgársága a század végére szinte nyom nélkül eltűnik, anélkül, hogy a magyarság vagy az állam bárminő kényrendszerszabályaira szükség volna. Ez az asszimilálódás természetes folyamat volt tehát, több különböző, tipikusan asszimiláló hatású tényező folytán: külső segítségre nem számítható, korlátolt szaporaságú városokat hódított meg a vidék; magasabb és emelkedő irányú kultúra olvasztotta magába kiszáradt, gyökértelen maradványait tárgytalanná vált kultúrszigeteknek. Az asszimilálás mai tapasztalataink alapján is szinte teljesnek mondható; a disszimiláció jelenségeit nem ez a régi városi polgárság és utódai mutatják fel, hanem részben újabb bevándorló értelmiségiek, részben pedig a falusi németsegből családi magyar mult és magyar kultúra emlékei nélkül hirtelen asszimiláltak. Mindent összetéve, — s ide számítva a szintén városi hatásokra nagy tömegben asszimilálódó zsidóságot, a magyar szellemi fölény eredményeként asszimiláltak

tömege elsősorban a magyar értelmiségbe ömlött át, ez telítődött meg nagymennyiségű idegen vérrel, aminek nehézségei csak utóbb mutatkoztak meg, s részben a rosszul asszimiláltak önkéntes disszimilálására, részben pedig, a zsidósággal szemben, államilag elrendelt disszimilációra vezettek és vezetnek.

Minél távolabb kerülnek tőlünk, évek multával ezek a dolgok, mind több és több szín merül fel, melyeket csak történeti szemlélettel lehet érzékelnünk. A falusi németiségnek nemzetiségileg tükörsíma felülete alatt már akkor is voltak mozgalmak, melyeket a magyar közvélemény nem vett észre. Főkép a bácskai és bánási svábok között már a 80-as évek óta mutatkoztak értelmiségi törekvések, a modern német nemzeti tudat felkeltésére. Kormány és közvélemény ezt is egyéni akcióknak tulajdonította, külföldről irányított, zavartkeltő kísérleteknek. Tényleg Müller-Gutenbrunn és Korodi Lutz mögött nem sokan állottak; az osztrák és német birodalmi kormány híven kitartott eredeti álláspontja mellett, hogy a hazai németiség dolgaiba nem avatkozik, de már voltak társadalmi és politikai alakulatok, melyek a hazai németiség nemzeti öntudatrakeltését nemzeti ügynek tartották. Ausztriában az úgynevezett nagynémetek, a német birodalomban az *allddeutschok*,* akik nemcsak a német anyanyelvi oktatás és nemzeti szervezkedés, a magyar politikai pártoktól függetlenítés érdekében próbálták a hazai svábokat befolyásolni, hanem a magyar nemzetállam eszméiben látva mindennek az akadályát, Bismarck és utódai koncepciójával szembehelyezkedve, publicisztikai úton is harcot indítottak a magyarság ellen.

Az ellenséges propaganda tényleg kívülről is súlyosbította az ország belsejében folyvást növekvő nehézségeket. Az a 48 előtt megjelent néhány belföldi röpirat a magyar nemzetiségi politika ellen, nem vált szélesebb körben ismeretessé. Negyven-nyolc óriási népszerűséget szerzett nekünk a közeli és távoli kül-

földön, s ezt a népszerűséget Kossuth emigrációs működése Amerikában is megalapozta. Az ötvenes évek néhány francia szlávbarát röpirata nem volt elég a népszerűség megrendítésére, a nyugati szabad nemzetek közvéleménye az abszolutizmus idején különben is velünk tartott az ausztriai zsarnokság elleni küzdelemben. Hogy ez általános európai rokonszenv félszázad alatt vezető szellemek fejében és széles tömegekben ellenséges érzületté változhatott, ez eléggé mutatja nemzetiségeink és a mögöttük álló kormányok anyagi és szellemi erőfeszítéseit, valamint a magyar kormány és közvélemény tétlenségét és nemzetiségi dolgokban táplált illúzióit. A kiegyezés után tudvalevőleg az ország egész területét vármegyékre osztották, s ennek az akkor európaiilag korszerű újjárendezésnek áldozatul estek az utolsó, többé-kevésbé autonóm közigazgatási egységek is, melyek régi századokból még megmaradtak. Így a jász-kun kerület, a hajdúvárosok területe, a székely és szász székek. Bár ez alkalommal az erdélyi szászok nemzeti egységének anyagi és kulturális, valamint egyházi alapjait a magyar kormány sértetlenül fenntartotta, a szászok megtépték ruháikat, s ősi autonómiájuk védelmére a birodalmi közvéleményben kerestek szószólókat. Bismarckot ez sem érdekelte, de neves egyetemi tanárok egymásután álltak ki írásaikkal a síkra a szászokat a magyar barbárság elnyomásától megvédelmezendők. Ugyancsak német tudósok fedezték fel a hetvenes évektől kezdve az ország egész területén eltűnőfélben levő kis német szigeteket, s jöttek rá arra, hogy az új magyar nemzeteszmé nemzetállamot konstruálva, egy kisebbség hatalmát akarja, erőszakos eszközökkel megalapítani soknyelvű országban. A nagy német közvélemény egészében nem igen reagált ezekre és a magyarbarátság továbbra is megmaradt a magyar-német viszony uralkodó színének, a helyzet csak akkor vált veszedelmessé, amikor a hazai nem-német kisebbségek vezé-

rei is megtalálták az utat azon csoportokhoz, melyek a magyarbarátságtól már elfordultak. Így léptek kapcsolatba a román és horvát, majd a tót vezetők is az ausztriai keresztény szocialistákkal, s rajtuk keresztül már a német közvélemény szélesebb rétegeit is befolyásolhatták. Ugyanily természetű, de sokkal veszedelmesebb volt Ferenc Ferdinánd trónörökös kapcsolata a nemzetiségi vezérekkel, továbbá Bukaresttel és Zágrábbal. A fordulópont már a 90-es években következett, amikor a román memorandumpört sikerült európai érdeklődés tárgyává tenni s a magyarságot vádlottak padjára ültetni. Ettől kezdve francia és angol, olasz és dán és egyéb kultúrnemzetek szellemi emberei fogadták be a nemzetiségek panaszait, s azoktól félrevezetve tekintettek reánk, mint Attila és Dsingiszkhán barbár utódaira. Bár a nemzetiségekkel való viszonyt részünkről közigazgatási ügytelenségeken kívül semmi sem terhelte meg, s ami iskolai téren néhány törvényben tényleg történt, annak sem volt eredménye és másrészt erőszaktól mindvégig távol maradt, — a magyarság ekkor sem volt hajlandó követni az erőszakos denacionalizálásnak Európában több helyütt érvényben levő, mintaadó nagy népektől nyújtott példáját: mindez nem használt, mert az ellenséges propagandával nem tudtunk hasonló intenzitású és ügyességű ellenpropagandát szembeállítani. Kormány és társadalom annyira nem ismerte a nemzetiségi kérdés veszedelmeit, hogy még a védekezést is feleslegesnek tartotta. Aki kezébe veszi a nemzetiségi kérdésről a kormány részéről iratott idegennyelvű vitairatokat, meglepetve tapasztalja azok tartalmi szegénységét és szerzőik súlytalanságát, ami mind eléggé megmagyarázza nemzetünk rossz hírnevének szinte korlátlan tovaterjedését. A nemzetiségek elszakítási, legjobb esetben federalizáló törekvéseit lelki nyugalommal szemléltük, képtelenül a helyzet gyökeres megváltoztatására, vakon bízva erőnkben és védett helyzetünkben. Nem

gondoltuk, hogy védett helyzetünk hamarosan megszűnhetik, s ugyanakkor saját erőnk is hirtelen meg fog gyengülni. Rosszul számítottunk, — s ezen nem segített, hogy nem bűnökért, csak mulasztásokért kellett rettenetes árt fizetnünk.

Irodalom: A következőkben csak a Magyar Történet új kiadása óta megjelent lényegesebb művekre hivatkozom, a korábbiak idézve megtalálhatók a Magyar Történet megfelelő jegyzeteiben.

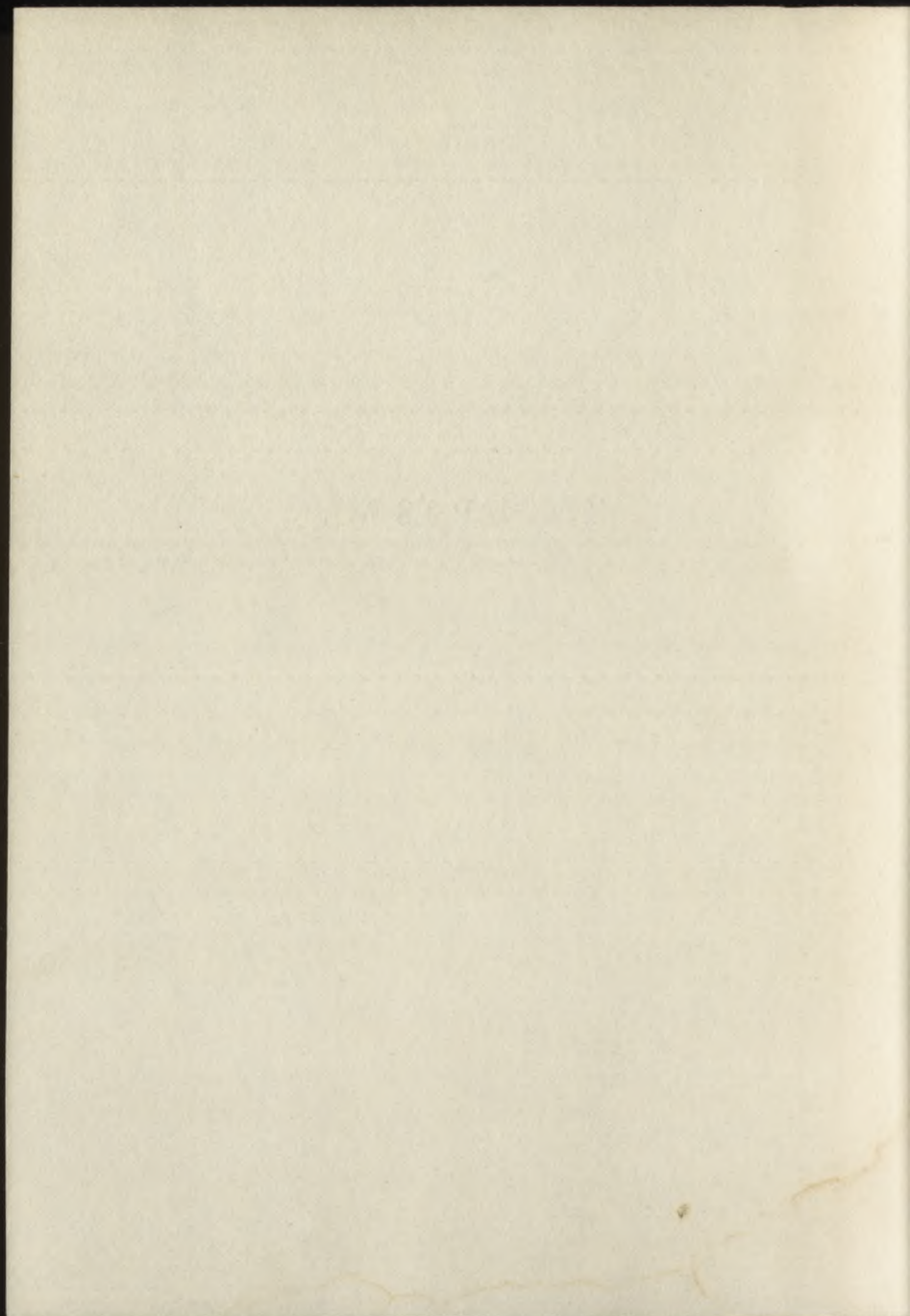
I. Hóman Bálint, Magyar Történet 2, 284—296. l., Deér József, Pogány magyarság, keresztény magyarság, főként 187—218. l., Peter v. Váczy, Die erste Epoche des ungar. Königtums, 1935, Pécs, Németh Gyula, A székelyek eredetének kérdése, Századok 1935, Fekete Nagy Antal, A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, 1934, ugyanaz, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, IV. Trencsén vármegye, 1941, Knieszsa István, Magyarország népei a XI. században (Szent István-Emlékkönyv, 1938, II. kötet), Mályusz Elemér, A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt (Magyar művelődéstörténet, szerk. Domanovszky Sándor, 2), Fekete Nagy Antal, A település képe (ugyanitt), Gáldi László és Maklai László, A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra (épp kisebbségtörténeti szempontból felületes és hiányos), Lukinich-Gáldi-Fekete Nagy-Maklai, Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia 1941, Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt, 1940, Maklai Ferenc, A középkori Szatmár megye 1940, H. Aubin, Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung, Leipzig, 1939, 84. l. Zatschek nézeteit minden megokolás nélkül kiterjeszti a magyarokra is (ellentétben Népek egymás közt a középkorban c. fenti tanulmányommal).

II. Tölem, Magyar Történet 3, 393—500. l., Szabó István, Ugocsa megye, 1937, ugyanaz, Pusztuló magyarság (Magy. művelődéstört. 3).

III. Tölem, Magyar Történet 4, 417—488. l., Szabó István, A nemzetiségek térnyerése és a magyarság (Magy. művelődéstörténet 4), Mályusz Elemér, Az új német nacionalizmus történetírása (Magy. Szemle 1931, XV., 241. l.).

IV. Tölem, Magyar Történet 5, 349—383. l., 558—582. l., Joó Tibor, A magyar nemzetieszme (1939), ugyanaz, Magyar nacionalizmus, Steier Lajos, a tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben, 2 kötet, 1937, Thim József, A magyarországi 1848—49-i szerb fölkelés története, 3 kötet, 1830—40 (e két kitűnő mű a Klebelsberg-féle Fontes-ben), Szász Zsombor, Scotus Viator „Románok története” (Magyar Szemle 1935, XXIII, 96. l., Maniu esküjét közli), Bíró Sándor, A Tribuna és a magyarországi román közvélemény, Kolozsvár 1942, Pukánszky Béla, Német polgárság magyar földön, Edmund Steinacker, Lebenserinnerungen, München 1937 (az 1918 előtti sváb mozgalmak rajza).

TEGNAP ÉS MA



TRIANON REVIZIÓJA ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS

1931 augusztus

„A háborúelőtti magyar nemzetiségi politika a történetírás és nem a napipolitika dolga”, állapítja meg folyóiratunk lapjain a nála szokásos nyílt elfogulatlansággal Szász Zsombor, a mai kisebbségi élet finom érzékű megfigyelője.¹ Átutalva a nemzetiségi politika megvizsgálásának és megítélésének feladatát a történészekre, ezzel a hazai történet művelőire súlyos feladatot rótt, amely alól azonban mindinkább lehetetlenné válik a kitérés, a komoly munkának további halogatása.

A történetkutatás, bármennyire hajlamos volna is bezárkózni a tiszta tudomány korlátjai közé, mindenkor kénytelen volt egyúttal állami, nemzeti célok szolgálatában is dolgozni, elkezdve az ó-, közép- és újkor udvari történetírásán egész azon többé-kevésbé tudományos művekig, melyekkel ellenségeink az osztrák-magyar monarchia szétrobbantását már jó előre, sőt részben még a háború előtt próbálták előkészíteni. Francia, cseh, oláh, szerb történetírók a világháború után is tovább folytatták e tevékenységüket, melyet egyes tereken, pl. az erdélyi agrártörténet, vagy a székelyeknek állítólagos oláh eredete dolgában a magyar történészek nem egyszer sikerrel utasítottak vissza. Az ilyen kitalálások megcáfolásában a legnagyobb hatást újabb történetíró nemzedékünk egy vezető egyénisége érte el, aki a magyar nemzet szol-

gálatában folytatott ez idegen nyelvű polémiáját álnéven volt kénytelen írni, nehogy oláh uralom alatt élő hozzátartozóit veszélynek tegye ki... Az érdemes erdélyi kutató pedig: Karácsonyi János kanonok, egész haláláig bátran harcolt az oláh történészek meséinek szétszakításáért, Erdély földjén, oláh környezetben. Ily szinte heroikusnak mondható küzdelmek mellett mégis meg kell állapítanunk, hogy történettudományunk még alig ismerte fel azt a teret, melyen a küzdelmet a legnagyobb sikerrel veheti fel, éppen azon irányban, melyet Szász Zsombor fenti szavai megjelöltek.

A hozzánk legközelebb álló és hasonló sorsot szenvedő német történetirodalom tíz év óta folytatja erőfeszítéseit, hogy a versaillesi béke igazolásául szolgáló ú. n. Kriegsschuldfrage, a háborús felelősség kérdését tisztázza. A német történészek német és idegen nyelven egész könyvtárat írtak már össze erről a témáról és munkájukkal sikerült is nemcsak a semleges népek, hanem elsősorban az angol és amerikai tudomány, s ezen keresztül az angolszász közvélemény nagy részét felszabadítani a francia szuggesztió alól. A német történettudomány céltudatos és organizált munkájának köszönhető, hogy egymásután állottak fel angol és amerikai tudósok, akik kijelentették, hogy a háború felidézésének vétségében Németország nem egyedül és nem inkább felelős, mint bármely más hadviselő fél, s ennek következtében kétségtelenül hibás és vérlázítóan igazságtalan a versaillesi békeokmány azon kijelentése, hogy Németországnak a súlyos feltételeket a világháború gonosz felidézéséért kell vállalnia. Igaz, hogy történeti tények tisztázása még nem jelenti a hatalmi viszonyok megváltoztatását, de a háborús felelősség megcáfolásával a német történettudomány ha mást nem is, de legalább pszichológiai előfeltételét, hozzátehetjük: nélkülözhetetlen előfeltételét teremtetten meg a hatalmi viszonyok kedvező irányú változásának.

A háborús felelősség e közvetlen formája, az, amely az 1914

július hó szándékaitól és a hadüzenetből adódik, minket magyarokat alig érint. Mióta az 1918-i osztrák republika hivatalos Vöröskönyvében a bécsi levéltárnak erdélyi szász származású tisztviselője Gooss Roderich kiadta azon közös minisztertanácsi jegyzőkönyvet, melyből félre nem magyarázhatóan kiderül, hogy a magyar állam felelős képviselője, gróf Tisza István miniszterelnök a háború megindítása ellen nyilatkozott, s ezt a felfogását osztrák kollégáival szemben erélyesen képviselte: azóta nem volt többé lehetséges a mi szétदारabolásunkat és állandó szolgálásra vettetésünket a háborúindítás hazugságával komolyan indokolni, mint ezt a németekkel szemben tették. Tisza István magatartása, melyet hosszú hallgatása, a háborús „uszítás” vádjának hősiess viselése és férfias halála egyenesen tragikussá avatott, egyszersmindenkorra megmentett bennünket e vádtól, melyet még a francia és cseh zszurnalizmus leggyűlölködőbb sarkaiban sem lehetett többé fenntartani, főként azóta, hogy Tiszának és vele a magyar nemzetnek ártatlanságát francia írók, a Tharaud-testvérek művészete regényes színezéssel terjesztette el az egész művelt világon. Ezen a téren a magyar tudománynak jóformán alig maradt tennivalója.

De nekünk is megvan a magunk keresztje, s minket is ott vár, ha semleges vagy volt ellenséges körökkel érintkezünk, az a kérdés, melyet kötétként vetnek nyakunkba, mint a németekébe a háborús felelősséget: hogyan bántunk nemzetiségeinkkel a régi, nagy Magyarország kereteiben? És ezzel a kérdéssel nemcsak ellenséges társaságban találkozunk: volt szövetségeseinknek, a német-ségnek igen nagy része is, pártkülönbség nélkül: nacionalisták, katolikus centrumpártiak, szocialisták, egyaránt meg vannak győződve, hogy nem-magyar nemzetiségeinket „elnyomtuk”, s ezért országunk feldarabolása, a nemzetiségek kiválása nem teljességgel megokolatlanul sujt bennünket. A szélső német jobboldal lapjai e tekintetben semmivel sem maradnak el a cseh propagandától elhelyezett nyilatkozatok mögött azon állandó és éles rekriminációk-

ban, melyekkel a multnak nemzetiségi, kisebbségi politikájáért illetnek bennünket. Csak aki a világháború katasztrófája óta egyetlen idegennel sem beszélt és egyetlen külföldi sort sem olvasott, csak az hiheti el, hogy ez a vád könnyen mellőzhető dolog, mely lyel szemben legegyszerűbb védekezés a hallgatás.

Egyszerűnek valóban egyszerű a hallgatás, sőt kényelmes is, azonban az elterjedt téves felfogás általánosságával szemben inkább károsnak, mint hasznosnak tartható. Ha pedig a dolgokat a napi politika és népszerűség szempontjaitól elvonatoztatva, az igazi nemzetiség magaslatáról szemléljük, akkor valóban érthetetlennek találjuk azt a felfogást, mely egy, a nemzet jelen és jövő viszonyait igen közelről érdeklő kérdésben a hallgatás követelményét emeli fel. Nemzeti életünk igaz, hogy emberi életek összessége, s benne így természet szerint sok emberi is van, de semmi olyan nincs, amit akár szégyenlenünk kellene, akár pedig, kimondása esetén, kárunk lehetne belőle. Nemzet és nemzetiség fogalmának valóban csekély etikai értelmet adnak azok, akik multunk bármely vonatkozásait elhallgatandóknak tartják, s a hallgatás parancsoló szükségét éppen nemzeti, hazafias érdekekkel merészelik megokolni. A nemzeti közösség minden vérségi eredet, százados együttélés, örömmel és szenvedésnek generációkon át összegyűjtött közös rezervoárja mellett sem volna nemzeti közösség, ha nem volna etikai tartalma, s ha ennek híján tagjait erkölcsileg alacsonyrendű cselekedetekre, aminő a tudatos elhallgatás, csábíthatná vagy kényszeríthetné. Képzeljük el, minő gúnykacajjal válaszolna a nemzeti erkölcsnek európai viszonylatban is legnagyobb megsemmisítője, gróf Széchenyi István, a kávéházi politika ily követelményére, mely az ő szemében teljes műveletlenségnek, nemzeti dekadenciának, erkölcsi süllyedésnek volna látható jele. Távol Széchenyinek démoni szatirájától, melynek a mai, különösképpen barokk-bizánci érintkezési formák közt úgysem volna helye, nyugodtan megállapíthatjuk hazánk történetének

elégge beható ismerete alapján, hogy bizony abban szemernyi elhallgatni való sincs, sőt minél inkább ismerjük és kidolgozzuk azt, annál inkább szolgálhatunk vele nemzetünknek, mely ma inkább, mint bármikor, rászorul mindnyájunknak erkölcsi komolyságú szolgálatára.

Nem hajtva tehát a kávéházi politika e tanácsára még akkor sem, ha azok magasabb körökből származnak, vizsgáljuk meg a modern történettudomány módszerével, mi igaz a vádban, mely a kisebbségek százados elnyomását veti szemünkre. A kisebbségi kérdés három korszakban három különböző aspektussal rendelkezik. A legújabb Wilson fellépésétől, azután a békeszerződések-től és a Nemzetek Szövetsége megalapításától datálódik, s jellegét az adja meg, hogy a kisebbségeknek bizonyos fokú jogi létezését úgy a szerződések, mint a világ közvéleménye elismerte, minek következtében az egész kisebbségi kérdés a nemzetközi jog, a nemzetközi politika, s egyúttal az egyes államok belső politikája körébe tartozik. Ez a korszak tehát még nem érdekli a történetírást. Annál inkább az azt megelőző két másik korszak: az egyik a liberális nemzetállamok korszaka, melyet általában a nagy francia forradalomtól, a 18. század végétől lehet számítani, — a másik korszak viszont azon századokat foglalja magában, melyek a francia forradalmat megelőzően teltek el, amennyiben ezen régi századokban nemzetiségi kisebbségek nyomai felismerhetők.

A két korszak, a liberális-nacionális és az azt megelőző, belső struktúrájában, s ennél fogva a kisebbségi kérdés jelentkezési formáiban is teljesen eltér egymástól.

Az európai nemzetállamok, melyek egymásután átvették az északamerikai és francia forradalmi alkotmányideákat, a 19. század folyamán a polgári egyenlőség elvét valósították meg törvényhozá-sukban, olyképpen, hogy minden, a nemzetnél avagy államinál szűkebbkörű közösség különállását megszüntették. A francia forradalom óta sem a régi tartományoknak, sem a rendeknek nin-

csenek többé előjogaik, minden francia terület homogén, nincs többé sem rendi, sem tartományi, sem nemzeti különbség, s a korábbi feudális úr, a korábbi provinciális polgár, kinek ügyei valamelyik vidéki parlament elé tartoztak, most már csak mint francia állampolgár várhat jogvédelmet, olyant, aminőt mindenki kap. A rendi és tartományi eltéréseknek ugyanez az elsimulása ment végbe Franciaország után a többi kontinentális nemzetállamban, elsősorban Német- és Olaszországban, s ugyanez a processzus szüntette meg az 1848-i alkotmány útján nálunk is a rendi eltérésekkel együtt a területi külön jogviszonyokat, minek következtében utóbb az erdélyi három nemzet, a jász-kún kerület és a hajdú városok területi különformái feloldódtak a vármegyerendszerben, mely a francia departement-rendszer egyenlősítő és állampolgárrá nevelő szerepét vette át.

Minden állampolgár egyenlő és egyik sem bírhat a többitől eltérő külön jogokkal: a liberális nemzetállamok ez alapelve önmagában is kizárta azt, hogy a nemzeti kisebbségek bármely államban is külön jogvédelemben részesülhettek volna. Mikor a polgároknak egyenlő jogaik és kötelességeik vannak, vajjon mi értelme lehetne annak, hogy a lakosság egy aránylag kis csoportjának még valamiféle külön jogvédelmet is biztosítsanak! Ennek következeként a 19. század egész Európában a nemzeti kisebbségek jogtalanságának korszaka, melyet a kisebbségek szempontjából sokkal súlyosabbnak kell tartanunk, mint a francia forradalmat megelőző századokat. A liberális nemzetállam ugyanis törvényhozását mindenütt a hegemoniát birtokló többségi nemzet kultúrájának, sőt számbeli gyarapodásának szolgálatába állította, amiről az előző korszakban szó sem volt, úgyhogy most a nemzeti kisebbségek mindenütt erősen centralizált, központilag organizált nyomás alá jutottak, mellyel szemben jogvédelmet senkinél nem találhattak. Ez a korszak az, mikor az állampolgári egyenlőség elvének fenntartása mellett a francia közigazgatás nagy sikerrel franciásítja

el a bretonokat, provençalokat, olaszokat, Belgium francia kormányára a flamandokat, Porosz-Németország az elzásziakat és a lengyeleket prusszifikálja, hogy Írország embertelen elnyomásáról ne is beszéljünk, mely pedig e kisebbségellenes korszakban legkevésbé sem tudta az emberekben az angol szabadságjogok tiszteletét megingatni.

A század ez általános európai viszonyaiba kell beállítani a magyarországi nemzetiségi kérdést és akkor világosan látjuk és bárki előtt bebizonyíthatjuk, hogy mi nemcsak hogy rosszabbul nem bántunk nem-magyar kisebbségeinkkel, mint Európa vezető népei a magukéival, hanem bizonyára sokkal jobban. A folyvást hangoztatott vádat tehát csak az egész európai helyzet összehasonlításával lehet megcáfolnunk, ezzel a módszerrel azonban teljes eredményt lehet elérni. A kisebbség-üldözésnek ez európainak szabadalmazott korában a magyarországi kisebbségeknek sokkal jobb dolguk volt, mint a nyugatiaknak. A hazai kisebbségi probléma mindvégig nyelvi probléma volt, a nyelvkérdés kereteit általában nem lépte túl, amikor pl. porosz-lengyel viszonylatban gazdasági és társadalmi nyomás is erősen érvényesült, hasonlóképpen angol-ír vonatkozásban. A porosz példát, mely lengyel birtokokra német telepéseket hozott, a magyar kormányok nem követték, hasonlóképpen nyoma sincs nálunk a kisebbségek gazdasági élete oly könyörtelen elnyomásának, mint ezt véreink most cseh, oláh, szerb uralom alatt tapasztalják. A magyarság nem „nacionalizálta” az oláh iparvállalatokat és pénzintézeteket, melyek 1918 előtt évtizedeken keresztül szabadon fejlődhettek, s nem rendezett „föld-reformokat” az oláh és tót paraszt és birtokos koldusbotra juttatása érdekében. Viszont kulturális téren évenként igen nagy összegekkel támogatta a tisztán kisebbségi orthodox és egyesült egyházakat. De nyelvi téren is kétségtelenül szelídebb volt a magyar regime, semmint pl. a francia közigazgatási eljárás a franciaországi kisebbségekkel szemben, — itt a breton és egyéb nemzeti-

ségekkel foglalkozó francia közigazgatási gyakorlatnak a magyarral való összehasonlítása valószínűen eredményeket hozhatna. Végül azt is kiemelhetjük, hogy míg Európa többi részeiben a nemzetállamok vezetői őszinte és nyílt brutalitással törekedtek a kisebbségek életfolyama erőszakos elszakítására, addig Magyarországon Széchenyi, Deák, Eötvös egyenesen ellenségei voltak a beolvasztásnak és a hegemoniális nemzetiség akkor szokásos terjesztésének, — ez oly etikai aktívumunk, melyet még egyáltalában nem használtunk ki, holott bizonyítására nem-magyar nyilatkozatot is eleget találhatunk.

Mindezen szempontokat tudtommal nemcsak revíziós propagandánk, hanem történetírásunk is meglehetősen elhanyagolta, pedig alkalmazásuk nélkül a reánk nehezedő vádat az európai nyilvánosság előtt meg nem gyöngíthetjük. Egyedül a század első felére nézve állnak rendelkezésünkre aktákon alapuló kutatások, egyrészt az 1848 előtti magyar államnyelvről, másrészt szintén az 1848 előtti horvát nemzeti kérdés dolgában azon kötetekben, melyeket a Magyar Történeti Társaság elnökének, gróf Klebelsberg Kunónak kezdeményéből és előrelátásából adott ki, mint a magyarországi nemzetiségi kérdés okmánytárait.² Ezen vaskos kötetekből, melyeknek folytatása most folyik legjobb nemzetiségi történeti szakembereink tollából, az is kiderül aktaszerű biztonsággal, hogy 1848-ig, illetőleg 1867-ig már csak azért sem gondolhattunk, még ha akartunk volna is, nemzetiségeink elnyomására, mivel mi magunk is erős nyomás alatt állottunk és nyelvi jogainkért a bécsi kormánnyal szemben küzdelmet kellett folytatnunk. A század első kétharmadában nem mi voltunk a hegemon nemzet, mely centralisztikus közigazgatással az akkori európai formák között akarta saját nyelvét terjeszteni, hanem a bécsi németiség, mely hol a németet, hol a latin nyelv uralmát erőszakolta ránk. Az öreg Metternichnek retrospektív megállapítása, mely szerint a cseh nacionalizmus a bécsi udvar állandó pártolásával felülről, a ma-

gyar azonban a kormány ellenére alulról indult ki és terjedt el, pregnánsul kiemeli nemzeti szerencsétlenségünket, mely magában is kizárja azt, hogy ez évtizedekben az európai szokásnak hódolva nemzetiségeinket kínozhattuk volna. A negyvenes évek magyarsító szónoklatai, melyek ellen Széchenyi István oly erőlyesen lépett fel, csak a francia és német liberális nacionalizmus gyöngé visszfénye voltak, s e szónoklatokat tettekre váltani, még ha akarták volna is a nemzet vezetői, hiányzott a független nemzeti autonómia és attól táplált közigazgatás. Az európai viszonyokkal való összehasonlításnak, melyről fent szóltam, tehát inkább csak a 67 utáni korszakra kell majd kiterjednie.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉSNEK RÉSZLETEIT a liberalizmust megelőző századokban csak a legmodernebb történeti módszer alkalmazásával lehet megfigyelnünk, azon módszerével, mely a politikai eseményekben is szellemi kapcsolatokat keres és képes arra, hogy gazdasági és társadalmi, tehát materiális folyamatokban is feltalálja a lélek nyilvánulásait. Kisebbségi szellem kétségtelenül nincs e korokban, a nem-magyar nemzetiségek élete lepel alatt, feltűnés nélkül folyik, hasonlóan más európai kisebbségekéhez, melyek létezéséről csakis a rendi és vallási jelenségek szellem-történeti átvilágításával, mint Röntgen-sugarakkal, vehetünk tudomást. Hazai viszonyainkat nézve, ismét két kort kell megkülönböztetnünk: a török hódítás előtti középkort a XVI. század elejéig s azután a XVI—XVIII. századot. A középkorban a nem-magyar nemzetiségek, amennyiben nem egyenkint vándoroltak be, külön egy-egy család, egy-egy lovag, saját rendi szervezetet nyertek és ennek kereteiben szabadon megőrizhették nemzeti sajátágaikat. Ilyen sajátágos rendi védelemben éltek úgy a Nyugatról bevándorolt idegenek, mint pedig Keletről turk eredetű rokonaink, a bessenyők, kúnok, még a velünk jött székelyek is. Az ország határain elhelyezett székely, bessenyő örök falvai éppúgy külön

jogokkal bírtak s e különállásukat nemzedékről-nemzedékre áthagyományozták, mint a nagyobb kiterjedésű jász, kún és székely kerületek. Hasonlóképpen valóságos kisebbségi jogvédelmet foglaltak magukban a nyugatról bejött „vendégeknek” adott városprivilegiumok, melyek árnyékában német, olasz, vallon telepesek évszázadokon át idegen szigeteket alkottak a más jogéletet folytató magyar társadalomban, valamint ugyanily privilegizált különállást élveztek egyes oláh vidékek, így a fogarasi kerület. S e kisebbségi jogvédelem hatásos voltát semmi sem bizonyítja annyira, mint az erdélyi századoknak hosszú évszázadokon át érintetlenül megmaradt nemzeti sajátosságai. A kisebb számú lakosságot magukban foglaló községi, városi, kerületi különállások természetesen nem tartottak ennyi ideig, de pl. a német városok külön jogállásán csak a XVII. században esnek csorbák, s hogy ez a rendileg megalapozott kisebbségi jogvédelem nem tudta mindvégig fenntartani az illető városok német jellegét, annak sem a magyarság állítólagos elnyomási szándéka az oka, amint ezt újabban a német nacionalista zsurnalizmus szívesen hangoztatja, hanem egyrészt a német városi lakosságnak már a XVII. században megfigyelhető szaporatlansága, másrészt kulturális momentumok: a hazai németiséget a bécsi kormány elzárta a német birodalmi kultúra kútforrásaitól s ezzel kiszolgáltatotta a XVIII. században már erősen érvényesülő magyar kultúra békés olvasztó hatásának. Az egész kérdéskomplexumnak modern tudományos feldolgozása kétségtelenül eloszlathatná még a német tudósok kételyeit is és teljesen igazolhatná felfogásunkat, mely szerint a régi rendi Magyarország szinte mintaszerűen berendezett kisebbségvédelmi apparátussal rendelkezett. Persze eddig számba sem vett adatokat kellene az új módszerrel megszólaltatni, s például mi mindent lehetne következtetni abból az egy adatból, hogy már a XVIII. században feltűnt a felvidéki német városok néptelensége és az, hogy azokban „egy-egy roppant faházban alig lakik öt-hat személy”.

A középkor Magyarorszáგában azonban a kisebbségek száma oly csekély, hogy az államot a magyarság nemzetállamának tart-
hatjuk. A nagy cezurat itt is, mint politikai, kulturális és gazda-
sági életünkben, a török hódítás jelzi. Ehhez lassankint hozzá kell
szoknunk és a XVI., XVII., XVIII. századi magyarok felfogásá-
hoz visszatérve, a török korszakban kell keresnünk nemzeti sze-
rencsétlenségeink igazi kútfejét. A bennlakó nem-magyarok szá-
mát a török korszak duzzasztotta meg s ez tette nemzetállamból,
a lakosság vegyes voltát tekintve, nemzetiségi vegyületté Magyar-
országot, melyben a magyarság, volt idő, az összlakosságnak egy-
harmadánál alig volt több. A XVI. és XVII. században végbement
e sorsdöntő változást részletesen ecseteltem Magyar Történetem-
ben, — a változás annyira szembeötlő, hogy térképeken is szem-
léltetni lehet. Itt csak azon döntő momentumokra mutathatok rá,
hogy 1. a magyarság és horvátság a déli részeken a török pusztítás
következtében megfogyatkozott s néprajzi határa tovább,
északra tolódott; 2. az így támadt vacuumot már a török kezdte
szerbvel és oláhval betelepíteni; 3. a két oláh vajdaság, majd
fejedelemség borzasztó belviszonyai miatt a XVII. és főként a
XVIII. században az oláh nép ezrei megszakítás nélkül menekül-
nek Erdélybe, a Temesközbe, onnan a Marostól északra s amikor
nem bocsátják be őket, a határvédelem kijátszásával lopóznak be
magyar és erdélyi földre, mely számukra az ígért földje; 4. a
XVIII. század folyamán tervszerű telepítéssel hozzák be földes-
urak és államhatalom a nem városi németiséget, a falulakó „sváb”
parasztokat; 5. a török elől menekülő szerbség szintén ekkor
kéredzkezik be és kap külön területi autonómiákat, melyek élvezetében még a liberális nivellálás is csak a XIX. század második
felében tudja megzavarni.

Mindezek egyes, rendkívül tanulságos fejezeteit képezhetik a
magyarországi kisebbségtörténetnek, mely így természetesen nem
a nemzetiségek elnyomását, hanem éppen ellenkezőleg a korábbi

hegemon nemzet, a magyarság példátlan háttérbeszorulását és pusztulását bizonyítja. Bár e téren még igen sok a tennivaló, mégis vannak analógiára alkalmat adó kutatásaink, melyek világosan mutatják a processzus irányát és egyes fokozatait: előbb a magyarság pusztulását, például a XVI. századi tatárjárások következtében, az elpusztult magyar falunak tíz-tizenkét évig lakatlan voltát s azután a faluban váratlanul oláh lakosság feltűnését, mely a hegyekről ereszkedett le a könnyű zsákmányra. A kutatás bizonyára illuziómentes éles pillantást követel: az a szem, mely minden nemzeti bajunk forrását ma is „Ausztriában” keresi, s ezért a törökben történetileg is barátot akar látni, nem szívesen fogja a török- és tatárpusztítás füstölgő romjait megtekinteni s el fog fordulni attól a látványtól, mely pedig a török kor századaiban mindennapos: mint húzódnak meg elhagyott magyar falvak romjai közt sátorozó, cigányműveltséggel bíró vad rációk a török patronanciája alatt, hogy utóbb a bécsi kormány és hadvezérei még melegebb pártfogásával megtartsák maguknak a magyar örökséget. Késérű látvány, de végig kell néznünk, sőt képét Európa szemei elé kell tartanunk, mert könnyen érthetően és cáfolhatlanul bizonyítja a mi igazunkat.

De módszerünkkel még tovább hatolhatunk a magyarság igazolása érdekében. A magyar lakosság elfogyatkozása és az új népelemek beköltözése alapján véve csak passzív esemény; a magyarság végigszenvedte, mert sötét végzete így hozta magával; ebben tehát nincs oly momentum, melyet modern kisebbségi gondolkodással „érdemnek” lehetne tekinteni. Azt bizonyítja, hogy a folyton vérző magyarság nem „nyomta el”, nem is nyomhatta el a nemzetiségeket, de azt még nem mutatja ki, hogy a magyar nemzet egyenesen pozitív munkát végzett vagy végeztetett a nem-magyar kisebbségek kulturális felemelése, tehát egyenesen a minoritások életének biztosítására. Pedig erre is van fölös adatunk, részben régebbi kutatások eredményeként, de persze ez eredetileg

politikai és egyháztörténeti kutatásokat le kell fordítanunk a még sehol meg nem írt minoritástörténet nyelvére. Itt csak a tények egy erdélyi vonatkozású csoportjára mutatunk rá. Régóta ismeretesek azon oklevelek, melyekkel a XVII. századi erdélyi fejedelmek oláh orthodox püspököket, úgynevezett vladikákat neveztek ki, s melyekben ezeknek kötelességeit szigorúan megszabják. Az eddigi feldolgozás vagy elhallgatta ez adatokat, vagy pedig tisztán egyházpolitikai jelentőséget tulajdonított nekik, kiemelve, hogy a vladika-kinevezésekkel a kálvinista erdélyi fejedelmek az ő válásukat akarták az oláhok közt terjesztetni, aminthogy ez oklevelek az oláh püspököket rendesen alá is rendelik bizonyos dolgokban az erdélyi magyar református püspöknek. Sőt újabban olyan magyarázatokkal is találkozunk, melyek szerint a fejedelmek a református vallás terjesztésével végső fokon az oláhságot akarták elmagyarosítani. Eddigi előadásom alapján alig szükséges bővebben fejtegetnem, hogy ez a kommentár teljességgel anakronisztikus, s a XIX. század nemzetiségi gondolkörét keresi és találja meg oly korszakban, amikor a nemzetiségnek mesterséges terjesztése még ismeretlen fogalom volt. De maguk a püspökkinevező diplomák is bizonyítják e felfogás abszurditását: I. Rákóczy György ily okleveleiben kötelességévé teszi az oláh püspöknek, hogy a „szegény oláhságnak a maguk született nyelvén prédikáljon” s hogy a vásár- és ünnepnapi istentiszteletet és minden egyéb kereszteleési, temetési stb. szertartást „vernacula sua lingua”, azaz oláh anyanyelvén végezze el. Apaffi Mihály pedig 1686-ban kinevezett oláh püspökének egyenesen meghagyja, hogy székhelyén, Gyulafehérvárott, továbbá Hunyad- és Máramaros megyében iskolákat tartson fenn, melyekben mindenki oláh nyelven részesüljön az írás és olvasás tudományában, a haladottakat latinul is taníttassa, ezenkívül a fehérvári oláh nyomdát újra üzembe helyeztesse, s pópának csak oláhu tudó, azaz nem rác vagy rutén embert alkalmazzon. Magyar nyelv tanításáról szó sincsen s valóban különös

gondolkodás kell hozzá, hogy oly oklevélből, mely az oláh nyelv tanítását rendeli el, valaki e fejedelmek számára magyarosítási érdemeket következtessen ki. Nem, a magyar fejedelmeknek eszükben sem volt a magyarosítás, ők rendelkezéseikkel az oláh népi kultúrát akarták felemelni, aminthogy kétségtelen az is, hogy az oláh ortodoxiának szerb befolyás alól mentesítésével az oláh nyelv és kultúra szolgálatában valósággal érdemeket szereztek. Az eset különben iskolapéldája lehet az „átértékelés”-nek, melyre kénytelen az új módszer, a korábbi, szövegeket illuzionisztikusan kezelő és félremagyarázó történetírással szemben.

A fejedelmek e gondoskodása csak egy láncszemét alkotja az oláh nyelv és kultúra ápolásának, mellyel a XVI. és XVII. században ép Erdélyben találkozunk magyaroknál és szászoknál egyaránt. Az oláh nyelv és irodalom bölcsője Erdély és nem Moldva és Havasalfölde; az első oláh könyvek a XVI. század közepén Szebenben és Brassóban szász polgárok költségén jelennek meg, az első nagy oláh bibliafordítást 1581-ben magyar főúr, Geszti Ferenc dévai főkapitány adatja ki Tordai Mihály oláh református püspökkel. Az oláh nyelvet János Zsigmond református püspöke teszi 1567-ben a szláv helyett az istentisztelet nyelvévé. A magyar reformátusok és szász evangélikusok ez oláh kultúrtörékvéseit folytatják a XVII. század végétől kezdve a katolikusok, akik az oláhok vallási unióját alkotják meg s az egyesült görögkatolikus felekezetet teljesen oláh kultúrával látják el, ellentétben a nem-egyesültekkel, akik közt Bukarest és a vajdaságokbeli oláhság hatása alatt továbbra is uralkodik a szláv befolyás. Köztudomású, hogy az oláh nemzeti műveltség és aspirációk megalapítói ez uniált klérusból kerültek ki a XVIII. század közepétől kezdve s népük kiművelését magyar urak pártfogása alatt, magyar írókkal kontaktusban kezdték meg. Kevésbbé ismeretes az, hogy az oláhok unióját a XVII. században évtizedeken át a magyar katolikus klérus védte a bécsi kormánnyal szemben, mely bár eleinte lel-

kesen támogatta azt, utóbb az uniált oláhságot kiszolgáltatta az ortodox szerbségnek, mert ez utóbbiban használhatóbb eszközt talált a magyarok ellen. A váradi püspökök unionisztikus munkáját mindegyre megzavarják császári tábornokok és óhitű rác vladi-kák, pedig a váradi magyar püspökök, pl. gróf Csáky Miklós, gróf Forgách Pál az unió fenntartásával kapcsolatban, költséget nem kímélve, pártolják az oláh kultúrát, Csáky Miklós az oláh papokat Rómában nevelteti, ami az oláh nacionalisztikus mozgalomra döntő fontosságú lett; ezeket költ oláh iskolák és templomok fenntartására s egyebek közt eltiltva a pópáknak a paraszt ruhát, melyben addig jártak, saját költségén csináltat nekik reverendát, sőt oláh papi ruha gyártására Fenesen külön posztógyárat alapít. Az ezután megírandó magyarországi kisebbségtörténetnek „A magyarság érdemei az oláh kultúra kifejlesztésében és pártolásában” című fejezete meglepően gazdag a francia-cseh-oláh propaganda hazugságainak megcáfolására alkalmas ily adatokban.

Nincs itt hely arra, hogy a magyar-tót, magyar-horvát, magyar-német kultúrkapcsolatok hasonló feldolgozásának akár főbb vonásait is bemutathassam; meg kell elégednem annak kiemelésével, hogy a magyar történetírásra várakozó e nagy munka csakis a modern történeti módszer alkalmazásával lesz elvégezhető, mely politikai és gazdasági tények mögött életformákat tud látni és azt, miként emelte fel a magyarság e szegényen és tudatlanul be-költöző népeket magasabb életformák közé. Az egésznek alapját pedig legalább is az ország nemzetiségileg exponált vidékeinek pontos, levéltári kutatáson alapuló településtörténete képezi, amint ennek szükségét az új társadalomtörténeti iránynak fiatal képviselője, Mályusz Elemér már többször is kimutatta.⁸ Késedelemre, hosszas tervezgetésre nincs többé idő, az utolsó tíz esztendő e tekintetben egy mulasztás, melyet alig lehet jóvátenni; hiszen Magyarország modern településtörténetében a kezdeményezést és vezetést máris átengedtük idegeneknek. A prágai orosz kutató-

nak a magyar-tót történeti néphatárt illető munkáit még csak komoly kritikában sem részesítettük, a hazai német településtörténet mindinkább birodalmi németek munkájából kezd megvilágosodni s a kezdemény, melyre Mályusz Elemér vezetésével Országos Levéltárunk hivatalnokai önként vállalkoztak, — a hazai újkori településtörténet okleveles megalapozása — mindennemű pártolás híján elhalásra van ítélve. Közben az ellenséges propaganda akadály nélkül beleveri az európai és világközvélemény fejébe nemzetiségeink százados elnyomásának meséjét, mely pedig a fentiek értelmében oly könnyen, maradék nélkül megcáfolható. Azt hiszem, elérkezett az ideje, hogy tudományos szervezeteink végre komolyan foglalkozzanak e kérdésekkel, amikor is kevésbbé Történeti Társulatunkra gondolok, mely a fentemlített nemzeti-ségtörténeti kötet sor kiadásával példaadóan megteszi kötelességét, mint inkább Tudományos Akadémiánkra. Reméljük, hogy e nagytekintélyű testület is megteszi kötelességét és felkarolja, programjába fogadja azon kutatásokat, melyek a magyarság jelen és jövő helyzetét veszélyeztető és a külföldi közvélemény revíziós hajlandóságát hátráltató hazugságoknak tudományosan kifogástalan cáfolatát fogják meghozni.

¹ Szász Zsombor, Megjegyzések egy kisebbségi vitához, Magyar Szemle XII. kötet, 1931., 175. l.

² Miskolcgy Gyula, A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában, 2 kötet, 1927 és 1928 és Szekfű Gyula, Íratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790—1848, 1926.

³ V. ö. Mályusz Elemér, A népiség története (Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai 237. l.) és Falutörténet, Magyar Szemle VI., 1929, 174. l.

NÉPISÉG, NEMZET ÉS ÁLLAM

1934 szeptember

Széchenyi István sokszor emlegette az ideák zavarát, mely a nemzetet helyes útjainak felismerésében akadályozza. Nagyritkaság volt az utolsó század folyamán, ha a nemzet egységesen fogott fel valamely, sorsára jelentőséggel bíró ideát, annak egész tartalmi körét logikusan átgondolta és megvalósításának realitásával tisztába tudott jönni. Logika és realitás ma is gyakorta hiányzik koncepcióinkból, minek folytán ezek nem is gyakorolnak elég hatást a nemzeti testben, sokak értetlenül mennek el mellettük és gyökeres hazai koncepciók helyett csatlakoznak olyanokhoz, melyek véletlenül, kívülről érkeznek hozzánk. Ez a sajnálatos helyzet kezd kifejlődni nemzeti életünkre legfontosabb fogalmaink: nemzet, nép, állam megítélésénél is, talán nem lesz hát felesleges, ha az egész eszmekört egy pillanatra olyan szempontból tekintjük meg, mely szempont éppen most indult el külföldről, hogy nálunk is hódításokat szerezzen. Ez a népiség szempontja, mely a háború óta mind erősebben sugárzik ki Németországból és a németlakta területekről Közép- és Kelet-Európába.

A német népiség (Volkstum) fogalma, tudjuk, a több mint száz év előtti német romantikának és a „történeti iskolának” volt kedvelt rekvizituma, amikor először fordult a „magas kultúra” szeretettel az alacsonyabb néposztályok, azok szokásai, műveltsége

és története felé. A fogalmat már akkor, szinte száz év előtt, megtaláljuk „népiség” kifejezéssel az akkor még fiatal Horváth Mihálynál, de magyar népiségkutatás akkoriban nem fejlődött ki, egyedül a költészet, szépirodalom kapott a „nép-nemzeti” kidolgozása munkájában segítséget a német romantika ez irányától. A népiség különben a német szellemiségben sem vált az egész XIX. század folyamán mélyebben ható tényezővé, s a világháború katasztrófájának kellett jönnie, hogy az évtizedek óta elfelejtett vagy vidéki sorba került fogalom új életre keljen.

Már a száz év előtti német romantika néphez fordulása is az állam és vezető osztályok azon végletes elhanyaglása következtében történt, melyet Napoleon győzelmes hadjáratai és brutális elnyomása hoztak létre. Az állami felépítményt szétrombolta a francia imperátor, s a megalázott nép gondolkozási elkeseredésükben menekültek vissza a romlatlan, és öntudatlan népességekben el nem nyomható alacsony néposztályokhoz, melyeken évszázadokon át száguldottak végig az őrjöngő hatalmasok hadjáratai, csak úgy, mint a műveltektől importált idegen kultúrák, s mégis megmaradtak ősi egészségükben és érintetlenségükben. Ugyanez történt a versailles-i szűgyen nyomása alatt is. A weimari korszaknak legkülönbözőbb pártállású emberei karolták fel újból a népiség fogalmát, fordultak újból az örök változatlan, a parasztság kultúrája felé és remélték tőle a mélységekbe letaszított, s immár talán belsejében is romladozni kezdő népesség regenerációját. A felemelkedés egyik, biztos eszközének tűnt fel e viszonyok közt a népiség, melynek előtérbe állítását nagyban elősegítette a versailles-i diktátum területi rendelkezése: a német nemzettest egy része idegen uralom alá került, ahol az ellenséges érületű államisággal szemben szintén a népiség kínálkozott, mint a német szellem és kultúra jövőbeli fenntartója.

Így került a száz év előtt még csak népdal- és népmesegyűjtésben, ártatlan irodalmi és tudományos foglalkozásokban megnyil-

vánuló népiség-mozgalom egyszerre a németiség központi problémái közé. Mert tisztában kell lennünk azzal, hogy a népiség fogalma és a belőle következő logikai megállapítások nemcsak mélyen és biztosan elhelyezkedtek az utóbbi tizenöt év alatt a németiség öntudatában, hanem hogy ezen megállapítások a német politika segélyével realitásokká is kezdenek válni. A Harmadik Birodalom közírói megkonstruálván az új nép-nemzet-állam közti alapvető tanaikat, s az államot alkotó népet biológiailag próbálván meghatározni, a népiség hordozójához, a parasztsághoz tértek vissza, mint amelynek ereiben még hamisítatlanul, idegentől meg nem fertőzve, a kultúrától fel nem eresztve kering az ősi vér és újul meg a földdel való állandó érintkezésben. Vér és föld és paraszt misztikus kapcsolatairól, s ezek örök eredményéről, a Volkstum-ról, mint nép és állam igazi meghatározójáról hallunk és olvasunk napról-napra, s ha tudjuk is, hogy e misztikum kitermelésében és fenntartásában sok a szándék és az öntudat, vagy a mozgalomtól egyébként annyira elítélt racionalizmus: az egész elképzelést mégis azon hatalmas politikai realitások közé kell számítanunk, melyek esetleg saját sorsunknak is meghatározói lehetnek. Annyi bizonyos, hogy a német felemelkedésnek nagy instrumentuma lehet a mai fogalmazású népiség. A Birodalom területén biztosítja a német szellem kizárólagosságát, mert egyrészt visszanyúl az ősinek tartott biológiai és szellemi hagyatékhöz, s ami ennek nem felel meg vagy érvényesülését veszélyezteti, azt „disszimilálva” kizárja nemcsak a nemzettestből, hanem egyúttal az államból, a politikai érvényesülés köréből is. Másrészt a német népiségbe gyökerezett államon kívül, de vele lehető szoros kapcsolatban vannak a Versailles-ben leszakított, vagy évszázadok óta távol idegenben letelepedett külföldi németek, akik ugyan a mai viszonyok közt állami, politikai kapcsolatba nem juthatnak az „anyaországgal”, ebben több csoportjukat a földrajzi távolság is akadályozza, de a

népiség új fogalmazása megadja nekik is a módot, mellyel a birodalmi németiséggel egynek érezhetik magukat. A parasztságra s annak hamisítatlan ősi német vérére alapult népiség mindörökre kiemeli a német kisebbségeket azon államokból, melyek határai közt élnek: jó és hű alattvalói lehetnek az illető államnak, de az idegen államalkotó néppel lelki kapcsolatuk alig lehet többé. Az ő lelkük ugyanazon szubstancia, mint a Birodalom németiségé: odatartoznak tehát, s nincs erő, mely őket a szellemi enjüknek, mai divatos szóval: vérüknek ellenmondó magatartásra, vagyis az államnéphez való asszimilálásra kényszeríthetné. Amint a népiség fogalma állami viszonylatba állítva a Birodalom területén megkívánja a német szellemre veszélyesek disszimilálását, épúgy megkívánja a Birodalmon kívüli németiségnek az ottani idegen államnépkeztől való disszimilálását, teljes elválását, mert csak így képzelhető el a népiségtől követelt tökéletes összeforrása minden németnek, aki mint igazi német, beletartozik ugyanazon német „Volkstum” egységébe.

Mint látható, az egész gondolatszerkezet a mai németiség testére van szabva, s gyakorlati alkalmazásában annak erősödését, felemelkedését szolgálja. Kialakítói mindegyre rámutatnak az ellentétre, mely a népiség konstrukciója és a XIX. századi liberális, a francia forradalomból eredt állam-nép kapcsolat közt van. A francia forradalom proklamálta tudvalevőleg a nemzetnek politikai érvényesülését, nemzetfogalmából azonban hiányzott a vérhez és földhöz kötöttség, mechanisztikus valami volt, gyakran csak üres, frázisokkal megdagasztott forma, melyet tehát könnyű volt felvenni és letenni. A francia nemzet-fogalom e hiányossága azután nagy nehézségeket okozott az európai történetben, amikor a forradalmi ideákkal együtt elterjedt a kontinensen és mindenütt létrejöttek a „nemzetállamok”, melyeknek államalkotó és kormányzó nemzetei csak ilyen külsőleges, franciás nemzetek, agglo-

merátumok voltak, melyekhez bárki is könnyen asszimilálódhattott. Viszont a külsőleges terjedés és szaporodás e lehetősége természet szerint érthető módon csábítá az uralkodó nemzetet a tőle idegen népiségű vagy „fajiságú” kisebb csoportok beolvasztására, innen a mult század nyugalmanak elrablója, a nemzeti asszimilálásnak mindenütt alkalmazott rendszere. Az elmélet szerint itt van az alapvető politikai különbség a franciás „nemzet” és a német „nép”, népiség között: míg az elsőnek természete egyenesen követeli más népek megtámadását az asszimiláció, beolvasztás eszközével, addig ezt a népiség fogalma egyenesen kizárja, méltatlan eszközként elveti, mert hiszen lehetetlen és elképzelhetetlen processzus volna az, melynek során nem németnek született, a német vér és földtől idegen becsatoltassék a német népközösségbe, amelynek népiségéhez semmi köze vagy kapcsolata nincs és nem lehet. Igaz, hogy a népiség közíróinál a disszimiláció nem egyszer oly értelmet kap, mely gyakran közel jár az elvileg perhorreszkált asszimilációhoz: így a Birodalom területén ősidők óta honos nem-németekre (szorbok, kassubok stb.) nézve, akik végre is a német föld szülöttei, tehát bizonyos közük mégis van a „népiséghez”, s ezért tárgyai lehetnek ma is bizonyos asszimilációnak, — más-kor pl. a szatmármegyei német községekre nézve, melyeket Károlyi Sándor alapított több mint kétszáz éve, ezek a XIX. század folyamán a franciás „nemzet” konstrukció következtében elmagyarosodtak, de vér és föld (melyet ők műveltek és művelnek) és népiség kapcsolatai folytán visszakapcsolhatók a németiséghez, — amire nézve, tudjuk, évek óta folynak is kísérletek. Eltekintve azonban ily esetektől, a két koncepció közt kétségtelenül fennáll az ellentét: a XIX. századi liberális államnemzet asszimilált, magába olvasztott erőszakkal is idegeneket — ezt teszi az államfogalmára nézve még mult századi cseh, román, szerb nemzet is, viszont a népiségtől meghatározott német koncepció tartózkodó gesztussal utasítja el az esetleg hozzákéredzkező idegene-

ket, asszimiláció helyett esetleg disszimilál, de a Birodalom határain kívül lelkileg magáénak tartja a német népiség birtokában levő összes csoportokat.

TIZENÖT NEHÉZ ESZTENDŐ zűrzavarában termelte ki magából ezt az eszmerendszert a németiség, tanúságot téve ezzel politikai tehetségéről, melyet sokhelyütt szeretnek félreismerni. Kiindulópontja kétségtelenül az ösztönök és érzelmek világában volt, ahol egy megszegyenített és meggyalázott nagy nép fiai bujtak össze és keresték a jegyeket, melyek őket az elnyomóktól mindenkép és mindörökre, szinte metafizikai bizonyossággal megkülönböztetik. Itt van a népiségnek „élmény”-szerűsége, melyet anynyit emleget a német irodalom, de a szerkezet további kiképzésében racionalisztikus mestermű, minden részlete célszerű és valami kapcsolatban hasznót hajtó. A „Volkstum” e tekintetben méltán állítható a francia forradalom „nation”-ja mellé: mindkettő tökéletesen megépített hatalmi mechanizmus az illető nép számára. A német alkotás még alig lépett munkába, de bizonyos, hogy ha meglesz a lehetősége a másik német hatalmi instrumentummal: a „Reich” ideájával együtt működni, aligha fog hatékonyságban a francia „nation” mögött maradni:

Tehát nemcsak a magyar szellemiségre, hanem a magyar politikára is szinte sorsdöntő fontossága van, minő állást foglalunk el ez új német népiséggel szemben. Valamikor, száz évvel ezelőtt, hasonló krízis előtt állott a magyarság: akkor nem a német, hanem a francia koncepció indult hódító útra keletnek, s a kérdés az volt: átvegyük-e ezt az idegen elképzelést és megvalósítsuk-e államéletünkben, mintha ez tabula rasa volna, vagy pedig fejlődésünket a magyar szellem alapjain, bár az idegen eredmények tekintetbevételével alakítsuk ki? Az utóbbinak szószólója Széchenyi volt, de tudjuk, hogy vele szemben a francia rendszer hívei győztek, szőröstül-bőröstül átvettük a forradalom ideológiáját, parla-

menti és nemzetállami koncepcióit, hogy minő eredménnyel, erről most jobb hallgatni.

Német gondolatok mindenkor könnyen szálltak át határainkon: nagy és művelt szomszédjainktól jöttek, azoktól, akik földrajzi elhelyezkedésüknel fogva is legkönnyebben közvetíthették hozzánk a keresztény Európa kultúrájait. Az utóbbi félszázad alatt, amidőn a német tudomány és technika oly lendülettel ragadta magához az európai vezetést, szellemi kapcsolataink nem egy téren oly szorosakká és egyoldalúakká váltak, hogy szinte függőségnek voltak mondhatók. Ebben a helyzetben természetesnek látszik, hogy a népiség kialakításában is követni fogjuk nagy szomszédainkat, illetőleg a tőlük létrehívott fogalmat alkalmazni fogjuk saját viszonyainkra.

A fogalom tényleges tartalmát nézve, ez bizonyára előnyös volna. Nemzeti fejlődésünkben nagy tovahaladást jelentene, ha a népiség értelme szerint sikerülne széthúzó, egymást nem is ismerő társadalmi osztályaink között szervezett egységet teremteni, semmint eddigi nemzet és állam fogalmaink, s azok derivátumai (hazafi, állampolgár, s hasonló) által ez lehetséges volt. A német népiség-fogalomhoz tartozik — némi logikai szabálytalansággal — a tudatosítás is (ezen a ponton árulja el magát a racionalizmus, ellentétben a folyvást hangoztatott miszticizmussal), s erre a tudatosításra nekünk szintén sürgető szükségünk lenne. Nemcsak a nemzetegység érdekében, hanem a vezető réteg kialakításában is, hiszen ma már nyílt titok, hogy a múlt században vezető, ú. n. úri rétegünk egyrészt kimerült, másrészt vérkeveredés folytán ősi tulajdonai más eredetű elemek előtt háttérbe szorultak, anélkül, hogy e más, alacsonyabb: polgári és paraszt elemek a saját energiáikat át tudták volna önteni a tényleges vezetők rétegébe. Ha sikerülne német mintára a nép minden rétegét nemzetileg tudatosítani, akkor a vezetésben is inkább érvényesülhetnének e friss és új, de mégis ősi és igazi magyar rétegek.

Ez pozitív haszna lehetne a német példa követésének; inkább csak látszateredmények várhatók a leszakadt magyarság, a „külföldi magyarok” dolgában. Láttuk, hogy a német koncepció maradék nélkül disszimilálni akarja a német kisebbségeket, az egész föld kerekén, az idegen államnépektől és tökéletesen bekapcsolni az anyaország öntudatába, a közös és ugyanazon népiség segítségével. Elméletben ez számunkra is lehető és szükséges, a mai viszonyok között azonban inkább csak szép álomnak minősíthető. A Birodalomnak mind weimari, mind hitleri formájában megvolt a maga politikai és kulturális hatalma, hogy a határain kívül élő németiséget a népiség értelmében öntudatosítsa, amit nekünk szomszédaink, a leszakadt magyarság rabszolgatartói semmiképp sem engednének meg. Német könyv, németek utazásai, külföldi német diákok tömeges neveltetése német egyetemeken, ezek a kulturális eszközök is elérhetetlenek számunkra, mikor magyar könyv képtelen a határokon átmenni és a magyarok utazásai mögött sem lapulhat meg még oly szerény kulturális cél sem. Hogy pedig a nagy német Birodalomnak rendelkezésére álló hatalmi eszközök is hiányoznak nálunk, erről szólni sem érdemes. Azaz, leszakadt magyarsági viszonylatban a német népiség-koncepciót utánoznunk helyes, de valószínűen sikertelen kezdemény lenne mai helyzetünkben.

A népiség igazi hatása különös módon nem ezeken a tereken nyilvánult meg eddig, ahol pedig óhajtott vagy egyenesen lehető lett volna, hanem ott, ahol ép érzékkel alig kereshetnők. Láttuk, hogy a népiség alapján fogalmazott állam-nép egyenleg a németiségnek testhezálló elképzelése, annál kevésbé illik rá a magyarságra. Igaz, hogy Trianon szinte egyedül hagyott bennünket államunkban, s ha eltekintünk a német kisebbségtől, mellyel történetünk évszázadai folyamán mindenkor jó viszonyban voltunk, akkor elképzelhetjük magunknak, hogy államunkat a magyar népiség alapján konstruáljuk meg: a magyar állam a magyar

népiség kifejezése, s ennek hordozója mindenki, aki a vér és föld magyar mítoszában részes. Ezt, mondom, elképzelhetjük magunknak; kialakíthatjuk, német mintát követve (s persze akaratlan, racionalisztikusan), a magyar vér és magyar talaj misztikus kapcsolatait, felfedezhetjük a magyar parasztban azt az egyetlen „Erbanlage”-t, melyre államunkat szilárdan építhetjük; az ily módon felállított követelményeket szigorúan alkalmazhatjuk a mai, lazább és esetlegesebb, nem biológiai nemzettest tagjaira. Az elvi lehetőség minderre kétségtelenül megvan, s mivel nálunk egyelőre még csak gondolatok, koncepciók átvételéről van szó, nem kell csodálkoznunk, ha tanulékony és utánzásra hajlamos egyének és körök tényleg hajlandók is a német valóság ilyen átültetését propagálni.

De vajjon mit jelentene tényleg és gyakorlatilag, a magyar állam és nemzet további élete szempontjából a népiség e koncepciójának alkalmazása? Mit jelentene, ha elterjedne közöttünk is az a felfogás, hogy az államot is, nemcsak a nemzetet az ugyanazon származású és gondolkodású, „népiségű” nemzettagok determinálják, s ehhez képest szörnyszülöttnek, vagy születésekor elvetéltnek minősítendő az az állam, melyben különböző eredetű és jellegű népek vagy néptörzsek együtt élnek? Mit jelentene, ha országunkban csak a magyar népiséghez tartozókat akarjuk látni és hasonlóan azon ominózus felkiáltáshoz: Nem akarok katonát látni! nem akarnánk többé magunk közt nem-magyarokat látni?

Bármily furcsák is e kérdések, nem a teória veti fel őket az ő világot félreismerő egyoldalúságával, már itt vannak közöttünk s találkozhatunk velük úgynevezett középosztályunk tagjainak beszélgetéseiben, félművelt folyóiratok hasábjain, s legutóbb megjelentek olyan munkában is, mely műveltebb olvasókra számít és komolyan tárgyalja a dolgokat.¹ Amíg csak középosztálybeli intelligenciánkban figyelhetők meg itt-ott ily hangulatok, nincs különösebb okunk a nyugtalankodásra, mert épp ez az osztályunk

köztudomás szerint ma is kevésbé érett külpolitikai elgondolásokra. Komolyabb a dolog, ha egy hangulat annyira elhatalmasodik az értelmiségben, hogy kifejezésére már magasabb irodalmi fokon is akadnak emberek. Ebből a szempontból különösen tanulságos az említett munka, szinte tipikus példája azon zavarnak, mely értelmiségünk némely rétegeiben uralkodik.

Logikailag azt várná az ember, hogy ha ez a mű elutastíja magától a XIX. század laza nemzetfogalmát és vele szemben mai német mintára a népre akarja alapítani az államot, akkor a múlt század asszimilációs gyakorlatával szemben Széchenyi, Eötvös, Deák koncepciójához fog visszatérni, mint amely nagyjaink következetesen ellenszegültek a magyarság asszimilációs terjesztésének. De nagyot tévednénk, ha ezt várnók! Ebben a kapcsolatban a szerző Széchenyinek akadémiai beszédét egyenesen „szerencsétlennek” nevezi, Széchenyi egész nemzeti fogalomrendszerében káros „apolitikus humanizmust” lát, hasonló hibában marasztalja el Eötvöst, Deákot azért, mert megalkották az 1868 : XLIV. törvénycikket és ezzel a nem-magyar nemzetiségeknek 49. véres eseményei után békülő jobbot nyújtottak. Erről a törvénycikkről mindeddig azt hittük, hogy a magyarság állambölcseiségének volt bizonyítéka, s annak, hogy mindent megtettünk a békés együttélésre, s hogy ez nem sikerült, ezért a szerbek és oláhok és tótok viselik a felelősséget, visszautasítván a mi békejobbunkat. Még nyugati, műveltebb ellenfeleink sem tagadhatták meg e törvénycikkel szemben elismerésüket, mint pl. a párizsi tanár Eisenmann. Az új felfogás másként szól: eszerint annak, hogy mi nem végezhetünk nemzetiségeinkkel a dualizmus korában, épp Deák e törvényalkotása volt az oka, ez kötötte meg a kezünket nemzetiségeink asszimilálásában. A füzet értelme szerint a magyarság elég oktan volt ahhoz, hogy az asszimiláló Európa kellős közepén „oly féket tegyen a végre kezébe jutott állami apparátusra, amely meggátolta, hogy valaha is komolyabb offenzív állami

védelemben részesíthesse saját nemzetiségét az idegen nemzeti-ségekkel szemben" (id. m. 66. l.). Az „offenzív állami védelem” fábólvaskarikája alatt a szerző porosz mintájú telepítési és iskola-politikát ért, amelyekben a magyarságot természetesen nem a Deák-féle törvény akadályozta meg, mert ez 1. életbe sem lépett, 2. ha megvalósult volna is, éppenséggel nem zárta volna ki a magyar népi erők kiegészítését anyagi segítség, telepítés stb. által. A lényeges azonban nem ez a tárgyi tévedés, hanem az, hogy az új koncepció egyenesen siránkozik azon, hogy Széchenyi, Deák, Eötvös „apolitikus” dogmáit követve nem asszimiláltuk erőszak-kal a mi kisebbségeinket. Dicséretreméltó őszinteség, de mint látható, tökéletesen ellentétben van a német népiség fogalmával és teljesen, alfától omegáig megegyezik a XIX. század külsőseges nemzetfelfogásával, melyet pedig nem tud eléggé elítélni.

Hol van tehát az új felfogásban a valóban új, a német népiség hatása? Ott, ahol nemzeti dolgok iránti reális érzékkel nehezen keresnők. A szerzőnek nemzetfogalmát nem csapta még meg a német szellő, de annál inkább államfogalmát. Úgylátszik, magáévá tette azt a felfogást, mely szerint csak ugyanazon népiségű állam életképes, az pedig, melyben több nép van összezsúfolva, születés-től fogva életképtelen. Magyarország önhibája nélkül vált ilyen vegyes lakosságú állammá, míg Ausztriát a dinasztia földet hab-zsoló kapzsisága tette ilyenenné. Ez előadás szerint szerencsétlen-ségünk hozta magával, hogy belekerültünk a vegyes nemzetiségű, tehát életképtelen Habsburg-birodalomba, mellyel különben is hasonló összetételűek voltunk, a „magyarság nemzetiségi össze-tételében pontos tükörképe lett a hasonlóan heterogén fajiságú Ausztriának”. Ebben az „ötletszerűen létrejött Habsburg-biro-dalomban” kellett 1918-ban elpusztulnunk, mert hiszen benne az egyes népeket semmi érdek, csak a „hatalom összetartó ereje” kapcsolta össze. „A Habsburg-birodalom korszerűtlen monstrum-testének hátralevő évei megvoltak számlálva: addig él, ameddig

a központi hatalom féken tudja tartani a helyierőket" (23. l.). Így lehát, ha jól értjük szerzőt, csak a történelmi igazság valósult meg, amikor Ausztria és Magyarország „feltartóztathatatlanul nemzetiségi területekre robbant szét". Tegyük hozzá: a történelmi igazság beteljesült, mi is szabadon ápolhatjuk immár függetlenségünket és önálló népiségünket; még csak az hiányzik, hogy Trianon napján gyászistentisztelet helyett Tedeumot tartsunk.

Az egész koncepciónak a népiséggel való vonatkozásban, mert egyéb hibái nem érdekelnek itt, két tévedése van. Az egyik: hogy a népiség hatását a nemzetiségi politikában nem akarja érvényesíteni, s ha már Széchenyitől és Deáktól nem, a német irodalomtól és politikától sem akar tanulni, hanem tényleg fenntartja e téren a XIX. század elavult gondolatait. A másik, nem kevésbé súlyos tévedés: a népiség ott bájolja el és ott köti gúzsba gondolatait, ahol pedig hatása ellen kézzel-lábbal védekeznie kellene: az államfogalom megszerkesztésében. Nemzeti jövőnkre súlyosabb tévedés el sem képzelhető, mint azt hinni, hogy elegek vagyunk államunk számára, hogy a magyar államban nem kell más lakos, mint a magyar néphez tartozó, s hogy több nemzetiségnek együttélése egy államban nemcsak lehetetlen, de egyúttal erkölcsi hiba, nem kívánatos jelenség is. A középosztálybeli fecsegéseknél, asztaltársasági rezolúcióknál nem kívánunk logikát, de az irodalmi formában megjelenő elméletet mégis csak méltatnunk kell arra a kérdésre: hogyan képzeli el Szent István birodalmának, az ezeréves Magyarországnak jövőjét, ha több népnek egy államban lakását monstruózus dolognak tartja? És a multat illetően: Ausztria és vele Magyarország népeit a kiegyezés korában csakugyan csak a központi hatalom, azaz állami erőszak tartotta együtt? és való az, hogy e népeket „nem kapcsolta egymáshoz semmi érdek?" Ha ez igaz volna, akkor a történelmi Magyarország egész élete, de különösen a török hódítás óta eltelt századai csakugyan véres igazságtalanságot jelentettek azon népekre, melyek

velünk együtt éltek a Duna völgyében, a Kárpátok karéjában. Nem hiszük, hogy az új koncepció mindezeknek kimondását célozná, de mindez benne van, s hogy nem ébred tudatára igazi tartalmának, azt logikátlan voltával és állandó fogalomzavarával lehet magyarázni.

ESZMÉK, GONDOLATOK, életszínek, formák, divatok terjedésének egyik nép sem állhat ellen, ha beletartozik az európai, a világműveltség közösségébe. Ez nemcsak ma áll, így volt ez évezredek óta, attól kezdve, mikor a prehisztórikus emberek egymástól tanulták a kövek pattintását, a csontok kilyukasztását. Az átvételnek egyetemesen érvényesülő alapja mindenkor azt volt, hogy hasznára legyen az átvevőnek. Mert öngyilkással volna egyenlő, olyant átvenni, ami a másik népnek jó, de az átvevőnek kárára van, fejlődését megakasztja vagy visszafejleszti. Ilyen káros átvétellel szemben a népek önfenntartási ösztönének kell működésbe lépnie és könyörtelenül eltávolítania az idegenből jött újítást, mely közelebbi megismerés után kártékonynak bizonyult. Viszont a hasznos átvételt annál inkább biztosítani kell, hogy a nemzettestben meghonosodjék.

A mai változékony időkben, mikor idegen kezdemények tömegestől kopogtatnak határainkon, bizonyára hasznos volna minden újítást megvizsgálni e fenti szempontok szerint. Jelenlegi témánkra alkalmazva mindezt: kétségtelen, hogy a népiség-fogalom alkalmazása a magyar nemzet belső erői körében nemcsak ajánlatos, hanem fennmaradásunkhoz egyenesen szükséges. Még pedig a magyar életre alkalmazott népi politika formájában: a nép anyagi felemelése, ősi kultúrájának felkutatása és a magyar kultúrával összeolvasztása, nemzeti törekvéseinknek a népi szükségletekkel leendő teljes összhangolása korunk legelső kívánalma. Az úgynevezett történelmi osztályok Magyarországnak át kell alakulnia népi Magyarországgá, de ez a változás nem jelenthet hanyatlást,

kultúrának, történeti formának és igényeknek feladását. Ellenkezőleg: bizonyos, hogy történeti feladatainkat itt a Duna völgyében gyorsabban és könnyebben vállalhatjuk, ha a nemzetet egy egész tudatosított nép, nem pedig csak egyes, bármily tehetséges társadalmi osztályok képviselik.

Államfogalmunk dolgában más a helyzet. Német és francia és olasz elfogadhatja azt az államfogalmat, melyet egyetlen nemzettel lehet és kell kitölteni. Mi itt a Duna völgyében, az ősi magyar birodalom örököseiként mérhetetlen hanyatlásunkról tenénk tanúságot, ha csatlakoznánk ehhez a felfogáshoz: elárulnók multunkat, eladnók rossz kufárokként jövőnket, ha lemondanánk arról a történeti magyar államfogalomról, mely békén, védőleg fogott össze egy évezreden át a magyarral együtt annyi más nem-magyar nemzetiséget! A népiségfogalom mint államalkotó és határozó tényező alkalmatlan e térségeken, földrajzi, gazdasági, kulturális tények százai és ezrei mondanak neki ellent. Ezt tudták és érezték a magyarság vezetői: faji ösztönök, nemcsak humanizmus és kereszténység sugallták Széchenyinek nemzetiségi politikáját és Deáknak az 1868. törvényt, melyről Bethlen István gróf legutóbbi angliai útjában kongeniálisan és magasztalólag — nem pedig hibáztatva — mondta, hogy „egész Európában az első részletes és liberális szellemű kisebbségvédelmi törvénynek adta példáját, amelyhez fogható is alig van egyes államokban”, ugyancsak ő jelölte ki a békeszerződések jóvátételének „egyetlen eredményes” útjátul: az új államok a józan geográfiai határok s a természettől adott gazdasági egységek figyelembevételével alakítandók ki, s e határokon belül minden egyes nép, a legkisebb nemzet is szabadon mozoghasson és egyik a másikat el ne nyomhassa.² Azaz minden nép ápolja és erősítse saját népiségét, — itt a német példa valóban követésreméltó, de a Duna völgyében egyedül és elsősorban népi határok megvonása, gyökerében hibás kezdemény volna.

Tiszta bort a pohárba: akinék számára Széchenyi és Deák koncepciója szerencsétlen, s az ő Nagymagyarországuk a benne békésen élő, s évszázados érdekekkel összekapcsolt népekkel túl-nagy és túlveszélyes, azok mondják meg egyszer őszintén, mit akarnak a magyar múlt és magyar jövő helyett. Ha gondolataik zavarosak is, legyen bátorságuk azok következeit áttekinteni és bevallani, nehogy a hazafias tömegek zsákutcába kerüljenek. Én úgy tudom, hogy amint csak egy múltunk volt, úgy jövőnk is csak egy lehet, — a másik nem jövő, hanem a nyomorúságos mának állandósulása.

¹ Asztalos Miklós, *A nemzetiségek története Magyarországon*, 1934.

² Bethlen István angliai előadásai, *Genius*-kiadás, 25 és 44 lap.

SCHITTENHELM EDE

1937 július

Úgy vélem, elég lesz néhány vonással megrajzolnom a hátteret, amelybe próbálom állítani a címben megnevezett egyéniséget. Akik az utóbbi években némi figyelemmel kísérték a magyarság és középeurópai elhelyezkedése körül lefolyt vitákat, eléggé tisztában vannak azzal, mi volt a jelentősége a „hungarus” elnevezésnek a rendi Magyarország évszázadaiban, s ugyancsak ismerik a „politikai nemzet” fogalmát is, melyet 1868-ban Deák Ferenc és báró Eötvös József állítottak oda a rendi tartalmú „natio hungarica” helyébe az új, alkotmányos Magyarországhban. Azt sem kell nekünk, magyaroknak, magunk között magyaráznunk, hogy a magyar nemzetnek „hungarus” értelmű fogalmazása a rendi korszakban természetes, magától értetődő jelenség volt, nem kellett azt erőszakkal fenntartani, hiszen benne a nem magyar népek műveltebb, öntudatosodó rétegei is megtalálták a saját helyüket. A „deutsch-ungar” kifejezést, mely legjobban bizonyítja a „hungarus” fogalomnak a hazai nem-magyar népek körében valóságos élménnyé válását, s amely nem kevesebbet mond, mint hogy a hazai németek egyúttal magyaroknak is érzik magukat, — nem magyar ember, hanem a szepesi német, Fröhlich Dávid használja a 17. század elején, s azóta napjainkig az egész hazai németiség minden nemzedéke. Hazai kisebbségeinknek ez

a történeti együttérzése az államnemzettel évszázados valóság volt, mely hatalmas egységbe foglalta a Kárpátok alján lakó népeket, bármennyire tagadják is ezt utólag azoknak mai leszármazói. A „disszimilálás” folyamata a 18. század végén kezdődik a felvilágosodás és a herderi ideák hatása alatt, de egyelőre csak a legmagasabb műveltségű nem-magyarokat, inkább csak néhány író-t ragad magával, aminthogy tudjuk, hogy például a hazai németiségre még a 20. század elején sem volt mélyebb hatása olyan „disszimilált” egyéniségeknek, aminő volt Müller-Gutenberg vagy Steinacker. Erdély külön politikai fejlődéséből érthető, hogy az erdélyi szászok kívül maradtak ezen a hungarus egységen, ők mindig csak németeknek érezték magukat, s ennél fogva a disszimiláció folyamatán nem kellett keresztülmenniök. S mikor a 19. század második felében a románok, szerbek, majd tótok tömegei is kiszakadtak a régi magyar kapcsolatokból, s nemzeti öntudatosodásuk útja a határokon túl élő szláv és román rokonaik felé vitte őket, a hazai németiség még mindig ragaszkodott ősei magyarbarát felfogásához, s maga boldogult Bleyer Jakab, aki népe számára a kisebbségi életformát találta meg, mindvégig megtartotta a „deutschungar” elnevezéssel a német-magyar érzésvilágot is.

A megrázkódtatás és egyenesen forradalmi jellegű változás momentuma csak napjainkban köszöntött be mindezen viszonylatokban, még pedig azon hatalmas történeti folyamat hatása alatt, melyet a középkor és a 17—18. század német gyarmatosítási mozgalma ellentétének képzelhetünk el. A 12. századtól kezdve az igen kis területre összpontosult németiségnek nagy tömegei vándoroltak Kelet felé, s bár ez a vándorlás, kapcsolatban az ő keleti szláv szomszédaik leigázásával, a mai Németország keleti területeit németté tette és bekapcsolta a Németbirodalomba, másutt mégsem járt ilyen eredménnyel, hanem a legtöbb helyen a németiség volt kénytelen beilleszkedni az illető „gazdanép” állam-

szervezetébe, ahol aztán mint, mai szóval, kisebbség, maga is ki volt téve a nemzeti áthasonulás és elnyomás veszedelmének. Ez történt a balti tartományokban, a középkori Lengyel- és Csehországban, nálunk és rajtunk keresztül az oláh vajdaságokban, az újkorban pedig Galiciában, Bukovinában, a nagy Oroszország különböző vidékein. Mindenütt, ahol e német jövevények megtelepedtek, úttörői voltak a magasabb fokú, racionálisabb földművelésnek, ők honosították meg az agrár és feudális berendezkedésű területeken a középkori városi életformákat s gazdánépeik kivétel nélkül, így a magyarság is, sokat köszönhetnek nekik, mint akik a nyugateurópai műveltség egyenes közvetítői voltak Kelet-Európa országaiban. A múlt század második felében a nagynémet felfogás a gyarmatosítás eredményét nem egyszer úgy fejezte ki, hogy a kivándorolt németiség átadta műveltségét barbár gazdáinak, s ezek hálából önmagukhoz hasonították őket, azaz a gyarmatosítás a németiségből „kultúrtrágyát” csinált a szlávok, magyarok stb. javára.

Ma mindennek ellentéte megy végbe. Míg a középkorban Germánia anya számlálatlanul szórta szét gyermekeit a keleti országokban és az eltávozókról mindörökre levette kezét, kiszolgáltatta őket a Kárpátok, a lengyel, a volgai, a tiszai síkság ismeretlen veszedelmeinek és az ottani urak jó- vagy rosszindulatának, addig most féltő szeretettel hatalmas szervezetet teremt, mely számba vegye a birodalom határain kívül élő legkisebbeket is és elhalmozza őket anyai szeretetének jeleivel, kulturális segítség, politikai védelem formájában, a rég megszakadt nemzeti kapcsolatok helyreállításával, valamint szokatlanul erélyes tudatosításával. A raceizmus új német rendszere, mely negatív eszközeivel németiség és zsidóság hosszú együttélésének gyökérszálaait vágta el, pozitív formájában nyilatkozik meg, amikor az új „népi” fogalmat felhasználva, a külföldön lakó németiségnek tökéletesen ugyanoly német népi jogokat ad, mint amilyennel bírnak a biro-

dalom határain belül élő tagjai a „népközösségnek”. A számos és hatalmas, művelt és nagy szervező erővel bíró németiség e törekvései már eddig is elérték azt, hogy a tőle különváltan, idegen országokban élő németek számára a határok „spiritualizálódtak”, s például az erdélyi és bánáti német — a korábbi szász és sváb — ma már a Németbirodalomban tanulhat, ott nyeri kiképzését, hogy hazatérve az anyaország politikai és anyagi támogatásával valósítsa meg azt a szervezetet, melyet ott, a világ-németiség vezetői, helyesnek és szükségesnek látnak. Érthető, hogy kis nép hiába vállalkoznék leszakadt testvéreinek hasonlóan erélyes összefogására: a kisebbségek védelmének azon „népi” és „faji” megvalósítása, melyet a Németbirodalom megkezdett és folyton növekvő nemzetközi befolyásával támogat, gyöngye és kis nép számára nem valósítható meg; ebből a szemszögből mondhatjuk, hogy a „völkisch” gondolat ép a németiség fejlődésére és felemelkedésére a legnagyobb jelentőségű találmány, s a német hegemonia terjeszkedésének legcélszerűbb eszköze.

Az erős akaratú, nagy nemzeti lelkesültséggel végrehajtott, hatalmi és anyagi eszközökkel bőkezűen ápoltt mozgalomnak hatása eddig is igen nagy. Aminek a lehetőségét a mi kis népünk a saját leszakadt tagjait illetőleg egyelőre el sem képzelheti: a künnélő néprészeknek belülről való, központi irányítását, kulturális, gazdasági, sőt politikai vezetését: ezt a Németbirodalom már eddig is sok helyütt elérte, s ha egyes országokban, mint Romániában és Magyarországon még nem vetette is alá magát az egész német kisebbség a berlini vezetésnek, s ha éppé az a törekvés mindkét országban megszakította is a kisebbségi front egységét, a birodalom tekintélyének és hatalmának folytonos emelkedésével bizonyára kisebbedni fog az ellenállók száma. Egyes elszigetelt jelenségek ne tévesszenek meg afelől, hogy itt tényleg a régi német kolonizáció ellentétjéről, a szétszórt németiség visszacsatolásának nagy történeti folyamatáról van szó, melynek során megszűnik a

„deutschungar”, a szász, a sváb elnevezés és mindenki uniformizált tagjává lesz a birodalmi központtól egységesen vezetett német népnek. Azaz a gazdanépekkel való mégoly mély és bensőséges történeti kapcsok is felbomlanak, a német kisebbségek véglegesen disszimilálódnak, s a gazdanépekkel kizárólag államjogi viszonyban maradnak, melynek természete a politikai érdek, az anyaország politikai céljai szerint fog változhatni. A fejlődés ez irányát fel nem ismernünk: történeti jelentőségű rövidlátás volna.

AZ ÉSZAK FELÉ emelkedő Rózsadomb és a Rókus-hegy egyik kis vízvásztóján van a Rókus-kápolna, arccal még Budapest felé, a körönetegre, a budai Várhegyet észak felől eléktelenítő négyemeletes tűzfalakra és az Országos Levéltárnak román vártornyot játszó füstös kéményére; másik oldalról már a János-hegy és Hárs-hegy, meg a Hűvösvölgy zöld lombjai és ligetei nyugtatják meg a szemet a város rendetlensége után. A kápolna hátsó falához támasztva áll egy kis klasszicizáló sírkő, a felirat szerint Schittenhelm Ede honvédtüzéré, aki „elesett 1849 május 8-án a hazáért”. Tudvalevőleg Görgey ütegei a Várhegyet környező magaslatokról lőtték Budavárát, s ez ütegek egyikénél szolgálhatott az elesett honvéd is, kinek emlékét a budai polgári lövészegyet jelölte meg a sírkővel. Szándékosan nem néztem utána, hazai német, szepesi vagy bevándorolt volt-e Schittenhelm Ede, — a név a német tudomány körében is ismeretes — számomra mindenkor szimbolum volt név és csontok és sírkő, szimboluma a magyar és német egymásrautaltságnak, de nem kevésbbé annak, hogy amiként mi magyarok évszázadokon át vérünkkel védtük és támogattuk a németiséget európai helyzetében és céljai elérésében, ugyanúgy támogatt bennünket a németiség a magyar haza határain belől a mi nemzeti céljainkban. A magyartól különvált német politika, amikor időnkint mégis érvényesült e hazában, a magyar és német jó viszony megromlására vezetett, itthoni németjeink azonban

mindenkor, Rákóczi felkelésében, 48-ban is mellettünk állottak, nem pedig a magyarság ellen fordult német nagyhatalom mellett.

Schittenhelm Ede ma is szimbolum számomra, de bármily szeretettel megyek is el sírja mellett, nem tudok védekezni azon gondolat ellen, hogy a multnak szimboluma, de vajjon a jövőé is-e? Schwarzenberg nagynémet kormányának katonái ellen harcolva, az önálló Magyarországért adta életét; vajjon Treitschke és a későbbi nagynémetek őt is elveszett németnek tartják-e, aki vérevel trágyázta a magyarok, egy idegen nép vetéseit? A „völkisch” gondolatot logikusan átélve — s minő kérlelhetetlen, szigorú logikája van e gondolatnak! — szabad-e nekünk az érettünk hősi halállal halt „deutschungart” magyarnak siratni? Nehéz és kínzó kérdések, mint mikor testvérek elszakadnak és végkép elközönyösödnek egymástól. De van még kínzóbb kérdés is: hátha már nem is kisebbségi német, hanem egészen megmagyarosodott, közép-osztályunkba asszimilált volt Schittenhelm Ede? Ez esetben a ma uralkodó német felfogás teljességgel helytelennek minősítheti hozzánk való kapcsolatait és a „völkisch” logika szerint sajnálkozva elmagyarosodásán, ha ma élne, megkísérelné disszimilálását, visszánémetesítését. Mint a szepesi szászokét, a szatmári magyarokét... A halott honvédtüzér a történeti mult német-magyar kapcsolatainak megnyugtató s felemelő szimboluma, de mai népi világításban annál nyugtalanítóbb szimbolum, mely kérdéseket tesz fel, akárcsak a szfinksz s mi nem tudunk, vagy ami még rosszabb, nem merünk kérdéseire válaszolni. A mai világváltozások közt további történetünk nem nyitott könyv többé; szokatlan bátorság és önuralom kell, hogy lapjait fel merjük nyitni.

Számomra a legnehezebb kérdés, melyet a honvédtüzér sírja ad fel, a középosztály kérdése. Schittenhelm Ede, ha nem viszi el a zöld magaslaton, akkor még szőlőhegyek szélén a német golyó, az abszolutizmus német elnyomása idején méginkább összenő a magyarsággal, s belesodródva a magyar nemzet hatvanhét utáni

győzelmes optimizmusába, megmagyarosítja nevét — persze kényszer nélkül, mert senkit sem kényszerítettek; kegy volt a névmagyarosítás, mellyel a magyarság bőkezűen bánt. Aminthogy százai és ezrei magyarosodtak meg a kiegyezés korszakában a Schittenhelm Eduárdoknak, s középosztályunkat a pusztuló közép-birtokos nemesség helyén elsősorban német és szláv vér dagasztotta fel annyira, hogy képessé vált ország és állam igazgatásának feladataira. A nagy változás a kiegyezés korában ment végbe: míg a negyvenes évek nagyot alkotó nemzedékében alig találkozunk németekkel a poltikában és közigazgatásban, s ugyanakkor a németiség még a városi privilégiumok szűkreszabott területein éli kicsinyes életét, s aki közüle már megmagyarosodott, mint Irányi Dániel, Hunfalvy Pál, szélső magyar nemzeti érzéssel tündököl: addig 67 után a városi németiség legnagyobb része magától megmagyarosodik, szűkkörű kispolgári életét elhagyva minél gyorsabban asszimilálódik a nemesi középosztályhoz, minek következtében észrevétlenül, feltűnés nélkül jut be a magyar kormányzat és politika intézői közé. Most utólag felfedezhetünk benne némi hiányokat, így a politikai előrelátást, amit érthetővé tesz rövid magyar multja és az a körülmény, hogy az asszimiláltak már óvatosságból is szeretnek optimisták és túlzók lenni, nehogy lanyhaság vettessék szemükre. Valóságban asszimilált németjeink kitűnő tulajdonságokat hoztak középosztályunkba: rendszeretet, munkakedvet, komoly tárgyilagosságot, alapos ismereteket, s mindezekért el kell ismernünk, hogy a magyar génusz helyesen cselekedett, amikor befogadta őket, s viszont nekik is hasznukra vált az asszimiláció, hiszen egy nem csekély hatalommal rendelkező vezető rétegbe jutottak, sőt annak is első soraiban, hatalomhoz, magas műveltséghez és vagyoni kiemelkedéshez közel helyezkedtek el.

A német népi eszme disszimilációs törekvése itt vág igazán a magyarság elevenébe, még sokkal inkább, mint a kisebbségi kérdésben. Társadalmi osztályaink között a nemzeti öntudatot, a mult-

tal való kapcsolatot és a jövő folytonosságát épp középosztályunk képviseli, ő a magyar nemzetiség igazi, alkotásra és akcióra képes hordozója mindaddig, míg fajilag leginkább keveretlen agrárlakosságunkat és bár kevertebb, de a parasztsághoz hasonlóan mégis nagy kihasználatlan nemzeti erőt képviselő ipari osztályainkat nem sikerül annyira felemelnünk, hogy nemzetiségünk tudatosá és így akcióképessé válják. Legelsőrendű nemzeti érdekünk tehát, hogy amíg mindez nem sikerül, egyetlen tudatos magyar rétegünk, a középosztály biztos pillantással ismerje fel nemzeti létszükségleteinket, s felismerve azokat, egységesen törekedjék, céltudatos munkával azok megvalósítására. Ez a legfőbb érdekünk kerül azonban kockára, ha a német népi gondolat disszimilációs folyamata nem áll meg a német kisebbségnél, hanem munkáját folytatni akarja középosztályunk egy-két nemzedék óta végkép elmagyarosodott tagjain is.

Ma még ez a veszedelem nem kívülről jön. A német népi elmélet a németiség ismertető jegyét elsősorban a „Blut és Boden” fogalmában találta meg, s a birodalmon kívüli viszonylatban a földművelő osztály visszakapcsolására helyezi a súlyt: a „deutscher Volksboden”-ra tart igényt, melyet a német paraszt művel bármely idegen országban, s ezen aspirációja mellett kevesebb fontosságot tulajdonít a német nemzetiségét rég elvesztett értelmiségi rétegeknek. Ez elméleti felfogásnak megfelelően azon jelenségek, melyek középosztályunk összetételének bizonyos változására mutatnának, nem is kívülről, hanem középosztályunk belsejéből indulnak ki és jelentkeznek. Bármily nehéz is a történésznek jelen dolgok szemléletében világos látását megőriznie, mégis meg kell tekintenünk e jelenségeket, mert mint szimptomáknak is nagy fontosságuk lehet nemzeti életünk alakulásában.

Középosztályunknak éppen német eredetű része bírja annyira a német nyelvet, hogy a mai német politikai és társadalmi koncepciók közvetítő közeg nélkül hathatnak reája, viszont igen

ritkán van francia és angol műveltsége, mellyel a német dolgokat bizonyos távolságból szemlélhetné. Ez érthető; kevésbbé érthető azonban olyanok számára, akik a faji kapcsolatok minden jelentőségét vakon tagadják, hogy a németiségnek és birodalmának hatalmi felemelkedése, mely az utóbbi évek eredménye, az első vagy második nemzedékben megmagyarosodottakra nagyobb benyomást tesz, mint azokra, akiknek vérkeveredéséből hiányzik a német vér. De nemcsak a németiség tényleges hatalma hat ezekre, talán még inkább azon sajátos német filozófia vagy mítosz, mely a németiségben mint a legelső emberfaj leszármazójában hősi erényeket lát, mindenesetre többet és hősiebbet, mint más népekben. Aki Günthernek, a mai Németország hivatalos fajbiológusának prózában, tudományos mű gyanánt írt hőskölteményeit olvassa a nordicus németsegről, s akinek lelke valamely rejtett zugában valami ősi német érzés dobban meg arra, hogy hiszen valamikor ő is hozzátartozott e nagyszerű néphez: annál már megindulhatott, ebben a pillanatban, a disszimilációs folyamat. Ezért mi époly kevésbé tehetnénk szemrehányást a németiségnek, mint minket sem illethet szemrehányás azért, hogy valamikor az elmaradt és elhagyatott kispolgár németek előkelőbbnek tartották a magyarságot és hozzá csatlakoztak. De itt még nincs szó felelősségről, csak magatartásról, helyesebben pillanatnyi attitűdökről, melyek önkénytelenek és ma még legtöbbszörre következésnélküliek. Aki a németiség mai hatalmas lélekzetvételével egy pillanatig is együttérez, az kétféle attitűdöt foglalhat el. Vagy öntudatlanul is a németiség javára optál egy-egy pillanatban azon nemzeti folyamat során, melyet Renan mindennapi népszavazáshoz hasonlított — vagy pedig öntudata alatt is törekszik ez együttérzés elnyomására, amely esetben még inkább hangsúlyozza magyarságát, s minden alkalmat felhasznál annak kimutatására. Azaz nemzeti működését itt is, bár csak negatív módon, befolyásolja a németiséggel volt egykori kapcsolata. Itt megjegyezhetem, hogy az egész dilemmától

megóvja a német származású magyart azon gyökeres magyar kultúrának birtoka, amelyről alább szó lesz.

Hogy ezek mennyire nem elméleti lehetőségek, hanem tényleges jelenségei középosztályunk mai életének, arra bárki is rájöhet, aki környezetét képes egy kissé is megfigyelni. De tényleges jelenvoltukat bizonyítja az az attitűd, melyet viszont azok foglalnak el, akik magukat német vértől mentnek tartják (s persze nem igen vetik fel magukban a szláv stb. kapcsolatok kérdését). Nemcsak Szabó Dezső az, aki vészes bizalmatlansággal nézi németzsármazású középosztályunk nemzeti működését; vannak, akik gyanújoknak egyénekkel szemben is kifejezést adva, tudatosítják és állandósítják azt a pillanatnyi német öntudatot, melyről előbb tettem említést. Annyi bizonyos, hogy ma már találkozhatunk a középosztály oly német származású tagjaival, akik magukat kitűnő magyaroknak tartva, a maguk sorsán át sorsunkat, az egész magyarságét is kizárólag a németiséghez kötik, a német-magyar „sorsközöségről”, melyet csak a mai propaganda értelmében vesznek, naponként szónokolnak, a mai német ideológiát átültetni kívánják hozzánk és meg vannak róla győződve, hogy mi is könnyen ott lehetnénk a német módszerek követésével, ahol „ma a németiség van”. Kétségtelennek tartom, hogy szemrehányás és gyanúsítás az ily embereknél még inkább tudatosítaná németiségüket, melyet tán manapság is a magyarság fölött állónak, előkelőbbnek tartanak, s így végül is egészen elvesznének a magyarság számára. Vannak viszont, akik a német származásuktól felkeltett gyanúra nem a „csak azért is”-sel reagálnak, őket a gyanú tiszta magyar nemzeti érzésükben sérti, miután már oly közeli kapcsolatba kerültek a magyarság lényegével, hogy visszatérésnek, diszimilációnak gondolata is támadás, sérelem egyéniségükre. Ezek számára a német leszármazás folytonos firtatása nyílt seb, melyben gyakran náluknál kevésbé magyaros, de „fajmagyar” „turáni” egyének turkálnak, akik a nemzet szolgálata dolgában tán az ő sarui

megoldására sem méltóak. Aki nem akar és nem képes disszimilálódni, de akit mégis ezzel vádolnak, annak életébe ezzel a nyugtalanság olyan eleme vettetett, melyet nehéz egykedvűen elviselni. Az így származó bonyodalmak és szenvedések mértékét akkor tudjuk megmérni, ha a ma még gyakoribb esetre, olyan magyarosodott zsidóra gondolunk, akit nem gyanúsítanak, hanem egyenesen fenyegetnek erőszakos disszimilációval.

Mindezek, mondom, pillanatnyi rezdülések, múltó hangulatok lehetnek, vagy egy-egy szenzitív lélek mélyén meghúzódó keserűségek, melyek baráti kéz érintésére is csak egy-egy pillanatra lebuknak a felszínre, hol megfigyelhetők. Még azt sem mondhatnám, hogy a német eszmekör egyes rekvizitumainak, így a diktatúrának vagy antiszemitizmusnak középosztályunk egyes rétegeiben való elterjedése túlnyomó részben ily rejtett német, származási kapcsolatoknak volna köszönhető. Német származású és német műveltségű középosztálybeliektől ugyan gyakran hallhatjuk a diktatúra, mint a magyar bajok egyetlen orvossága lelkes dicséretét, de a valóságban a származási öröknek inkább csak kezdeti szerepük lehetett: a német könyvek és folyóiratok olvasói hívták fel eleinte a figyelmet az új eszmékre, — jellemző, hogy az olasz diktatúra semmi hatással sem volt középosztályunkra! De ha a német vér tudatosodása tovább haladna, ezzel középosztályunk esetleg még nem bomlanék fel azonnal történeti alkotóelemeire, hanem ezt megelőzően igen valószínű, hogy a nemzeti vezetés a nagymennyiségű német vér miatt németes irányba tolná át, s csak akkor, mikor ez már nem lenne leplezhető, állna be a vezetőréteg bomlásának pillanata, ha a németes irány ellen a nem német eredetűek végre is tiltakoznának és fellépnének. Annyi bizonyos, hogy a faji gondolattal kapcsolatos disszimiláció elve középosztályunk testében előre el sem képzelhető veszedelmes folyamatokat indíthat meg.

A NEMZET IGAZI ÉRDEKE tehát azt kívánja, hogy a disszimilációs folyamatnak elejét vegyük. Középosztályunk történeti, nem faji képződmény, s fenntartásához történeti eszközök alkalmazása kell. Logikátlan és téves az az elképzelés, mely ezt a faji folyamatot faji eszközökkel akarja megállítani. „Fajmagyar” „turáni” publicisztikánk magában véve is különös képződmény, mert amikor a németek (és zsidók) ellen izgat, önmaga testén, leszármazási tábláján nem veszi észre a szláv, oláh, német és egyéb foltokat. Említettem, hogy a német származás tényéhez tapadó gyanú csak elősegítheti a disszimilációt, melynek során ha sikerül minden „németet” eltávolítani nemzettestünkől, ez olyan vérveszteséget, s emellett történeti lényünk és egész nemzeti hivatásunk oly esztelen megtagadását jelentené, amit életképes nemzet nem követhet el önmagán. Hasonlóképpen éretlen eljárás volna az olyan, melynél egyesek, kik magukat bizonyos magyaroknak tartják, német eredetű társaik elé magatartási szabályokat adnak, s azok megtartását ellenőrizni akarják egyénekké szemben. Mindezek egyesületi, kaszinói eszközök, s nagyon tévednek azok, akik nyárspolgári gondolkozással azt vélik, hogy egy nemzet vezetőrétege egyesületi eszközökkel nevelhető és ellenőrizhető. A nemzeti vezetőosztály nem kávéházi kert, melynek egyes bokrait ki lehet tenni az aszfaltra és megint be lehet venni, sem kiskocsmái tenyészet, melynek nyírásába és metszésébe a törzsvendégek is beleszólhatnak, hanem évszázados erdőség, a szabad természet, a Történet munkája; megbecsülendő tehát, mert pótolhatatlan, s ha egyszer elpusztult, mi, magyar nemzetként, újra elő nem állíthatjuk. Középosztályunknak faji elemekre bontása történetünk és önmagunk megtagadása lenne, s aki Schittenhelm Edét kizárná, vagy engedné, hogy a németség kiemelje és magához vegye, az kizárná a magyarságból Zrinyit és Petőfit és ki tudná elsorolni azokat, akiknek családja nem magyar eredetű.

A veszedelemmel szemben két hatékony eszközünk lehetne, de

az egyikkel talán elkéstünk, a másikat pedig igen nehéz alkalmazni. Az első: a magyarság ősi medencéjéből, a parasztságból meríteni; ebből alakítani ki szélesebb középosztályos réteget, melynek tagjai magyar vérösszetételnek örökölt, meg eredeti és öntudatos magyar műveltségnek szerzett tulajdonaival olyan magyaros irányt diktálhatnak, mellyel szemben a nem-magyar eredetű középosztálybeliek nemcsak hogy fel nem léphetnének, de kétségtelen, hogy ily magyar eredetű új középosztálynak pusztá léte is megerősítené a magyar öntudatot és kizárná a disszimiláció lehetőségét. Nem kell magyaráznom, hogy az alsóbb néposztályok e kiválasztódása még a távol jövőben késik és így nem jön számba ma a i veszedelmek orvosszereként. Marad tehát a másik út, melyhez azonban az önnevelésnek manapság különösen ritka mértéke volna szükséges. Azok, kik a propagandában, tömegek szervezésében és a brutális cselekvésben látják a mai lehetőségeket, bizonyára lenézően legyintenek, ha a magyar műveltség erejéről próbálok szólni. Pedig van magyar műveltség, mely képes lehetne minden nemzeti problémánkat illetőleg megmondani, mit szabad és kell tennünk, ha nemzetünk javára akarunk cselekedni. Itt legyen szabad bizonyos angol analógiákra hivatkoznom. Az angol nép tudvalevőleg a magyarhoz hasonlóan keverék eredetű, s középosztályában is, ami ott fölfelé tovább nyúlik, mint nálunk, mai napig képtelen volna az egyfajiságot megvalósítani — amit az angolok bölcsen tudnak, nem is akarják önmagukat felbontani, s ezért szilárdul vértézve vannak minden német elmélet ellenében. És mégis ez a különböző eredetű angol nép az, melynek nemcsak művelt osztálya, de minden rétege abszolút biztonsággal ismeri fel még a legbonyolultabb helyzetben is azt a tennivalót, melyet nemzeti érdeke követel tőle. Az angol művelődés öntudata annyira beidegződött a népbe, hogy téveszthetetlenül képes a nemzeti utat megtalálni. Ne mondja senki, hogy a mi műveltségünk még nem terebélyesedett el annyira, hogy árnyékában nemzeti biztonságot,

nemzeti útmutatást találhatnánk. Kevés népnek van olyan mély és kiterjedt történeti és népi műveltsége, mint nekünk. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden politikai szereplőt, mielőtt dobogóra vagy szószerkekre engednők, Kölcseyből és Csokonaiából, Vörösmartyból és Aranyból meg kellene vizsgáztatni (bár ez sem volna értelmetlen dolog). A magyar műveltségnek, a történetinek és népinek, meg ezek szintézisének azonban olyan mélységei vannak, hogy aki egyszer megállott felettük és beléjük nézett, az megismerte a számunkra egyedül járható „magyar utat”, s rajta propaganda és annak csalóka képei nem fognak többé. Sajnos, középosztályunk tekintélyes tömegei, s épp azok, akik előtérbe léptek az utóbbi években, igen felületes ismeretekkel rendelkeznek történeti kultúránkat illetőleg — hiszen másként elképzelhetetlen volna turanizmus és más dolgok elterjedése, a népi kultúra pedig teljességgel ismeretlen előttük, amit a Bartók—Kodály-féle nemzetnevelő népi iránnyal szemben tanúsított állandó maguktartásából is meg lehet ítélni. Ne felejtjük el, hogy elsősorban nemzeti tudományunk, művészetünk, műveltségünk az, ami megkülönböztet más népektől, ami igazán határvonalat alkot köztünk és idegenek közt, s így az a középosztály, mely széles rétegeiben elmaradt ettől az igazán magyarrá tevő műveltségtől, következésképpen a nemzeti út felismerésében sem eléggé biztosabbé.

Végő fokon középosztályunknak ezen közismert műveltségi hiányai magyarázzák mindazon itt felhozott jelenségeket, melyek arra mutatnak, mintha saját érdekeinket nem tudnók többé a régi világossággal felismerni, s mintha valóban utat vesztettünk volna valahol. Itt csekély vigasztalás az, hogy fiatalabb korosztályokban már él és hat ez a teljes magyar műveltség és diadalmasan, tévelyt elutasítva mutatja az igazi utat. Kezemben van egy cserkészcsoporthoz tartozó jelentése erdélyi útjáról:¹ ezek a fiúk már a teljes magyar műveltség birtokában indultak útjukra, s megcsodálhat-

juk azt a nyugodt önbizalmat, melyet ez a műveltség ad nekik, s amellyel letaszítják középosztálybeli atyáik ideáljait, nem akarnak többé „jámborak, konstruktívak, passzívok” lenni, s mindazon bonyolult kérdésekben, melyeket a szörnyű erdélyi élet vet eléjük, felismerik a magyar magatartásnak megfelelő megoldásokat. Az ő új műveltségük elvezeti őket a nehéz úton, — de tartok tőle, ha középosztályunk tekintélyes részei tovább is ily műveltségi iránytű nélkül járnak, előbb felbontják, botor akaratlansággal, saját soraikat, s utána a jobb útnak indult fiatalok fészket is szétrombolják. Egyedül ősi történeti és népi tanulságaink felhasználásával állhatjuk útját középosztályunk atomizálódásának, elidegenedésnek és nemzeti ideáljaink bukásának.

¹ Erdély. Ahogy mi láttuk. (A 15. Bethlen Gábor cserkészcsapat Zrinyi Miklós raja beszámolója.) 1937.

A NÉPI ELV KÉT ARCA

Bajza József emlékének

1939 január

Mikor a manapság anyira divatos népi elvnek értelmét a magyarság létérdekeinek szemszögéből próbáljuk megvizsgálni, indulóban kegyelettel kell megállnunk annak a Bajza Józsefnek emléke előtt, aki egyéni életében és közéleti munkásságában egyaránt utat mutatott a népi elv magyar értelmű megvalósítására. Most egy éve, hogy váratlanul eltávozott közülünk, olyan feltűnés nélküli, senkit zavarni nem akaró, régi értelmű „úri” szerénységgel, ahogyan egész életében járt közöttünk, senkit sem bántva, mindig kedves mosollyal finom arcán, melyet valóban „edzettek százados kohók”, de törékeny testében legyűrhetetlen, semmi külső hatás, propaganda előtt meg nem hajló magyar érzéssel és akarattal. Mint az igazi magyar élet úttörői manapság, ő is magános ember volt, megvetette a fórumot és annak sürgölődését annyira, hogy még csak érdemesnek sem tartotta egy szóval is magyarázni egyes saját, szinte szimbolikus erejű cselekedeteit. Ilyen volt az, amikor nagymultú nemesi nevét irodalmi munkásságában polgári nevekkel cserélte fel, olyan korban, midőn egy különös korszellem középosztályunk családi hagyományait szinte végleg megfojtotta álmenes, magyarkodásukban is kétségbeejtően idegen nevek tömegének felburjánzásával. A magyar nemesnek csöndes tüntetése volt ez Bajza József részéről a magyarkodó, de még új nevükben is

idegennek maradt asszimiláltakkal szemben, de egyúttal útmutatás is a néphez való közeledésre, a népi elv belső megvalósítására.

De Bajza József munkásságának nagy része a magyar népi elv nemzetközi megvalósításának szolgálatában telt el. Mint tudjuk, a kiegyezés korszaka a francia nemzetállam mintájára magyar nemzetállamot akart megvalósítani, s amíg ennek szolgálatában inkább sikertelen, mint céltudatos, inkább gyermekes, mint erélyes eszközöket vett a nem-magyar népekkel szemben igénybe, addig kifelé végleg megfeledezett a régi magyar hagyományokról, a szentkorona tényleges vonzóerejének felhasználásáról. Ujjainkon elszámálhatjuk azt a néhány embert, aki a nemzetállam koncepcióján túllátva annak határain túl is próbálta a magyar hatást, mint a béke és művelődés biztosítékát növelni. Ilyen volt Kállay Benjamin, az ő hatása alatt Andrássy Gyula, a külügyminiszter, akinek a régi magyar hagyományt követő balkáni politikáját nem tudjuk csak politikából, vagy belső meggyőződésből támogatnia Tisza Kálmán; ilyen volt egyes elméleti vonatkozásokban az ifjabb Andrássy Gyula, s egész tudományos működésében, céltudatos kitartással Thallóczy Lajos. Mint e névsorból is látható, az eleinte még nemzetközi tényeket is létrehozó magyar tradíció később már könyvek lapjaira szorult vissza, melyeket alig forgatott valaki, s a tényleges magyar politika a hagyományokkal ellentétben akaratlanul is hozzájárult a szomszéd, déli népek elidegenedéséhez, lett legyen a politika vezetője a kormánypárt embere, Khuen-Héderváry Károly bán, vagy a koalíció minisztere, Kossuth Ferenc. Történeti érzékünk e végzetes elhanyaglásakor szinte csodának kellett történnie, hogy a tösgyökeres magyar, a délszlávokkal semmi kapcsolatban nem levő Bajza József irodalomtörténeti tanulmányait elhagyva, a horvát kérdés felé fordult, s a magyar-horvát kiegyezés szolgálatába állította őseitől örökölt politikai tehetségét, a filológiában élesedett kritikáját és a magyar klasszikusokon ki-

művelt stílusát. Mentora a fiatal magyarbarát tudós, Šufflay Milán volt, maga is ősi horvát nemesség sarja, utóbb a horvát szabadság mártírja. Mindkettőjük elgondolása szerint a horvát-magyar egységet a két nemzet önakaratából, mindkettő népiségének tökéletes respektálásával kell megalkotni, s ennek szolgálatában írt, dolgozott, beszélt Bajza József a világháború óta húsz esztendőn át. Nemcsak tudós munkákban leplezte le a kiegyezés-kori magyar-horvát politika hibáit, s mutatta ki viszont a magyar-horvát együttélés, közös műveltség és egymásrautaltság százados voltát, hanem a horvát-szerb küzdelem, a jugoszláv belső történet minden új fordulatát is kritikával és magyarázattal kísérte, mely utóbbiak nagy része az ő klasszikusan kifejező, finom formulázásaival éveken át a Magyar Szemle hasábjain jelent meg. Nem az ő hibája, hogy a magyar hivatalos politika, az ő trianoni megkötöttségében, nem követte útmutatásait, s ha igen, nem az ő szellemében. A sikertelenség nem zavarta őt, oly mélyen hitt a magyarság vonzóerejében, a horvát nép nyugati, latin és katolikus elhivatottságában, s nem utolsó sorban a szentkorona s annak hordozója, a koronás magyar király népeket Budapest felé centralizáló hatalmában. Legitimista meggyőződése, mely éppoly önzetlen volt, mint egész élete, s melynek szolgálatában áldozatokat is hozott, végkép egy sorba állította őt a délszláv-magyar együttélés nagy magyar harcosaival, Nádasdy Tamás nádorral, az Erdődyekkel, Kállay Benjaminszal, Thallóczy Lajossal, akik mint királyhű emberek szentül hittek a szentkorona vonzóerejében. Azzal a különbséggel, hogy Bajza József változott korban, új emberek között szinte egyedül maradt hitével; hogy kitartott mellette, még hozzá zavar és kapkodás nélkül, biztos, de nyugodt, elegáns mosollyal és lelki harmóniával, ez mind azt mutatja, hogy a magyar történet legnemesebb fájából volt faragva. Mindnyájunknak tisztesség és boldogság volt közel élni hozzá.

A NÉPI ELV EGYIK, BELSŐ ARCA nem sok magyarázatot igényel, mert itt inkább a terminológia eltéréseiről van szó. Amit ma idegenből fordított népközösség, magyar sorsközösség, néptárs és egyéb kifejezésekkel követelnek, az a századforduló óta minden oly jobb magyarnak állandó gondolata volt, aki nem kötötte be magát valamely pártszervezetbe, s így a napi változásoktól függetlenül követelhetette az alulmaradt népi osztályok felemelkedését és az ő segítségükkel új „népi” műveltséget és politikai berendezést. Érthető, ha párt- és osztálykeretekbe zárt emberek nem tudtak maguknak gyökeresen új szemléletet kialakítani, s így még a legjobbak is megelégedtek a 90-es évek parasztmozgalmaira válaszul toldozás-foldozással, tüneti kezeléssel. Pedig ha ezt a több helyütt véres alföldi mementőt tudomásul vette volna társadalmunk, s komolyan hozzáfogott volna az agrármunkásvédelemhez és a nagybirtok elaprózásához, a világháború és tragikus vége egészen más, biztosítottabb helyzetben talált volna bennünket. De nehéz lévén a gazdagnak a lemondás, az új népi eszmék birtok- és vagyontalan, osztályukból magas műveltségük folytán kinőtt emberek agyában fogamzottak meg, egyszerre több helyen, egymástól függetlenül. Szinte egyidőben indult el Kodály és Bartók a kis magyar falvakba a népi műveltség felkutatására, s ugyanakkor törtek fel Prohászka Ottokár első felháborodásai a magyar nép szegénységén és elhagyatottságán. Írók, tudósok, költők, csupa befolyástalan, szegény ember, egyenkint jöttek rá a nagy reform szükségére, míg végre először kiáltotta a világba sirva és repesve, átkozódva, fenyegetve és kétségbeesve, vagy realista részletezéssel Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső. Hangjuk egyelőre nem jutott el ugyan a hatalmasokhoz, de hozzájuk hasonló osztálytalan fiatalok lassankint kidolgozták maguknak a reform részleteit, nem egyszer maguk is e munka közben ismervén meg a magyar föld népének tényleges helyzetét, melyen segíteni akartak. Utolsó hullámát e mozgalomnak, a falukutatást végre most Teleki Pál gróf belátása

fogadta be az állami keretekbe, — addig azokon kívüli, forradalmi mozgalomnak számított.

Nem hiába emeltem ki, hogy ez a népi mozgalom osztálytalan, helyesebben osztályok fölötti emberek munkája volt, akik kinőve abból a rétegből, melyben születtek, az egész magyarságot egységként tekintették. Az egész irány végcélja is ehhez képest nem a mai, mereven elkülönült osztályok fenntartása, hanem minden magyarnak egyetlen nagy nemzeti, népi, faji (a kifejezések itt is divat szerint változnak) egységben összefoglalása. A reform tehát nem lesz teljessé bármely vagy bárhány törvényjavaslat elfogadásával, — a végső kifejelet csak a magyar társadalom teljes átalakítása lehet olyképpen, hogy nagybirtok, nagytőke és bürokrácia, e három mai nagyhatalom működése tényleg és formában a magyar nép érdekei, nagy létérdekei és mindennapos szükségleteihez fog alkalmazkodni. Sok mindennek meg kell tehát változnia: urak és szegények, munkaadók és munkások, hivatalnokok és alattvalók viszonyának még a külsőségekben, a megszólításokban is mássá kell lennie; földreform, a nagy- és középbirtok, a nagytőke mélyebb bekapcsolása a népi életbe; a városi és falusi szegénység életmódjának emberivé tétele, ipari és agrárproletárság helyzetének javítása; a szellemi életben a magyar kultúra és tudomány fokozottabb megbecsülése és másrészt összeolvasztása a még egészen fel sem fedezett népi kultúrával: mindezek logikus követelései a ma már szinte négyévtizedes, gyökeresen magyar népi mozgalomnak.

Az egész fejlődést csak így sebtében is áttekintve, elég erősnek és mindenkép alkalmasnak látszik, hogy kimunkálja a magyar nemzettest új népi átalakulását, amint ez tőlünk nyugatra a német és olasz népben szemünk láttára folyik. Belső érvényesülés dolgában a népi elv ezek szerint már eléggé ki van dolgozva, annyira, hogy eszmei és teoretikus vonatkozásban akár befejezett dolognak tekinthetjük, s immár a napi politikának nem igen lehetne

más feladata, mint a gyökeres magyar népi elveket, függetlenül idegen példáktól és elméletektől, társadalmunk és gazdaságunk átalakításánál megvalósítani. Hogy mégis mindez mennyi vajúdással jár és hogy ma sem láthatjuk tisztán a reform megvalósulásának módját és formáját, ez már a napi politikára tartozik, melyel itt, e hasábkon nem szokás foglalkozni.

ELMÉLETILEG HASONLÓ A HELYZET a népi elv külső, nemzetközi vonatkozásaiban. Itt ugyanazt a jelenséget találjuk, mint a népi elv belső vonatkozásaiban: egy aránylag vékony szellemi réteg már korán elszakítá magát a kiegyezési korszak franciás nemzetállam koncepciójától, s helyett minden külső hatás nélkül, egyesegyedül a mult tapasztalatain okulva és a jelen szükségleteit realiztikusan felismerve, a trianoni magyar állam nemzetközi vonatkozásaiban magáévá tette a népi elv alapján minden idegen népiség teljes tiszteletét. Ez annál kevésbé volt nehéz e történelmi műveltségű kis csoport számára, mert hiszen a modern népi elv népközi viszonylatban alig mond mást, mint amit a magyarság állami életében nyolcszáz esztendőn át megvalósított, egész addig, míg a XIX. század el nem tért tőle: az úgynevezett szentistváni állameszmét és berendezést. A hagyományos történeti magyar és modern népi elv ez összekapcsolását elméletileg épp e folyóirat hasábjain végezte el Ottlik László, emlékezetes tanulmányaiban,¹ gyakorlatilag pedig Bajza József kísérlette meg alkalmazását a magyar-horvát kérdésre. Amikor tehát a magyar szellemiség e válogatott képviselői a Trianonban szétszakadozott régi, egész Magyarország helyreállítását követelték, azt már nem a nemzetállam igényével tették, nem a nem-magyar népek asszimilációja reményében, s nem a kiegyezési korszak ábrándját hajszolva, hogy az állami határokat egyszersmind magyar népi és nyelvi határokká is bővítsék. Eszményük nem a „magyarosítás” volt, hanem az itt élő összes népek egyéniségé-

nek teljes tiszteletén alapuló új berendezés, amint ezt Ottlik László kifejezte: „A helyes megoldás szerintünk az, hogy vissza kell térni a régi magyar civilizáció, a Pax Hungarica két alapeszméjéhez: az egyik a tér primatusának eszméje, amely arra utal, hogy az egy geoökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségkép összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje, az ősi magyar jogeszme: una eademque libertas.”² Ugyanebben az ősi magyar és egyúttal modern népi szellemben emelte fel szavát gróf Bethlen István a hazai német kisebbség kulturális igényei érdekében, nem tartóztatva magát azon magyar középosztály szigorú megleckéztetésétől, mely a kiegyezési korszak nemzetállam-ábrándjához ragaszkodva sem a modern népi követelések, sem a történeti, szentistváni állameszme iránt egyelőre semmi megértést nem tanúsított.³ A népi elv modern tisztelete annyira áthatotta Bethlen Istvánt, hogy ennek hatása azon a rajzon is meglátszik, melyet Szent István államberendezéséről nyújt: szerinte „Szent István magyar államot alapított, de nem úgy, hogy az ittélő vagy általa idetelepített nemmagyar népeket és néptörödékeket egyúttal erőszakkal megmagyarosítani törekedett volna, sőt ezek mindegyikének, jelentőségének megfelelő, egész a nemzeti autonómiáig terjedő privilégiumokat adott, meghagyta nekik szokásaikkal együtt sajátos kultúrájukat, nyelvüket, sőt közjogi különállásukat s így illesztette be őket a birodalom egységébe”. A különféle történetpolitikai, földrajzi, gazdasági és kulturális erők tehát „elszakíthatatlan kapcsokat és érdekközösségeket teremtettek és tartanak fenn” az itt élő népek között Szent István szellemében, — ez Bethlen István nézete.⁴

OTTLIK LÁSZLÓ egy legújabb tanulmányában arról szól, hogy az új magyar, illetőleg ősi magyar felfogás és a Harmadik Birodalomtól hangoztatott népi elv közt nincs eltérés és így e kettő

tulajdonképpen egymással nagyobb nehézség nélkül összeegyeztethető.⁵ Kitűnő jogbölcészünknek és a politikai tudomány művelőjének elméletileg teljesen igaza lehet, s amire itt mégis rá kell mutatnunk, azt az ő történeti-gyakorlati érzéke is helyeselni fogja. Az elmélet egészen más valami lesz, amikor gyakorlati megvalósításra kerül, s a szellemiség egészen új formákban jelentkezik, ha légieségéből az állami és nemzetközi politikában szilárd testté alakul. 1934-ben a német népi elv még csak történeti, földrajzi és geopolitikai könyvek lapjain érintkezett a politikával, de aki ezeket a könyveket végigolvasta, annak nem kellett nagy képzelőerő, hogy előre lássa: ez az elv a német állami politikát éppúgy befolyásolni fogja, akárcsak a francia politikát a nagy forradalom óta a nemzetállam elve. E sorok írója ki is fejezte akkor véleményét: „Annyi bizonyos, hogy a német felemelkedésnek nagy instrumentuma lehet a mai fogalmazású népiség” és a „Volkstum” e tekintetben méltán állítható a francia forradalom „nation”-ja mellé: mindkettő tökéletesen megépített hatalmi mechanizmus az illető nép számára. A német alkotás még alig lépett munkába, de bizonyos, hogy ha meglesz a lehetősége a másik német hatalmi instrumentummal, a „Reich” ideájával együtt működni, aligha fog hatékonyságban a francia „nation” mögött maradni.”⁶

Azóta, rövid négy esztendő alatt megtörtént a változás: a könyvek lapjairól, a szellem világából kilépett a népi elv a politika és nemzetközi élet tereire, s egyik hatékony tényezőjévé vált az új Kelet- és Közép-Európa kialakulásának. Az osztrákok és a szudétanémetek a népi elv alapján egyesülhettek azzal a Harmadik Birodalommal, melynek őse, a régi német-római birodalom szintén fölējük boltozódott inkább csak névleges hatalmával, de hagyománytól és közös eredettől annál inkább megtámogatva. Miként a történet szellemét ismerve, előrelátható volt: a német népi elv, egy világbirodalom katonai, gazdasági és propagandisztikus erejével maga mögött, nem elégedhetett meg azzal, hogy saját nép-

töredékeinek igazságot szolgáltatson, eszmei tartalma széles körben óhajt aktiválódni és más népek viszonyaiba is rendezőleg bényúlni, amint a francia nemzet fogalmát is elvitték annak idején a forradalom és Napoleon seregei, meg a francia szellem hódító ereje az Adriai-tengerig, a Duna és a Spree partjáig és messze be Kelet-Európába. De amit még egész tisztaságában meg lehetett valósítani a majdnem egészen homogén nemzetiségű Franciaországban, ahol az idegen nemzetiségű népcsoportok már szinte kétszáz esztendőn át erős állami központosításnak és fölényes szellemi asszimilációnak voltak alávetve, annak már igen nagy akadályai támadtak a szomszédos és távolabbi népeknél. Innen érthető, hogy a francia köztársaság és az első császárság csak külsőleg, s akkor is mindenkor a saját hasznára, tehát éppen nem önzetlenül valósította meg a neki alávetett népek nemzetté alakulását, holott azok igazi nemzettéválása még azután is évtizedeket, néhol félszázadnál is több időt vett igénybe, mikor már rég megszabadultak a tényleges francia befolyástól.

A német népi elv mint népek és nemzetek közti rendező elv csak most kezdte meg hódító útját, de abban a pillanatban, mikor mint történeti erő kilép a valóságos életbe, neki is számot kell vetnie azokkal a régi történeti tényezőkkel, melyeknek ellenállását egészen és mindörökre már csak azért sem fogja legyőzhetni, mert végleges és állandó diadalra, a mult teljes megsemmisítésére és attól független újéletek felkeltésére senki sem számíthat a történeti életben. A mai nap történéseit és cselekedeteit persze kiki a saját szempontjai szerint ítéli meg és a mi egész kommentárunk a mai dolgokhoz — mert nem egyebet akarunk írni — természetesen a magyar szempontokat törekszik kiemelni. S a mi nézetünk szerint az utóbbi hónapok eseményei éppen elég adatot szolgáltatnak arra nézve, hogy például Ruzsinszko népi akaratát illetőleg a cseh véleményezést alaptalannak tartjuk és hogy éppen a népi elv ér-

dekében kívánhassuk a rutén nép akaratának szabad, befolyásolatlan megnyilvánulását...

Ha a mai és tegnapi eseményeket történeti távlatból próbáljuk megtekinteni, lehetetlenség fel nem ismerni, mint tolódik el a népi elv, történeti alkalmaztatásának kényszere alatt, a francia nemzetállam fogalma felé. Ez utóbbinak az egyéneket államba összefoglaló kritériuma a nyelvi egység volt, ugyanezt keresi a népi elv is, amikor az egyes népek között, magasabb rendező elvként, határokat jelöl ki. Ezzel aztán önmaga számára tette lehetetlenné, hogy egész számokkal dolgozzon és ne kelljen törteket hátrahagynia, aminők az egész XIX. és XX. században Európa békéjének állandó veszélyeztetői voltak. A tegnap és ma ugyanazt bizonyította be, amit egy ezredév: Kelet- és Közép-Európában, elsősorban a Dunavölgyében nem lehetséges nyelvi alapon elválasztani egymástól a lakosokat, sem akkor, amikor a nyelvi alapot a francia nemzetállam-fogalom, sem mikor a német népi elv próbálja kipuhatolni és azután a térképen megvonni. Innen van az, hogy végső fokon Csehszlovákia új elrendezését a népi elv, egyes határterületek levágásával, meghagyta abban az állapotban, amint a nemzeti elvet alkalmazó párizsi békék berendezték. De az európai politika síkjára áthelyezett népi elv még a határterületeken sem fog könnyen érvényesülni, ahol pedig aránylag kisebb ellenállásra számíthatna; bizonyítja ezt a politikailag mély bölcseségű lemondás Elzász és Trento németjeiről, mely csak a népi elv félretételével jöhetett létre, vagy pedig a magyar-szerb, magyar-román határ további, kevésbé bölcs állandósága, holott a határmagyarokra, ha a népi elv teoretikus tisztaságban akarna vagy tudna érvényesülni, közelfekvő lehetne a változás.

A NÉPI ELV tehát époly kevésbé általános gyógyszer, mint a nemzetállami elv sem bizonyult annak: még ott sem tud egészé-

ben újat és egészségeset alkotni, ahol akarják alkalmazni; hogy pedig hol akarják és fogják alkalmazni, az most is csak attól függ, mint amiktől az emberi történetben minden cselekedet: érdeke alkalmazása annak, akinek erre hatalma vagy lehetősége volna. Amint Wilson és a Népszövetség nem tudták és nem is akarták megváltoztatni az államrezon ősi parancsát, úgy a népi elv sem lesz erre képes, sőt ellenkezőleg, önmagát lesz kénytelen az államrezonnak alávetni. Ami az emberek közt az élet parancsa: élni kell és mindent megtenni az élet meghosszabbítására, folytatására, ugyanez az államok és népek életében az államrezon. És uralmának sem kormányformák, sem világnézetek nem állhatnak útjába: az államrezon vezette az itáliai renaissance város-államokat, a nagy katolikus abszolút monarchákat, Nagy Frigyes Poroszországát, a mindenkori Angliát, Napoleon és a köztársaságok Franciaországát csakúgy, mint II. Vilmos és az orosz cár birodalmát. Semmi okunk feltételezni, hogy a népi elv elfelejtethetné a saját érdeküket, az ő eredeti, autochton rációjukat azon államokkal, melyek ajkukra vették és végrehajtását ígérik, s egészen gyermekes felfogás volna azt hinni, hogy népek és államok cselekedeteit más népek érdeke vagy elméletek vezethetik, nem pedig mindenkoron az illető nép államrezonja. A magyar középosztály azon rétegei, melyek ily hiedelmekben álmodoznak, már eddig is kaptak néhány ébresztő fejbekölintést, hogy megtanulják, mi is az az államrezon.

Ha pedig így áll a dolog — amint a történet levegőjében, mely elméleteket és propagandákat egyképpen átlátszóvá tesz, nem is állhat másképpen —, akkor valóban nagy hűtlenség lenne magyarságunkhoz, ha a mi saját államrezonunkról megfeledkeznénk és az ősi magyar érdek folytonosságát megszakítva, lemondanánk a szentistváni állameszméről, mely szerencsés egyesülése a történeti és mai modern kívánalmaknak. Semmi okunk sincs miatta szégyenkezni, hiszen ez ma és jövőbeli végrehajtásában éppúgy

ellenkezik a csődbejutott XIX. századi nemzetállami elvvel, mint akár elvben a német népi eszme. És hogy első rohamra nem sikerül oly mértékben érvényesítenünk, mint szeretnők, ez nem lehet ok arra, hogy ősi hagyományunktól elváljunk épp most, mikor annak tiszta és korszerű fogalmazást tudtunk adni. Amint a trianoni két évtized sötétsége után egyszerre jött némi világosság: a történettel bíró népek tudnak várni és azt is tudják, hogy az érdekeikkel itt-ott ellenkező elméletek idővel vagy hozzájuk igazodnak, vagy feledésbe merülnek. Az a nép, mely megmarad a történet levegőjében, azaz hű önmagához, végül megéri a beteljesülést.

¹ Új Hungária felé. Magyar Szemle IV. 1. 1., Új Hungária és Keleti Svájc VII. 113. 1., Pax Hungarica, XXII. 297. 1.

² Magyar Szemle XXII. 297. 1.

³ Bethlen István gróf, Magyarország kisebbségi politikája. Magyar Szemle, 1933. XVIII. 103. 1.

⁴ Ugyanez, Szent István napján, Pesti Napló, 1937 augusztus 20.

⁵ Pester Lloyd, 1938 december 4.

⁶ „Népiség, nemzet és állam” című cikkem, Magyar Szemle, XXII., 6. és 8. 1.

POLITIKAI ÉRZÉKÜNK TÁRSADALMI ALAPJAIRÓL

1936 április

Az európai népeknek egymásról alkotott nézetei eleinte csak néhány általánosított, megmerevedett kifejezést foglaltak magukban, minő volt például a franciák könnyelműsége, a németek szorgalma, nehézkessége, régebbi századokban részegessége, a magyarok lovagisága, máskor a magyar kanász, csikós, jogász jellemképe. Értelmesebb tartalmat ezek a vázlatos torzképek a múlt század közepén, a liberális-nemzetállami szellem uralkodásra jutásával nyertek, amikor is a reformkorszakát élő magyarság a liberális-parlamentáris hangulatú európai közvélemény szemében mind nagyobb értéket kezdett jelenteni. A század közepére elmúltak az idők, amikor egy-egy nyárspolgár német professzor Magyarországon járva csak a német polgári városokban talált elfogadható, emberi életformát, s minden mást, főként a magyar nemesi életet barbárnak, ázsiaiinak minősítette. Már a századforduló óta mind több angol utazó nézte meg hazánkat, s ismerte fel lelkesedéssel és elragadtatással a vidéki nemesség életében, vármegyei autonómiánkban, közviszonyok iránti érdeklődésünkben és azok értelmes intézésében, régi alkotmányunkban és szabadságszeretetünkben az angolhoz hasonló magyar szellemet. Ezek az angol utazók, maguk is nemesemberek, alapították meg jóhírünket Nyugaton, amelyet azután a szabadság védelmében

folytatott harcunk, nagyszerű bukásunk emlékei, s nem utolsó sorban emigrációnk és feje, Kossuth működése erősített meg, állandósított és terjesztett el még Amerikában is.

A magyar azóta széles körökben az angolhoz hasonló mély és biztos politikai érzék birtokosának számított, aki saját erős hazafiságának, józan realizmusának és törhetetlen szabadságérzésének köszönheti, hogy évszázados zivatarok közt fenntartotta magát, s végül is az európai civilizáció biztos területévé tette, Nyugat előttretolt hadállásává és őrszemévé a keleti és balkáni barbársággal szemben azt a földet, melyen ezt a civilizációt egyedül ő volt képes életrehívni. A magyar politikai érzék fensőbbrendűségének tudata oly általános volt, hogy olyanok sem tudtak tőle szabadulni, akik egyébként nem rokonszenveztek velünk. A hatvanhetes kiegyezés a franciák között nem talált osztatlan helyeslésre, s már akkor voltak hangok, melyek féltették a magyarság uralmától a szlávokat, de ezek a hangok is kifejezték reményüket, hogy a magyarok politikai bölcseségükkel le fogják győzni a nehézségeket, amint-hogy birodalmi németek a 68-as nemzetiségi törvény meghozása után meg voltak győződve, hogy a magyarság politikai érzéke megszüntette a nemzetiségi viszályt a Lajtán túli területen. Reánk, akiknek történetéről, politikai érzékéről és becsületéről a mai csehek évtizedek óta csak gyűlölettel és csúfsággal szoktak nyilatkozni, szinte különösen hat az a tisztelet, mellyel a cseh nacionalizmus alapítója, a történész Palacky még a kiegyezés éveiben is nyilatkozott rólunk: 1865-ben cikkezvén a már levőgőben levő dualizmus ellen és a nemzetek egyenjogúsítása érdekében, kiemelte, hogy „a nemzeti egyenjogúság elve egyetlen más országban sem érvényesült és őriztetett meg annyira, mint éppen Magyarországon mindazon századokban, amíg csak a régi alkotmány és vele a latin nyelv uralkodott”; szerinte a nemzetiségek 48-as felkelése sem következett volna be, ha Szemere szegedi nemzetiségi törvényét egy évvel előbb hozzák a magya-

rok, akiktől megérti, hogy Herder jóslata, II. József nemzetellenes törekvései óta sietve iparkodnak nemzetiségüket elsáncolni; Palacky nem ellensége a magyarságnak, sok barátja is van közte és ezért bizalommal fordul hozzá, hogy fölismerve a reális helyzetet, békülékeny politikát folytasson a szlávokkal szemben.

Most nem érdekel bennünket ellenségeink véleménye és hangneme mennyire megváltozott velünk szemben Palacky óta, aki pedig kiállítván rólunk nemzetiségeink kezelését illetőleg a legjobb bizonyítványt, magunkat és történetünket jobban ismerte, mint késői utódai, — nem világháborús ellenfeleink megszólása az, amin elmélkednünk érdemes, hanem az a sajnálatos körülmény, hogy barátaink és a semlegesek közt is mind ritkább Palacky megbecsülő és optimista hangja. Kétségtelen, hogy az európai hangulat romlásában ellenségeink propagandája, azután német barátaink új népállam elmélete is közrejátszik, mely diametrális ellentétét képezi a történeti Magyarország népeket egybefoglaló gondolatának és folyvást továbbépülő szellemi szervezésével Közép-Európában mindegyre elavítani készül a történeti magyar gondolkodást: mindezeket túl ami valósággal megdöbbsenhet bennünket, az egy-egy óvatos, tartózkodó kérdés idegen barátaink ajkán: mennyiben változtatta meg a katasztrófa óta a magyarság azt a politikát, melyet a katasztrófaig folytatott? A kérdéssel kapcsolatban felmerül az is, miért nem mi fejlesztettünk ki új felfogást és gyakorlatot a kisebbségi kérdés dolgában, holott mi magyarok volnánk az a nép, melynek összes történeti emlékei, aspirációi és egész jövője a kisebbségi kérdés új, kielégítő s számunkra előnyös megoldásától függ?! Magában az a tény, hogy sem a kisebbségi ügyekben, sem a Dunamedence rendezésében nem tartottuk meg a vezetést, arra a feltevésre utalja az idegeneket, hogy régi politikai érzékünk, a XIX. századi Európának ez elismert politikai realitása, Trianon óta nem működik többé úgy, mint azelőtt...

Legyen bátorságunk felvetni a kérdést: valóban megvan-e és csorbíthatlan-e politikai érzékünk, mely évszázadokon át fenntartott bennünket oly veszedelmes néprajzi, politikai, hadi helyzetünkben? A kérdésre választ csak akkor adhatunk, ha nemzetünk történetében korszakok szerint megállapítjuk, melyik társadalmi osztály uralkodott, melyiké volt az a politikai érzék, mely érvényesülésében az egész magyarság politikai érzékét jelentette. Ezzel a módszerrel a dolog könnyen megvilágosítható; hiszen többnyire közismert történeti tények beszélnek róla.

ILYEN KÖZISMERT TÖRTÉNETI TÉNY az Árpád-dinasztia igen sok tagjának politikai érzéke, mely nem egynél közülök államférfiúi bölcseséggé magasodott. E régi századokban a magyarság sikerei az uralkodók sikerei, a magyar lét fenntartása ezeknek érdeme. Árpád személyes politikai érzékét csak nemrég mutatta ki meggyőzően Hóman Bálint; a honalapítónak és utána az államalapító Szent Istvánnak működése nemcsak egy nemzedék számára biztosítá a magyar létet, hanem egyúttal évszázadokra, a mai napig körülhatárolta nemzeti feladatainkat. Nagy egyéniségek a magyar trónon még később is sorshatározóan érvényesíthették elképzeléseiket, így Károly Róbert, Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, Mária Terézia. De már az Árpádok trónja árnyékában is felismerhető az a társadalmi osztály, mely nagy király mellett, tehetésgtelen uralkodó helyett politikai érzékkel kereste a magyarság útjait. A XI. századbeli királyi „szenáthus” tagjai: főpapok, nemzetiségi főnökök, bevándorolt lovagok, az új hivatalnokarisztokrácia első példányai az ügyek intézésében megszerzik a látókört és a gyakorlati jártasságot, mely utódaira is átszáll. A világi nagyurak birtokaikkal együtt politikai érzéküket is átörökítik leszármazóikra, a középkori egyház főpapjai pedig, bármely osztályból származtak is, papi hivatásuk gyakorlása közben sajátítják el az állam igazgatásához szükséges készségüket.

A politikai érzék tehát, mely a nemzet sorsát irányítja, egyrészt az Egyház kereteiben száll nemzedékről nemzedékre és nő a feladatokkal együtt, másrészt a világi nagybirtokhoz, s az azzal összefüggő udvari és állami főméltóságokhoz van kötve, melyek atyáról fiúra öröklődnek, mert ugyanazon családokból tölti be azokat a magyar király. A középkorban így volt ez másutt is Nyugaton, nálunk azonban a főpapságnak és a nagybirtokos mágnásoknak e politikai kizárólagossága jóval, századokkal túlélte a középkort.

Másutt és e hasábkon is¹ volt alkalmam rámutatnom arra a jelentőséges tényre, hogy a török hódítás, az ellene szükségessé vált védelem, valamint az ország visszafoglalása után az új berendezkedés, a magyar föld új megszállása és megművelése szintén e világi és egyházi nagybirtokos arisztokrácia, a mágnások és főpapok vezetésével, ezek szellemi munkájából ment végbe. A Habsburg-király külföldön tartózkodván, itthon a védelem, s vele a nemzetvezetés és kultúra fejlesztése is egyes vidékek szerint decentralizálódott; Mátyás udvarának nemzeti szempontból nem a bécsi udvar, hanem az esztergomi érsek nagyszombati és pozsonyi rezidenciája, a Thurzók bicsei és árvavári udvara, a Nádasdyak dunántúli, a Perényiek felvidéki várai, a kismartoni és más Eszterházy központok lesznek utódai. S amint a nagybirtokos úr erős várra kiépített székhelyéről intézi az országrész védelmét, rendelkezik a szomszéd megyék nemeseivel és jobbágyaival, s amint az ő udvari papja terjeszti az országrészben az új hitet, s utóbb az ő akarata téríti vissza jobbágyait és a tőle függő kisnemeseket és városokat a régi hitre: úgy politikai dolgokban is övé a vezetés. Nincs kétség abban, hogy Nádasdy Tamás, Eszterházy Miklós a Dunántúlnak, Thurzó György a nyugati Felvidéknek, Rákóczi György a keletinek valódi „vezére” volt, aki védte, táplálta, oktatta, fizette népét, s helyette viselte a politikai felelősséget. A nemzet politikai érzéke még a XVI.

és XVII. században, sőt a XVIII. első felében is ezekben az urakban testesült meg.

Más a politikai érzék és más a politizálás. Az arisztokraták a XV. század királytalan időszakaiban átvették az ország formális vezetését is, közülök nőtt ki Hunyadi Jánosnak és fiának csodálatraméltó politikai genialitása. Az alsóbb néposztályok politizálásán túl nem igen jutottak; a köznemesség igazi politikai iskolája, a vármegye, még sokáig kénytelen magát főispánjától, a nagybirtokos mágnástól vagy főpaptól vezetetni, a megyei autonómia központja, a választott alispán inkább csak a XVI. századtól kezdve függetlenül a főispántól, s a tényleg régóta választott szolgabírók a helyi igazgatáson túlemelkedő feladatokhoz nem jutnak. A Jagellók korában a köznemesség politikai szerephez jut, de nem ő irányít, hanem őt vezeti a nagyúr, Zápolyai János és ennek emberei; politikai érzéket e néhány vészes évtizedben, amikor az igazi probléma az ország védelme volna, még nem tud a nemesség mutatni. Hasonlóképpen átmeneti volt Bocskay István alatt a nem-nemes hajdúknak és a tiszai kálvinista prédikátoroknak hirtelen betörése az országos politikába: eredménye a hajdúság letelepítése, de nem e társadalmi osztályok politikai iskolázása lőn. Miként az írástudás a középkorban a világiak körében lassan terjedt felülről lefelé, épígy a politika iskolájába is csak egymásután kerültek az egyes társadalmi osztályok: a legfőbbek és legnagyobb birtokosok után a XVI. század végétől kezdve a vidéki birtokos nemesség. Rudolf király országgyűlésein már nagy a köznemesi ellenzék, de igazi vezetői a Batthyányiak és más nagybirtokosok. A politikai érzék különben is magasabb tulajdonság; megszerzése előtt az illető társadalmi osztály ha hozzájut is politikai tevékenységhez, ezt saját önérdeke szolgálatában gyakorolja. A köznemesség még a Wesselényi-összeesküvésben is a főurak pórázán jár, készséges részvevője, fecsegő titoktársa és elpusztuló mártirja Zrínyi Péterék könnyelmű politikájának, de

már képes arra, hogy saját érdekében kiszorítsa a városi polgárságot még azon néhány pozícióból is, melyet ez addig meg tudott magának szerezni. A megyei nemesség egyik első önálló politikai vállalatának mondható az a harc, melyet a XVII. században folytatott a városok érvényesülése ellen.

A vármegyei birtokos nemesség, a későbbi gentry elődje, ezt a politikai iskolát nem is annyira az országgyűlésen járta ki, ahol még sokáig elnyomta őt súlyos tekintélyével a főpapság és a nagybirtokos főnemesség, s ahol önálló akciót kilátástalan ellenzékiesség keretei fogták le. Igazi politikai iskolája a vármegye volt, mely a török felszabadító háborúk óta mind több terhet volt kénytelen magára vállalni, amit korábban a nagybirtokos és az állam együtt vagy külön-külön hordozott. Az új feladatok közigazgatási gyakorlatot és politikai érzéket szültek. A legsúlyosabb teher a császári katonaság ellátása volt, hadvonuláskor és „békés” garnizonban, élelemmel, abrakkal, szállással, pénzzel. Azok a birtokos nemesek, akik a XVIII. században alispánként, polgári biztосként, szolgabíróként foglalatосkodtak e katonai és adóügyekkel, nemcsak kitűnő közigazgatási ismereteket, emberekkel bánni tudást, diplomáciai tapintatot, hanem politikai érzéket is hagytak utódaikra, — mert hiszen a vármegyékben a vezető hivatalokat akkor épűgy egyazon család fiai töltötték be, miként a középkorban az összes állami hivatalokat. S jött Mária Teréziával a felvilágosodás, mely más vidéki hatóság híján szintén a vármegyéket fogta be programja érdekében: egészségűgyi és népművelési feladatok, az agrártermelés emelése és ellenőrzése, mindennemű kimutatások és statisztikák készítése, az úrbéri szolgáltatások reformja, más politikai és társadalmi vezető tevékenység, mindez az új feladat ezt a vármegyei tisztviselőréteget, az ezer holdon felűli középirtokosságot nevelte új vezető réteggé, hogy utóbb a demokratikusabb idők beköszöntésével átvehesse a nagybirtokos mágnásoktól az ország kormányzását.

Tudjuk, a mult század első évtizedeiben ment végbe ez osztályváltás. Főnemesi osztályunk mindaddig egészében, szinte zárt sorokban vállalta századokon keresztül azon új feladatokat, melyek a magyarság elé kerültek. Utoljára a XVIII. század nagy gazdasági újjáépítését és a Habsburg-uralkodókkal egyetértő barokk kormányzást. Még a felvilágosodás új filozófiáját és életformáját is magáévá tudta tenni a legtöbb főúri család, a liberális-demokratikus-parlamentárius eszmevilág átvételénél azonban felbomlottak soraik. Már 1848 előtt is megfigyelhető volt, hogy egyesek csatlakoztak az új áramlatokhoz, sőt azok számára utat törtek — elég itt két különböző irányban Széchenyi Istvánt és Batthyány Lajost említenem —, a többség elzárkózott, reformok nélkül vélte konzerválhatni a tényleg elavultat, s ezzel kiesztette kezéből a vezetést. A világ kereke fordult s miként régi Fortuna-kerek ábrázolásokon látható: a király után lebukott a főnemes, fellendült — még mindig nem az egész köznemesség, hanem csak a megyei középirtokosság, a régi „bene possessionati” osztálya, melyet ponderálni volt szokás, mert súlya és tekintélye volt, és nem numerálni, mert így számba sem jöhetett volna a kisbirtokos, bocskoros nemes és birtoktalan, armális nemesség parasztsorbeli tömegei mellett. Reformkorszakunkat ezek a közép-birtokosok alkották meg néhány főnemes társaságában, politikai irodalmunk klasszikus termékei tőlük valók. Negyvenkilenc bukása nem írható az ő terhükre, mert a politika radikálisai és a háborút mindvégig, a biztos bukásig folytatók többsége már nem e képzett és felelősséget érző rétegből került ki, hanem a 48-i választásoktól feldobott, még politikailag iskolázatlan kisnemességből. Tán Kossuth is, ha politikai hagyományokkal rendelkező vagyonos középirtokos családból származik, képes lesz vala 48 és 49 forró légkörében is ugyanazt a meggondoltságot és politikai éleslátást kifejteni, mely az emigrációban utóbb őt, sok-sok elméleti tanulmány és tapasztalat után nem egyszer jellemezte.

Azon nyugalmi állapotban, melyet az abszolutizmus kényszerített az országra, megint érezhetővé vált a birtokos középnemesség anyagi és értelmi súlya, s így történt, hogy az új alkotmányosságban, az 1861. és 1866. országgyűlésen, megint ez vette kezébe az irányítást, európai látkörével, felelősségérzetével, hagyományos törvénytiszteletével. Két alapvető törvényünknek, a kiegyezési 1867:12. és a nemzetiségi 1868:44. törvénycikknek két szerzője, Deák és Eötvös, szimbolumként szolgálhatna a politikai érzéknek, mely ezt a társadalmi osztályunkat egyéni tanultság, családi hagyomány és öröklés folytán kitüntette. Középnemességünk alig félszázadon át vezette a nemzetet, s hogy e rövid időszakban a reformkorszak lendületét és eszmegazdagságát, 67 érett politikai realizmusát kitermelhette, az egyrészt a főnemességét is felülmúló európai iskolázottságából, másrészt a főurakhoz képest nagyobb számából, s nem utolsó sorban tisztább magyar fajiságából, esetleg még pihent voltából is érthető. Míg főnemesei családaink az Árpádokhoz hasonlóan nem igen dicsekedhettek túlhosszú élettartalommal, s átlag háromszázadonként új családoknak adták át helyüket: középkori vezető családaink a XVI. századra kevés kivétellel — aminő pl. a losonci Bánffyak — kihaltak, addig a reformkorszak vezető középnemeseinél nem ritka évszázados családi mult; ők a kifejlett példányai a fajnak, melyet a költő szavaival: edzettek százados kohók. Ez az ősi faj a mult században hirtelen virágzott ki — és túlkorán hervadt el.

E SIETŐS ÁTTEKINTÉSBŐL is látható, hogy nemzetünk körében a politikai érzéket a legfelső, vagyonos és művelt osztályok képviselték, s hogy az bennük nemzedékről-nemzedékre öröklődött. 48 és 67 új berendezése megszüntette a rendi alkotmányt, mely addig az egyes, vérségi kapcsolatokon alapuló társadalmi osztályok létét, s azok politikai uralmát egyáltalán lehetővé tette, s ezzel most megkezdődött nemcsak a közép- és főnemesség ural-

mának likvidálása, hanem vérbeli összefüggéseinek is megzavarodása. Különösen jól látható ez az ekkor már gentrynek nevezett középnemesség esetében. Korábban ez a középbirtokos osztály épügy saját köréből házasodott, mint a nagybirtokos főurak is maguk közül, s ez a vagyonos osztályoknál mindenütt fellépő jelenség volt az alapja a társadalmi osztály egységének, vele a tehetség és érzék általánosságának. A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben az ezerholdasok közül sokan elvesztették birtokaikat, elhagyták az ősi földet, hivatalnökká lettek, amire tudvalevőleg Tisza Kálmán hosszú kormánya adott nekik lehetőséget. A városba került, földnélkülivé vált úri osztály csakhamar keveredett köznemes és polgári családokkal. Nálunk több százezerre ment a birtoktalan vagy egészen kisbirtokú, bocskoros vagy iparos nemesség száma, melynek fiai 48 után szintén felemelkedtek a hivatalnoki és más értelmiségi pályákra, s ott találkoztak a közép-nemességből leszállottakkal, akiket könnyen majorizáltak, s akikkel könnyen összevegyülhettek, hiszen a nagy megkülönböztető, az ezerholdon felüli birtok már úgysem volt a közép-nemes kezén. A nemzeti társadalom sokáig észre sem vette ezt a változást, mely politikai érzékünk századvégi hanyatlásának igazi előidézője lett: a politikai arénában továbbra is nemesek vezettek, az ő nevük forog mindenütt, de ezek csak ritkább esetben leszármazói a nagy multtal bíró középnemességnek, a legtöbb bizony családi műveltséget nélkülöző, azt hirtelenében megszerző paraszti vagy iparos-nemes család fia. A közvélemény úgy hitte, hogy a „gentry” ugyanazon elemekből áll, melyeknek érdeme volt reformkorszakunk pompás lendülete, holott a valóságban politikai hagyomány és érzék ritkán állott az új politikusok mögött, még ha nemesi nevük volt is. Egyszerű újságolvasó közönségünk ma is könnyen valami régi nagy multtal bíró, felsőbbrendű lénynak nézi bármely nemesi név viselőjét, nem gondolva meg, hogy egész nemesfalvak voltak, teli parasztéletet folytató, többé-

kevésbé kiváltságos nemessel és hogy iparosok, szűrszabók és csizmadiák százai voltak nemesek, akik tehát régebbi időben soha sem juthattak politikai érzékhez és gyakorlathoz, és akiknek fiai 67 után értelmiségi pályára lépve, épúgy maguk voltak kénytelenek megszerezni politikai tanultságukat, mint akár jobbágy- vagy polgárcsaládok fellendült leszármazói. A középnemességet hagyományaival együtt elöntötte ez új emberek árja, akikkel különben családirag is összevegyült, miután a birtok eltűntével nemesség és nemesség közt semmi szemléltető különbség nem maradt azután, hogy a kisenemesség egy része is megszerezte emelkedése során a társadalmi műveltséget.

Másutt is ez volt a XIX. század fejlődése és abból, hogy a nagy forradalom óta a francia nemesség elveszti politikai befolyását, még nem következett a nemzeti politika képességeinek hanyatlása. Ez igaz, de az is bizonyos, hogy Franciaországban a nemesség vezető szerepét a napoleoni új nemesség, s azt követőleg a kapitalista polgárság vette át, s az is bizonyosnak látszik, hogy bár ez a polgárság német földön is elég számos volt, itt már nem tudta az arisztokrácia vezető szerepét átvenni, aminthogy Németország századvégi politikája a mienkhez hasonlóan társadalmi eredetű egyenetlenségeket mutat fel, melyeket a hatalomban megmaradt junkerek sem tudtak jóvátenni. Nálunk azonban teljesen hiányzott a politikai munkára alkalmas, zárt hagyományú és világsszemléletű polgárság, viszont a letűnt nemességnek továbbra is oly neve és tekintélye volt, hogy nemcsak társadalmi életben, de politikai irányok dolgában is „arbitrarius”-nak tisztelte még sokáig — tán mai napig is — a helyét elfoglaló bocskoros-nemes-, jobbágy- vagy polgárivadék. Ugyanily, mondjuk, posztumus tekintélye maradt a főúri osztálynak is akkor, mikor már zárt osztálynak csak társadalmilag számított, s a politikába egyéni ízlés és hajlam szerint folyt be; ugyanazon családok tagjai az októbrista forradalomnak és ellentettjének, az ellenfor-

radalomnak váltak támogatóivá, aminthogy arisztokráciánk ma is a legkülönbözőbb helyeit szállja meg a politikai színképnek, a legitimizmustól a polgári radikalizmuson át egész a hazai hitlelizmus vonaláig. Az egykor egységes vezető osztály szerepét játszó mágnási rend ez atomizálódása már a mult század vége óta állandóan megfigyelhető jelenség, párja a középnemesség szétporladásának, s mindkét jelenséget az teszi számunkra nemzeti szempontból tragikussá, hogy a szolgálatot előbb mondták fel, semmint utódok jelentek volna meg munkájuk végzésére a hazai tájakon. Hogy mindkét osztály napjainkig kitermel magából kiváló egyéniségeket, minők voltak például a háború előtt Tisza István és ifjabb Andrássy Gyula, ez inkább az illető család javára írható, nem pedig az osztály politikai szerepét bizonyítja, melyet az zártan és egészében nem képes többé betölteni.

A nemzet tehát, régi vezető osztályainak szétbomlásával, azon feladat előtt állott, hogy új politikai osztályt neveljen magának. Miután a feudális rendi korszakkal együtt a foglalkozások, s ezzel a készségek öröklődését is megszüntette az új demokratikus világ, egyébről nem lehetett szó, mint valaminő, társadalmi rendet nem képező, független egyének elitjének kialakításáról. Az elitről és annak kialakítása szükségéről az újabb szociológia sok szépet és okosat mond, — a gyakorlatban még alig sikerült másutt megoldani a nehéz kérdést, mint Angolországban, a hagyományt és a hagyomány ellenségeként fellépő újítást oly biztosan harmonizáló országban, s ott sem a szociológia segítségével, hanem az élő történeti erőkkal. Az angol politikai érzék hordozói közt régi családok fiaival és egészen alulról jött új emberekkel találkozunk, akik mégis egységbe oldódnak és zárt társaságként alkalmazzák a hagyományokat új viszonyokra, új szellemiségben. A kontinens háborúelőtti liberális demokráciái képtelenek voltak biztos politikai érzékkel bíró elit kialakítására, — ez volt a mi helyzetünk is, ahol tudvalevőleg a világháborúig

permanenssé vált politikai küzdelmek, az eredmények teljes hiánya, a lényeges kérdések — így a nemzetiségi, a földreform, a választójogi kérdések elmellőzése, jelentőségük fel nem ismerése bizonyítja politikai érzékkel bíró elit hiányát. A zűrzavart nagyban növelte a még tekintéllyel bíró nagy családok fiainak ellentétes állásfoglalása, akik bárhová mentek, mindenütt vezéri szerepet kaptak és így egyébként kilátástalan és rossz ügyeket is képesek voltak fellendíteni. A polgárság teljesen meghódolt az idejéltmult „úri” politikának, s beleilleszkedett, a parasztság egyelőre nem jutott szóhoz, az ipari munkásság vezető rétege pedig, mely keresztülment a német demokrácia drilljén, a marxismus elvein nevelődven fel, magától kikapcsolódott a nemzeti politikából. A szabad pályákon nagy tömegekben elhelyezkedő polgári zsidóság, Jászi Oszkár vezetésével, készült ugyan politikai szerepre, de az októberi forradalom megmutatta, hogy az ő politikai tanulmányuk époly kevésé szerzett nekik politikai érzéket, mint a paraszt, nemes vagy polgárszármazású polgári politikusoknak sem az ő állandó és szüntelen politizálásuk. A háború előtt eléggé megbizonyosodott, hogy politikai pályához gyakran semmi politikai hajlam vagy tehetség sem szükséges.

A háború után ezen a politikai elithiányon is magunknak kellett volna segítenünk, miként nemzeti létünk új sorsdöntő kérdésein. Kevesen gondolkodtak rajta, még kevesebb valósult meg. Boldogult Klebelsberg Kunó grófnak fájt folyvást az, amit ő antiszelekciónak nevezett, s amelyen ő elsősorban tudományos téren akart segíteni a külföldi oktatás megszervezésével, — ezzel ő régi magyar, középkori katolikus, újkori protestáns szükségleteh és szokáshoz tért vissza. A vitézi intézmény viszont katonai erények és nemzeti jellem biztosítására törekszik, — a politikai elit ki nevelésére még csak kísérletek sem történtek, minek következménye közéletünknek fokozódó elsekélyesülése, a parlamentarizmus tekintélyének hanyatlása, s mi fontosabb: nemzeti feladataink

megoldásában gyakori tétovázásunk és tanácstalanságunk. Azok az okok, melyek a századvég óta a politikai érzékünkben mutatózó hiányokat létrehozták, ma is hatnak, — előidézői azonban nem abban keresendők, mintha a magyarság politikai tehetségét elvesztette volna vagy az meggyengült volna benne — népünk ma is az igen tehetséges népek közé tartozik, s azt mondhatjuk róla, hogy szinte ismeretlen nagy tehetségek szunnyadnak benne, — politikai érzékhiányunk egyszerűen régi politikai osztályunk teljes felbomlására és újnak még ki nem alakulására vezethető vissza.

A külföld néhány országában, tudjuk, nagyszabású kísérletek folynak ily politikai vezetőréteg kialakítására, s közelfekvő a gondolat, hogyha magunk nem tudnánk magunkon segíteni, egyszerűen átvehetnők a külföld e legújabb elitképző módszereit. Ez annál könnyebben elképzelhető, mert politikai érzékünk hiányos funkcionálása következtében úgyszemint hajlamosak vagyunk idegen intézmények kritikátlan átvételére, s mert másrészt az új elitképző módszereket valóban nem nagy elmeél kell, hogy lemásolhassuk magunknak. Orosz, német, olasz földön hasonló módon képződik az új politikai vezető réteg: először a régi politikai rétegeknek teljes és tökéletes eltávolításával, másodszor a diktatúra és pártabszolutizmus segítségével új egyének beállításával. A szelekció általában arra van tekintettel, hogy az elit minden egyes tagja a párdiktatúra megbízható embere legyen, ami egyáltalán nem zárja ki a szakképzettséget, különösen nem a technikai tudományokban, de szellemiség terén annál könnyebben vezethet a tárgyi követelmények leszállítására, ha egyébként az illető a pártnak megbízható, esetleg megjutalmazandó híve. Mussoliniról tudjuk, hogy párthíveit, még a legelső tesserák tulajdonosait is habozás nélkül elbocsátja, ha a tárgyi szükségletek úgy kívánják, ami azért nehéz, mert a rendszer személyes szolgálatok és személyes hűség alapján jegecesedik ki a pártfőnök körül. Amit a pártabszolutizmus politikai és hivatali pályáiról hallunk külön-

bőző országokból, az mindegyre eszünkbe juttatja Metternich és Sedlnitzky, meg a Bach-korszak „szelekcióját”, amikor szinte írástudatlan csehek és morvák jutottak vezető állásokhoz, mert „gutgesinnt” voltuk az abszolutisztikus vezető körök előtt minden kétségen kívüli volt. A pártabszolutizmus szelekciója közelebből megnézve, semmiben sem különbözik az osztrák császári abszolutizmusétól: mindkettőnél a megbízhatóság, legalább is ennek elhitető mímélése és a vezető akaratnak való tökéletes alárendelése volt a döntő válogatási elv; a különbség legfeljebb az, hogy míg Metternich korában az előhaladás megállapodott bürokratikus formaságokhoz volt kötve, addig a pártabszolutizmusok a megbízható és megjutalmazandó egyéneket a társadalmi és szellemi lét legalsóbb fokairól lendíthetik fel olyan helyekre, ahol az a nemzet legnagyobb javaival is rendelkezhetik...

Ez az idegen módszer ilyképpen nem politikai érzéket termel, hanem csak hordozóit a politikai érzéknek, amennyiben ezek, hivatalukba beültetve, képesek lesznek az ehhez szükséges tehetséget és ismereteket utólag, gyakorlatilag elsajátítani. Kétségtelen, hogy manapság hasonló jelenséggel állunk szemben, mint száz év előtt, amikor Nyugatról indult el egy politikai áramlat, miután ott az ő szellemiségének nemzetátalakító formáját létrehozta a francia konstitucionalizmusban. Hatása többhelyütt robbanó erejű volt: itt-ott azonnal levegőbe repültek a régi alkotmányok, másutt évtizedek múlnak el, míg utánzásának ideje elérkezett, egyes országok pedig, így Németország és Anglia egyáltalában tartózkodtak eredményei átvételétől, — tudjuk, hogy Németország parlamentarizmusa az összeomlásig sem vált igazi alkotmányossággá. Manapság a másik szélsőség, az új abszolutizmus Keleten tűnt fel, s hozta létre inkább elijesztő, mint vonzóerejű első építményét, — szélesebbkörű hatásra csak emberibb külsejű megjelenési formái számíthatnak más országokban. Mi magyarok annak idején, száz évvel ezelőtt, szinte szőröstül-bőröstül vettük át az

akkori idegen példát, sokkal többet feláldozva önmagunk szellemiségéből, semmint erre szükség lett volna, ha előbb jól megnézzük az idegen jelentkezőt és nem hiszünk a külsőnek és látszatnak. A liberális eszmevilág korlátlan és kritikátlan átvételével magunk nehezítettük meg, sőt tettük lehetetlenné nemzeti szervezetünk kiépítését, aminek egyik következménye mai elmékedésünk szomorú tárgya: a politikai érzékünket képviselő társadalmi rétegek felbomlása és újak ki nem alakulása. A mindinkább érezhető hiányt tisztára külsőségesen és a szerves nemzeti fejlődéstől eltávolodva pótolnánk idegen formák átvételével, holott történeti előzményeink alapján könnyen felismerhető az egyedül eredményes út: a korábbi vezető osztályok maradványainak felhasználásával népünk polgári társadalmából és más felemelkedő rétegekből új elitet alakítani, melynek jellemzője tudás, szakismeret és nemzeti műveltség.

A politikai érzék végső fokon — s ezt mutatja más boldogabb államok példája, nincs kötve feltétlenül a leszármazáshoz és nem is mindig örökölhető, függvénye azonban a nemzet hagyományai ismeretének és megbecsülésének oly nemzettagnál, aki egyébként megszerzi magának a nemzet és belső szervezete, külső életfeltételei és kapcsolatai minél teljesebb ismeretét. Az egyén azonban társadalmi közösség tagja, s nálunk is csak vagyoniilag függetlenné tett, művelt magyar társadalomnak fokozatos kifejlődése és a nemzeti tradícióval benső összekapcsolódása segíthet a bajon. A politikai érzék ma is csak a nemzeti társadalom talajából nőhet ki, s mivel mint ilyen, a szellemiség szférájába tartozik, ennél fogva legvégső fokon csak akkor remélhetjük politikai érzékünk és érvényesülésünk nagyobb hatékonyságát, ha a magyar szellemiség emberei töltik ki a szociológiai elit köreit.

¹ Magyar Szemle II. kötet, 305. l. „A magyar nagybirtok történeti szerepéről”.

NEM VAGYUNK BUJDOSÓK

1938 április

Nem szívesen állok útjába kedves kollégámnak, a budapesti bölcsészeti kar kitűnő filozófusának, Prohászka Lajosnak, aki „A vándor és bujdosó” címen úttörő munkát adott ki a magyarság jelleméről, erről a sorsdöntő kérdésről, melynek jelentőségére csak nagy nemzeti veszedelmek közeledtével ébredünk. Prohászka Lajos a szellem emberének komolyságával és felelősségérzetével merült el abba a szinte tudatalatti világba, melyben a nemzet belső élete folyik és gyöngéd szeretettel, máskor búskomor meg gyászoló romantikával mutatta be kutatásának lehangoló eredményeit. Tiszta és mély magyar szándékaival nehéz vitába szállani, és szinte méltánytalanná teszi az ő megtámadását az a körülmény, hogy míg ő a magyar sors és jellem képét, igazi filozófusként, metafizikai síkon rajzolta meg, addig a mi bírálatusunk, szükség szerint, a valóság és a történet realista talajára helyezkedik, s ezzel Prohászka gondolatmeneteinek filozófiai finomságaira kezdettől fogva nincs tekintettel. De a filozófus metafizikai játékából nem légbuborékok támadnak, hanem nagyon is pozitív súlyok, melyek a magyar sorsra akaszkodva azt szabad szárnyalásában megkötik és vigasztalanul földre húzzák — ha a filozófusnak igaza van! De nincs igaza, leginkább azért nincs, mert kiindulópontja és

módszere egyképpen hibás: nélkülözi azt, amit Horváth János a magyar irodalom önelvűségének nevezett.

Prohászka itt a legújabb német filozófiai irány, az ú. n. existenciális filozófia módszerével dolgozik, kiindulópontja pedig az, hogy a német a „vándor”, s ennek ellenképe, bujdosóként, a magyar. Az önmagával örökké elégedetlen, vándorútján új és új tudással soha be nem telt, mindig többre vágyó, a magasabb szférákból a legmagasabbakba, s a világ széleiről a végtelenbe lépő „vándor” mint a német nép tipizált alakja, régi és összetett fogalom, megvan benne Prohászka mintáinak, az új német filozófusoknak metafizikai tartalmától kezdve visszamenőleg sok minden német szellemi termék, egész Novalis elérhetetlen „Kék virág” képzetéig, Hölderlin végtelenérzéséig és a neohumanizmus műveltség-ideáljáig, csupa „magas kultúra”-termény, melynek a német nép tényleges, történeti magatartásához igen kevés köze van. Most ez a vándor, bátor kézzel kitarva maga előtt, a végtelenségig terjedőleg, a nagy földi távlatokat, megjelenik a kis magyar nép előtt, mint ellenség fenyegetőleg, de még végzetesebben mint mintakép, melyet ez soha el nem érhet. Így alakul ki a magyar jellem, mint elvetélt német jellem: vonásról vonásra a német „klasszikát” soha meg nem közelíthető, annál alacsonyabb fokon maradt, de az örök mintakép után titokban mégis áhítozó felemás, önmagában soha nem kész egyéniség, beteg történeti alakulat. Ez így, néhány meztelen szóval elmondva, bizony sívár és ránc nézve szégyenletes kép, de a szerző nem is ily hideg-ridegen mondja el, hanem nagy lelki emótióval, melynél lépésről-lépésre kapaszkodoul Ady és Széchenyi, Zrinyi, Berzsenyi és Vörösmarty idézetek szolgálnak neki. E sorsunkon szinte kétségbeeső nagy költőink és íróink önmarcangoló érzéseit hasonló felelősségteljes önmarcangolással utánuk érzi, s ebből alakítja ki az egész magyar metafizikát, mely így végletesen keserű és nem alkalmas a magyarság ezeréves fennmaradásának megértésére. Nemzeti hibáink tör-

ténetfilozófiáját adja így, s ami különösen fájdalmassá teszi olvasását, a pozitívumokkal mindig idegen, főként német hatást tesz fel. A magyar szerint azóta, hogy az új hazában elzárkózott gyepüi közé, menekül a valóság elől; szinte szellemileg „bujdosik az éren, bujdosik a nádon”, elzárkózásával felidézte (a hatalmas szomszéd) elnyomását, s erre megint csak nem akcióval, hanem még szigorúbb elzárkózással válaszolt (93. l.). Innen jött a magyar élet „szűkössége”, a „magába kuporodott életmód”, melynek kompenzációjaként menekültünk az illúziókhoz, lettünk kesergő, tétlen nép, mely harcra is csak kényszerülten megy s akkor is meg van győződve a harc hiábavalóságáról. Bármily nagy is a magyar vitézség, ez csak ily kishitű „furor hungaricus” (egész feleslegesen alkalmazva az egész világon provokatív jelentésű furor teutonicus függelékeként, 103. l.). Mindebből könnyen levezethető a visszavonás, az „úri”, oligarchikus gondolkodásmód, a jogi formalizmus, a passzív rezisztencia (ez szláv hatásra). Pozitív alkotásnak csak a szentkorona fogalma marad, erről a szerző nagy lelkesedéssel hatalmas és megragadó képet fest, mely azonban egész módszerének megfelelően csak metafizikai és sajnos, nem történeti síkon létezik.

Talán elég volt e részleteket felhoznunk Prohászka magyar-képéből, s bizonyos, hogy mindnyájan, akiknek van ösztönös magyar, történeti vagy népi műveltségünk, s ami azzal együttjár, öntudatunk, elhárítjuk magunktól a képet és nem ismerünk önmagunkra. Prohászka tévedése onnan származik, hogy ő ugyan metafizikai képet akart adni, de az ahhoz mégis csak mellőzhetlenül szükséges történeti anyagot egyoldalúan használta fel: kizárólag az újkori, nemesi fejlődés magas kultúrájának árnyoldalait vette mint az egész magyarság jellemzőit, s ezeket az árnyoldalakat is csak néhány nagy szellem átmeneti elkeseredésén torzítva ismerte meg. Igaz, hogy a magyar gyepük közé zárkózott, de

ebből annál kevésbbé következhetett lelki életének eltörpülése, mert hiszen e gyepükön „portái” voltak, melyeken át bátran — nem „furorral”, de magyar vitézséggel — ki-kitámadt, s legelőször maga Szent István a német császárra, akit el is űzött a magyar határokról. Egy-egy ily ellenténnyel, melyekről Prohászka sorba megfeledezett, meg lehetne cáfolni egész elméletét, ha az, mondom, nem székelne metafizikai magasságokban.¹ E sorok írója maga is résztvett — Széchenyi István felfogását követve — azon nemesi, középosztályi árnyoldalak ismertté tételében, melyeket most Prohászka mint általános magyar tulajdonságokat metafizikába szublimál — de nem felejtette el soha a tényleges történeti helyzetet, mely szerint ezek az árnyoldalak a XIX. század nemesi társadalmának, s az azt utánzó mai „úri” társaságnak árnyoldalai, s így nem bővíthetők ki — korokon és osztálykülönbségeken átágázva — egyetemes magyar vonásokká. Itt talán minden részletes bizonyítgatás gyöngítené azt a vétót, melyet a „bujdosóval” való azonosítás ellen emelnünk kell.

De legkevésbbé sem vagyunk olyan bujdosók, akik idegen vándor arcától megigézve bújtunk el gyepűink mögé s nem merjük a tiszta humánus napvilága elé felemelni „kuporodott” önmagunkat. Prohászka légies képletei mögé sötét árnyként sűrűsödik oda a mai középosztályban is sajnos gyakran fellelhető önlemondás, a magyar sors autarkijának elvetése s még tovább: remény az idegenben, lemondás az idegen előtt. Nemcsak a bujdosás tényét kell elutasítanunk magunktól, mint önerőnkel, öntudatunkkal és nemzeti egyéniségünkkel össze nem férőt, hanem azt is, hogy olyan bujdosók legyünk, akik homályosan pislákoló mécsüket is idegen fényforrásból táplálják s ezért egész életükre lelkileg lekötelezettjei az idegennek.

Prohászka magatartása nemcsak a magyar kép rajzában téves, az a németséggel szemben is, amely egyáltalán nem akar „vándor”

lenni. Tanulságos lesz erre egy pillantást vetnünk és arra, vajjon a „vándor” is alárendeli-e magát idősebb nyugati szomszédjának, mint ahogyan a „bujdosó” — Prohászka szerint a vándornak.

A NÉMET TELEPÜLÉS és népi történet egy kitűnő képzettségű, erőteljes munkása, A. Helbok innsbrucki tanár óriási kötetben hasonlította össze a francia és német néptörténet lefolyását.² Valamiféle párhuzamos néptörténetet írt, a kutatás rendkívül kifinomodott eszközeivel, annyira, hogy ez a munkája nemcsak enciklopédiáját adja a település-, nép-, és „kultur”-kutatás néhány évtized óta kifejlődött német tudományágainak, hanem úgy az egyes rész tudományok adatainak összehasonlításával, mint az egész történet térképeken rögzítésével a módszert is hatalmasan előrevitte. Közvet- és földtörténet, őstörténet és régészet, archeobotanika és zoológia, mezőgazdasági talajtan, erdőüzemtan, nyelvészet, fajtörténet mind összeműködik a már speciálisan történeti jellegű alkotmány-, gazdaság-, település-, irodalom- és művészettörténettel, hogy a francia és német nép fejlődési vonala meg legyen rajzolható. Komoly tudósnak nagyjelentőségű, módszeres műve ez — és mi az eredmény? A mi szempontunkból: a német nem „vándor” többé, nem is akar az lenni, hanem „hős”, akiben egyedül maradtak meg a germánságnak, mint a „grösste Leistungsrasse der Erde” hódító erényei, s akit emellett földjének kiválasztó hatása is erőssé és alkalmassá tett arra, hogy a világot saját nézetei szerint átalakítsa. Helbok szerint ez 2000 évenként megy végbe: először a neolith-korban volt, amikor a Thüringiában lakó „zsinórdíszes keramikusok”, az indogermánok ősei terjesztették el magasabb kultúrájukat, azután a római korban, mikor a germánok megindították a „népvándorlást” és új kultúrát teremtettek a régi romjain, — a második ezer most telt be, hogy Hitler vezetése alatt megindulhassanak a „vér és talaj” ősserején felnőtt németek e dekadens világ megifjítására. Mert a német talajt már a geológiai

korszakok is predesztinálták arra, hogy erőteljes, uralomra termett emberek lakják: már a jégkorszak gleccserei, azután az őserdők, amilyenek soha nem voltak Franciaországban, könyörtelen kiválasztási folyamatot tartottak fenn, minek eredménye a minden egyebet felülmúló északi faj, ennek örököse az indogermán, ezé a germán, ezé a német. Csodálatos a következetesség, mellyel ezt a gondolatot a szerző a tudomány legfinomabb és legmodernebb eszközeivel próbálja bizonyítani. Csak egyik vonalát említem: a német őserdők irtására csak a legkitűnőbb testi és szellemi konstitúciójú emberek voltak képesek, a gyengébbek elpusztultak, innen van az, hogy a német történet nagy mozgalmai mind irtvány-, azaz kolonizációs-területről indultak el; innen Ausztriának és részben Poroszországnak történeti szerepe, innen magának a mai Führernek hatalmas egyénisége, akinek anyai és apai ősei egyként ily ősi irtványtájon éltek, tehát a germánság legkitűnőbb példányai voltak. Viszont a franciáknak soha se kellett őserdőket irtaniok, tehát nem is erősödhetek meg, — nem is szólva arról, hogy az ottani népek korán keveredtek, s ezzel dekadensekké lettek. Néhol csodálkozik a szerző, mit is csináltak századokon át a franciák: gallorománok, frankorománok, mikor nem voltak irtásra Erdeik, — elgyöngültek és semmi nagyot nem alkottak. Megismerünk itt külön irtvány és nem-irtvány feudalizmust, irtványról kiinduló szerves, erkölcsileg igazolt területiális fejedelemséget és a francia királyok szervetlen, önző uralmát. A francia fejlődés minden részletében beteg, s ami jó benne, pl. a gótika, az is a még fel nem bomlott germánságtól való. A geológiai korszaktól a francia forradalomig, sőt a mai napig így rajzolta szerző ezt a „párhuzamos életrajzot”, vaskos darwinizmussal és materializmussal, bár a német szellemtörténet nyelvéen, s bár maga is azt hiszi, hogy munkájával a szellemtörténetet újjá fogja alakítani.

Minket itt a magatartás érdekel, melyet a „vándor” az ő nyugati

örök perlő társával szemben elfoglal, s az értékelés, melyben a francia népet, szellemet és történetet részesíti. Láthatólag más ez az álláspont, mint amelyet Prohászka foglal el a mi nyugati szomszédunkkal szemben, — ezt itt szintén nem kell részleteznünk. De az is bizonyos, hogy Helbok, s vele az egész mai, hivatalosan támogatott történetfelfogás semmi súlyt sem helyez arra, hogy őket végtelenségbe vesző, légies „vándor”-nak tartsák, — ellenkezőleg, a mai világhódító német típus nietzschei embermegvetésével kizárja feladatai közül az olyanokat, minőket Prohászka a „vándor”-nak tulajdonít. Azaz Prohászka vándor-bujdosó konstrukciója német szempontból sem áll meg, s valójában nem látjuk be, hogyan ragaszkodhatnánk a mi bujdosótípusunkhoz, amikor annak egyetlen támaszát, a vándort, maga a mai németiség húzza ki alóla. Itt csak mellékesen említtem meg, hogy a legnagyobb terjedelmű vizsgálat a német jellemről, mely azonban nemzeti szocialista-ellenes körökből származik, szintén nem reflektál a „vándor”-ra, helyette a németiségnek az európai kultúrához való, szerte állandóan elmaradott viszonyából következteti ki a jellemvonásokat, s hajlandó a németben tipikus kispolgárt látni.³

MI TEHÁT a magyar nemzeti, népi, faji típus, ha nem a bujdosó? Ezt a kérdést Prohászka könyvének minden olvasója felveti magában, amikor a bujdosó-elméletet elutasítja, s így valóban nem csekély az érdeme szerzőnknek, hogy tárgyilag téves, de lelkes és hatásos állásfoglalásával a magyar jellem kérdésére felhívta a figyelmet. Még inkább időszerűsíti a kérdést az egész európai szellemi és politikai légkör, melyben ugyan az egyes népek állig felfegyverkezve vicsorgatják egymásra fogukat, de emellett azt sem vetik meg, hogy mielőtt egymást leszúrnák, a másiknak belső ellenállását gyöngítsék és gyakorlott propagandával rátukmálják ellenségükre, szomszédjukra, barátaikra a saját gondolkodásukat és életformáikat. Természetes, hogy ez az atmoszférikus nyomás különös súllyal

fekszik rá a kis nemzetekre, és így a saját szempontunkból sem közböbs többé, hanem egyenesen nemzeti szükséglet, bizonyosságot szereznünk, vajjon nemzeti és népi egyéniségünk elég erős-e arra, hogy a reánehezédő idegen hatásokat kivédje és hű maradjon önmagához. Más szóval — és egy lépéssel tovább haladva: szükségünk van a magyar nemzeti jellem olyan képére, mely lényegileg különbözzék más népekétől, s ezáltal biztosítékot nyújtson arra, hogyha hívek maradunk ezen jellemvonásokhoz, a magyar mindig magyar marad és nem lesz idegen népek alakítási objektuma.

Sajnos, e téren — bár történetünk ősidőktől kezdve máig bizonyítja, hogy ilyen, erősen ellenálló a mi jellemünk, elméletileg jóformán semmi tájékoztatást sem nyújt tudományunk. Babits Mihály egyszer nagyszerűen elemezte tájak szerint a magyar szellemi, irodalmi típusokat, utóbb Farkas Gyula irodalomtörténeti tanulmányai szintén differenciáló hatását hozták ki a tájnak és fajnak, de nekünk most egységes képre volna szükségünk, típusra, normára, melyhez mérhesse magát idegen kísértések órájában a jószándékú magyar. Ezt a szükségletet ma mindenki érzi — hogyisne érezné, mikor divattá vált egymás fejéhez vágni: te nem vagy magyar, hanem én vagyok magyar —, annyira, hogy az egyes emberek fejében bizonyára van is ilyen magyar típuskép, mely azonban Prohászkaétól épúgy különbözik, mint a még ezután elvonatkoztatandó igazítól. Most ne beszéljünk a politikusok körében alkalmazni szokott magyar jellemkép-patronról, melynek az az előnye is megvan, hogy előhaladást, s egyéb anyagi javakat is hozhat hűséges és hangos hangoztatójának, sem azon elandalító jellemképekről, melyeket Jókai, Mikszáth anekdótáiból vagy a cigányzenéből és a „magyaros dalkultúrából” szokás kipárlatni. De tudósainkat és íróinkat is napról-napra izgatja ez a kérdés, mindenkit a maga körében, távol a téma általános megoldásától. Csak az utóbbi hetek néhány nyilatkozatát hozom fel. Farkas Zoltán (Nyugat, 1938 március) egy „legmagyarabbnak” tartott festő elhúnytá-

kor megmagyarázza, hogy a vidéki magyar élet mint téma és annak derűs, jóízű megfestése még egyáltalában nem kritériuma a magyarságnak; Horváth Henrik most megjelent nagy művében⁴ a magyar gótikában „erősen racionális, metafizikától mentes szellem” alkotását látja, mely a német gótika helyett a „klasszikus déli formafelfogással” volt rokonságban. Már módszerei kérdéseket is feszeget, szintén a művészettörténetből kiindulva Hoffmann Edit (Archaeologiai Értesítő, 1937. 13. laptól): tiltakozik az ellen, hogy hazai Dürer-másolatoknak az eredetiektől való eltéréseiből a magyar művészet és lelkület jellemvonásaira következtessenek s általánosságban azt hiszi, hogy alacsonyabb művészi technikával vagy tehetséggel bíró egyének alkotásait nem lehet a nemzeti típus megállapításánál felhasználni. „A németiség reprezentáns mesterével szemben, igazán ezt a senkit tekintjük a magyar művészet és a magyar lelkület képviselőjének?” kérdi egy kontár alkotással kapcsolatban. Nem hiszi, hogy egy kis vidéki festőműhely tudajdonosa vagy tagja lényeges *j a v í t á s o k a t* tudjon eszközölni oly ritka lángelme munkáján, mint Dürer, holott, szerintem, a „magyar lelkület” megállapításánál mellékes a művészeti kiválóság és csak természetes, hogy egy Dürer-kép mikénti másolásából, művészeti szempontból akár elrontásából is következtetni lehet a másoló és általa a magyarság lelkületére. Át nem gondolt elvi megjegyzések csak zavarják a kérdés megismerését, s hasznosabb pl. Réti István eljárása (Magyar Művészet, 1938 márc.), aki három jellegzetesen magyar, de egymástól gyökeresen eltérő festőt, Szinyei-Mersét, Ferenczyt és Thormát jellemezve, nem bocsátkozik abba a kérdésbe, melyik hát az igazi magyar. A típuskérdés és módszer nehézségeivel tisztában van Cs. Szabó László, aki legutóbb olaszok számára rajzolta meg a „magyar ember arcképét” (Nyugat, id. h.), jól tudva, hogy a típus időben, s ezenfelül szellemi, gazdasági, társadalmi és erköcsi formák közt is változik, arcképe tehát csak

kísérlet lehet, melyben nézetem szerint a „puszta emlékei”, a nomád jellemvonások túlsok helyet foglalnak el.

Mindezen példák nemcsak azt bizonyítják, hogy a kérdés jóformán minden gondolkodó magyart foglalkoztat, hanem azt is, hogy átfogó, módszeres vizsgálat nélkül körben fogunk forogni és csak személyes, szubjektív eredményekhez jutunk. A magyar embertípust csak végtelen sok adatból lehet összeállítani, s ennél a munkánál elengedhetetlen a történeti és népi magyar étellel foglalkozó tudományok együttműködése. Ez pedig, miután nehéz helyzetünk sürgőssé és sietőssé teszi a feladat megoldását, nem kiterjedt előmunkálatokkal, hanem csak olykép lesz lehető, ha az egyes tudományágak vezető egyéniségei szánják el magukat, pozitívista természetű jogos aggályaik háttérbe szorításával, erre a szintetikus munkára, akik már évtizedek folyamán megismerték anyagukat és gondolkodtak a magyar jellemképen. Ilyenek, csak példaképpen, a magyar zenét illetőleg Kodály Zoltán, az irodalomtörténetben Horváth János, a művészettörténetben Gerevich Tibor; ők mindnyájan egyképpen tisztában vannak a népi és történeti, másként a mély- és magaskultúra jelenségeivel, s így meg tudják alkotni e kettőnek szintéziséből azt az idők és korok, osztályok és egyének feletti, s egyúttal mindezek lényeges tartalmát magában foglaló magyar típust, mely ezeresztendőn át időt, viharokat, elhanyaglásokat önmaga megújódásával mindenkor legyőzött és ha győzedelmeskedik a mai nehéz helyzetben, ez nem utolsó győzelme lesz.

¹ Részletes bírálatát lásd, filozófiai szempontból is, Trócsányi Györgytől, Társadalomtudomány, 1936. 270. l.

² Grundlagen der Volksgeschichte Deutschlands und Frankreichs, 1937, 4^o, 1—725. l.

³ Erich Kahler, De deutsche Charakter in der Geschichte Europas, Zürich, 1937, 1—695. l.

⁴ Budapest művészi emlékei, Gerevich Tibor, Magyarország művészeti emlékei. II. kötet, 1938. 32. l.

ŠUFFLAY MILÁN TRAGÉDIÁJA

1931 április

Valamikor még úgy tanultuk a tankönyvekben, hogy tragikus hőssé csak emberi hiba, tévedés vagy bűn teheti az embert. A „hübrisz” az, a kijelölt határok önfejlő túllépése, ami a tragikai konfliktust felidézi és a hőst a bukás, a megsemmisülés sötét hatalmainak átszolgáltatja. Ily értelemben bizonyára nem volt tragikus hős a tisztalelkű zágrábi tanár, kinek életét orgyilkos módon ottölték ki, amikor estefelé a lakásához közeledett. De talán itt sem fejezi ki pontosan az iskolai oktatás a reális életet és miért ne nevezhetnők tragikusnak azt az életet, melyet a sötét hatalmak saját hibáján kívül, senkinek nem vétő ártatlanságában semmisítenek meg? A lélek a szellem magas régióiban szárnyal, amikor a testet barbár bunkósbot csapása üti le; vajjon ez nem tragédia?

Šufflay Milán tragédiája az európai szellemnek és humanizmusnak is tragédiája, amely tragédia folyvást megújul, megszakítatlanul és még végeláthatlanul, azon a területeken, melyeket a trianoni szerződés az európai kultúra törzséről leszakítva idegen: keleti, balkáni kultúráknak dobott prédául. De tragédiája egyúttal az ugyanily sorsot szenvedő horvát népnek is, melynek Šufflay, míg élt, vezető gondolkozója volt. A nemzeti talajon álló nagy emberek érzékeny szellemiségükben saját magukban komprimáltan, sőt hatványozottan élik át népük küzdelmeit, szenvedik végig an-

nak kálváriáit s ha egy Vörösmarty, egy Széchenyi egyéni tragédiájában nemzetük szerencsétlenségét látjuk összesűrítve, ugyanúgy fejezi ki Šufflay élete és halála — hisz mindkettő egyformán tragikus volt — tiszta szimbolumként a horvát nép elesettségét.

Életére mindenkor a horvát népben uralkodó szellemi irányok gyakoroltak döntő befolyást. Pályájának kezdetén, a világháborút megelőző évtizedben, a horvát nemzet romantikusan bolyongott a XIX. századnak liberális-nacionalisztikus örökségeként átvett illirizmus és magyarellenes horvát nacionalizmus berkeiben. Gáj Lajosnak illyr gondolatkomplexuma a pánszláv ideának olyan megvalósítását képzelte el, mely szerint a horvát és szerb testvérnemzet egyesült volna és szabadította volna ki magát — egyelőre Ausztria patronanciája alatt — a százados magyar kötelékek alól. A horvát nemzeti idea nem kevésbé magyarellenesen orientálódott, csak hogy ennek romantikája mentes volt a szerbbarátság és pánszlavizmus ködös képeitől. A magyar kormányok egyideig a könnyen megalkuvó és alkalmazkodó, de végcélját soha el nem felejtő délszláv irányra, a nagyobbik ellenségre támaszkodva kormányoztak s közben kisebb-nagyobb konfliktusok mindegyre forrpontra hevítették magyaroknak és horvátoknak egymást marcangoló érzelmeit. Mi haszna ma annak, ha egyik hazai publicistánk, kinek hangja széles tömegekben visszhangzik, hamut hint fejére, visszaemlékezve arra, minő lelkes cikkekben támadta a magyar országgyűlés horvát képviselőit, mert ezek napokon át horvát beszédekben adtak ki-fejezést érzelmeiknek. Politikai hibát mindkét rész elkövetett s ha a horvátok az ő saját történeti hivatásuk félreismerésével romantikus illúziókat hajszoltak, úgy a magyarságról is el kell ismernünk, hogy államkonstrukciója legújabb megfogalmazásában sokkal nagyobb doktrinérséget és kevesebb rugalmasságot alkalmazott, mint ősei akár a XVI., akár még a XVIII. században is. Az erősen nemzeti szellemű 1741. országgyűlés külön törvénycikkben jelentette ki, hogy a Horvát-, Dalmát- és Szlavonorságok fiai magya-

roknak tekintendők és mint magyarok — sub denominatione Hungarorum — Magyarország egyházi és világi hivatalait és javadalmait a magyarokhoz hasonlóan elnyerhessék. A XX. század magyarsága nem tudott hasonló nagy vonalakban gondolkodni s így történt, hogy az egymásra utalt, története egész folyamán testvérként élő két nép mindinkább eltávolodott egymástól.

Ilyen viszonyok közt született meg Šufflay Milán életének első tragikus konfliktusa. A fiatal tudós, a zágrábi egyetem magántanára, aki imént végezte el szaktanulmányait a bécsi történeti iskolában, ott megtanult kútfőkritikai módszerét többek között egy középkori kútfőn mutatta be, melynek adatait a horvátok szerették a magyarokkal szemben felhasználni. Šufflay kimutatta, hogy a krónika nem hiteles és adatait nem lehet felhasználni; tanulmánya tisztán tudományos értekezés volt, melyet szélesebb közönség nem olvasott, sőt meg sem érthetett, ami azonban nem akadályozta a nemzeti demagógiát, hogy ellene hajsztát ne indítson. Történetpolitikai rendszere már ekkor készen volt fejében, már ekkor tisztán látta a horvát-szerb-balkáni-pánszláv elképzelés tarthatatlanságát és azt, hogy a horvát nemzetnek jövőjét egyedül nyugati, latin keresztény és magyar kapcsolatai biztosíthatják, amiként ugyanezek tartották életben ezt a kis népet annyi évszázadon keresztül. A „magyarón” dócensnek távoznia kellett, Budapestre jött, ahol a „hálás” magyar kormány, közöttünk a Nemzeti Múzeumnak akkori gyakornokai közt helyezte el ezt a kiforrott egyéniséget havi 45 korona napidíjjal.

Másfél esztendeig naponként társaságában voltam és már nem köszönhettem meg neki azt, amit azzal tanultam, hogy közelről láttam őt. Mindene megvolt, amire egy nagy történetírói egyéniségnek szüksége van, hogy korokat és népeket egy pillantással átkaroljon és látomásainak előadásával saját korát és népét magával ragadja. Akkor még gyakran mosolygó kék szeme előtt minden megvilágosodott s nem volt árnyék vagy kód, melyen át ne ha-

tolt volna, akár ismerőseire irányította szemét, akár a viszonyokra, melyek őt körülvették. Családja az ősi, déli fekvésű Horvátország egyik sziklavarának volt valamikor ura s talán onnan hozta magával ezt a kérlelhetetlenül világos pillantást, melyről néha azt hiszem, hogy fizikai működés mellett intuitív működést is kifejtett s illúziókat sehol, az élet egyik sarkában sem hagyott meg számára. Az anyagiakból kiszabadult lelki függetlenségnek, az igazi „úrnak” volt típusa. A vidéki magyar városokban úrnak akkor még azt tartották, aki hatalmasan, teli kézzel szórja a pénzt, vagy ha már nincs neki mit szórnia, tud magának összeköttetéseivel újat szerezni. A horvát várurak utóda büszkén tűrte a szegénységet, nem mintha nem fájt volna neki, hanem akarta, hogy ne fájjon erősen s ezért nem volt hajlandó a Nemzeti Múzeumból a Kossuth Lajos-utca sokadalmán keresztül hazajárni, mert „ott sokkal jobban érzi az ember szegénységét”. Napjai elvont középkori történeti tanulmányokban folytak le, melyekhez másnál ritkán található teljes fegyverzete volt: régi írások és szövegek modern kútfői kezelésén kívül uralkodott az összes nyugati nyelveken, anyanyelvén, a horváton kívül a magyaron, több szláv nyelven, az albánon, új görögön csakúgy, mint a középkori és ókori görögön. Pihenésként az elbeszélés nagy francia és angol mestereit olvasta és legszívesebben róluk beszélt, s tőle tanultam meg, hogy a történetírónak e prózai epikusokat kell forgatnia, akiknél nemcsak előadásművészetet lát (amit úgysem lehet megtanulni), hanem lélekrajzot, emberi életek megértését. Azon történetírók közé tartozott, akik Stendhalhoz és Balzachoz is jártak iskolába. A történetíráshoz szükséges széleskörű műveltsége átcsapott a filozófián át a természettudományokba is, hol főként biológiai problémák foglalkoztatták és a modern német családtörténetet messze megelőzve törte a fejét azon, hogyan lehetne a tisztán nemességkutatással egyszerűsített genealógiai tudományban az örökléstan elveit alkalmazni.

Ez a tiszta szellemiségben élő, folyvást új és új gondolatoktól fűtött egyéniség a budapesti tudományos viszonyok akkori megállapodott jólrendezettségében is nehezen tudott volna elhelyezkedni, még inkább egyedül érezte magát Zágrábban, mióta a horvát-magyar politika valamelyik újabb fordulóján a horvát egyetemen tanszéket kapott. Elszigeteltségét csak növelte a bizalmatlanság, mellyel a még mindig magyarellenes közvélemény fogadta, hallgatói alig voltak, ami mégis azzal az előnnyel járt számára, hogy szinte teljesen tudományos munkásságának szentelhette idejét. A horvát történettudomány vezetői még mindig nem ismerték fel az ő jelentőségét, s ma már bizonyára ők is sajnálattal látják, hogy legnagyobb történetírójuk kénytelen volt idegen nyelven írni és kiadványait külföldi vállalatokban jelentetni meg. Horvát-dalmát vonatkozású műveit a bécsi tudományos akadémia adta ki, de aki igazán felkarolta és működését támogatta, az hazánkfia, Thallóczy Lajos volt. Thallóczy volt talán az egyetlen, aki a kiegyezési korszak második felében a magyar imperializmus ígét nem szájjal hangoztatta, hanem erejéhez képest megvalósítani is iparkodott. Működése szervesen kapcsolódott az öreg Andrássy Gyula gróf és Kállay Benjámin munkájához, akik Boszniát megszerezve, a régi magyar királyok balkáni nyomdokain jártak, s Kállay Benjámin a boszniai adminisztrációba magyar hivatalnokokat és magyar színéket vivén be, olyan vetést szórt el, melyet a századvég és az új század államférfiai nem tudtak többé ápolni. Az a kor volt ez, amelyben a magyarság kezét ölébe téve, jámbor illúziók közt várta a Rákosi Jenőtől kilátásba helyezett harmincmillió magyar megszületését s addig is, ahol tehetette, pártokra szakadva öntudatlanul is a Mohács előtti önmarcangoló korszakot utánozta. Thallóczy volt az egyetlen, aki Kállay Benjáminnak boszniai koncepcióját életben tartotta s ennek megalapozására történeti előzményeit előkereste. Egymásután létrejöttek az ő vezetése alatt működő szakemberek munkájából a középkori magyar impérium

egyes déli melléktartományainak oklevéltárai: a régi horvát végvidék, Szlavónia, Bosznia külön részeinek történetét megvilágító nagy publikációk, a legdélibb jajcei bánságét őmaga írta meg büszke örömmel s ebben a nagy munkaszervezetben Šufflaynak az albán kört ajánlotta fel, amely kulturális és gazdasági életében a magyar impérium kisugárzásának legszélső és leghalványabb formáit mutatja fel. Így készült Thallóczy közreműködésével Šufflaynak nagy albán történeti regestagyűjteménye, az *Acta Albaniae*, mely e rejtélyes ország legrégebb viszonyaiba világít be és példátlan anyaggazdagságával, meg mintaszerű elrendezettségével a nyugati balkáni: görög, albán, szerb, dalmát, montenegrói történetnek mindenkor standard-munkája.

Otthon Zágrábban a szerbbarát és szerbellenes pártok közt természetesen az utóbbiakkal tartott fenn kapcsolatokat s a horvát jogpárt tagjainak iparkodott megmagyarázni történetfilozófiáját, annak szükségességét, hogy a Kelet és Nyugat közti évtizedes ingadozásnak véget vessenek, a horvát nép egységesen forduljon el a szerb-illyr álmoktól és hajoljon a magyarság felé, mely a monarchia akkori szerkezetében csakúgy, mint évszázados hagyományai-ban Nyugatnak a horvátság felé legközvetlenebb képviselője. Törkévéseit még mindig nem értették meg, a magyarellenességükben egyforma illyr- és osztrákbarát Jellachich-Strossmayer tradíciók tovább hatottak, Šufflay izoláltsága tovább tartott a világháború és a katasztrófa folyamán is. Az események neki adtak igazat, s kiderült, hogy pusztában kiáltó szava a prófétáé volt, akit hazája majdnem megkövezett. Hitele mégis emelkedett lassan azon nemzedékben, melynek Trianon minden reményét szétértette s melyre a „szabadság” szó soha el nem képzelt szolgálást hozott. Šufflay nem tagadta meg önmagát, tanszékét a szerb kormányzat elvette s őt magyarbarát ténykedés ürügye alatt három évre a mitrovicai börtönbe zárta. Európai életének a súlyos ítélet egyszersmindenkorra véget vetett, pedig mennyire kívánta ezt az európai életet,

mely számára könyvet, olvasást, tudományos utazást, barátaival érintkezést, szabad politikai gondolatot és annak kifejezését jelentette! Újra megérkezett életének egyik tragikus kríziséhez; a szerbek marasztaló ítélete elvette tőle mindezt, de visszaadta népe szeretetét. Védőbeszédében az ő évtizedes történetfilozófiáját hangoztatta, a nyugati kultúrközösségben élő horvát nép öncélúságát, s azok, akik addig elfordultak tőle, a nemzet testéből kivetésre ítélték, most nemzeti hősként ünnepelték. A horvát nemzet megalálta nagy történetfilozófusát, akit eddig látni sem akart s ez bármily örömmel töltötte is el a mártíromságra indulót, bizonyára nem fojthatta el történetírói lényében a keserű reflexiót a tömegek véleményalakulásának szokványos szabályairól.

A börtönből kikerülve, hírlapírással kereste kenyerét az anyagiakban nem bővelkedő, folyvást az erőszakos halál küszöbén álló horvát lapoknál. S mivel politikai véleménynyilvánítás az európai demokrácia ez új országában alig volt többé lehetséges, francia és angol regényeket fordított lapjai számára. Élete mintha holtpontra jutott volna, képzettsége parlagon hevert, túlárado energiát magába kellett zárnia, ha nem akart ismét, még borzasztóbb módon megismerkednie a szerb törvénnyel. Ebben a helyzetben érte a Pázmány Péter egyetem meghívása délkelet-európai történeti tan-szék betöltésére, amely meghívás úgy egyetemünknek, mint kultuskormányunknak mindenkor büszkesége lehet. Ha sikerül a balkáni történet legnagyobb jövőjű művelőjét ismét emberi viszonyok közé helyezni, ezzel a szerbektől halálra ítélt horvát tudomány tovább él és Šufflay Budapesten új horvát publicitást és történetírók egész sorát nevelheti ki, akik az eszmét tovább fenn-tartják. Šufflay nagy örömmel értesült a meghívásról legközelebbi magyar barátjától, az egyetlen hazai horvát szakértőtől, Bajza József egyetemi tanártól; a meghívást elfogadta, de a szerb kormány nem bocsátotta ki Jugoszlávia határai közül, ami azt hiszem, az egyetemek, a tanárok és tanulók szabad költözés elvén felépült

„universitások” történetében példátlan, egészen egyedülálló jelenség. Šufflay alakja már annyira megnőtt, hogy sorsa azonosulni kezdett nemzete sorsával, s amint a horvát nép és vezetői már benn ültek az egérfogóban, neki sem adatott meg, hogy abból egyedül, népe nélkül szabaduljon.

A hatalom keze pedig egymásután nyúlt be az egérfogóba és végzett az áldozatokkal. Rádics és társai meggyilkolva, más vezéreket macedóniai börtönökben betegségek pusztítanak el — Macedónia éghajlata tudvalevőleg nem tűri a hosszú életet —, politikai vezető alig van már, de nincs is rá szükség, hiszen a koalíciósabadságnak legkisebb lehetősége sincs többé, az embereknek piacon csirkét, vaját még szabad venniök, de elvontabb tárgyakról nem ajánlatos beszélniök. Népszónok, sem dobogó nincs többé, melyre a szónok kiálljon s e nagy hallgatásban egyszer csak mindenki ráeszmél, hogy a nemzet nem beszédben, hanem gondolatban és öntudatban él, hogy az igazi vezető nem a száj, hanem az agyvelő, amely abban a finom csontozatú, börtönlevegőtől halványarcú újságíróban működik. Neki sem szabad írnia, sem beszélnie, de mindenki tudja róla, mit gondol, mert mindenki tudja, hogy ő hű önmagához. A történelem ismerője elgondolkodva állhat meg e látvány előtt: a külsőségek után oly szívesen járó embertömeg, melyet népnek nevezünk, végső kétségbeesésében megtalálja az utat a szublimált tiszta szellemhez, mely vele azonos, de amelyet jobb és boldogabb korszakában mindegyre félretett, félreismert. Ha objektíve tudnók nézni e tragikus véggel terhes momentumot, még azt mondhatnók, hogy boldog a nép, mely ily magasra fel tudott emelkedni és ha egyszer már ennyire levetette az anyag súlyait, bizonyára meg fog néki adatni az Eszme az ő tiszta valóságában. Annyi bizonyos, hogy a horvát nép pillantása egyre azonos kis lakás felé fordult, melyben a francia regényfordítások s mellettük, az élet gondjaitól ellopott órákban, hatalmas történeti művek készültek horvát és német nyelven. Thallóczy elmúltával ismét

a bécsi akadémia Šufflay kiadója. Újabb műveiben előszeretettel fordul az albán és szerb érintkezés problémái felé, melyeket legmodernebb szellemtörténeti eszközökkel figyel meg, s a hatalmi törekvéseknek és népbiológiai keveredési folyamatoknak ismeretéből mind világosabban bontakoznak ki előtte a népek sorsát irányító Végzet körvonalai, melyet már Budapesten is próbált mechanisztikusan elképzelni, úgyhogy szabályai felismerhetők és esetleg paralizálhatók legyenek. Minden tárgy, mely agyában megfordult, elválhatatlanul összefűződött népe sorsával.

Albán tanulmányai ráirányították az albán kormány figyelmét, mely meghívta őt az ottani levéltárak tanulmányozására és rá akarta bízni az albán nép történetének megírását. A szerb kormány ismét megtagadta az útlevel kiállítását, enélkül pedig a börtönbüntetése óta szigorú megfigyelés alatt álló tudósnek életveszélyes lett volna távoznia. De az albán kormány addig követelte kibocsátását, míg az útlevelet kiállították. Šufflay egyhetes albániai tartózkodás alatt megegyezett a történet megírásában és hazatért. Ő ekkor a horvátoknak immár egyetlen representative man-je, műveit világnyelven adják ki, érette szomszédországok kormányai vetélkednek s még hozzá oly országoké, melyek legalább is nem szövetségesei a Princip és társai hazafiságát követő szerb irányzatnak.

Érthető tehát, hogy hazaérkezéssel ismét benyúltak az egérfogóba s a horvát tudóst ezúttal éjszakai bunkósbot ütötte le, ismeretlen tettesek kezében, akik az európai tudományosság történetében kétségtelenül novumot alkottak, — ilyen halála tudósnak az európai kultúrkörben eddig még soha nem volt.

A tudomány vesztesége egy ember pusztulásával sem pótolhatatlan, mert a módszer és tudományos szellem nem hal meg, új nemzedékek kézbe veszik a földre ejtett tollat és tovább folytatják a munkát. Šufflay tragédiája elsősorban nemzeti és általános európai tragédia. Megírta a „Srbi i Arbanasi”, a szerbek és albánok

érintkezésének történetét, végigélte és — halta a horvátokét és szerbekét. A horvát-szerb párhuzamos fejlődés még nincs Šufflay szerb-albán művéhez hasonló genialitással feltárva, de körvonalait ismerjük. Míg a horvátok ezer év óta a nyugati keresztény kultúrkörben éltek, a szerbeket sorsuk előbb bizánci orthodox kapcsolatba, majd a török jármába adta, török hódítás alatt több mint négy évszázadon át éltek rájasorban, a török urak farmjain szinte rabszolgaként robotoltak, vagy a hódító török seregekhez csatlakozva, martalócként dúltak, raboltak és éltek primitív kultúrálatlan életüket. A törökök bocsátották be őket a magyar hódoltság alföldi vidékeire, ahol félnomád pásztor életmódot folytattak a XVII. században és cigányokhoz hasonlóan sátoroztak, vagy földalatti putrikban laktak. Csak a magyar korona ősi határainak visszaállítása nyitotta meg számukra az európai művelődés lehetőségeit: magyar területre bevándorolva, egyszeriben városi lakosokká, iparosokká és kereskedőkké váltak, akik barokk templomokat emelhettek orthodox hitüknek és köréje csoportosulva messze megelőzhettek rájasorban maradt balkáni testvéreiket. Más részük a magyar területről leszakított határőrvidéken kap helyet s a bécsi haditanács iskolákat alapít számukra, gazdasági oktatásban és ami fő, disciplinában részesíti őket, s mind a két életforma, mely így Magyarország területén a rácok, a szerbek számára megnyílik: a városlakó kereskedő és a határőrvidéki katonáé, egyformán közrejátsszik, hogy a szerb nemzeti művelődés épp nálunk, az Aldunától északra induljon meg és virágozzék. De ez a műveltség sem idősebb két századnál; jó, ha a magyarországi szerbség hat-hét nemzedéken át él így európai kulturális viszonyok között, míg a szerbiai, balkáni szerb csak a XIX. század elején szabadul fel a török járom alól s ennél fogva legfőllebb három-négy nemzedék óta művelődhetik, amennyire ezt a szerbiai viszonyok a múlt században elősegítették. Azaz Jugoszlávia mai uralkodó osztályának, a szerbiai szerbségnek ősei fölfelé menve negyedik generációban még

ráják voltak, a rabszolga ősi instinktusaival, alázkodó ravaszsággal, hirtelen kirobbanó vérszomjjal, gyilokkal, de leginkább, mi a rája földhözragadtságában érthető, bunkósbottal. A horvátok pedig ezer esztendő megszakítatlan fejlődésében végigélték a latin kereszténység, a feudalizmus, a rendiség, a felvilágosodott abszolutizmus, a nemzeti romantika és minden európai szellemi irány nevelő hatását s mindezek kivirágzásaként született meg köztük Šufflay Milán szellemisége.

Šufflay Milán és Princip, az *Acta Albaniae* és a bunkósbot, ez a párhuzam szimbolizál két külön folyamatot s érteti meg felejtethetlen barátunk sötét végzetét.

BETHLEN ISTVÁN GRÓF ÉS A MAGYAR SZEMLE

1934 október

Hét éve elmúlt, hogy az ország akkori miniszterelnöke élére állott annak az akkor még kis társaságnak, melyet a magyar műveltség néhány őszinte, önzetlen barátja hozott össze egy folyóirat kiadása céljából. Az alapítók nem könnyű feladatot tűztek maguk elé. A legtöbb folyóiratot nálunk csak úgy, mint egész Közép-Európában, az osztrák és németbirodalmi területeket sem véve ki, a szépirodalom tartja fenn: regény és novella, vers és lehetőleg kép alkotja a havi vagy heti szemle gerincét s a távol Nyugatra, Franciaországra vagy Angliára kell tekintenünk, ha a szépirodalommentes, a tisztán nemzeti kulturális célokat szolgáló folyóiratokat keressük. A szépirodalom tudatos mellőzése a Magyar Szemle alapításánál lemondás volt a könnyű sikerről, de egyszersmind tanúságtétel a magyar műveltség hódító ereje mellett. Az alapítók hittek abban, hogy belső és külső viszonyaink, gazdasági, társadalmi, tudományos és irodalmi életünk nyugodt és folyamatos, a mult század magyar klasszikusaihoz visszahajló tárgyalása magában véve is meg fogja találni az utat a magyar közönséghez, annak ellenére is, hogy annak ítéletét és ízlését immár évtizedek óta nagyvárosi sajtó, reklám, rossz szépirodalom és pártpolitika rongogatta és rombolta.

Ezt a hitet osztotta Bethlen István gróf is, amikor vállalta az új folyóirat vezetését. Ha a szépirodalom hiányát egy ideális, magasabb szempontból magunkra vett gátlásnak tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy egy másik gátlást egyenesen ő rótt folyóiratára: a politikamentességet. Bethlen István gróf bár a legnagyobb politikai pártnak alapítója és vezére volt, kezdetől fogva nemcsak nem gondolt arra, hogy folyóiratát saját politikája szolgálatába állítsa, hanem ezt a gondolatot egyenesen elutasította magától, s mikor az idők folyamán újra felmerült, nem habozott kijelenteni, hogy a kormánynak megvannak a maga szócsövei, melyek az ő politikáját képviselik, a Magyar Szemlének mentesnek kell lennie a pártpolitikától. Ez a pont az, ahol a Magyar Szemle egész egyénisége teljességgel különbözik Tisza István gróf Magyar Figyelőjétől, mellyel különben főként az első években szerették párhuzamba állítani, arra támaszkodva, hogy mindkettőnek vezetője egy-egy magyar miniszterelnök, pártharcok zajától körülharsogott, de azokon messze felülemelkedő egyéniség volt. Tisza István azonban folyóiratát saját politikai céljai szolgálatába állította, abból harcos orgánumot alkotott, mely beleszólt a napi politika mozgalmaiba, aminthogy ugyancsak az ő erősen szubjektíve színezett politikai meggyőződése volt nem egyszer a mérték is, mellyel a Magyar Figyelőben még irodalmi, művészeti és tudományos kérdéseket is bíráltak.

Hogy Bethlen István gróf nem így cselekedett, s hogy épp ellenkezőleg, kormányelnöksége alatt is időt szakított magának politikamentes folyóirattal bajoskodni: ez erős fényt vet az ő egyéniségére. Ma már sokan és lassanként mindenki tudni fogja az országban, amit az ő kormánya alatt még csak kevesen hittek, de mi, a Magyar Szemle emberei és hívei, akkor is, bizonyosan tudtunk: benne a magyar politikai életben nélkülözhetetlen pártalapítói és pártvezéri, aktuális politikusi tulajdonokon felül élt és él az az egyéniség is, aki az egész nemzet embere, akinek gondja

az egész magyarság gondja. Mert mi ezt mindig tudtuk, azért szolgálhattuk a magyar műveltség ügyét ép az ő égisze alatt: egyetemes nemzeti ügyet a kor egyetemes magyarjának vezetésével.

A mai magyar életben, tudjuk, épp az egyetemességnek vannak tragikus korlátjai, melyeket a világháború katasztrófája, a vég zavarai és a reánk kényszerített békeszerződés vontak magasra, oly magasra, hogy a trianoni korlátok ma már a magyar gondolat szárnyalásának is útját szegik. A magyar táj és a magyar ember, velük a talajban évezredek óta gyökerező magyar élet egyetemesége töretett meg, de mi lehet természetesebb, mint hogy Bethlen István gróf és folyóirata épp e legnehezebb ponton vállalta a munkát, előkészíteni, helyesebben: fenntartani a kedvezőtlen viszonyok között is a magyarságban az egyetemesség, az összetartozás tudatát. Azt, hogy a határok nem választhatják el a magyart a magyartól és hogy a táj, mely ezeréven át Magyarország volt, ezután is magyar táj, melyhez közünk van, mely része a magyar léleknek.

Ebben a munkában szintén Bethlen István gróf egyénisége volt az, ahonnan irányítást és állandóan új és új kezdeményeket nyert folyóiratunk. Nem dicsekvésből említem, hiszen nincs vele mit dicsekedni: a leszakadt magyarságban már meggyökerezett közvélemény az, hogy a csonka hazában a Magyar Szemle az egyetlen folyóirat, mely figyelmét állandósággal és szervezeten kiterjeszti a leszakadt magyarság életnyilvánulásaira, — mondom, ez nem dicsőség, hanem inkább szomorú az, hogy folyóiratunk itthon ma is egyedül van ebben. A leszakadt magyarság életét kezdettől fogva Bethlen István gróf kezdeményére figyeltük meg, amint hogy az ő bizalmas emberei azok, akik szakképzett tanulmányokban végigkísérik a leszakadt testvérek életét: kezdetben, az erdélyi viszonylatban boldogult Jancsó Benedek, majd utána Szász Zsombor, felvidéki tót viszonylatban pedig kezdettől mai napig Steier Lajos. Ezen, Bethlen István célkitűzéseéhez annyira közelálló

íróink egyúttal a kisebbségi jog és kisebbségi életszemlélet első úttörői Magyarországon, akik épp a magyarság egyetemessége érdekében figyelmeztetnek bennünket azon megváltozott életviszonyokra, melyekbe Trianon taszította testvéreinket, s melyeken ha egyelőre alig tudunk is változtatni, de megvan és kell, hogy meglegyen a lehetősége annak, hogy testvéreink helyzetén javíthassunk. Sajnos, hírlapirodalmunk és publicisztikánk még mindig nem látja elég világosan e feladatokat és optimista illúziókba burkolózva engedi segítség megkísérlése nélkül élni a leszakadt magyarságnak az ő kálváriáját, — ebben az oroszos nemtörődomségben a mi folyóiratunk az egyetlen reális útmutató, aminthogy a trianoni korszak reálpolitikai elgondolásait is a magyar egyetemesség helyreállítása dolgában nevezett kisebbségi szakembereink írásai mellett szintén a Magyar Szemle tanulmányaiból: boldogult Magyary Géza, Gratz Gusztáv, Bajza József, Ottlik László és mások tanulmányaiból fogja megismerni az utókor.

Bethlen István nemcsak állandó érdeklődéssel kísérte folyóiratunk e felvilágosító és úttörő munkáját, nemcsak megbeszélte és előzetesen bírálta egyes tanulmányokat, hanem, mint tudjuk, saját maga is tollat vett, hogy épp e kérdésekben útmutatást nyújtson a magyar közönségnek. Célja tanulmányaiban, mint angliai és más beszédeiben mindig ugyanaz: utakat és módokat keresni az egyetemes magyar gondolat érvényesülésére. Nemzeti érzése divattól és illúzióktól meg nem tántorítva kutatja a horizonton felmerülő lehetőségeket és követeli tőlünk azt a magatartást, mely a külső lehetőségek kihasználását meg fogja könnyíteni. Ennek szolgálatában nem egyszer erélyesen szembefordul a közvéleményen uralkodó tévtanokkal, s intelligenciánk elkésett asszimiláló álmainak ostromozása — folyóiratunk hasábjain — Széchenyi István akadémiai beszédéhez hasonlít bátorság, a tömeggel szembefordulás és az európai humanitás szempontjából,

mely utóbbi ma is, mipt száz évvel ezelőtt azonos a magyarság igazi érdekeivel.

Ha valamikor történeti távlatból fogja a magyar lélek kutatója méltányolni a Magyar Szemle érdemeit az egyetemes magyarság szolgálatában, tudomásul kell vennie azt, hogy ez érdek első sorban Bethlen István gróf érdemei, az ő személyes magatartásának következményei.

Hogy valamely folyóiratnak minden egyes cikkével s azok minden egyes állításával nemcsak hogy a folyóirat legfőbb vezetője, de még szerkesztője sem köteles magát személyesen azonosítani, ez természetes és így is van az európai gyakorlatban. Bethlen István gróf is elégnek tartotta az irány megjelölését, s jellemző objektivitására, hogy kormányelnöksége alatt elvileg és gyakorlatban is egyaránt helyeselte, ha a kormány működését kritikával kísértük. A részleteken felülemelkedve a folyóiratot jellemző specifikus irányokat mind az ő helyeslése mellett dolgoztuk ki, különösen áll ez a fiatalság részvételét, a folyóirat szerkesztésébe bevonását illetőleg. Azelőtt, a régi Magyarországon alig voltak elképzelhetők oly jelenetek, mint mikor a Magyar Szemle összejövetelein a kormányelnököt a legfiatalabbak, köztük egyetemi hallgatók vették körül és velük mint munkatársakkal szinte órák hosszat beszélgetett.

Van tehát értelme annak, hogy Bethlen István gróf hatvanadik születése napján e folyóirat munkatársai, a legidősebbek és a legmagasabb méltóságok viselői csak úgy, mint a legfiatalabbak álljanak össze, hogy tanulmányaikkal ez alkalmat tárgyilagosan, hízélgés és ambíció árnyékától is mentesen ünnepejjék meg. Munkatársaink a társadalom különböző rétegeiből valók, mert ez a folyóirat, melyet pesti ujságzsargon szeret „előkelőnek” titulálni, talán a legkevésbé köti magát egy társadalmi osztályhoz, egy párthoz, egy klikkhez, hanem munkatársai megválasztásánál is iparkodik egyetemesen magyar lenni. Mégis van kö-

zösség a munkatársak között, talán szociális és műveltségi téren is, talán abban, hogy mindannyian hívei vagyunk a szerves, nem improvizált és nem forradalmi reformnak, talán abban is, hogy újat akarunk, de a régi magyar, klasszikus és népi hagyomány talaján, — de ama törekvésben bizonyára egyek vagyunk, munkatársak és olvasók, hogy nemzeti életünkben az egységet és az egyetemesség régi érvényét helyre kell állítanunk. Útmutatónk és vezetőnk ebben is Bethlen István gróf, akinek egyéniségéből könnyű volna kielemezni olyan tulajdonságokat, melyek korok és tájak és világnézetek szerint eltérő magyar értékekre jellemzők: az erdélyi Bethlen Gáborból épűgy vannak ki-kiütközű szilánkok lelkében, mint a dunántűli Széchenyi Istvából. A két nagy magyar, kiket itt említettem, gyökeres magyarsága mellett is mindenkor Európa polgára is volt, abban a formában, amint az az ő korokban lehetséges volt. Mindkettű nagy volt abban, hogy nemzete érdekeit az európai népek közösségében, azokkal karöltve, s ha kell, azok érdekeihez kapcsolva próbálta érvényesíteni. Azt hűszem, Bethlen István gróf magyar nagyságának fundamentumát is ott kell látnunk, hogy nemzetűnk létét nem elszigetelve, hanem Európa változű, de tűlűnk nehezen megváltoztatható adottságaiban szemléli. Nemzeti életűnk ily alapfel fogásából következik számára is az a tudat, hogy helyűnket Kelet és Nyugat határán csakis a teljes európai műveltség birtokában fogjuk megtarthatni. Ez a kettűsség, mely Bethlen Gábor és Széchenyi mellett minden igaz magyar nagyság meghatározűja, Bethlen István egyéniségén keresztül az ő folyóiratának is jellemzűje: gyökeres magyarság, mely lehatol a néphez és a magyar mult nagy gondolkodűihoz, s emellett az európai műveltségben, az igaziban, a keresztűnyben való minél teljesebb részesedés.

Az ő vezetése alatt ezen az úton haladunk tovább, — s örven dűnk, hogy az ünnepi alkalom megengedi nekűnk ezt a vallo mást. Néhány évvel ezelűtt bizonyára nehezebben esett volna

számunkra mindezt nyilvánosan kimondani a hatalom akkori birtokosával szemben, bár a Magyar Szemle körében annyian vannak a „lelki függetlenek”, hogy ragaszkodásunk kifejezésétől akkor sem tartózkodtunk volna.

Reméljük, szívesen fogadja ez ünnepi számot, s benne a tanulmányokat az ő kormányéveiről és az ő szülőföldjéről, Erdélyről. Erdély szülötte, magyarok útkeresője számára írták azok, akik munkatársai e folyóiratban és a tőle irányított nemzeti munkában.

A „TURÁNI-SZLÁV PARASZTALLAM”

1929 január

Folyóiratunk legutóbbi száma részletesen ismertette azon gondolatokat, melyek egy ifjúsági egyesületnek a magyar parasztság problémáiról tartott vitaestén felszínre kerültek. El kell ismerünk, hogy manapság, amikor társadalmunk nem foglalkozik oly mélyen a parasztság problémájával, amint azt e valóban égető kérdés megkívánná; amikor a jóindulatú nyilatkozatok majdnem naponkénti áradatában optimista, a kérdés lényegét reménykedőleg elodázó hangok a vezetők: kétségtelenül hasznos kezdemény, amit az illető ifjúsági szövetkezés végzett. A vitaestéket a harmincéveseknek optimizmusból alaposan kigyógyult nemzedéke rendezte, s ehhez képest végre éles világításban mutatkozhattak a beszédek során a komor fellegek, melyeket a felnőttek, régi magyar szokás szerint, annyira szeretnek rózsaszínbe vonni vagy görögtűzzel megvilágítani.

A tényt magát, hogy fiatal, még mozgékony nemzedék saját középosztályi köréből kilépve a falusi néphez közeledik, csak a legnagyobb örömmel lehet üdvözölni. Tanult magyarság és földművesosztály között nálunk is mély örvény van, melynek behordása és a kapcsolatok megteremtése a műveltebb félnek a feladata. Ez így van másutt is, így van többek közt német nyelvterületen, hol a nép hivatott vezetőin, papokon, tanítókon kívül a művel-

teknek egész szervezetei foglalkoznak a földművelőosztály anyagi és szellemi színvonala emelésével, így van a cseh államterületbe szorult magyarságnál, melynek fiatalsága többek közt a cserkészlet formáját használja ki ugyanezen cél szolgálatában. A mi ifjúságunknak e téren igen sok pótolnivalója van, bár a hiányokért nem is ő, hanem inkább a felnőttek társadalma a felelős. Ha azonban az ifjúság magára vállalja elmúlt generációk bűneinek és az utolsó tíz év mulasztásainak jóvátételét, akkor ezt azzal a tudattal kell tennie, hogy a legbonyolultabb problémakörök egyikehez nyúlt hozzá, amelyben komoly tárgyi tudás és felelősségteljes meggondolás nélkül csak rögtönzés, ideig-óráig tartó újítás lehetséges. Már pedig a parasztviszonyok a legkonzervatívabb dolgok közé tartoznak; történetük eddig sem, ezután sem fog napok alatt csinálódni, itt minden változás évek munkájába kerül. Érdemes tehát előre tanulni és a dolgokat közelebbről megnézni, mielőtt új ideákat próbálnánk helyükbe állítani.

A vitaestén felvetett gondolatok közt a turáni-szláv paraszttársadalom ideája bizonyára nem érdemli meg, hogy vele lelkes fiatalok tovább foglalkozzanak, fejüket törve megvalósításán. Ez a különös koncepció röviden abból áll, hogy Magyarország területén, általában a magyar nyelvterületen e turáni, ősmagyar erényekkel rendelkező parasztság kezébe kell letenni a hatalmat, a magyar állam paraszttársadalom legyen, melyben a parasztság érdekei diktálnak, s ez a parasztság, melynek turáni életformái alig különböznek a szláv parasztság életformáitól, mihamarább meg fogja találni az utat, hogy a körülöttünk levő román, szerb stb. paraszttársadalmakkal megegyezésre jusson. A magyar paraszttársadalom tehát testvéries érzelmű paraszttársadalmak között állna, s ez a társadalmi homogeneitás hozná aztán létre mindnyájunk vágyát, Nagy-Magyarországot.

Sajnos, a fiatalság, mely e koncepciót kieszelte, nem volt elég független fiatalság, s a koncepció egyes vonásait öntudatlanul is

átvette a felnőttek, nagyon is felnőttek tévedéseiből. Igazi, öntudatos ifjúságnak mégis csak húzódnia kellene olyan jelszavaktól, melyeket előtte éveken keresztül minden haszon nélkül elcsépeltek. Így nem ártott volna némi fiatalos kritika, mielőtt a turáni fogalmat a koncepció egyik oszlopául kiszemelték volna. Itt nincs helyünk s alkalmunk a turáni fogalommal összekapcsolt, igen kiterjedt nemzeti illúziótömeget szétboncolnunk, elég legyen megjegyeznünk, hogy gondolatmenetek, pláne politikai és társadalmi épületek tervezésénél turáni téglákat nem ajánlatos felhasználni, nehogy a ház még elkészülte előtt összedőljön. Megengedem, jó magyar stílusba turáni fogalmakat keverve, az egész nem ad rossz képet, mint például Ecsedi Istvánnak, a Hortobágy legkitűnőbb kutatójának ez a kis hangulatos leírása:

„A széles mátai út megnépesült. Száz méter széles hátán csapattól jár a jóság. Karaván karaván után jön. Elöl egy jól megtermett bojtár ballag. Széles, zsiros kalapja álla alá szíjazva. Szűr a vállán hever. Sáros, zsiros gatyája exotikus külsőt ad neki. Arca simára borotválva, bajusza kipederve. Haja a feje tetején és a tarkóján is elválasztva. Turáni őstípus ez az ember”...¹

Itt a turáni őstípus említése bizonyára alkalmas magyaros hangulat felkeltésére azon széles olvasói rétegekben, melyeket a turáni-magyar egyenlethez áltudomány és zsurnalizmus évek óta hozzászoktattak; a kitűnő szerző, aki nálamnál jobban tudja, sokszor el is mondta, meg is írta, hogy a Hortobágy pusztai jellege a török hódításnak következménye, hogy ott a török korszak előtt népes falvak egész sora élt, melyek lakóiból a 16. és 17. század hírmondót sem hagyott meg, hogy tehát a Hortobágyon őslakos nincsen ma, sőt Debrecen lakosságában is aligha van vércsöpp is az Árpádok korából: mindezt tudja a kitűnő szerző, s talán fel is teszi, hogy olvasói is tudják és így nem veszik tudományos megállapításnak azt, hogy a Hortobágyról Debrecenbe ballagó bojtárokból turáni őstípust vél látni. Nem is szólva arról, hogy a debreceni bojtár — hála Istennek — min-

denben különbözik pl. Közép-Ázsia „turáni”-jától, amint ez utóbbinak eléggé elijesztő alakja Sven Hedin útleírásából megismerhető.

A turánizmus, ha könnyed előadásban alkalmaztatik, ma a hazafias stílus egy eszköze, ha politikailag, akkor a 19. század nagyszámú nemzeti illúzióinak egyik elkésett, de éppenséggel nem javított kiadása, ha azonban a tudomány rendjébe tartozó gondolatok közt merül fel, akkor vaskos tévedés, melyet nem lehet elég éréllyel visszautasítani.

Minket most, a turánizmust félretéve, a parasztállam koncepciójában néhány más kérdés érdekel, melyeknek teljes megvilágításához szükséges a koncepció eredetét közelebbről megnéznünk.

Tudtommal a szláv és magyar parasztság hasonló életformáját, s ebből pozitív politikai következtetéseket, először ugyancsak a harmincévesek egy csoportjának vezére, a Magyar Írás című folyóirat szerkesztője, Raith Tivadar rajzolta meg.² Ő a világháborúban vette észre, hogy a magyar paraszt tisztiszolgája a rutén-orosz parasztházakban otthon érzi magát, mert olyanok, mint a hazaiak: a házak vályogból vannak, a tetők zsuppal fedvék, a kutak gémesek; a magyar paraszt gondolata szöveget ütött fejében, s hazatérve utána járván a dolgoknak, az építészet, bútortzat, népművészet, zene, tánc terén oly egyezéseket talált a magyar Alföld és széles orosz területek lakossága közt, amelyek alapján a Nyugattól való elfordulást és politikailag a keleti parasztnépekhez csatlakozást ajánlotta a magyarságnak. Nézete szerint a világháborút bezáró szerződések félretételével három nagy állam alakítandó Közép-Európából, az olasz és német nyelvterülettől keletre: a Balkán, Magyarország (régi határai közt) és Oroszország; ez a három állam homogén parasztkultúrájú népeket foglalna magában, s minden időkre megvalósítaná a különböző nemzetiségű népek együttélésének oly végzetes problémáját.

Azt hiszem, az ifjúság vitaestjén felmerült magyar-szláv pa-

rasztállam ideája erre a tanulmányra vezethető vissza, mely a népi kultúrák iránt nagy érzéket tanúsít s koncepciójával a régi magyar határok visszaállítására tesz dicséretes, bár kivitelre nem alkalmas kísérletet. Sajnos, magyar kérdéssel foglalkozva, a hazai irodalmat nem igen forgatta, s például az erdélyi fejedelmeknek az oláhok megtérítésére irányuló kísérleteit oláh könyvből ismeri, persze kissé hiányosan. Egyébként is koncepcióján Jorga oláh professzor hatása érzik meg, tőle veszi azon nézeteit, mintha török uralom alatt a balkáni népeknek jól ment volna a soruk, s mintha a török birodalom megoldotta volna, követésre méltó módon, a nemzetiségek együttélésének kérdését. Jorgának persze szüksége van ily történelmileg téves felfogásra. Először azért, mert mi magyarok törökverő, Európavédő erőnkeztül szoktuk hangoztatni külföldön (ha ugyan megszólalunk, vagy szóhoz jutunk ott), ezzel szemben igen jó taktika a töröknek egykor behódolt oláhok mai vezető történetésztől, ha a török veszélyt minél inkább bagatellizálja. Érdekes elolvasni Jorga német nyelvű török történetében 1566 leírását: Zrínyi Miklós és magyarjai hősiességét Európa szolgálatában teljesen sikerült elsikkasztania. Másrészt Jorga igen jól tudja, hogy az oláhság vezető rétegei a hosszú török uralom alatt elkeletiesedtek, amint már a 16. századból is ismeretes egy csomó moldvai és havasalföldi bojár, akik keresztény szentnév helyett török személynévvel bírnak. Jorga professzor a legjobb szándékkal sem emelheti ki nemzetének érdemeit a török veszedelem eltávoztatásában, s így bölcsen cselekszik, ha a török hódítást könnyűnek, veszélytelennek rajzolja, melyért kár volna most utólag panaszkodni. Ami azonban ő tőle bölcs (ha nem is tudományos) dolog, azt kár volna nekünk, magyaroknak, minden ok nélkül átvennünk.

A valóságban a török korszak jelzi a magyar parasztság történetében a fordulópontot, bár egész más értelemben, mint Jorga és követői hiszik. A magyar paraszt társadalmi helyzete a közép-

korban alig különbözött Közép-Európa szomszédos területeinek nemszabad vagy félszabad lakosságától. Itt nagyon nehéz pár sorban kielégítő képet adni, mivel minden szó beleütközik a magyar közönségnek, mely modern történetet sohase tanult, meggyökeresedett előítéleteibe. A középkor minden embernek adott valamiféle szabadságot s mindegyiket besorozta valaminő szervezetbe, melynek kereteiben védve volt. Innen van, hogy a középkori társadalomtörténet szinte áttekinthetetlen tömegét ássa ki a különböző szolgáló, félig szolgáló, negyed-, ötödrendben szabad népeknek, akiknek különböző fokú szabadságaik voltak, de ezek védelmében az egész középkori szervezetre számíthattak, melyben éltek. A nemesség alatt álló e társadalmi osztályok a középkor végén, a 15—16. században kezdenek egymással összeolvadni, illetőleg — itt mechanikus, kívülről jövő, erőszakos munkáról van szó — különbség nélkül a legalsó fokra leszorulni. A középkornak sokfajta szabadságú tömegéből így áll elő az újkori jobbagyságnak egyetlen rétege, mely terheinek súlyát és életformájának alacsonyosságát tekintve, a középkorban imént létezett legutolsó társadalmi osztályok alá süllyed le. Ez a fejlődés Közép-Európában, leszámítva a svájci és a rajnai területeket, mindenütt végbement, s a 16. és 17. század Poroszországban úgy, mint Cseh- és Magyarországon a földhöz kötött jobbágyosztály kialakulásának a korszaka. Ha motiválni akarnók e jelenségeket, ez messze elvezetne jelen témánktól, s azért legyen elég egyetlen motívumot: a gabnakereskedelem kifejlődését említenünk. A 16. századi korakapitalizmus óta nagyobb gabnatömegek voltak a termelőhelytől távolabbra is szállíthatók és nyereséggel eladhatók; a folytonos hadjáratok, szinte már állandó zsoldos seregeikkel, meghozták a nagy fogyasztót is, akinek szükségleteire a központosított új kormányhatóságok, köztük az udvari kamarák, egész Európában esetről-esetre nagy összegeket hajszoltak fel. Kelet-Közép-Európa országaiban a nagybirtokosok akkor kezdtek nagy-

ban termelni gabonát, mert immár el lehetett adni azt és az intenzívebb termeléshez — erdők irtásához, új és régi szántóföldek megműveléséhez természetesen olcsó munkaerőre volt szükségük. Ebből következett a sokféle szabadságú népek erőszakos egalizálása a legalsó fokon, a földhöz kötött jobbágy színvonalán, ami annál könnyebben mehetett végbe, mert az élet és politika teljes elvilágiasodásával a középkori egyháznak sem volt többé oly tekintélye, hogy a szolgálónépek ez új elnyomásának útjába állhatott volna.

Mindez nyugati és középeurópai jelenség; Magyarország pedig akkor is Európához tartozott, s a magyar jobbágy helyzetének e rosszabbodása is az európai, nem pedig a szláv-orosz ázsiai jelenségsorozatba tartozik. Míg azonban Közép-Európában az ekkor kifejlődő abszolutista államhatalmak már a 17. században védelmére kelnek a földhöz kötött jobbágyságnak, már ekkor előkészítve a következő századot, mely az abszolutizmus részéről hozta meg a jobbágy sorsának javítását, igen sok helyütt teljes felszabadítását: addig a magyar viszonyok, most először, a nyugatitól eltérő irányt vesznek.

A magyarság fejlődésének egyenes irányát a török korszak törte meg, ezt kell politikai, társadalmi, kulturális történetünk minden terén hangsúlyoznunk. A magyar állam legfőbb feladata a 16. és 17. században a török elleni védelem volt, ehhez képest a magyar jobbágy teherföllettét is — nyugati szomszédaival összehasonlítva — a török hódítás okozta. Amikor az osztrák tartományokban a jobbágy egész évben mindössze 3—6—12 napnyi robotot végzett földesurának, s ezenkívül másnak nem, akkor a magyar jobbágy, a földesúri roboton kívül, legalább 12 napot szolgált a török elleni végvárak fenntartására, kiépítésére, reparálására. Belső viszonyaink különben is kedvezőtlenül alakultak: 16. századbeli uralkodóink, I. Ferdinánd, még Rudolf király is, megpróbálták az 1514-i szigorú jobbágytörvényt enyhí-

tését, a következő század első fele azonban a királyi hatalom végletes elgyöngülését hozta magával: az új nemesi alkotmány II. Mátyás, II. Ferdinánd és III. Ferdinánd korában fejlődik ki, s hozzájárul ahhoz, hogy a magyar jobbágy ne részesedhessék azon felülről jövő védelemben, mely Közép-Európa szolgáló néposztályait támogatta ekkor a földesurakkal szemben. A magyar fejlődés itt válik el nyugati szomszédaiétól: az az esztendő (1608), mely Bocskay felkelésének közjogi gyümölcset, a bécsi béke szövegét felveszi a magyar törvénykönyvbe, a jobbágyság sorsának intézését kiveszi az állam, a király, a főpapság és főrendek kezéből s átengedi a vármegyéknek, melyek nem egyebek, mint a földesurak egyeteme, mégpedig ekkor már első sorban a kisebb földesuraké, akiknek keze mindig súlyosabb, mint a nagyuraké. Ehhez képest a jobbágy a 17. században teljesen ki van szolgáltatva a földesúri társadalomnak: szabad költözése szinte teljesen megszűnik, szolgáltatásait pedig, melyekkel urának és a vármegyének tartozik, éppen ezek: földesura és a földesurak egyeteme határozza meg. Míg a középkorban a jobbágy helyzetének rendezése nem mehetett végbe az egész politikai-közjogi apparátus, azaz a király és az összes rendek akarata nélkül, — hiszen még a Dózsa György lázadását tragikusan befejező 1514-i jobbágytörvény is országgyűlésen jött létre, a közjogi faktorok beleegyezésével — addig most, a 16. században még csak tényleg, a 17. században legálisan is, a nemesség, a földesurak egyeteme egyedül intézte e dolgokat, saját belátása és akarata, s természetesen érdeke szerint. Az állam annyira tehetetlen volt immár a vármegyék megnövekedett hatalmával szemben, hogy a jobbágyoknak az állam érdekében teljesítendő szolgálatait (a várvédelem fenntartásában, az átvonuló katonaság eltartásában) is rábízta kezelés végett a vármegyékre. Azt pedig, hogy mit és mennyit fizessen és szolgáljon a jobbágy földesurának és a vármegyére, mint intézmény fenntartására, ezt kizárólag, végső

érvénnyel a földesúr és vármegye határozta meg. Innen érthető, hogyan nőtt meg a robotnapok száma, melyet az 1514-i törvény, a középkorhoz képest igen súlyosan, évenként 52-ben állapított meg, a 17. században legalább is 104-re, de igen sokszor 150—160 napra is. Ez ellen a jobbágnak, mióta az állam lemondott sorsa intézéséről, sem panasz, sem jogorvoslat nem állott rendelkezésére egészen Mária Teréziáig, aki először próbálta meg az abszolutizmusnak Nyugaton már szinte kétszázados jobbágyvédő hagyományait a magyar jobbágy érdekében is érvényesíteni.

A jobbágyfelszabadítás nálunk sokkal nehezebben ment, mint másutt, mert a vármegye és a vármegyei nemesség, melynek hatalma alól fel kellett a jobbágyot szabadítani, egyúttal közjogi szempontból hasznos intézmény volt, nemzetileg a Béccsel folytatott vitákban a 18. és 19. században az alkotmány bástyájának tekintetett. Ebből a fejlődésünktől létrehozott felemás helyzetből érthető, hogy a jobbágság viszonyainak javítását — mielőtt ez divatos jelszóvá vált volna — leglelkesebben Széchenyi István gróf követelhetette, aki egyrészt kevésre becsülte a vármegye alkotmánybástyai szerepét, másrészt közjogilag nem is látta szükségét valami különösebb alkotmányvédelemnek. A nagy többség azonban nemzedékeken át nem nyúlt hozzá a jobbágykérdéshez, jól tudva, hogy annak megbolygatása a vármegyének és a köznemességnek is összes funkcióit, tehát alkotmányvédő szerepét is veszélyeztetné.

Az egész vonalon végigfutva, be kell látnunk, hogy a magyar paraszt a 16—17. századtól kezdve az általános magyar bajok következtében süllyedt le alacsonyabb fokra, mint kellett volna neki, ha nincs török veszély, ha nincs folytonos háború (a töröktől visszafoglaló hadseregek eltartása különösen megnehezíté életét), ha nincs külföldön székelő királyság és idegen kormány, mellyel szemben a vármegyék, azaz a földesurak oly kiemelkedő jogokat és erkölcsi háttérrel szereznek maguknak, minőkkel

másutt e korban semmiféle nemesség sem bír. A magyar paraszt ezalatt úgy anyagi gyarapodásban, mint politikai gondolkodásban szükségszerűleg elmaradt középeurópai: német és cseh szomszédaitól, de ez az elmaradottság nem onnan származik, mintha kezdettől fogva a keleti, oláh, orosz, balkáni paraszthoz volt volna hasonló, hanem ez az elmaradottság, hogy úgy mondjam, másodlagos, csak a 16—17. század óta fejlődik ki hazánk speciális szomorú viszonyaiban. Azaz a magyar paraszt nem ugyanaz a géniusz, mint keleti osztálytársai: ezekhez hasonlóvá csak az utóbbi századokban alakult helyzete, de még ekkor is mindenkor magasabb fokon állott, mint az oláh, lengyel, orosz parasztok. A 16. században konstatálták, hogy a magyar parasztnak még 1514 óta bekövetkezett elnyomatásában is sokkal jobb helyzete van, mint a lengyel jobbágnak; azt is tudjuk, hogy a szerb ráják beköltözése, menekülése török földről magyar földesúr alá Zsigmond korától kezdve három századon át megszakítatlanul tart; s az oláhokat illetleg Jorga professzor is tudja, hogy a moldvai és havasalföldi jobbágyság folyton Erdélybe futottak, s ha ezt nem teheték, a bojárok uralmánál még a török basáét is könnyebbnek tartva, az Aldunától délre, török földre is menekültek. Ezen viszonyokat tekintetbevé, azt is ki kell mondanunk, hogy a magyar államterületen nemcsak a magyar jobbágy tartozott mindenkor a középeurópai jobbágyosztályhoz, mely a keletivel szemben magasabb kultúrát jelentett, hanem egyúttal a nem-magyar: oláh, szerb, tót jobbágyság is.

Ezt a megállapítást nem dönthetik meg azon hasonlóságok, melyek a magyar paraszt és keleti szomszédai életmódjában megfigyelhetők. Ha a világháború magyar parasztja az ukrainai faluban gémeskutat, banyakemencét, szalma- vagy nádtetőt, meg ugyanolyan fajta trágyázást talált, mint itthon, ebből kapitányának nem a magyar és ukrán paraszt azonos gondolkodására, lelki

rokonságára kellett volna következtetnie, hanem inkább arra, hogy ott és itt, Oroszországban mint Magyarországon ugyanazon extenzív mezőgazdasági kultúrában élnek a földművelő osztályok. Azaz a hasonlóságok az agrárkultúrának Közép- és Nyugat-Európától elmaradt voltából álltak elő, ezt bizonyítja a Raith Tivadartól elbeszélt eset is, amikor ugyanazon ukrán faluba, melyet a magyar paraszt nem győzött dicsérni, birodalmi német katonák érkeztek, s ezek már dicséret helyett mély lenézés hangján nyilatkoztak az ottlátottakról, úgy a paraszt életmódjáról, mint a mezőgazdaság műveléséről. Ami érthető is: az északnémet vagy rajnai kisgazda már rég elszokott a nádtetőtől és a tőle szimbolizált alacsonyabb, helyhez kötött kultúrától, földjét pedig sokkal intenzívebben tudja művelni, mint az e tekintetben is több századdal elmaradt orosz parasztok.

A magyar jövőt illetőleg nem ismerek végzetesebb tévedést, mint ha intelligenciánknak a parasztkérdéssel foglalkozó bármi kis részében meggyökeresednék ez a magyar-orosz parasztegyenlet, mely történelmileg, az eddigiek szerint, félreértésen, az egész fejlődés félreismerésén épül fel, de nem kevésbé téves a jelent és a jövő kilátásait illetően. Itt ismét csak néhány megjegyzésre kell korlátoznom magamat. A keleti szomszédállamok a mezőgazdaságtól elvezető városi fejlődés terén sokkal hátrább vannak a magyar területtől: a trianoni országnak szinte fele lakossága nem őstermelő többé, s a megmaradt mezőgazda népességnek egy tekintélyes része is városlakó, aki nem hajlandó a nádtető, gémeskút, banyakemence romantikájába visszatérni, aminthogy a nádtető embere sem tartaná magához méltónak egy még korábbi életformába, például a Győrffy Istvántól oly szemléletesen leírt félnomád szállásgazdaságba való visszatérést. „Parasztállam” tehát egyrészt osztályuralmat jelentene, melyet az ipari munkásság époly kevésbé látna szívesen, mint az intelligencia sem, schol:

a bolgár parasztállam megvalósításának legfőbb akadály a ottani kis, de bátor intelligencia volt, mely, emlékszünk, élete kockáztatásával is ellene szegült a parasztkommunizmus érvényesülésének; — a parasztállam azonban nemcsak a jelenben vágná el fejlődési lehetőségeit nemzetünknek, hanem a jövőben is hasznát nem, csak súlyos károkat okozhatna. Mai helyzetünkben szinte mindenkinek „nehéz az élet”, azaz a legtöbb ember kevesebbet és súlyosabb munkával keres, semhogy megélhetésével meg lehetne elégedve. Itt, mint tudjuk, igen keveset használnak takarékosági szólamok, melyek összehúzódkódásra buzdítják azokat, akik valamivel jobban és könnyebben szeretnének élni; az is keveset használ, ha kereskedelem és ipar, meg mezőgazdaság egymás szemére hányják, hogy nem eléggé rentábilisak és nem tudják az ország lakosságát megfelelően eltartani. A magyar fejlődés itt is része az európainak, mely épp a leggazdagabb területeken évszázadok industrializálásával teremtette meg a jólétet, s a mezőgazdaság üzemét is mindinkább rávezette a kommercializálásra, folyton intenzívebb üzemvezetésre, ha az jövedelmező akart lenni. A jövő tehát nem az oroszországi parasztgazdaság utánzását, mai színvonalunknak is leszállítását követeli, hanem a Nyugat haladottabb termelési és elosztási viszonyaiba beilleszkedésünket, azon viszonyokba, melyek közt városi és falusi élet és kereset közt mind kisebbé válik a különbség, s a parasztból polgár és az intelligencia tagja lesz, a mezőgazdából bizonyos fokig mezőgazdasági iparos és kereskedő is. Ezt a fejlődést, mely egyedül lesz képes lakosságunknak ma már európai, nyugati igényeit kielégíteni, az orosz középkorba, a moldvai és szerb paraszt színvonalára szorítaná vissza a „parasztállam”, Kelethez fordulóban.

A konstrukció nemcsak hazai viszonyainkat illetően hibás és káros. Létalapját, tulajdonképpeni motívumát az a feltevés adja, mintha keleti szomszédainknál hasonló irányban menne a fejlődő

dés, szláv paraszttállamok felé. Itt nem szabad magunkat megtevesztetni a kisantant propagandától, mely telikürtöli a világot a cseh, oláh, szerb birtokreform következtében létrejött agrár-demokráciával, s el akarja hitetni, hogy ily agrárdemokrata kezekben van ez államok kormánya is, ellentétben a feudális Magyarországgal. A valóságban e szomszédországok kormányai és uralkodó emberei nagybirtokosokból, nagybankárokból (Bratianuék), katonatisztekéből (Jugoszlávia), s ugyanazon intelligens osztályokból (orvosok, tanárok, ügyvédek, Hodzsa, Maniu, Vajda, Benes, Masaryk) kerülnek ki, mint ez Nyugaton és Magyarországon is régóta gyakorlatban van. És ha az utódállamok vezetői nagybirtokos vagy nagybankár érdekeket szolgálnak akkor is, ha maguk ügyvédek, orvosok, lelkészek, kisemberek, ez sem e „parasztdemokráciák” kizárólagos sajátossága. Cseh vagy oláh parasztpártok uralomra juthatnak, de vezetőik nem parasztok, s a kormány iránya sem lehet parasztdemokrata, az ottani parasztságnak aránylagos politikai éretlensége miatt. Viszont az is érthető, ha a mi fiataljainktól megfogalmazott paraszttállam és annak nádtetős szimboluma helyett például a szerb mezőgazdakörök mindenkép intenzívebb gazdálkodást tartanak ideáljuknak és a romantikának ugyan szép, de bizony keveset jövedelmező ősi szláv mezőgazdaság helyett a német birodalmi gazdákhoz mennek el tanulni.

A szláv paraszttállam a szlávoknak sem tetszik már; miért követelnők azt éppen mi a magyar jövő mértékéül és ideáljául!

A magyarság útja itt sem lehet egyéb, mint amire végzete ezerév óta rákényszeríti: Közép-Európa és Nyugat példáját követni. A magyar parasztnak tanulnia, gazdagodnia és felemelkednie, de nem lesüllyednie kell, — a paraszti romantika az életből úgyis eltűnt már, s ha a városi lakosság parasztdarabban, parasztreghényben tud is gyönyörködni, ebből még nem követke-

zik, hogy ez a parasztromantika valaha is irányítója lehet a reális életnek, mely polgáriasodás, városiasodás, összetettebb műveltség felé halad. — És aki éppen ettől féltene nemzeti létünket, ezt csak abban a primitív, abszurd hitben tehetné, mintha a város és a magyarság összeférhetetlen fogalmak volnának. Ez éppen olyan volna, mintha valaki azt hinné, hogy városi ember nem lehet jó keresztény.

¹ Magyarság, napilap, 1928 december 8.

² Kelet-Európa ismeretlen föld, Magyar Írás, 1927, VII. évfolyam, 2. szám.

„MESSIÁSI SZIMBOLUM”

1940 július 28

A Magyar Távirati Iroda közölte velünk Ansaldo-nak, a Ciano gróftól Münchenbe kísérő tekintélyes közírónak tudósítását a legutóbbi német—olasz—magyar tanácskozásról. Ebben a tudósításban Ansaldo többek közt a magyarok azon lebírhatatlan törekvéséről írt, hogy — szó szerint idézzük: „lényeges részeiben helyreállítsák Szent István birodalmát, amely minden magyar ember számára a földi boldogság messiási szimbolumává vált”. Érdemes megállnunk ennél a mondatnál, mely oly érzelmi melegséggel fejezi ki a mi kívánságunkat, mint újabb időkben barátaink közül alig is valaki; hasonló meleg megértéssel talán 48 óta sem találkoznak törekvéseink Európában. De emellett figyelemreméltó és az olasz szerkesztő éles szemére és kifejező készségére egyaránt jellemző, hogy a szentistváni államot szimbolumnak nevezi, mely szerinte magyar nemzedékeket vezet, vigasztalja a sír felé haladó öregeket és életcélt ad a Duna-Tisza vidékén felnövekvő ifjaknak. Erőtéljes, ruganyos és finom szemlélete ez a magyar politikának, az olasz szellem magaslatairól, s belőle magunk is tanulhatunk.

Újabban mind többen veszik észre, hogy a szentistváni államrendszer, birodalom s hasonló kifejezések évszázadokon át ismeretlenek voltak és politikai meg történeti szókinszünkben csak legutóbb merültek fel. Talán összefügg ez a néhol kiábrándítólag

ható megfigyelés azzal a ténnyel, hogy a szóbanforgó kifejezéseket, valamint a velük kapcsolatos, az Intelmekből való idézetet az egynyelvű és egyszokású ország gyöngeségéről a legkülönbözőbb pártállású — és tegyük hozzá: műveltségű emberek szinte szakmányban emlegetik, nincs párt vagy csoport, magyar vagy nem-magyar, mely István királyra ne hivatkoznék és hozzá ne kötné valamely nem is lényegtelen kívánságát vagy pártprogramját. Ilykép a Szent István-„komplexum” is kénytelen osztozni a nagy jelszavak sorsában: mindenki a saját érdeke szerint érti, más és más, új és új tartalmat magyaráz belé, jönnek a korszerűsítők is, végül pedig a kifejezés vagy légiessé, értelemnélkülivé válik, vagy pedig eredetével ellentétes értelmet kap. A jelen esetben ez annál könnyebb, mert hiszen pontosan körülírt tartalma a kifejezésnek, mint mondtuk, úgyis csak rövid idő óta van.

Távol legyen tőlem, hogy most definíciót adjak és felszólítsam a tisztelt közönséget, hogy ezután már csak egy meghatározott értelemben használja e kifejezéseket. A nagy változatosság és az állandó használat magában véve is azt mutatja, hogy nélkülök aligha tudnánk nemzeti céljainkat kifejezni, s hiányukat, ha egyszerre kiszorítanók őket szóhasználatunkból, megsínylené gondolkodásunk, de cselekedeteink és törekvéseink is, melyeknek hatalmas mozgatója esnék ki életünkéből. Igaza van Ansaldónak, mikor szimbolumnak nevezi Szent István birodalmának gondolatát. A szimbolumokat nehéz, de nem is érdemes definiálni, tartalmukat nem eszünkkel, hanem érzelmünkkel fogjuk fel, s mi sem természetesebb, mint hogy a nemzeti szimbolumok nem a logikába, hanem a nemzeti érzésbe eresztették be gyökereiket. Történetkutatóink, Pauler Gyulán és Karácsonyi Jánoson át a legújabbakig, többször is megállapították, hogy első királyunk kormánypalcája alatt kisebb ország volt, szűkebb határok között, semmint az, melyet ma szentistváni birodalom alatt értünk, s melynek határai végkép csak a 13. század elején rajzolódtak ki, mégis

vajjon zavarta-e ez a nyilvánvaló anakronizmus valaha is reményeikben az öregeket, akik a sír felé haladtak, vagy gyöngítette-e a fiatalok fegyveres akaratát? Egy másik nemzeti szimbólum, Jeanne d'Arc dolgában még nagyobb a ténybeli zavar: ateisták és szabadkőművesek ismerték el nemzeti szimbólumnak, hívő katolikusokkal együtt, bizonyára anélkül, hogy elfogadták volna az Egyháznak az ő szentjéről alkotott nézeteit. A szimbólumot csak akkor lehet logikus józansággal körülírni, ha már lefoszlott róla a tömegek hite, ha már a nemzet nem tud vele mit kezdeni, tehát már többé nem is szimbólum.

Ne gondoljuk azonban, hogy a nemzeti szimbólum alaptalan kitalálás, üres árnyék, célszerűen kiagyalt gondolat, vagy hatáson megfogalmazott szóvirág lehetne. Jeanne d'Arc sem volt a képzelet szüleménye, Szent István is uralkodott bizonyos módon és formák szerint, s ezek a módok és formák tovább öröklődtek, utódai és az a folyton-folyvást bővülő kör, melyet nemzeti vezető rétegnek, uralkodó osztálynak, ma értelmiségnek, vagy hasonlóknak nevezünk, öntudatlanul is átvette tőle és újabb meg újabb viszonyok közt alkalmazta ezeket az ősi formákat. Formákon itt nem érthetünk hatalmi eszközöket, meghatározott társadalmi vagy érzelmi berendezéseket, inkább a szellem formáit, melyekben századok változásain keresztül mindig volt valami őseredetű, immanens vonás, önmagában alig, de hatásaiban, cselekvésében annál inkább felismerhető. A szentistváni gondolkodás formája nehezen írható körül, de következései, főképp a közép-korban, amikor még szabadon érvényesülhetett, könnyen szemügyre vehetők, különösen ha a mi hazai viszonyainkat szomszédaink, vagy távolabbi keresztény népek akkori viszonyaival hasonlítjuk össze.

A középkori népek egymáshoz való viszonyával korábban nem igen foglalkozott a történettudomány; megelégedett a föl-

tevéssel, hogy a nemzeti öntudat az újkor találmánya lévén, középkori megjelenési formái után hiábavaló volna kutatni. Csak a legutóbbi években próbálják a történeti kútfőkből előkeresni a kérdést megvilágító anyagot; a legátfogóbban ezt a munkát, a középkori krónikák alapján a prágai német egyetem tanára, Heinz Zatschek végezte el, erős német nemzeti öntudattal. Eredményei inkább negatív természetűek: a középkorban a nemzeti öntudat elsősorban és szinte egyedül láthatólag abban nyilatkozott, hogy az egyik nép idegennek érezte a másikat, amit az utóbbi hasonló idegenkedéssel viszonzott. Persze itt nagyon nehéz a morális értékelés, amihez azt kellene tudni, hogy melyik kezdte az idegenkedést, meg, hogy melyik adott erre jogos alkalmat. Ilyen kérdések ma már annál kevésbé dönthetők el általános érvényre, mert az ítélező történész is valamelyik nemzet fia, s így még a távol középkori dolgokban sem egészen érdektelen bíró. De elég az, hogy a franciák, mint Nagy Károly birodalmának örökösei, annak egész birodalmán, a germán népeken is, uralkodni akartak, a németek ugyancsak Nagy Károly örököseinek érezték magukat és harcoltak, az angol mindenkit lenézett, a spanyol nem maradt el az angol mögött s tőlünk északra, a Kelet-tengertől a Kárpátokig terjedő vegyes nemzetiségű területen gyakori volt az idegenkedésből származó viszály. Zatschek tanár nem tesz különbséget ez adatokat felsorolva aközött, hogy a saját állama területén élő néphez barátságtalan-e valamely nép, vagy pedig a határain kívüli idegenhez, de adataiból így is kitűnik, hogy míg nyugaton főként a külföldieket nézték le, addig a rajtuk kívüli Keletközép-Európában ez a nemzetiségi viszály ugyanazon állam kereteiben, bennszülött népek között is megvolt. Különösen a cseh és lengyel királyságban volt állandó a viszály a szlávok és germánok között, aminek bizonyítékait már más munkákból is tudjuk.

A szentistváni szellemet akkor értjük meg igazán, ha a magyarországi viszonyokat összehasonlítjuk a Kárpátoktól északra dúló vad nemzetiségi küzdelmekkel. Itt nem lényeges az, hogy a magyar krónikák alkalmilag szintén nem tartózkodnak külföldi népek becsméréstől; ezekre a lenéző kifejezésekre háborúk adtak alkalmat, amikor a magyarság fegyverrel védte országát északi, nyugati vagy déli szomszédai támadása ellen. De a bennlakó, ide betelepült népekkel szemben nem találunk sem gyűlölséget, sem megvetést, ennek még legenyhébb formáit sem. Az anyagot ugyan ebből a szempontból még senki sem nézte át, de ennyit speciális kutatás nélkül is, jövélekkel meg lehet állapítani. Azaz Szent István és utódai nemcsak külön közigazgatási egységekbe helyezték és engedték az akkori kisebbségeket, kiemelve a magyarság speciális közigazgatási formája, a vármegye hatásköre alól, hanem egyúttal gondoskodni tudtak arról is, hogy az uralkodó nép és kisebbségei közt állandó legyen a jóviszony és távolmaradjon a másutt akkor divatos nemzetiségi viszálykodás. Nem esünk ábrándos történet szemlélet bűnébe, ha a magyar, cseh és lengyel középkor összehasonlításából arra a meggyőződésre jutunk, hogy nálunk sokkal békésebb, türelmesebb, emberszeretőbb szellem irányította a dolgokat, hogy itt a különböző népek nagyobb élet- és vagyonbiztonságban, népi műveltségük nyugodtabb birtoklásában éltek, mint a Kárpátoktól északra. Nemcsak a Kárpátok karéja védte az ide letelepedett népeket, hanem bent is volt egy szellem, mely elnyomást távoltartott és kinek-kinek megadva a magáét, zöld szigetet varázsolt ide a nemzetiségi gyűlölségek tengerébe.

Zavarban volnék, ha ezt a szellemet nem nevezhetném szentistváninak. Bizonyára többféleképp definiálható ez a szellem, s eredet dolgában ma már szinte egyértelműleg visszavezetik a pusztalakó nomád lovasok politikai türelmességére. De Szent

Istvánnak megvolt a lehetősége és hatalma, hogy a pogánykor-
szak ezt a hagyatékát is fegyverrel irtsa ki; tudjuk, hogy nem
riadt vissza a véres műtétektől. Nem tette, s ép ellenkezőleg, a
keresztény türelem és felebaráti szeretet állami alkalmazásával új
életet lehelt a pogány hagyományba, melyet ilyképpen a keresz-
tény képzetekkel megerősítve hagyományozott át utódaira és né-
pére. Természetes, hogy nem adott, nem is adhatott késői száza-
dokra is érvényes kisebbségi jogelveket, de az őtőle megalapított
Magyarországban évszázadokig élt a nemzetiségekkel való bölcs,
emberileg türelmes, politikailag eszélyes bánásmód szelleme. Nem
tudom elképzelni, hogy ezt a szellemet másnak nevezhetnők,
mint szentistváninak és hogy a nem-magyar népekkel való együtt-
élést mással szimbolizálhatnók, mint egyesegyedül Szent István
birodalmával!

Szellem és szimbolum hűséget kíván, aminthogy a szentistváni
szellemhez való hűség nyilatkozott meg az idegen származású
Zsigmond királyban, amikor bevándorolt népnek négyszázéves
autonómiáját fenntartotta, csak úgy, mint a magyar Hunyadi
Mátyásban, aki nem-magyar népek különállását és külön életét
tovább fejlesztette. Eszközeik mások voltak, mint Szent Istvánéi,
s a mieinknek ismét másoknak kell lenni. De a szellemnek év-
százados cselekvésben és tartós viszonyok létrehozásában meg-
nyilatkozó tartalmát analizálva, talán rámutathatunk három
elemre, melyből a szentistváni szellem összetevődött és tevődik.
Az egyik: az állam, melyben ez a szellem hat, magyar állam, a
magyarok vezetik és irányítják. A másik: a szentistváni szellem
olyan viszonyokat hoz létre ebben az államban, melyekkel a nem-
magyar népek és a magyarság egyképpen meg van elégedve; a
népek mai önállósodott fokán ez nem lehetséges többé az ő meg-
kérdésük és közreműködések nélkül. És a harmadik, amelyről
hajlandók volnánk kényelemszeretetünkben megfeledkezni: a más

nemzetiségű népekkel való együttélés, valamint az államvezetés a vezetőtől folytonos gondot, körültekintést, szellemi munkát, türelmet, nem egyszer önmegtartóztatást és áldozatot, elsősorban pedig cselekvést követel.

A „messiási szimbolum” — köszönet e kifejezésért az olasz barátoknak — végtére is a mi szimbolumunk, a szellem, melyet kifejez, a mi szellemünk és a szellem megvalósulása új és új korszakban, új és új formákban, mindenkor a magyarság történeti feladata.

A SZENTKORONA-ESZME

1941 március 30

A napokban jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában a budapesti jogi kar jogtörténet-tanárának, Eckhart Ferencnek tollából a szentkorona-eszme történetéről szóló kötet, melynek olvasása közben gyakran eszembe jutott az az egyszerű igazság, hogy a valóság mindig tisztább és szebb, mint amit mi elképzelünk helyette. Ebből a szempontból a 19. század közepének és második felének utánzó művészideáljai a legtanulságosabbak. Ybl Miklós a főtí templom romantikájával kétségtelenül nemes alkotást hozott létre, melyen rajta van a művész bélyege, de ez a késői tanulmány-mű mennyire mögötte marad az egykori valóságnak! Elég egy pillantást vetni Fót után a jáki templomra. Ugyanez a helyzet a pesti Vigadót illetőleg, melyben mestere, Feszl Frigyes tulajdonképpen az igazi magyar építészetet akarta megteremtteni az akkori neoromantika elképzelése szerint román és keleti, mór elemekből, teletűzdelve magyar tárgyú képekkel és plasztikával, — ily módon állott elő a magyar nemzeti stílustörekvéseknek egy hasonlóképpen nemes dokumentuma, a magyar művészet egy kiváló alkotása, de vajjon elérte-e művével a középkori világi építkezéseket, melyek közül Vajdahunyad vára ajánlkozik leginkább összehasonlításra? A felelet benne van a kérdés-

ben: elmúlt századok valóságát még nagy művészek sem tudják életre keltetni, úgy, hogy az új szebb legyen a réginél, a valóságnál. Visszatérve címünkhöz: a szentkorona-eszméről is voltak és vannak magukban véve igen szép fogalmaink, melyeket Verbőczy munkája alapján a mult század második felében gyökerező jogászaink kerekítettek ki művészi elméletekké, így Timon és Kmety, Concha és Nagy Ernő, s ezeket az elméleteket ma is tanítják utódaik, a mai közjogászok, anélkül azonban, hogy nézeteiknek az elmúlt dolgok szakszerű ismerőit, a történészeket meg tudták volna nyerni. A történészek sohasem kívánták korlátozni a közjogászokat tanításaikban, de viszont az ezekben meghirdetett nézeteket nem látták bebizonyítottnak a multat illetőleg a tényleg lefolyt történetben; ez a felfogása a 20. század eleje nagy történészeitől, elsősorban Tagányi Károlytól kezdve mai napig minden historikusnak.

A szentkorona-eszme valóságát csak a történeti adatokból ismerjük meg s ezt a munkát végezte el most Eckhart Ferenc, aki ebben a lényeges történeti kérdésben a magyar mult valóságát fedezte fel, s ez a valóság nemcsak igazabb, de szebb és lelkesítőbb is, mint akár a legszebb elmélet. A fóti templom is szép, a történeti elméletek is nemes szándékból fakadtak és bizonyára előkelő termékei annak a kornak, melyben megszülettek, de mégis csak szebb a Szent Erzsébet-dóm, szebb volt restaurálása előtt a budai Mátyás-templom és szebb volt az eszme, melyet századok folyamán százezrei a magyaroknak hittek és vallottak Szent István koronájáról.

A könyv jogtörténeti módszerrel készült: szerzője előkereste a középkori oklevelekből, újkori aktákból, országgyűlési beszédekből és írományokból a szentkoronára vonatkozó kifejezéseket, ezeket csoportosította, s azután megvizsgálta minden kifejezés jogi tartalmát. Pozitívebb módszert el sem lehet képzelni: Eckhart ebben

egyenes folytatója a magyar jogtörténet sokáig utód nélküli mes-
terének, Hajnik Imrének, aki hasonló pontos munkával világította
meg annakidején a középkori magyar bíráskodásnak homályba
süllyedt boltozatait. Nyoma sincs itt az ú. n. szellemtörténetnek,
melyet a tőle többé-kevésbbé idegenek ma divatos módon fantasz-
tikus vagy misztikus történetköltésnek tartanak. Eckhart minden
magyarázata hozzátapad egy csomó oklevélbeli kifejezéshez; egy
szóval sem akar többet mondani, mint ami a latin kifejezésben van,
nem hajdandó semmit belemagyarázni a multba: mindez előadását
szakemberek előtt teljesen hitelessé avatja. Ez a tartózkodása néhol
még szinte túlságos is, így mikor a barokk-kor koronatiszteletét
elmellőzi, bizonyára azért, mert nem lát benne külön jogtörténeti
kategóriát.

A szentkorona-eszméről — természetes józan ész szerint — csak
Szent István megkoronázása óta lehet szó, s első megjelenésében
ez az eszme, a koronázás egyházi, akkor még szentségi jellegének
megfelelően azt az egyetemes keresztény gondolatot fejezte ki,
hogy az egyházról megszentelt korona a királyság jelképe s a
megkoronázott király mint Krisztus helytartója kell hogy méltón
töltse be ezt a legmagasabb feladatot. A szentkorona egyúttal a
királyi jogok jelképe lesz, a királyi méltóságot és a velejáró jog-
kat jelenti, s már a 13. századból, a 14. legelejéről kimutatható,
hogy a magyar közvélemény a szentkoronával való koronázásból
származtatja a királyi jogokat. Már az Árpádok alatt emlegetik
az oklevelek a korona tisztességét, dicsőségét, javát, kárát, sérel-
meit s különösen azt a hűséget, mellyel a szabadok, a nemesek a
koronának tartoznak. Eckhart szerint a koronázás egyházi ere-
dete és jellege következtében a nyugati királyságokban is meg-
indult bizonyos korona-eszme fejlődése, de ott, így különösen a
franciáknál és németeknél, ez a fejlődés csakhamar megakadt és
sem közjogi, sem történeti jelentőséget nem ért el; viszont (a

magyar koronaeszmének két oly specialitása van, mely minden egyébtől megkülönbözteti: az egyik a magyar korona transzcendens jellege, ami vallásos eredetéből és abból következik, hogy az országalapító szent hordozta fején, a másik pedig a hűségi kötelezettség, mely a magyarság lelkében kezdetől fogva a korona iránti köteleesség volt. A nemzeti életben rajtunk kívül csak az angoloknál foglalt el oly központi helyet a korona-eszme, mint nálunk, de ott is csak az első századokban, utóbb az angol fejlődés más irányt vett s a szentkorona, mint a nemzeti és állami lét központja, örök szimboluma egyedül a mi történetünket tölti ki elejétől napjainkig.

Korán kifejlődött a szentkorona *joga* is, vagyoni jogi vonatkozásban: a királyi hatalom fenntartására szolgáló birtokok már a 13. század elején a *korona joga* néven szerepelnek; a következő században pedig a külföld felé is a korona lesz az állam szimboluma, még pedig legelőször nemzetközi szerződésekben jelenik meg ily értelemben. Ugyanekkor kezd az addigi „*király koronája*” mellett az „*ország koronája*” is szerepelni, ami a király személyétől függetlenül államszemélyiség alakulásának első jele. A Nagy Lajos utáni zavarokban, Mária megöletése, Zsigmond elzárása és távolléte idején a kis dalmát városállamok a magyar király helyett „Magyarország koronájától” várják védelmüket, aminthogy ezeknek s különösen Raguzának a szentkoronához ragaszkodását Eckhart is meghatónak találja. A király, aki az Árpádok korában még maga volt az állam, lassankint háttérbe szorul, s egy ily királytalan időben, 1401-ben az országnagyok kijelentik, hogy az államhatalom egyedül a szentkoronáé. Ezt az oklevelet Eckhart közli, s ő fedezte fel pecsétjét, melynek felirata jellemző a szentkorona jelentőségére: „Magyarország szentkoronájának pecsétje”.

Ez azonban még nem annyi, mintha a korona a vele megkoronázott király fölött állna. Csak a mindenkori királyi hatalmat

jelenti, s mikor van király, akkor övé a korona, aminthogy ez volt Mátyás királynak is a felfogása. Hunyadi János, mint kormányzó viszont mindig előrebocsátotta a koronát, s csak utána szólott saját hatalmáról. A rendiség kifejlődésével, ami a történeszek újabb nézetei szerint a 15. században ment végbe, a király megválasztása és a koronázás, mint a közhatalom átruházása már nem az egyház, hanem a rendek, a nemzet dolga lett, s ezóta a király háttérbe szorulásával a szentkorona fejezi ki az országot, az egész magyar birodalom területét, védi annak egységét, sérthetetlenességét; a birodalom alattvalói nemzetiségi különbség nélkül a „korona alattvalói”, — Verbőczy szerint, aki itt régi magyar felfogást hangoztat, a „korona alattvalóinak” joga van igazságra, s az igazságot ki is kell nekik szolgáltatni, ha keresik, még ha zsidók vagy cigányok is. A szentkorona már Verbőczy előtt is morális személyiség, akaratáról beszélnek, jogai vannak az országbeli birtokokra, a külhatalmak vele lépnek szerződésre. Ezt a hatalmat kétségtelenül megerősítette az egyházjog befolyása, s ezzel kapcsolatban az ú. n. organikus államfelfogás, mely az egyház, mint „Krisztus misztikus teste” mintájára az államot is tekintette s benne az államfőt fejnek, az alattvalókat tagoknak. Ez az Aquinói Szent Tamástól kifejlesztett elmélet már Szent István óta megtalálható szövegeinkben, változatos formában, így mikor a 14. században az országgyűléseken megjelenőket, a 15. ben az összes nemeseket az ország tagjainak tekintik. Raguza már 1413-ban a „magyar korona tagjának” nevezi önmagát; a két ősi szemléletet, a király és állam azonosítását a koronával és az organikus államfelfogást Verbőczy olvasztja össze Hármaskönyvében. De ő a Jagelló-korszak pártküzdelmek közt a választott királyság híve s így — szintén régi, 13. századi hagyományokra támaszkodva — a koronázás és vele az államhatalom átruházása jogát a nemzet közössége kezébe teszi le, a közösség

pedig szerinte a privilegiált rendekből áll, akik egy és ugyanazon szabadsággal bírnak, akár főpapok és főurak, akár köznemesek; Verbőczy szerint minden nemes tagja a szentkoronának.

Verbőczy nagy tekintélye folytán tudvalevőleg egész a rendiség bukásáig, 1848-ig fennmaradt ez a felfogás. Azaz 1514-től kezdve több mint három századon át csak a nemesi kisebbség tekintetett a szentkorona tagjának, nem pedig a jobbagyság is, ami tökéletesen megfelelt a Hármaskönyv társadalmi szakadékot fenntartó tendenciájának. Érthető tehát, hogy a jobbagyság javát követelő Széchenyi István nem átallott gúnyolódni a szentkorona-eszmén s a 19. század végén Apponyi Albertnek kellett kimondania, hogy a nemesi privilégiumok kiterjesztésével a szentkorona tagsága is kiterjesztetett minden magyar állampolgárra. A korona-eszme többi középkori eleme is megmaradt Verbőczy után az új századokban: a szentkorona továbbra is az állam jelképe, neki tartozik hűséggel minden alattvaló; a hűtlenség a korona elleni bűncselekmény; az államterület is a szentkorona joghatósága alatt áll, 1848-at megelőzőleg a kapcsolt országok és Erdély egyformán a szentkorona tagjainak érzik magukat; az állampolgárságot is a szentkoronához tartozás határozza meg. Erdélyben is állampolgár mindaz, aki a „Magyarország koronájának alávetett országokból” származik. Az elvesztett területekre a szentkoronának van jussa, övéi az állambirtokok csak úgy, mint a nemesi birtokban levő jog és a szabad királyi városok tulajdonjoga.

A szentkorona-eszme e sokoldalú tartalma megmaradt a legújabb időkig. Eckhart könyvének csodálatos adatgazdagságát nem lehet kimeríteni s nem idézhetjük itt sem Bocskai és Illésházy, sem a rendi 19. századi országgyűlések, sem Deák Ferenc kristálytisza nyilatkozatait. Deák Ferenc volt különben az, aki a korában divatos korona elnevezéstől eltérve, „Szent István koronáját” szerette közjogi tanulmányaiban emlegetni. A korona-

eszme annyira benngyökerezett az ősi magyar multban s terebélyes ágai és hajtásai annyira jelenvalók voltak minden magyar nemzedék szellemiségében, hogy korok szerint más és más vonásai léptek előtérbe aszerint, hogy az illető korszak minő nemzeti feladat megoldásán fáradozott. A török kiűzésétől kezdve 48-ig az ország területi egységének helyreállítása volt az egyik főprobléma s tudjuk, minő nehéz munka volt a határőrvidék, a Partium visszacsatolása és Erdély úniója. Ebben az időben a szentkorona a magyar területi integritás örök követelőjeként szólal meg országgyűlési iratokban és államférfiak ajakán. A dualizmus korszakában, különösen annak második felében a szuverénitás hiányait érzik, a közjogi egységet és teljességet követelik s ennek következtében a szentkoronából főként az alkotmányos törvényhozás sértetlenségét vezetik le, ennek szolgálatában jön létre Timon Ákos konstrukciója a szentkorona misztériumáról, mely szerinte nem egyházi eredetű fogalom, nem a középkori *mysterium Christi* világi formája, hanem a magyar nép ősi alkotmányosságának biztosítója. Ebben a korban egyedül gróf Andrássy Gyula, az ifjabb, ragaszkodott a történeti szövegekhez a szentkorona-tan magyarázatában. Trianon után is a szentkorona csonkasága kellett, hogy a revízió követelésére ösztönözzön; hogy eléggé felhasználjuk-e e tekintetben a szentkorona-eszmében rejlő lehetőségeinket, ezzel most nem foglalkozunk.

A historikus nem hisz az államéletet és politikát alakító, tehát nagyon is világias misztériumokban s általában nem szereti a homályt, még akkor sem, ha azt nemes indokból terjesztik. Azt sem tudja összeegyeztetni tudományával és annak módszereivel, hogy egy ezeréves nép alkotmányos és politikai gondolkodása ne változzék, hanem megakadjon a kiinduló ponton. A szentkorona-eszme nem azért felemelő és nagyszerű, mert valami ősi misztériumot revelál, melynek birtokában Európa első alkotmányos

népének érezhetjük magunkat, hanem mert a magyarság politikai érettségének gazdag ajándéka, melyen századok nemzedékei dolgoztak magyar szellemben, a magyarság javára. Ennek birtokában nincs szükségünk összehasonlításra s nyugodtan meghagyhatunk más népeket is a politikai tehetség birtokában. A szentkoronának immár évezredes eszméje az ő időnkénti változataival nemzeti génuszunknak olyan alkotása, mely egyik legszebb bizonyítéka nemzetünk ősi politikai tehetségének. A könyv, melynek adatait itt felhasználtam, politikai tehetségünk nagyságát s alkotásainak rejtett szépségeit hozza napvilágra és megmutatja, mennyivel szebb minden teóriánál a történet valósága.

NÉPEK EGYMÁS KÖZT

1940 október 13

Nemrégén olvastam a *Magyar Nemzet* hasábjain egy örmény nevű előfizető tiltakozó levelét, egy olyan cikk ellenében, mely a viszakerült Erdély különböző népeit sorolta fel és mindegyiket néhány szóval, többé-kevésbbé tréfás fordulattal jellemezte. Az örmény levelező a népére alkalmazott szavakat sértőnek találta és részletesen felsorolta az örménységnek a haza iránti érdemeit, nem feledkezve meg azon kiváló férfiakról, kiket ez a nép ajándékozott Magyarországnak. Bizonyára igaza volt mindebben és valóban mindnyájunk érdeke, hogy, különösen most, a visszacsatolás idejében, zavaró momentumok, torzszalkodások elő ne forduljanak. Csak természetes, hogy a lelkesedés pillanataiban ilyenek nem is jelentkeztek, de a hosszú együttélésben nemcsak ünnepnapok lesznek, hanem hétköznapiak is, és ezekben is meg kell találnunk a barátságos és baráti hangot, mely a magyarság részéről egyedül lehetséges a többi, kisebb nemzetiséggel szemben. A jelenlegi miniszterelnök ebben nemcsak hogy folytatja, hanem kiegészíti és erősíti elődjének, Bethlen István grófnak politikáját, s kettőjüknek a nemzetiségi kérdésről tett nyilatkozataiból egész illemkódexét lehetne összeállítani annak, milyen módon, formában, minő korlátok közt kell az országban lakó nem-magyarok

népi egyéniségét tiszteletben tartanunk és mindent elkerülnünk, ami a népek egységét akár pszichológiailag is, gesztusokkal, hangulatban is zavarná.

Történetünkben tudjuk, hogy Bethlen és Teleki buzdításai a magyarok és nem-magyarok között azon boldog korszakot akarják helyreállítani, mely nyolcszáz esztendőn keresztül békét és barátságot látott e népek között, s amely, részben akkor is csak külső befolyás érvényesülésével, csak a 19. század második harmada óta romlott meg. Egyre szeretnék most rámutatni. A nyolcszázéves nemzetiségi megértés *természetes* jelenség volt a magyarok országában: iratlan törvények uralma alatt éltek itt együtt a népek, anélkül, hogy szükségük lett volna bíróra és pereskedésre. Szent István országa lényegénél, belső szelleménél fogva volt barátja kisebbségeinknek, s bár ezeknek volt ugyan védelmükre néha egy-egy privilégiumok a régi királyoktól, de jogállásuk és megelégedett életük nem papirosoktól és kutyabőrlevelektől, hanem a magyar állam méltányosságától és a magyar nép emberies érzésétől, magabízó öntudatától függött. Bármennyire korszerűtlen legyen is ez a képe multunknak, mégis ez az igazi, a tényeknek megfelelő: a magyarság sohasem volt kisebbségeinek elnyomója és mindenkor megtalálta a hangot, melyen velük békességben érintkezhetett. És hozzátehetjük: amikor ez a hang mindkét oldalon érdessé kezdett lenni, akkor már új, addig ismeretlen tényezők avatkoztak be a magyar többségi nép és kisebbségei viszonyába, mely tehát nem valami belső szükségzésrűségből, hanem idegenek illetéktelen közreműködésével zavarodott meg. Amíg a román államiság saját bajaival volt elfoglalva, s amíg Moldva és Havasalföld vajdái és fejedelmei belső véres zavarokban meg a török nyomás alatt bukdácsoltak és szinte évenként váltották fel egymást, addig nem is juthatott eszükbe a Magyarország területén élő románokat a magyarok ellen

izgatni. Még a 18. században is, sőt még 48-ban is megvolt a lehetősége a magyar-román kiegyezésnek, de viszont az illúziók honába került minden békülési kísérlet azóta, hogy megalakult az egységes Románia, s annak kormányai kezdték „pártját fogni” az Erdélyt lakó románoknak. Hasonló helyzetek figyelhetők meg más viszonylatokban is. A magyar és hazai szerb egyénileg mindenkor közel állott egymáshoz és sokáig tartó, igen erős külső nyomásnak kellett jönnie, hogy ez a természetes rokonszenv összezsugorodjék, s időnként teljesen eltűnjék. A határainkon belüli magatartást a Babešek, a Gozsduak, a Vitkovicsok fejezték ki, akik jó románok és jó szerbek voltak, de ismerték és szerették a magyarságot és őszintén fordultak Budapest, nem pedig Bukarest felé. A centrifugális politikára a magyar légkörben élő kisebbségeket egyenesen nevelni kellett azoknak, akik abban saját érdeküket látták: a román kultúrliga bukaresti minisztereinek, a nagyszerb álom megfogalmazóinak Garasanintól elkezdve, s nem utolsó sorban a cseh államférfiaknak. Masaryk és Jorga tisztában volt ezzel, s nem sajnálta egyik sem, hogy tudományos munkásságát háttérbe szorítva, évtizedek következetes munkájával nevelje a tót és román ifjúságot a magyarellenos magatartásra. Ha a világháború előtt csak egy magyar egyéniség akad, aki hozzájuk hasonló erős akarattal és személyes áldozatkészséggel próbálja a kisebbségi fiatalságot maga köré gyűjteni, kétségtelen, hogy az állami összeomlás kritikus idején, 1918-ban a román, tót és szerb tömegeket nem lehetett volna oly akadálytalanul átvezetni ellenségeink táborába: lettek volna nemzetiségi vezetők, kik cselekedeteikben nem hazudtolták volna meg a magyar földön évszázados multtal bíró hagyományait a nemzetiségi békének és az együttélés ősi parancsának.

De mi következik mindebből az ismert és annyiszor elmondott tényből? Azt hiszem, két szempontra lehet itt rámutatni; mind-

kettőt eddig egyformán elhanyagolta kisebbségi politikánk elmélete, gyakorlata, sőt története is. Az egyik a politikai, a másik a társadalmi tények sorozatába tartozik. Az egyik úgy fejezhető ki, hogy a kisebbségi vagy nemzetiségi életben organikus, tehát egészséges és hosszú időre szóló alkotás csak akkor remélhető, ha a Végzettől egymás mellé rendelt népek egymás között egyeznek meg, Jorgáéknak és hasonló külső potentátoknak, s ezek képviselőjében idegen állami erőknek beavatkozása nélkül. A magyar hagyománynak ezután is meglesz az ő régi történeti ereje, s ezután is képes lesz oly körülmények és viszonylatok létrehozására, melyekben nemzetiségeink megelégedetten élhetnek. De ehhez a külső zavaró momentumok teljes megszüntetése szükséges, azaz, hogy a manapság annyira aktuális román vonatkozásról vegyek példát: a szomszéd államban élő magyar testvéreink kielégítő helyzete *a conditio sine qua non*, valamint az, hogy ha ez a feltétel megvalósult, akkor szomszédaink teljes bizalommal engedjék át nekünk az ő vérrokonaik helyzetének biztosítását. Nemzetközi szerződések kisebbségek dolgában már a Népszövetséggel kapcsolatban hiú és haszontalan dolgoknak bizonyultak, s ha román szomszédunk egyszer végre rátér a józanság útjára és tisztességes bánásmódban részesíti saját kisebbségeit, ezzel minden papiros-ígéretnél is biztonságosabbá teszi az itthoni magyar többség és román kisebbség jóviszonyának jövőjét. A magyarság mai romániai üldözése idején ezek talán túlságosan távoli perspektívában tűnnek fel, de aki ismeri multunk irenikus nemzetiségi politikáját, az nem lehet kishitű a jövődő békéjét illetőleg sem, — ha, mondom, annak alakításában külső erők nem zavarnak bennünket.

A másik még távolabbi, ködös jövőre vonatkozik, — talán nem is az író hibája, ha a multat és jövőt egyképpen szebbnek és jobbnak látja a „korszerű” jelennél. Ebben a kékellő jövődő

ben, ha egyszer szabadon kifejthetjük nemzeti tehetségeinket, s ha emberségünk már újra megvalósította a régmúlt nemzetiségi békéjét, a magyarság és nemzetiségei közt a meleg bizalmat és minden kérdést megoldó barátságot: akkor már olyan panaszok sem fognak előállni, amilyen a jelen cikk elején említett örmény levél volt. Nem szeretnék félreértést: az örmény panaszlevél az, amit ebben a boldogabb jövőben feleslegesnek tartok, nem pedig az a cikk, mely az örményeket jellemző részével alkalmat adott a panasz megírására. A népek, ha egyszer a közös haza szeretetében teljesen összeforrtak és ha egymás iránt bizalommal vannak, érintkezésük hangja is melegebb, keresetlenebb, egyszerűbb lesz, akárcsak a jópajtásoké, akik közt vidámság és enyelgés természetes, a barátságot bizonyító dolog. Amíg a jóviszonyt pontokba szedett papiros-szabályok követelik, addig nem lehet csodálkoznunk a felek érzékenységén. Szabályok, egyezmények, törvényszerű rendelkezések csak merev, kimért érintkezési formákat hozhatnak létre, melyekben mindegyik fél gyanakvóan ügyel méltóságára. De a magyar föld nemzetiségi hagyományai szerint köznapi nyelven beszélnek és egyszerű, becsületes szomszédok módjára élnek egymás mellett itt a népek, s egyik sem szokott lakatot tenni szájára, ha tréfás megfigyelések tolulnak ajkára. Ehhez képest, ha valaki az egyik népet, mely valóban közismert kitűnő üzleti szelleméről, magyaros szólásmondással üzletiesnek nevezi, ezzel még nem követett el főbenjáró bűnt és nem tagadta az illető nép érdemes és becsületreméltó voltát. Akik összetartoznak és szeretik egymást, azok tréfálkozhatnak egymással és aki nem akar tréfát érteni, talán épp az nevezhető békebontónak.

Így volt ez mindenkor ebben a régi, békés, emberséges országban. Népeink mindig szerették egymást tréfás, sőt gúnyos kifejezésekkel illetni, a magyar a tótot és svábot és a többieket, ezek pedig egymást és a magyart. De ebből sérelem és bántódás nem

származott, — ezek a hosszúéletű tréfálkozások és csúfolódások csak a határokon kívüli emberek, az idegenek beavatkozásával nőttek szűnyogból elefánttá, s a magyar kifejezések egyoldalú felhasználásával nemzetiségi sérelmekké. Ime bizonyítékul egy régi eset: 1707 elején báró Palocsay György kuruc brigadéros, versíró, művelt és világlátott ember, Károlyi Sándor unokaöccse, csapataival Túróc megyébe indult, mely, mint ezek az északnyugati megyék, erősen labancszellemű volt. Úgy látszik, a fogadtatás is így esett, mert Palocsay rövid levelet írt a megye alispánjának, Okolicsányi Kristófnak, aki már csak félévig, Ónodig volt élendő, s ebben magához invitálja egy pohár tokaji borra, ha akar eljönni, ha nem „maraggyon otthon”, szemére hányja, hogy eddig nem mutatta magát nála, s hozzát teszi: „igaz magyar példaszó, tóth nem ember, kása nem éték”. A válasz erre hosszú, óvatos, de mégis erélyes volt. Okolicsányi megírta, hogy „az egész emberi nemzetet még a természet is arra tanítja, hogy az előbb mondjon jónapot, aki jön, nem az, akihez jött valaki”, — meg, hogy neki is adott az Úristen egy darab kenyeret, egy ital bort, sört és vizet is, nem szorul rá az egy pohár tokajira, sőt inkább ő hívta volna meg a brigadérost, ha másként viselkedik, s végül: sem ő, sem vármegyéje nem érdemlette, hogy „ama régi, másként jó értelemmel is szenvedhető példabeszédet” rájuk hányja. Okolicsányinak igaza volt és az ottani, felvidéki érzéket és gyakorlatot fejezte ki, amikor ezt a szólásmondást jó értelműnek is mondotta. Valóban, akik jó szomszédként egymás mellett éltek és egy asztalnál itták a pohár bort és sört, azok az ilyen példabeszédnek ártalmatlan tréfálkozásban, atyafiak és rokonok közti időtöltésekben vették hasznát, — csak a nemzetiségi gyűlölség 19. századi lángralobbanásával vált komollyá, mérgessé és mérgezővé a kifejezés. Amíg meghitt, baráti a légkör, addig az ilyen szavak is beléilleszkednek: csak ha megfagyott a melegség

és eltávolodtak a lelkek egymástól, akkor romlik meg, a gyanútól befeketítve, a legártatlanabb szó is. Palocsay brigadéros azzal, hogy mérgében írta le ezt a kifejezést, bebizonyította külső, idegen voltát a magyar-tót békességet évszázadokon át fenntartó Felvidéken.

Annyi bizonyos, hogy a köztünk élő örményekkel, helyesebben: az örmény származású magyarokkal mindnyájan ma is ily meghitt lábon élünk, s ezért volt az említett örmény panasz felesleges, túlzott feljajdulás.

ZÚRZAVAR EGY LÉNYEGES DOLOGBAN

1940 december 8

A nemzetiségi kérdések egy fiatal szakértőjének most megjelent két tanulmányából hozok itt idézeteket, előre bocsátva, hogy a szerző tisztaszándékú önzetlen kutató, aki már eddig is eredményes munkásságot fejtett ki különösen két irányban: rámutatott a tót-magyar nyelvhatár elmosódott voltára, s arra, hogy ott, különösen Kassa felé a benső történeti egyesülés, és nem kevésbé a magyarság részeinek eltótosodása következtében három-négy nyelvűek az emberek, másrészt pedig igen érdekes könyvben világította meg, hogy Magyarországon a nemzetiséglakta vidékeken is nem szláv és nem germán, hanem türk, a magyarsággal rokon avar, besenyő vagy hasonló népelem az egyik faji összetevő, amiből a magyarságnak és történeti nemzetiségeinek valóságos népi rokonsága konstruálható meg. Legújabb tanulmányaiban is sok az életrevaló gondolat és a realista tapasztalat, de mindez az érték beleágyazva abba a meddő közegbe, melyet korszerű zúrzavarnak nevezhetünk.

Szerző szerint másfélszázad óta tévedésben élünk, s ez a tévedés „a nyelvnemzeti” elv, melyet egész egyszerűen szabadkőműves propaganda hozott létre. Ez az elv az embereket „aszerint különbözteti meg egymástól, milyen nyelven beszélnek”. „Aki magyar nyelven beszél, az és csak az a magyar, aki tótul, az tót,

aki oláhul beszél, az oláh és így tovább.” „A kik egy nyelven beszélnek, azok egy nép, egy nemzet. Az állam csak akkor egészséges és erős, ha abban egyérfzésű emberek laknak, az egyérfzés pedig egyetlen nyelv használatában jut kifejezésre” — mondták ezek a szabadkőművesek. Azaz az államnyelv jelentősége és kizárólagossága, ami a magyar történet 19. századának is alapelve volt, meg a nemzetállam fogalma ilyképpen a gonosz szabadkőművesek találmánya, akik ezzel fel akarták bomlasztani a régi Európát, s ők akartak uralkodni, a „nagyfőkés szabadkőművesek” az újban, mely minden államnak csak egy népet akart meghagyni. Ha nem a szerző írta volna, aki komoly és őszinte, s éppen séggel nem humoros író, azt vélné az olvasó, hogy Európa nemzeti kifejlődését a ma annyit emlegetett plutokraták nyakába akarja varrni. De mindenképpen a szabadkőművesek voltak, akik a szlovákokat „beugratták a szabadkőműves történelemszemléletbe”, azaz elhitették velük, hogy külön nemzet, s mint ilyennek külön államra van joga.

A valóságban, szerzőnk szerint, a nyelvi különbség helytelenül, természetes kapcsokat szétszakítva s erőszakot téve differenciálja a népet. Amíg a nyelvi különbséget tekintetbe nem vették, addig sem tót, sem oláh nemzetiségi törekvések nem voltak; ilyenekkel „csak azóta kell számolnunk, mondja, amióta a nyelvnemzeti koreszme elterjedt, amióta nemzetközi elismertetést nyert az a tévtan, hogy egynyelvű emberek alkotják a nemzetet, s minden ilyen nemzet jogszerűen követelheti, hogy nemzeti területén államot alkothasson”. Csak e „tévtan” elterjedése óta van állandó harc a népek közt, melyek mind külön államot akarnak maguknak, ámbár, jegyzi meg szerzőnk, a tömeglélektan megállapítása szerint „létükért küzdeni csak személyek tudnak, a nyelv pedig nem személy, s így nem tud küzdeni. A nemzetek szintén csak személyiség alatti jelenségek. Ezek csak akkor tudnak küzdeni, ha izgalmi állapotba jutnak”. De nem valami plutokrata-méreg

injekciójára, mint gondolnók, hanem egyszerűen „elnyomás, képviselőválasztási trükkök, a hivatalokban, a vasutakon a magyar nyelv erőszakolása” által, ezek hozták dühbe az eredetileg oly halvérű, mert személyiség alatti nemzeteket. Ebben sok az igazság, amint hogy minden idézett részletben van igazság is, tévedés is — e kettőnek szinte őszállapotszerű, naiv együttélése a korszerű zűrzavar legjobb jellemzője. Egy lat igazságra egy mázsa fantázia vagy tévedés: legkorszerűbb receptünk. De menjünk tovább.

Az ember azt hinné, hogy ezek szerint a történeti nemzetiségi elv felfedezése előtt valami boldog korszakban éltek Európa népei és szabadon gyakorolták népiségüket, melynek a nyelv csak egyik ismérve a sok közül, tényleg pedig a „nép adottság, mely részben a származáson, részben a környezethatáson múlik”. Sajnos, ebből a környezethatásból is, mely nem ismeretlen fogalom, most egyszerre Pandora szelencéje lesz, s belőle ugyanolyan, ha nem szörnyűbb bajok áradnak szét a szegény népre, mint később, a nyelvnemzeti korszakban, a nyelvi fogalomból. S itt lép fel Herman Ottó karján Darwin, a 19. század egyik bálványja, ebben a gondolatmenetben, melyről már elhittük, hogy teljességgel felszabadult a plutokrata mult század szuggesztíója alól. Dehogy is, mert bár a létért való küzdelem elvét nem fogadja el, de azt hiszi, hogy a „nyelvek elterjedését elsősorban a természetes kiválasztás, illetve kiselejtezés törvénye irányítja”. Azaz „emelkedő gazdasági, kulturális, társadalmi viszonyok közt a vezető, kultúraltabb, tekintélyesebb elemek nyelve terjed el, hanyatló viszonyok közt a szolgáló, szegényebb elemek nyelve”. E „természettörvény” szerint a tiszántúli és erdélyi magyarok a török hódoltság bajai közt elszegényedtek, lesüllyedtek, nyelvben és vallásban asszimilálódtak az oláhsághoz, melynek a szegénység úgylátszik természetes levegője, s amely ezek szerint azzal az irígyléseméltó tulajdonsággal bír, hogy éppen szegénységében asszimilálja a büszke magyart. Ez utóbbi „végül a szegénység

nyelvében találja meg azt a természetes érintkezési eszközt, amely az ő (lecsökkent) életnívójának megfelel". Igaz, hogy a „természetes kiválasztódás” nem egymagában dönti el a nyelvek elterjedését, van itt szerepe, szerző szerint, a létért való küzdelemnek, állandó irányú vándorlásnak, vallásnak és kultúrának is, de a döntő mégis a kiválasztódás, azaz rosszabbodás esetén a kiselejtezés. Ez tett oly sok magyart oláhvá a vérzivataros századokban, annyira, hogy ha ezt a gondolatmenetet elfogadjuk, el kell vetnünk az eddigi történetfelfogást, mely szerint az oláh többség Erdélyben a nagyarányú beköltözés, a magyarok háborús kiirtása és amiatt állt elő, hogy a hegylakó oláhokat kevésbé érte a pusztítás. Mindez tévedés, az oláhság szerencséje az, hogy ő volt a szegényebb, s így hozzá züllött a magyarság, — viszont ha mi lettünk volna századokon keresztül a szegényebbek és műveletlenebbek, valószínűleg, a tétel megfordításával, mi lehetnénk ma a számbeli többség oláhval és szásszal szemben.

Nem is egészen új, nem is egészen hibás ez az elmélet. Tudjuk, hogy a felvidéki német városok lakói gazdagabbak és műveltebbek voltak, mint a tót környék, mely azonban mégis csak feláadt, beszivárgott és benyomult a városba és tóttá tette azt. De a Felvidék német polgársága kisebbség volt a tót tájban, aminthogy az is ismeretes, hogy a városok mindenütt csak ideig-óráig tudják magukat vidékük nagyszámú agrár lakosságának nyelvi hatásától megvédeni. A szegénység mint legfőbb nyelvi bomlasztódási elv azonban fenti formájában annyira egyoldalú, annyira természettudományos és materialista, hogy nincs mit szemére vetnie a régi történeti materializmusnak. Különös nép volnánk, s alig méltók becslésre, ha kizárólag az anyagi lehetőségek forgatnák nemzetlétünket, s ha igaz volna, hogy Erdély a történetben azért oláhosodott el, mert „az erdélyi oláh nép legnagyobb kontingensét a viharos idők leszegényedett magyarja adta, aki a természetes kiselejtezés törvénye alapján a

haladottabb magyar életsorból oláhvá egyszerűsödött". Bizonyos, hogy a jószándékú szerző nem azt akarja mondani, hogy a földhöz ragadt, anyagi gondokkal küzdő Szenci Molnár Albert, Apácai Cseri vagy más szegény magyar író, ha tovább él, a „természettörvény” hatására tóttá vagy oláhvá „egyszerűsödik”, de vajjon szabad-e azt akár a névtelen műveltebbek ezreiről feltételeznünk anélkül, hogy a magyar kultúrát és minden szellemi dolgot azzal a populáris természettudományos gőggel nézzük, mely éppen a 19. századnak volt jellemző tünete? Nem is szólva arról, hogy ha egy tőlünk keletebbre lakó népet „egyszerű”-nek nevezünk a mi komplikáltságunkhoz hasonlítva, vajjon van-e jogunk arra, hogy alkalomadtán tiltakozzunk a Nyugatról Kelet felé haladó „kultúrlejtő” fogalma ellen! Az oláh nép különben, leszármazási, vallási, kulturális összetettsége következtében éppen soggal nem mondható olyan egyszerűnek.

A szerzőnek egyébként tiszteletreméltó célja az eloláhosodott magyarok nagyszámának kimutatásával annak bizonyítása, hogy ha nyelvileg nem is, de népileg a magyarság van Erdélyben többségben. Hasonlóképpen dicséretes módon tiltakozik az ellen, ha ily felismerés után az eloláhosodott magyarokat vissza akar-nók magyarosítani. Elég lesz szerinte az a „valóságfelismerés”, mely szerint az oláhok belátják, hogy „részben magyar vérségi származásúak, vagy legalább nagymértékben magyar vérral keverték”. Hogy ezt hogyan képzei el és hogy egyáltalában el tudja-e képzelni, hogy a román nacionalizmustól, vallástól, kultúrától áthatott bármely egyénre hatással lehet származásának, még hozzá részleges származásának ily revelációja, ezt viszont nekem nehéz elképzelnem. Legfőlegbb akkor, ha a korszerűség ma már alig nélkülözhető egyik segédfogalmát, a vér misztériumát hívom segítségül s elhiszem, hogy egy oláh ember összeállítván családfáját, s azon egy vagy két magyar nagymamát találva, könyökére támasztja fejét s addig nézi merően a családfát, míg

Vitéz Mihály végkép kiesik emlékezetéből s helyét Bethlen Gábor foglalja el.

Lehetséges, hogy idők folyamán több magyar falu oláhosodott vagy tótosodott el, mint eddigi kutatásaink alapján gondolnók. Néptörténeti kutatásaink még csak kezdő stádiumban vannak, de az eddigiek, így Szabó István Ugocsa vármegyére vonatkozó kötete, inkább azt mutatják, hogy a földet és hazát fegyverrel védő magyarok elpusztultak, s hült helyükbe kóbor pásztorok telepedtek, semmint hogy a magyarok valami kiselejtezési tömeg-törvénynek engedelmeskedve oláhvá szegényedtek volna. Mondom, lehetséges és valószínű, hogy ilyen nyelvtagadó falu is több fog akadni, de viszont az érem másik oldalaként az is valószínű, hogy történettudományunk az oláh bevándorlás évszázados folyamatával tovább foglalkozva, még több oláh menekültet talál, aki a vajdák, basák, fanarióta fejedelmek és bojárok elől menekülve, Erdélyben és a Bánságban szabadságot és emberi életet nyert magának. Mai ismereteink szerint nem volt oly nagy az eloláhosodás, hogy megmagyarázásához ily elméletekre szükségünk volna.

Legkevésbé kell azonban ez a kiselejtezési elmélet ahhoz, hogy a magyarság és nemzetiségei között új összekötő szálát fonjon, amint szerző végső fokon célozza: „Tisztelettel kérdem, van-e ezen a területen a magyar államiságnak olyan eszmei összefogó gondolata, amely ezt a vegyes nemzetiségű országrészt magyar kormányzat alatt tudatban és érzelemben egyesíteni tudná?” Mivel ilyen gondolatot nem ismer, ezért, tehát tiszta hazafiságból és honszeretetből adja elő elméletét, mely szerint magyar, tót és oláh, a sok eloláhosodott magyar folytán, egymással közeli rokonságban van — a tótokról meg is mondja: „a magyarokkal ugyan nem nyelvrokonok, de nép- és vérrokonok”. Ez a vér- és nép-rokonság adja az összekötő kapcsot, mely ezután szilárdan és változatlanul egyben fogja tartani Hunnia annyi nemzetiségét, miután a korábbi kapcsolatok elszakadtak, s különben is kor-

szerütlenné váltak. Annak, aki annyira realista, hogy korszerűtenségtől sem ijed meg, intő például szolgálhat ugyan a nagymamai inspirációra váró oláh embernek eléggé valószerűtlen alakja: az új elmélet nem acéllánc, hanem csak rossz spárga, nyeszlett madzag; kár volna kézbe vennünk. A soknyelvű történeti Magyarország együttartásához nem új elméletek kellenek, hanem a történeti mult hű, magyar szellemű továbbépítése. Magyarország nem azért maradt magyar a mai napig, mert elődeink behúnyták szemüket a sok nem-magyar előtt és illúzióknak adva magukat, *elképzeltek*, hogy azok is magyarok. Ilyen önámítással könnyen elvesztették volna magukat és országukat, s a kemény magyar nép nyálkás péppé oldódott volna, ha a határokat közte és a nemzetiségek közt szándékosan elmosás (mint ahogyan a kiselejtezési elmélet szeretné tenni). Ehelyett a régiek mindenkor tudatában voltak a lényeges különbségeknek, nem zavarták össze önmagukat a többiekkel, de megadták ez utóbbiaknak mindazt, amire az illető korban igényük lehetett. Akár hiszik a mai korszerűek, akár nem, ez az egyetlen útja a magyar egység fenntartásának, s amikor ezt a tudományunkat elfelejtettük, a kiegyezési korban, akkor mérgesedett el a nemzetiségi kérdés. Egyszerőval kifejezve: a nemzetiségek szentistváni kezelése a multnak, s egyzsersmind a jövőnek is az útja, s attól, ha öntudatlanul, ha jószándékból, ha korszerűségből is, de végzetesen eltért az itt ismertetett elmélet.

NEHÉZ A ZAVART ELOSZLATNI

1940 december 25

E sorok írója sohasem gondolta, hogy a nézetek és fogalmak tisztázására törekvő munkájával szélesebb körökben is híveket hódíthat magának. Ami érthető is, hiszen ha tiszta, világos fogalmi határokat akart vonni, előbb a saját fejében is rendet kellett teremtenie s így fel kellett ismernie, hogy nézetei a mai zűrzavarban csak szűk körökben hathatnak. Inkább csak azok körében, akik hozzá hasonlóan gondolkodnak s akik az ő cikkeinek hatása alatt talán némileg tudatosabbá tehetik saját meglévő nézeteiket. Ebből következik, hogy e sorok íróját meglehetősen hidegen hagyják a nézeteitől eltérő nyilatkozatok, az ilyeneket, filológusi kifejezéssel, céduláknak tekinti, melyeket néha eldob vagy néha eltesz, mert ki tudja, hol és mikor bizonyíthat velük valamiféle tényeket. Azt is bevallja, hogy a vitatkozást és polémiaát általában véve idejétmúltnak tartja a mai káoszban s ezért az ellenmondás inkább csak megerősíti csendes belső meggyőződésében. Ilyesféle történt vele a napokban, lapozgatva egyik kitűnően képzett filozófusunknak igen jóindulatú könyvét a mai politikai rendszerekről s abban erre a mondatra akadva: „Van valami eszelősség, a valóságtól elfordultság a demokrácia elméletében.” E sorok írója egyáltalában nem kapott fejéhez és nem

rettent meg, hogy elvesztette eszét csak azért, mert a demokráciát ma is, annyi demokratikus állam bukása után, bár nehezen megvalósítható, de legemberibb uralmi elméletnek tartja. Valószínű, hogy az eszelősség, mint a demokrácia konstitutív eleme, sok hívet szerez még feltalálójának, e sorok írója egy érdekes cédulát köszön neki.

*

Ezen általános, hogy ne mondjam, elvi rész után térjünk át Spectator ellenvetéseire, melyekkel legutóbbi cikkemet ma egy hete e helyen megtisztelte. Nem csekély örömömre szolgál, hogy amit Spectator ténybeli dolgot, visszaemlékezést és abból következő kívánságot cikkében felhoz, az én nézeteimmel nemcsak nincs ellentétben, hanem akár alá is írhatom mindet. A román elnyomás alatt élt Erdélynek példaadóan szenvedő, kitűnő patriótája nem mondott cikkemmel ellentétes dolgokat s tőle nem vehetem rossz néven, hogy nem vette észre velem való megegyezését. Cikkemben megírtam, hogy a kiegyezés korában a magyarság nem tudott nemzetiségeivel bánni s mintha ennek a közismert ténynek illusztrációja lenne Spectatornak sok ellenem fordított adata Erdély elhanyagolásáról, a magyar földtulajdon elrománosodásáról s arról, hogy a század elején kinézhettek a magyar urak a kastélyok és reáliskolák ablakából és láthatták, hogy szemük előtt szorítja ki az értéktelenebb fa a hasznosabbat az erdőben. Az a szász luteránus pap is, aki Spectatornak elpanaszolta, miként vette el tőle a románság az ő papsága alatt faluja egynegyed részét, szintén a kiegyezési kor pusztulását jellemezte ezzel, amit én sohasem tagadtam, sőt felismerésében talán némi részem is van. Cikkemben nem erről van szó, hanem olyan állításokról, melyek szerint a 19. századot megelőzőleg s különösen a török korszakban silányultak el a magyarok s arról,

hogy a román többség, ami tudvalevőleg, Jancsó Benedek is megírta, már a 18. században megvolt, nem bevándorlásból, hanem elsősorban a magyaroknak egy „természettörvény” értelmében való eloláhosodásából származott. Maga Spectator említi, hogy a „jobbágyfelszabadítás után” esett meg többszáz magyar község elrománosodása — mindezek egész más dolgok, mint amiket én emlegettem Kászonyi Ferenc elméleteivel kapcsolatban.

Megengedem, eléggé nehéz lehetett Spectatornak az én állításaim és kifogásaim bozótjában tájékozódnia, amikor nem kívánhatom tőle egyéb ezirányú tanulmányaim ismeretét s azon cikkeket sem ismerhette, melyekkel foglalkoztam, mert hiszen szerzőjük nevét nem említettem meg. Így részben az én hibám is lehet, hogy a továbbiakban is oly véleményeimmel vitatkozok, amelyeket én nem állítottam. Nem lehet szó róla, hogy a nemzetiség fogalmában egyedül a nyelvet tekinteném lényegesnek s elmellőzném a faji vagy vérségi leszármazást. Ellenkezőleg, Kászonyi elméletet éppen a leszármazást zavaró hatása miatt is helytelenítettem, hiszen „nyálkás péppé” tenné nemzetünket. Gondoljuk csak meg, mi lenne belőlünk, ha minden magyar nevű románt vagy tótot minden további nélkül magyarnak számítanánk s ezzel felduzzasztanók saját nemzeti vizeinket olyan elemekkel, melyek nemcsak hogy nem magyar nyelvűek, de magyar magatartást sem várhatunk tőlük. Az egészséges nemzet végtére is akaratközösség, összege az egyes nemzettagok akaratának s hogyan működjék magyaros irányban azok akarata, akikkel legfőllebb azt fogadtattuk el, hogy magyar nevük alapján magyar származásúak? Nem is szólva arról, hogy ha idegen érzésű nagy tömeg emberrel fogadtatjuk el a mi leszármazásunkat, aligha állhatunk itt meg, hanem erőszak nélkül is előbb-utóbb mindezek asszimilálására kell törekednünk — ez a tények logikája — s akkor megint ott vagyunk, mint a század elején, amikor

nemzeti erőnk szinte reménytelenül küzdött túlságosan sok hozzánk csatlakozott német, zsidó asszimilálásával.

Tehát megint megérkeztünk az asszimilációhoz, mely iskola-példája a mai zűrzavarnak, ahol az emberek érzelmeiket és vágyaikat szabadjára engedik s minden egyébről beszélnek, csak magáról a tárgyról nem. Még kevésbé hajlandók a bonyolult tárgy egyes részei és oldalai közt disztíngválni. Pedig többféle asszimilálás lehet: multbeli és holnapi, bevégzett és koraszülött, teljes és kilátástalan, egyéni és tömeges, természetes és valami külső módon előkészített. Néhány évvel ezelőtt Schittenhelm Ede alakjának felidézésével egy megállapítást tettem és egy kívánságot fejeztem ki. Megállapítottam, hogy középosztályunk sok tagja disszimilálódni kezd. De viszont nemzeti és emberi szempontból méltányosnak tartottam, hogy aki az asszimiláltak közül nálunk akar maradni, azaz már egészen magyarrá vált és Schittenhelmhez hasonlóan, vérét is adná a magyarságért, azt nem szabad magunktól eltaszítanunk. Ezt a tanulmányomat többkevesebb rosszakarattal félremagyarázták, olykép, hogy a nyakló nélküli asszimilációt hirdetem és az igaz magyar vérségi leszármazást lebecsülöm. Ha valóban ez lett volna felfogásom, bizonyára óvakodtam volna a disszimiláció folyamatát leleplezni, melyet akkor még igen kevesen vettek észre.

A hozzánk csatlakozó asszimiláltakat meg kell tartanunk, a távozni szándékozó disszimiláltakat el kell bocsátanunk. Ezért csak helyeselhetem a mai törvényes helyzetet, melyben aki disszimilálódott, visszaveheti nem-magyar nevét. Senkit sem tartathunk vissza, aki el akar menni; ez már udvariasság dolga is. Ezzel a két rendszabállyal, az asszimilálási folyamaton ámenteknek végleges befogadásával és a disszimiláltak elbocsátásával, itt volna végre az ideje az egész asszimilálási kérdés lezárásának. Semmi szükségünk arra, hogy nemzetünk lélekszámát ezzel az

eszközzel tovább gyarapítsuk. Úgyis elég munkát találhatunk külföldön veszélyeztetett magyarjaink megtartásában, a moldvai, bukaresti, amerikai magyarság gondozásában, esetleg hazahozatalában. Itt nem az a lényeges, hogy a kontinensen másutt is kezdik lezárni a nemzeti és népi sorompókat, lényeges csak a mi saját érdekünk, mely nem kívánja újabb asszimilálatlan tömegek befogadását, hiszen előrelátható, hogy ezek megemésztése, feldolgozása a nemzettestben újabb súlyos zavarokat okozna. És itt egészen mindegy, hogy ezek az új tömegek magyar nevűek-e s tudatában vannak-e magyar leszármazásuknak, ha magyarságukat már generációk óta elvesztették. Népi belső erősödésünk annyira sürgető folyamatát megint végzetesen akasztanók meg, ha ilyen eszközökkel akarnók népünket szaporítani, mert hiszen a magyar nevű oláhnak és tótnak is kell, hogy valami nemzetisége legyen s ha oláhnak marad, jó, nem zavar bennünket, de ha magyarrá lesz, vajjon ezt nagy nyereségnek kell-e elkönyvelnünk? Itt kell tekintetbe vennünk a nyelv jelentőségét.

Tévednek azok, akik szerint a „nyelvnemzeti” korszak elmúlt és a nyelv elvesztette fontosságát a vérségi leszármazás mellett. Elég egy pillantást vetnünk a modern német népi irodalomra, hogy felismerjük e nézet helytelenségét. Elég tudomásul vennünk, hogy a nagy német nép minden államban megköveteli az ott élő németek nyelvi jogának teljes elismerését, — bizonyára nem azért, mert a nyelvet jelentéktelen semmiségnek tartaná és megelégednék a német névvel és a leszármazás tudatosításával. Akik manapság gúnyolódnak a letűnt nyelvnevezeten, azokról fel szoktam tenni, hogy Petőfi verseit még valahogy megértik és szeretik, Vörösmartyt már üresnek és homályosnak tartják s Aranyból itt-ott semmit sem értenek. Mert ilyenek is vannak már; akik megelégszenek a Kossuth-nótával és a Talpra magyarul és értetlenül mennek el a magyar nyelv rejtettebb gondolati

és zenei szépségei mellett. Egyrétű magyarság, szegényes, rossz magyarság, nem magyarság. A „nyelvemzeti” korszaknak nem az volt a baja, hogy a nyelvet túlságosan sokra becsülte, hanem az, hogy azt is külsőlegesen fogta fel. Ebből a korból maradtak itt azok a lelkes nyelv-örök, akik a nyelvet tudják, de nem érzik, nincs vérükben s ezért például nagy ambíciójuk Babits Mihály és Kodály Zoltán magyarságának kritizálása. Kétségtelen, hogy a nyelv ily külsőleges felfogása a még eléggé le nem küzdött asszimilációs periódus szomorú maradványa — s most, amikor még e régebbi nehézségekkel sem készültünk el, újra bemejtsük a hálót, mely ismét gazdag fogással kecsegtet s újra kezdjük a tömegasszimiláció bajait?

Majdnem kétszáz éve, hogy Bod Péter — 1756-ban — a magyar nyelv erősen kezdődő megromlásáról írt panaszos levelet Ráday Gedeonnak s benne javaslatot tett a nyelv ékesítésére. Egyik javaslata szerint a meglévő grammatikákból egy újat kellene írni, „csak azt ne csinálná tót vagy más nemzetből való, hanem aki gyermekkorában is magyarok között nevelkedett”. Tudtommal a magyarigeni református pap az első, akinek tollából kifutott a sóhaj: „Szegény magyar nyelv.” Azóta sok baj történt szegény nyelvünkkel, de sok szerencse is érte, nagy szellemek használták, tették hajlékonyá, alkalmassá sok új dolog kifejezésére. De nagyobb baj nem történhetett vele és nem is fog történhetni, mintha egyszerre rászabadítják idegennyelvűek ezreit, akik kerékbetörök előbb s aztán uraivá válnak, sőt még törvényeket is szabnak neki, az ő új nyelvüknek, melyet tegnap óta tudnak. Néhányezer vagy tízezer új magyar, főként a közép-osztályban, újabb veszedelem a nyelvre, szerintem oly nagy veszedelem, hogy kikerülésére talán mégis jobb lenne felhúzni a sorompókat. És a nyelvnek e szabad szemmel is látható kára szimbolizálhatja a magyar gondolat, akarat és tett kárait, melyek egymást fogják követni.

Aki eddig már magyar, akár vérségből, akár teljes, befejezett asszimiláció következtében, az maradjon magyar és törődjék nemzete belső megerősödésével; aki nem-magyar, az legyen a magyar haza jó állampolgára és maradjon meg nemzetisége birtokában. Mint a régi Magyarországon, amikor még vezető rétegünk világosan látta és követte, századokon át, az első király hagyományait. Ezek a hagyományok, ha egyszer újra megvalósítjuk őket, maguktól is létrehozzák, mesterséges elméletek nélkül magyar és nem-magyar között a bizalmat és nyílt barátságot.

KEVÉS A MELEGSÉG

1941 január 5

Minket, átlagembereket, kik személy szerint nem nyúlunk be a világi dolgok forgásába s akik mint egy sokezer munkással bíró szövetgyárnak névtelen munkásai csak végtelen kis mértékben tudjuk magunkat felelősnek a világtörténet gyatra, romlandó szövötteséért, minket a multból leginkább az a kérdés érdekel: miért volt annyi nyomor benne? Miért ment mindig jól a dolga a hatalomnak, erőszaknak, elnyomásnak? És miért kell a legtöbb embernek szenvednie magánéletében és a milliók magánéletéből összeszővődő világtörténetben? A méltánytalan szenvedés, a meg nem érdemelt elnyomás, az igazságtalanság szinte megszakítatlan érvényesülése a mi történetünk katasztrófáiban különösen kiütöközik, úgyhogy az első kérdés, mely a multat illetőleg ajkunkra tör, a mi kérdésünk is, magyar kérdés: hol az Igazság a történelemben?

Keressük és nem találjuk, sem a köz, sem a magánéletben. Keményszívű gazdagok biztos életet élnek és biztos jólétben halnak el; a szegényeknek halála is éppoly szegény és nyomorúságos, mint élete. Aki az igazságot keresi a történet tényeinek kapcsolatában, az kénytelen önámító illúziókkal elégedni meg; valójában a világ sora értelmetlen s nem hiába képzelték sokan Fortuna istenasszonyát a világ kormányzójának, aki az ő léha, csélcsap

hajlamai szerint, vakon érdem és vétek iránt, emel fel és taszít le mindnyájunkat. Ezzel a szemlélettel a történelem valóban vigasztalan látvány: bűnök igazolása, gonoszettek jutalma, jóság megcsúfolása, ártatlanok folytonos jajjai. A legnagyobb szellemek filozófiái sem tudnak itt vigasztalást nyújtani, az egyetlen vigasztalás csak attól a szemlélettől várható, mely a földi létet a halál nehéz pillanatával nem fejezi be, hanem csak a földöntúli élet előkészületének tartja. Amit lelkünk jobb része hiába keres földi dolgainkban s aminek hiánya annyira megdöbbeníti: a bűn és erény méltó büntetése és jutalma, ezt egyedül a hit világával, a földöntúli élet elfogadásával és elhívésével tudjuk magunknak megszerezni. A siralom földi völgye képtelen kielégíteni a lelkünkbe oltott igazságutáni vágyat, az ítéletutáni legyőzhetetlen vágyakozást, de ha csak kezdetnek, előkészületnek tekintjük, a szillogizmus első feleként elnyeri logikus kiegészítését, erkölcsi teljesülését a halálutáni dolgokban, végső fokon az utolsó ítéletben.

De vajjon a túlvilágra függesztett szemmel ölbe tegye-e kezét az ember s ha másként nem is, szenvedőleg járuljon hozzá a világtörténetben érvényesülő igazságtalanság uralmához? Bizonyára nem, hiszen a történet forró szélviharában is ember marad az ember, természetét nem vetheti le s az emberi természetnek vannak örök törvényei, amelyeket a hatalmasok, az államrezon által felszabadultak elmellőzhetnek ugyan, de éppen a gyöngéknek, az uralomnak alávetetteknek nem szabad róluk elfeledkezniök, mert akkor saját igazságukról is lemondanának. Lehetnek — mindig is voltak — államok és közületek, melyek hatalmuk érdekében az erkölcsi természet törvényt lábbal tiporták, de ez nem menti fel az igazságot szomszédhozó milliókat, hogy a saját kis körükben érvényesítsék az emberi, földi igazság elérhető fokát. A mértéket Isten a hitbeli kinyilatkoztatástól külön is beleoltotta az emberi természetbe s ezért nevezték a régiek természetjognak,

melynek kívánalmai elsősorban az emberek egyenlőségére és szabadságára vonatkoznak és azt mondják, hogy a természetes állapot szerint nincsen úr és szolga, sem rabszolga s hogy a vagyoni és hatalmi különbségek sem felelnek meg az ősi természetjognak. Az ember természeti szabadságához hozzátartozik tagjainak használata, amint azokat Isten megteremtette, joga a munkához, mellyel életét és élete fenntartásához szükséges minden eszközt megkereshesse.

A történet vigasztalan menetéből tudjuk, hogy az ember jogait és méltóságát követelő természet törvény egészében sohasem valósult meg s az ó- és újkori államok törvénykönyvei megannyi tökéletlen szabályt tartalmaznak, melyek messze elmaradnak a természetjogi kívánalmaktól. Szinte azt mondhatnók, hogy a történeti népek csupa oly társadalmi és politikai formában éltek és élnek, melyek a szegények és gyöngék, a többség, sorsában sértik és kigúnyolják a természetjogot. Mégis vigasztaló ez az egész gondolatkör. Azért is, mert a hatalom alatt görnyedő emberek mindenkor támaszt találnak a természetjogi parancsok tudatában; ez még akkor is megvan lelkükben, mikor a legsúlyosabb sorsban élnek, még ilyenkor is felemelő tudat számukra, hogy Istentől ők is embernek teremtettek, minden más emberrel azonos jogokkal; saját emberségük és minden ember közös emberségének érzése adja nekik a szebb jövő reményét. És mert ez az érzés természettől fogva megvan minden emberben, nagyobb és biztosabb vigasztalás, mint azok az ígéretek, melyekkel a hatalmasok a görög demokráciáktól kezdve évezredek óta biztatják a soha ki nem elégitett tömegeket. Nagyon fellendült ez az ígéretetés a 18. század felvilágosodott állama óta, mely a keresztény középkor után először körvonalazta önmaga célját abban, hogy alattvalóinak kizárólag földi, anyagi boldogságot fog adni. Két százada immár, hogy a különböző berendezésű államok, abszolutista legitimisták, liberális demokraták és modern ellentétjeik megható

egyöntetűséggel ígérik a legutolsó szegény embernek is a jobb, emberibb, szabadabb életet s a szegény embernek igazi vigasztalása e sok ígéret után is csak a természetjogtól nyújtott, senkitől el nem vehető, jogszabályoktól el nem kobozható emberi öntudata.

Mivel pedig az állami közösségek, a földi történet immanens nyomorúsága miatt, sohasem fogják megvalósítani az aranykort, melyet pedig egyik sem mulaszt el megígérni, ebből a tényből következik a vallásnak és az egyháznak nagyobb befolyása, az amit napjainkban egyenesen az egyház konjunktúrájának neveznek. Itt engedtessek el, hogy a keresztény vallás embervigasztaló szerepére rámutassak, a „jó hírre”, az evangélium humanitástartalmára — szerény véleményem szerint ameddig nincs kortesbeszéd, mely kereszténységről ne szólna, addig a nagyközönség előtt óvakodni fog ugyanerről beszélni az, aki nem akar a kortesbeszédnek szomorú divatjához hasonlítani. De a hitelveken túl is van a kereszténységnek nagy történetképző szerepe egyebek közt azáltal, hogy az egyes ember természetjogi igényeit is kezdettől fogva erőiesen hangsúlyozza s tette ezt akkor is, mikor a világi fejlődés az egyéniség megkötése és az életből kiiktatása felé haladt. Aminthogy az ősegyház keresztényei is egymáshoz bújva és összetartva, a természetjogi szabadság, egyenlőség, vagyonbeli közösség megvalósítói voltak. A középkori monarchiákban az evangélium és a kereszténységbe átvett természetjog tartotta fenn az emberi méltóság tudatát, nem pedig a vassalítás vagy feudalizmus vagy valamely népközösséghez tartozás, hisz ez kifelé, az idegenekkel szemben az erőszak elvét vallotta. A középkori egyházban a természetjog tanait Aquinói Szent Tamás egyesítette a keresztény filozófiában s ugyanez a természetjog ment át Luther és Kálvin tanain át a protestantizmusba is. Különösen a kálvinista egyházak s a velük rokon angol és amerikai szekták

tűntek ki a természetjogi állapot érélyes követelésével: az embernek Istentől beleoltott jogait türelmetlenül, akár forradalmi változás útján is hajlandók voltak megvalósítani. Az angolszász politikai és társadalmi felfogás nagyrészt a protestáns szekták hagyatékaként óvta az egyéniség emberi jogait s ragaszkodott ennél fogva, elvileg, a humanista és erkölcsös demokratikus berendezésekhez. A katolikus egyház láthatólag nagyobb súlyt helyez az állam iránti engedelmességre, de az ő türelme sem határtalan s bármennyire megadatja is a császárnak, ami a császáré, a természetjogok megtiprását, a felebaráti szeretet intézményes kigúnyolását nem tűrheti. Sem azt, hogy az emberek rabszolgává tétessenek, akár az uralkodó, akár valamely közösség szolgálivá olyképpen, hogy félrevezetettve természeti jogaikról önként lemondjanak vagy tűrjék, hogy azok elvétessenek tőlük, sem pedig azt, hogy életfenntartásuk elé az állam akadályokat gördítsen. Az Egyház minden erejével harcol a halhatatlan lélekkel bíró ember lealacsonyítása ellen, tilalmakkal és tiltakozásokkal és amíg az emberek hite erősebb volt, a bűnös államhatalom elleni nyílt támadással, az excommunicatio fegyverével.

Innen érthető a vallás mai „konjunktúrája”. Az emberi jogok és méltóságok biztosítása a felvilágosodás óta a világi hatalmaknak is programjukba tartozott s bár sem a felvilágosodott abszolutista, sem a liberális nemzeti államok nem tudták megvalósítani, mégis azzal, hogy a természetjogi elveket nem tagadták meg, azt a látszatot keltették, hogy érélyesen fáradoznak megvalósításukon. Ez a látszat gyakran maga is elég volt a tömegek számára, hogy elhiggyék: humánus, emberbarát uralom alatt élnek. Manapság azonban félre nem ismerhető az, amit talán a *jogászok árulásának* nevezhetünk: az ősi természetjogi elveket, melyek a filozófus római császároktól kezdve minden államszervezetbe épültek s ott bármily kisméretű helyen szorongva is, a szeretet-

nek, irgalomnak, emberi részvétnek, meleg érzéseit hozták létre és a szegényekre kiárasztották, — ezeket az elveket a mai állam-jogászok feláldozzák a Rend, a Közösség, a Fegyelem, az Erő elvont fogalmainak. Pedig minden közösség egyénéből áll s az egyén előbb-utóbb didereg, szeretetet kíván és emlékezni kezd, hogy a természettől fogva végtére ő is — ember. Így fordul el kielégítetlenül a szigorú jogászoktól, akik ma megint oly büszkék kieszelt szabályaikra, akárcsak valamikor XIV. Lajos és a vele egykorú német fejedelmek „koronajogászaik” — s fordul megint az egyházak felé, a szeretet és emberség örök fókusaihoz.

A TŰRELEM ÚTJÁN

1941 január 19

A mai élet sok korszerű paradoxonja közé tartozik az a könyven megfigyelhető tény is, hogy bár örökké a közösségről beszélünk, a legtöbb nyilatkozat, mely a nagyközönség előtt elhangzik, monológ, magános árva szó, melynek nincs folytatása; senki sem válaszol reá. Így áll a dolog a hatalomtól távolállók szavaival, melyek még talán örülnek is, ha nincs folytatásuk, de így áll a hatalmasok röpké nyilatkozataival is, melyekre forma szerint már sok válasz jön, de a valóságban egyik sem fűzi tovább beszélgetéssé a magas helyről hallatszó monológot, hanem egyszerűen megismétli, újra elmondja. Ha a közösség fogalmát ép érzékkel értjük, akkor természetesen a családi közösséghez kell hasonlítanunk, de vajjon milyen család az, melyben csak monológ hangzik el, s a beszélgetés vagy megbeszélés ismeretlen! A sokat emlegetett közösségfogalom bizonyára nagyon távol van a napi élettől, s csak jámbor szándékban vagy kevésbé jámbor kortesbeszédben éledgel, ha a nagy nemzetcsaládban még mindig a monológot kénytelen eltűnni uralkodó érintkezési formaként, ahelyett, hogy létrehozná a beszélgetés barátságos, családias, meleg levegőjét. Nem ritka ugyan az az eset sem, hogy egy-egy megnyilatkozás igen gyakran megkapja választát fütykös- vagy

dorongszámba menő durvasággal, de az ilyen válasz talán mégsem tartható a beszélgetés folytatásának; az elhallgattatott, agyonütött szó mégis csak monológ marad.

Mindezzel tisztában voltam, s azzal is, hogy saját cikkeim is ily „korszerű” atmoszférikus nyomás alatt lévén, monológ a jellegük, — természetesen helyeslő és lelkesedő ismétlések reménye nélkül. Annál meglepőbb, hogy a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó karácsonyi cikkem szándéktalanul is ki tudott menekülni a monológ fagyos légköréből, s válaszok jöttek rá, nyomtatott cikkeken és magánlevelekben, melyek legtöbbszörre nem állnak meg megállapításaimnál, hanem azokat tovább fonják beszélgetéssé, amilyen folyt régente, mikor még nem emlegették a közöséget, minden négyszögletes ebédlőasztalnál a családtagok között. Ez a kedves bizalom engem is kötelez, egyrészt arra, hogy megköszönjem a hozzám intézett leveleket, másrészt, hogy az azokban fölvetett ideákkal is foglalkozzam.

Sok megnyugtató és reménykeltő van abban, hogy éppen a kisebbségi kérdés dolgában válik lehetővé, anélkül, hogy bármelyikünk is akarta volna, tehát önkénytelenül, a lelkek belső szükségletéből a baráti beszélgetés, melynél nem az előbb szólnak eredményes fejbekólintása a cél, hanem tárgyi dolgok tisztázása. Emlékezzünk vissza az első világháború előtti időkre, amelyeknek éppen az volt a bajuk, hogy a kisebbségek dolgában senki sem volt hajlandó eszmecserére, a lehetőségek és szükségletek megvizsgálására, de annál inkább nagyon is egyoldalú érelyes cselekmények követelésére. A dolgok nem változtak a trianoni korszakban sem, bár akkor néha úgy látszott, mintha főként a fiatalság ráébredt volna a kérdés nemzeti jelentőségére, s arra, hogy azt megoldani sem egyszerű parancsokkal, sem cselekedetekkel nem lesz lehetséges. De szélesebb körök akkor sem voltak képesek felismerni, mennyi évszázados szál köti össze

a szentistváni államban élő népeket egymással, s különösen mind-egyiküket az ősi államalkotó néppel; még kevésbbé látták azt, hogy ez az államalkotó nép a saját legbelsőbb, legegységibb ügyeit is csak akkor tudja helyesen elrendezni, ha még ezeknél is tekintettel van a vele együttélő más népekre. Ha nekem az a feladatom, hogy másokat kézen fogva, békében és barátságban vezessek, akkor belsőmben sem szabad türelmetlenségnek, erőszaknak helyet engednem, mert minden hirtelen felhevülés megrándíthatja a kezet, melynek pedig biztosan és nyugodtan, folyamatosan kell vezetnie a rábízottakat. Aminthogy az ilyen vezetés a magyarság történeti feladata.

Lehet, sokan kemény beszédnek fogják minősíteni, hogy többször beszélünk kötelességeinkről, ritkábban jogainkról, vagy pedig a többiek kötelmeiről. Lehet, hogy valóban kemény beszéd ez: legyünk tekintettel saját házunk berendezésénél is a szomszédokra, — de a kemény beszéd gyakran lehet igaz beszéd, s megfordítva az igaz beszéd legtöbbször kemény is. A nemzetiségi kérdést csak olyan nép tudja kielégítően és hosszú időre megoldani, amely egész gondolkodásában is állandóan tudja, miről van szó és egy pillanatig sem feledkezik meg arról, hogy ez a kérdés az ő feladata. Mélyreható lelki átalakulás nélkül siralmas kudarcnak van kitéve a kisebbségi habok közé vetett nép, amire az újonnan felkerült „többségi népek”, élükön a csehek és románok, fölös példát szolgáltatnak. Népek békés együttélésében kell, hogy mindegyikről lecsiszolódjanak bizonyos szögletek és érdességek, aminthogy a ma már állandónak mondható felekezeti béke sem fejlődött ki másként: protestánsoknak és katolikusoknak, bár eltérő hitelveik mellett rendíthetetlenül kitartottak, társadalmi és politikai téren sok mindenről le kellett mondaniuk, igényekről, miket életbevágóaknak tekintettek a tolerancia felé vezető szűkös út kezdetén, értéktelen foszlányoknak ma, a türelem birtokában. E sorok írója egymás mellett, párhuzamosan tanulmá-

nyozta a vallási és nemzetiségi együttélés történeti problémáit, s e munkájának legnagyobb tanulsága egy negatívum: amíg kisebbségi vonatkozásban is át nem megyünk ugyanolyan lelki átalakuláson, mint vallási téren átmentek a keresztény felekezetek a 16. századtól kezdve a 19-ikig, a polgári türelemnek társadalmi érvényesüléséig, addig nem fogunk maradandót alkotni. Parancs, rendelet, hatalmi szó, világnézetinek elkeresztelt vaslogika együttvéve sem pótolhatja a lelkek mélyén lakozó türelmet, amint hogy felekezetközi békénknem sem valamely törvényes rendelkezés, a felekezeteket egyenjogósító paragrafus az alapja, hanem a lelkek megbékélése.

*

A karácsonyi cikkemre jött visszhangok közt első helyen említem a hazai német és román kisebbségi lapoknak helyeslő nyilatkozatát. Mindketten megdicsérték azon felfogásomért, hogy a 19. századi és világháború előtti asszimilációs törekvéseket meg kell szüntetnünk most már végérvényesen; ez a dicséretük érthető, hiszen a kisebbségek életéhez és birtokállományuk sértetlenségéhez hozzátartozik, hogy a központi helyzetben lévő többségi nép szántsándékkal, mesterséges eszközökkel ne fogyassza soraikat. Itt némi tanulsággal szolgálhat a vallási türelemnek most említett párhuzamossága. A 16. század óta soha sem volt kétséges, hogy a türelemnek, a vallásszabadságnak hívei mindenkor a kisebbségek voltak, azok, melyek vagy akut elnyomásban szenvedtek, vagy élénken élt lelkükben a tegnapi elnyomás emléke, vagy pedig holnapi üldöztetéstől tartottak. De az sem kétséges, hogy a türelmes gondolkodás teljes kifejlése előtt ugyanazon kisebbségek, melyek oly lelkes hívei voltak a türelemnek és ellenzői minden elnyomásnak, fehér ártatlanságukat azonnal véres üldözésre változtatták, amikor hatalomra jutottak és kisebbsé-

ségből többséggé lettek. A párhuzam a hitbeli és népi folyamatok közt hiány és törés nélküli a legújabb időkg, aminek bizonyítására elég a cseh és román színváltozásra rámutatni: a trianoni siker képes volt a kisebbségi jogok előharcosaiból a világtörténelemben emlékezetes elnyomókat elővarázsolni, mert ezek a népek nem mentek keresztül a fentemlített átalakuláson a belső türelem irányában. Ezek azonban elmúlt dolgok, s ma már több népben megtaláljuk nyomait az őszinte türelmes szellemnek, az adott két esetben pedig bizonyosra vehetjük és bizvást nyugtázhatjuk, hogy két kisebbségünk minden körülmény közt, ma és mindenkor, egyaránt ellene van minden mesterséges asszimilációnak.

A hozzám intézett válaszok a bonyolult kisebbségi kérdés két részletét érintik, a nyelvvel való összefüggést s a törzsökös magyarságot. Mindkettő valóban életbevágó, s ezért legyen szabad velük később külön foglalkoznom. Itt most befejezésül a lelki átalakulás szükségességével kapcsolatban egy „aggódó” olvasóra hivatkozom, aki csehszlovákiai életének tapasztalataiból vonja el ezt a megszívlelendő igazságot: „Nem az a fontos, hogy legyenek magyarol rosszul beszélő szlovákjaink, románjaink, szerbjeink, hanem, hogy igenis legyenek magyarjaink, akik beszélnek a nemzetiségek nyelvét, tudnak velük érintkezni, meg tudják őket érteni és magukat megértetni. A lelkük közelébe tudnak férkőzni, az emberi szolidaritás és a közös hon melegét tudják magukból a másikba sugározni.” Ezen cél érdekében gyakorlati útmutatással is szolgál: „A volt csonkaország ifjúsága sem tudásával, sem gondolkodásával nem érett még a nemzetiségi kérdés időszerű, tehát egyedül helyes megoldására. Ki kell válogatni azokat a visszatérteket, akik erre a feladatra egyedül vállalkozhatnak, mert a kisebbségi sorsban saját bőrükön tanulták meg, mi a jó s mi a helytelen.” Annyira meg van győződve erről, hogy életét is feltenné rá: „Sokszor gondolok arra, hogy hazám érdekében itt kellene hagynom jelenlegi (budapesti) állásomat és el kellene

mennem nemzetiségi vidékre mint jegyző vagy tudom is én mi? mert ma nem az a fontos, hogy megéljünk, hanem hogy úgy éljünk és ott éljünk, ahol abból a köznek van haszna.”

Magam is azt hiszem, hogy a kisebbségi sorsban felnőtt emberek közreműködésére nagy a szükségünk; nélkülök a nemzetiségi kérdést nem tudjuk nyugvópontra vinni és a békét állandósítani. Ha nem volnék pesszimista a közigazgatási rendszabályok hatása iránt, arra is gondolhatnék, hogy ilyen, a kisebbségi életet saját bőrükön megtanult erdélyi és felvidéki fiatal magyarokat kellene a vármegyékbe kisebbségi tanácsadóként küldeni, nemcsak a egyes nemzetiségű, hanem a tiszta magyar megyékbe is, hiszen legfőbb célunk a magunk magyar népe felvilágosítása és nemzeti-ségi kioktatása kell, hogy legyen. De ily kivihetetlen tervezgetés-nél sokkal többet ér a purgatóriumot kiállott fiatalok tanuságtétele a helyes út, a jól felfogott kemény magyarság és a türelem mellett, amilyen tanuság ez a levél, vagy a Magyar Nemzetben legutóbb megjelent az a nyilatkozat, melyben az erdélyi író utasította vissza a mai helyzetben az Elnémult harangok romantikájának színpadon vagy filmen való felmelegítését. Ez a romantika még a maga idejében is irreális és sikertelen volt: az olvasóközönség ellágyult érzések közt lelkesedett. Rákosi Viktor könyvéért, s ugyanakkor makacsul, értetlenül, reménytelenül bezárta fülét Bethlen István gróf, a fiatal erdélyi politikus segélykiáltása elől, mely romantikus mélabú és üres fogadkozás helyett hideg számolást, a veszteségek tudomásulvételét és a pusztuló magyarság megsegítését kívánta. Ma talán, a visszatérés öröme-ben, messzebb hallatszik az erdélyi hang és higgyék el a kisebbségi élet megedzettjei: minél többször és minél erősebben emelik fel hangjukat az anyaországban, annál könnyebben űzhetjük el a láthatár szegélyén már-már feltűnedező rózsaszínű illúziókat.

KISEBBSÉGEK ÉS TÖBBSÉGI TARSADALOM

1941 március 2

Már korábban rámutattam a kisebbségi kérdés sokoldalú voltára és hogy ez a bonyolultság leginkább bűnös a nézetek eltéréseiben és a zavarban, mely manapság e kérdéseket illetőleg még rendezettebb agyvelőkben is uralkodik. A kisebbségek dolgában mindenkinek van valami saját szempontja, s ahelyett, hogy a kérdés minden elágazását figyelemmel kísérné és aszerint alakítaná véleményét, egyszerűen a szívéhez közelálló szempontot érvényesíti, azaz a dolgot egyszerűsítve, a való élettől elvonatkoztatva, gyakran doktrinér módon kezeli. Az egyik még soha sem látott kisebbségi embert, s ha például hivatása következtében egyszer találkozik is ilyennel, csodálkozik, hogy nem az ő többségi nyelvét beszéli és azt várná, hogy mondjon le nyelve használatáról. Ez a kívánság lehet jámbor szándék, lehet határozott parancs, vagy akár hosszú „nemzetpolitikai” értekezés, melynek nem is rosszakarat, hanem csak tájékozatlanság, a saját szubjektív szempont túltengése az alapja. Kisebbség és többség közt a beszélgetés gyakran folyik ily személyes mederben: az iparosok például a konkurrencia növekvése vagy fogyása szerint ítélik meg az egész kérdést s a dolog természete szerint hajlamosak az anyagi, megélhetési szempontok kiemelésére. Egy nyugalmazott kisebbségi főtisztviselő a szerkesztőséghez írt levelében egyenesen kétségbe

vonja a nemzeti és vallási kisebbségek történeti párhuzamosságát és a türelemnek, szelídségnek, emberiségnek azt a nagy szerepét, melyet ezeknek az erényeknek a kisebbségi béke létrehozásában tulajdonítottam. Szerinte „a kisebbségi kérdés kiéleződése egybeesik a megélhetésért folyó küzdelem mind nehezebbé válásával, a krónikussá lett gazdasági válságokkal. A kisebbségi kérdés bekapcsolódott a szociális kérdésbe, ennek megoldása nélkül teljesen lehetetlen amannak gyökeres megoldása”. És utána kimutatja, hogy a parasztok közt nincs kisebbségi eltérés, mert közöttük „egyik a másiknak nem veheti el a megélhetését, azaz a földjét, miért is a paraszt a megélhetés nehézségét nem egymásban (tehát nem kisebbségi alapon), hanem mindnyájukat egyformán érintő közös tényezőben (tehát osztály-alapon) látja”. Viszont a kisebbségi küzdelem és ellenszenv lehetősége azért nagyobb az iparos- és kereskedő-osztályban, s a legnagyobb a hivatalnokok közt, az intelligenciában, mert itt a nemzetiségi küzdelem könnyebben válik kenyérharcná, hiszen a győztes nemzetiség olyan állásokkal és javakkal láthatja el saját embereit, melyek előbb még más nemzetiségek kezén voltak, — írja a kisebbségi téren sok tapasztalattal rendelkező levél.

A kenyérharc kétségtelenül ott ólálkodik a nemzetiségi kérdés háttérében, s történeti példáink vannak rá, hogy nem egyszer brutális meztelenségben merészkedik elő és fosztja meg a kisebbséget életlehetőségeitől. A *numerus Valachicus*, mely a dolgok mechanikája folytán előbb-utóbb bevallottan is *numerus nullus*-szá vált, csak egy példa a „contemporain” Európa elég szomorú történetéből. De még legszélsőbb formájában sem lehet kizárólagosan materialista jellegű a kisebbségi kérdés, mögötte mindig ott van, anyagivá át nem változtatható szellemi potenciaként, a nemzeti öntudat. S éppen mert a kisebbségi eltérések elsősorban és lényegükben lelki gyökerűek, lelki gyógy mód nélkül még akkor sem oldhatók meg, ha egyébként sikerülne is az egymással szem-

benálló népek közt minden anyagi nehézséget közmegelegedésre kiküszöbölni és mindkét félén mindenkinek megélhetését biztosítani. Még ilyen szerencsés esetben sem remélhető, hogy leszáljon közénk a béke galambja, ha ki nem vetjük lelkünkől a gyűlölséget és be nem fogadjuk, szívesen látott, kedves vendégként, a türelmet és szeretetet. (Oh, mily extravagancia! korhol dohogva az örök korszerűség.)

Nem lenne reális dolog lebecsülnünk az anyagiak jelentőségét, s az is bizonyos, hogy a nemzetiségi küzdelem nem ülhet el, nem is ült el soha addig, míg az egymással szembenálló felek kölcsönösen bele nem nyugodtak egymás gazdasági megerősödésébe. Itt azonban már eleve különbséget kell tennünk a többség és a kisebbségek között. Gazdasági kiegyenlítődés, valamint lelki megbékülés elképzelhetetlen anélkül, hogy a többség, melynek adnia kell és amelynek akaratától függ a kisebbek kielégítése, ne legyen önmaga is kielégítve, azaz legalább is oly rendezett viszonyok között, melyek emberileg lehetővé teszik neki, hogy vidáman, jókedvűen, bőkezűen adjon másoknak. Anonymus elbeszélése szerint Árpád vezér volt ily jókedvű adakozó, de nem lett volna az, ha nincsenek nagy földjei és maga is szűkös viszonyok közt teng fejedelmi törzsével.

Itt persze a dolgokat megint hiba lenne tisztán anyagelvileg tekinteni. Nem arról van szó, mintha a magyarság mint többségi nemzet csak akkor engedne másoknak hivatalt és keresetet, ha már előbb minden magyar ideális módon el lenne látva. Hanem arról, hogy a kisebbségi kérdés *végleges* megoldásához szükséges türelmi gondolkodásnak vannak társadalmi és gazdasági előfeltételei, s ezek röviden olyképp fejezhetők ki, hogy előbb a többségi társadalomban kell érvényesíteni azt a magasabb igazságosságot, melynek kifelé türelemmel párosult érvényesítése hozza létre a népek közti békét ebben az országban. Másként kifejezve: hogy igazságot tehessünk másoknak és hogy méltányosak lehessünk

hozzájuk, ahhoz előbb önmagunk iránt, saját véreink közt kell megtalálnunk a méltányosságot.

A történettudomány majdnem száz év óta tanítja, hogy minden állami és társadalmi jelenség összefügg egymással, s ennélfogva lehetetlenség jó külpolitikát csinálni anarchiában leledző, rendetlen belpolitikával, amint hogy a gazdasági viszonyok romlása idején, régi korokban a bírák ajándékokat fogadtak el, s a tanárok rosszul tanítottak. Ugyanily kapcsolat áll fenn a társadalom belső berendezettsége és a kisebbségi dolgok között is. Az a társadalom, melynek mélyén ellentétes erők és érdekek, szétválás és gyűlölet működik, alig fog ráakadni azon eszközökre, melyekkel a rajta kívülálló, de vele szoros történeti kapcsolatban lévő kisebbségek életében valósíthatja meg azt a békét, melyet éppen ő is nélkülöz. Türelmet és szeretetet követelni a szomszéd iránt akkor, mikor saját portánkon sem honol egyik sem, bizonyára gyermekes dolog volna; türelmet prédikálni felebarátainknak, ha önmagunkat egyben-másban elnyomottnak éreznők: több lenne, mint amit követelni lehet a történeti embertől, aki soha nem volt és talán nem is lesz szent.

Ennek megértésével közel jutottunk az oly sokoldalú nemzeti-ségi kérdés egyik fontos szelvényéhez. Széchenyi István is egy időben követelte a magyar paraszt szabaddá tételét, a nemes és főúr egyensúlyba jutott, adósságmentes, megelégedett, gazdag életmódját, s emellett a kisebbségeknek minden méltányosság megadását. Ma sem képzelhető el, hogy anyagi gondok miatt egymás közt marakodó vezető rétegek az ő türelmetlen kenyérharcukban felemelkedjenek a kívülállók, a tegnapi ellenségek türelmes, természetjogi kezeléséhez, ami végtére is minden békének elengedhetetlen conditio sine qua non-ja az emberi térségben, népek és emberek között. És itt senki sem kívánhatja az adatok részletezését, hiszen mi sem világosabb és érthetőbb, mint hogy a harmincadik életévüket megért művelt fiatalemberek, alacsony fizetéssel,

biztosítatlan jövővel, mely a házassodást messze ködös jövőbe tolja, hozzáférhetetlennek lesznek a mások iránti türelem parancsainak, s elfásultságukban egyetlen szociális igazságot várnak, a sajátjukat! Nem véletlen, hogy Széchenyi és Deák nemzedékében is azok tanúsítottak reális állami és kisebbségi érzéket és gyakorolták ezt az Ausztriával és nemzetiségekkel való kiegyezés nehéz munkájában, akik mint középbirtokosok anyagi biztonságban éltek, viszont a „pipás nemesek”, a bocskorosok rendje minden szélsőséges izgatásnak melegágya volt 48 előtt és 67 után egyaránt.

Megnugodott, belső békéjét élvező középosztály mellett talán még lényegesebb volna az alsóbb társadalmi osztályok egészséges belső integrálódása. Nem azért, mintha az agrárlakosság tömegeinek nagyobb érvényesülésétől mechanikusan lehetne várnunk a nemzetiségi harcok elcsendesülését, mint ahogyan a fentebb idézett levél szerzője elképzei. A magyar paraszt, s talán minden más paraszt is csak addig közömbös a kisebbségi kérdés iránt, ameddig az műveltségét és érdeklődési körét meghaladja, aminthogy a még kezdeteikben leledző népfőiskolákon már ma is megfigyelhető, hogy a gazdaifjak a magyar történet nemzetiségi kérdései iránt erősen érdeklődnek, persze érthető módon egyelőre foglalkozásukkal kapcsolatban: hogyan történt, minő erők hatása alatt, hogy a magyar paraszt kiszorult az ország széles vidékeiről és helyébe mások költöztek be? Semmi okunk, semmi jogunk nincs kétségbevonunk, ha egyszer a magyar parasztság megindulna a nemzeti öntudatosulás útján, aminek elengedhetetlen feltétele az anyagi gondoktól való bizonyos könnyebbülése, akkor a kisebbségi kérdés megoldásához is éppoly mértékben hozzájárulna, mint más politikai kérdéseinkhez. Sőt némely megfigyeléseink alapján bizonyosra vehetjük, hogy az öntudatosult parasztságra éppen a kisebbségi dolgokban várna a legnagyobb feladat, a problémának teljes és végleges megoldása. Ezt nem a korszerű vér- és talaj-elmélet hatása alatt állítjuk, hanem egyszerű történeti tények alapján. Ezek

azt mondják, hogy amíg a régi történeti osztályok, főurak és középnemesek vezették az országot, nem voltak nemzetiségi küzdelmek, s a kisebbségek békében, megelégedetten éltek a magyar vezetés alatt. Sőt amikor már a 19. század közepére az európai irányok végkép megzavarták a különböző népek békés együttélését, ez a gyökeres magyar vezetőréteg — elég Széchenyi, Deák, Eötvös szellemét idéznünk — még egy darabig, erejének megfeszítésével, népszerűsége feláldozásával visszatartotta nemzetét a korszerű kisebbségi küzdelemtől. A középbirtokos réteg atomizálásával indult meg az új középosztály kristályosodása, mely már nagyszámú idegen elemet vett fel magába, s ezzel elvesztette azt az ősi politikai ösztönt, mely a magyarságot főként a kisebbségekkel szemben Szent István óta annyira jellemezte. A középosztályi kisebbségi politika a hetvenes évektől kezdve a mai napig legelső sorban a régi magyarság és az asszimiláltak arányszámától függ, ami külön megvilágítást érdemel egy más alkalommal. Ha azonban a mai viszonyok változásával sikerül a magyar parasztság nemzeti öntudatát történeti magyar műveltséggel egyesítve felébreszteni, akkor megtaláltuk azt a társadalmi osztályt, mely gyökeres magyarságánál, ősi józan, mérsékelt ösztönénél s idegrohamoktól nem zavart türelmességénél fogva folytatni tudja a letűnt középnemesség bölcs politikáját, s az akkorra majd kifejlett, ma persze még el sem képzelhető viszonyok közt meg fogja oldani a kisebbségi kérdést, emberiesen, méltányosan, a történeti többség államfenntartó érdemeihez és jogos igényeihez méltóan.

Bizonýára távol jövőről beszélünk, de nem utópiáról. És ne tartson vissza a magyar parasztság e politikai szerepének elképzelésétől az a körülmény, hogy manapság azok, akik, akár alulról, akár középről érkezve, a parasztság nevében szeretnek beszélni, túlnyomó többségükben sem politikai érzéket, sem emberies türelmet nem mutatnak, hanem egymás közt és ellenfeleik felé örök marakodásban hajtogatják a népimádás frázisait; hasonlóképpen

ne higgyük azt sem, hogy az egykor öntudatosulandó széles magyar rétegek olyanok lesznek, mint amivé különböző pártszervezetek szeretnék kinevelni, természetesen saját hasonlóságukra, a ma még nehezen megközelíthető tömegeket. A mult azt mutatja, hogy egészséges, belső erőktől feszülő rétegek előbb-utóbb lerázák magukról mimikrit játszó vezetőiket és megtalálják a maguk útját. Aki nem hinné, hogy a magyar parasztság is ily erőteljes réteg, melyben ott szunnyad az eljövendő kor magyar nemzete, az a nemzet, mely mai kérdéseinket egészen és magyarul fogja megoldani, az bizony elmondhatná: *Finis Hungariae*.

A NEHÉZ KÉRDÉS

1941 március 15

Nehéz és égető kérdés; annál inkább égető, minél tovább halogatjuk megbeszélését. Ezt bizonyítják azok a hangok, melyek fojtottan, hogy ne mondjam, diszkrétén, de mégis csak egyszerre több oldalról felmerültek az *Elnémult harangok* színpadi felújítása kíséretében. Herczeg Ferenc, akinek egyénisége, úgy látszik, abban az arányban nő, ahogy az írói világ töpörödik körülötte, helyesen kívánta a mult héten, hogy a darabbal kapcsolatos, az erdélyiek és magyarországiak háború előtti szerepét illető rekriminációkat hagyjuk el kölcsönösen, hogy azonban — szerinte — a nemzetiségi kérdés okosabb kezelésében a dualizmus idején az udvar akadályozott volna bennünket, az Ferenc Ferdinánd személyét kivéve, nem felel meg a történeti valóságnak. A trónörökös pedig nem volt az udvar, sőt azzal állandóan ellentétben állott, s a dualizmus sem konstrukciója szerint, sem az öreg király akarata szerint nem akadályozott bennünket, hogy az *Elnémult harangokon* való elérzékenyülés helyett, vagy talán mellett, meg ne hallgassuk az ifjú Bethlen István vészkiáltását és meg ne akadályozzuk az erdélyi föld vesztes kicsúszását a magyar kezekből. Érdekesebbek a vita körül azok a hangok, melyek megmagyarosodott családokból szálltak fel és az ellen tiltakoztak, hogy a felújított darabbal kapcsolatban különbséget tegyenek

ősi és asszimilált magyarok között. Ebbeli panaszok a Magyar Nemzethez érkeztek és az említett színdarab kritikája ellen irányultak, melyben pedig annál kevésbbé találhatók vétkeket, mert kivételesen nem elégedett meg a darab szorosán vett színi és esztétikai kritikájával, hanem dícséretes módon szemügyre vette a kort és a szerző egyéni és korbéli gondolkodását, amik végtére is a színdaraboknál is fontosak.

De a kritika ellen tiltakoztak egyesek azon a címen, hogy nem ők az „asszimilánsok”, akikről a kritikus szólt, azaz, hogy ők egyáltalában nem asszimilánsok. Néhány évvel ezelőtt, amikor először merült fel az ősi vagy régi, vagy törzsökös magyarság nagyobb érvényesülésének követelése, inkább az volt a tendencia, hogy ezekről a dolgokról jobb hallgatni; ma pedig ezek a tiltakozások arra mutatnak, hogy a hallgatás leple alatt a kérdés komollyá érik és hogy emberek gyötrődnek miatta belsejükben. Ezért tartom a kérdés tárgyalását égetőnek: nem mintha annak bármiféle állami vagy politikai jelentősége lenne a jelenben, hanem mert éppen egyének nyugtalanságáról vagy fájdmáról van szó, ami az ilyen megrögzött individualistát, mint e sorok írója, még mindig képes nyugalmában zavarni.

Józanul gondolkodó magyarok előtt nem volt kétséges, hogy amikor egy pontosan körülírt, határozott célból elkezdték a családi eredetet vizsgálni, akkor a tömeggondolkodásba olyan elemet vetettek be, mely nem volt korlátozható az eleve meghatározott cél és keretek közé. Aminthogy a színeket felismervén az emberi szem, nem volt lehetséges, hogy csak egy színt ismerjen meg és a többit ne vegye észre, színtelennek tartsa. Hozzájárult a nehézség növeléséhez az is, hogy az új szemlélet az ítéletformálást azon az alapon végezte, melyet egy korábbi alkalommal globális gondolkodásnak neveztem: azaz bizonyos származás megállapítása után általános értékítéletet hozott, tekintet nélkül az egyéniségekre. Igaz, hogy a nem-zsidó, de nem is ősi magyar származás

esetén a közvélemény tartózkodott globális ítéletek hozásától, s a „tót nem ember”-féle ízléstelenségeket senki sem akarta felújítani, de az egyéniség méltánylásától eltávolodott globális gondolkodás annyira hatalmába kerítette az embereket, hogy ezek gyakran minden külső alkalom nélkül is nyomás alatt érzik magukat, érzékenyek lesznek és hangulataikban, sőt cselekvésükben is túlzásokra, látszólag megokolatlan ingadozásokra hajlanak. Mindez arra mutat, hogy a „korszellem” következeként, bár talán annak akarata ellenére meggyöngült, veszedelembbe került biztonságérzetük. Nézetem szerint felesleges módon, mert ha a „korszellemnek” nem hódolnak meg és egyéniségüket fel tudják az alól szabadítani, akkor megint visszanyerhetik teljes és tökéletes biztonságukat. Ennek magyarázatára vegyük szemügyre azon kategóriákat, melyek szemünk láttára alakultak ki, a nem ősi magyar származás, a családi emlékezetben élő asszimiláció hatása alatt s amely kategóriákkal nem azért foglalkozunk, hogy azokba az embereket beosszuk, hanem, hogy általuk tudatosítsuk a tökéletes magyarság útját azok számára, akiknek ősei valaha kívülről indultak el nemzetünk felé.

1. Azok, akik ilyen leszármazásuk tudata alatt is tökéletesen magyarnak érzik magukat: egyebet magukról el sem tudnak képzelni, s ennek következtében idegállapotuk mentes minden izgatótságtól vagy ingadozástól. Nem rezzennek össze, ha asszimilációról van szó, nem panaszkodnak, hogy az „asszimilánsokat” ki akarják zárni a nagy közösségből, nyugalmaikat semmi sem zavarhatja meg, az sem, ha kívülről kételkedéssel találkoznak. Ilyenek többen vannak, mint gondolnók; a társadalom minden rétegében találhatók, de a legszembetűnőbbek, hogy ne mondjam: leginkább kéznél vannak közülük azok, akikben gyökeres irodalmi műveltség is tudatosította a magyarságukat. Kölcsey, Vörösmarty, Arany János kedvelői mosolyognak a származáson alapuló diskrimináció minden kísérletén, jól tudva, hogy az nem fog rajtuk. És minél

jobbak és igazabbak ezek az emberek, annál nagyobb dicsőségei a magyar szellemnek; ők a sokat emlegetett kultúrfölény igazi bizonyítékai. Sokan közülök, éppen műveltségi kapcsolataik folytán, melyek esetleg már nemzedékeken keresztül hatottak a volt városi német polgárság leszármazói, akik néha csak egy, néha három-négy nemzedék óta magyarok, de érzékük, ízlésük, politikai tapintatuk semmiben sem különbözik a régi magyarokétól. Sok ilyent ismerek, különösen dunántúli vagy szepesi embereket, s nem egyszer éreztem velük beszélve és észrevétlenül kihallgatva nemzetiségük rejtett hangjait (a szemérmesség magyar erénye is birtokukban van), hogy mégis csak nagy, hódító nemzet vagyunk a szellem világában. Ezek az emberek ismerve saját családtörténetüket, nincsenek megsértve a „törzsökösök” életjeleitől és megrendíthetetlen magyarságukban nem érzik magukat disszimilálva ilyen mozgalomtól. Nem vagyok lélekbúvár, s így nem tudom, nincs-e lelkük egyik csücskében némi keserűség, de ha van, nem a régi magyarok, hanem a korviszonyok ellen, amelyek szükségessé teszik a magyarság illetén seregszemléjét is. Egyenesen megható adataim és élményeim vannak arra nézve, mennyire megértik a magyarság mai *qui vive* álláspontját és hogy a vezetés a régi származású és magatartású rétegeket illeti meg veszedelem idején még inkább, mint máskor. Éppen ez a megértése a magyarság szükségleteinek, s a benne megnyilvánuló politikai érzék és tehetség a kétségtelen bizonyíték arra, hogy tiszta magyarok, minden *már* vagy *még* vagy *immár* nélkül, az örök magyarság tagjai, kiknek közreműködéséről nem mondhat le a nemzet.

2. Az ebbe a kategóriába tartozók hasonlóképpen tiszta magyarok, befejezett asszimiláló, sőt azon túl háborítatlan magyar élet produktumai; ők maguk is érzik ezt, akárcsak az első csoportbeliek, s ennél fogva őket is hidegen hagyja a diskrimináció zaja, mely körülöttük susstorog. Az előzőkhöz hasonlóan ők sem

tagadják meg családi leszármazásukat, mely éppen tökéletes magyarságuk miatt nem hozza őket zavarba s nem teszi kezüket tétozává. De abban mégis eltérnek az előzőktől, hogy a magyarság még külön élmény számukra; talán úgy is kifejezhetném: túlkompenzálják. Nem azzal a nyugodt természetességgel gondolnak magyarságukra, mint az előzők és mint minden régi magyar, sőt talán többször is gondolnak rá, mint esetleg szükséges volna. Nem elég öntudatlanok: ehelyett folyton lelkesek és magyarságuk fokozott lelkihangulatok forrása, bizonyára gyakran nagy nemzeti erőfeszítés létrehozója is. Kitűnő és hasznos magyarok, csak egy hiányzik belőlük: a politikai érzék. Ez az oka, hogy nemzetünk világhelyzetét, vagy pedig szociális fejlődését és annak szükség-szerűségét képtelenek megítélni, iránytű nélkül hanyódnak még akkor is, ha egyébként magas műveltségűek. Ha tőlem függne (aminthogy szerencsére nem függ tőlem), a politikai hatalom valami nagyobb mértékét nem bízám reájuk, s különösen távol tartanám őket a nemzetiségi kérdés intézésétől. Saját megmagyarosodásuk olyan nagy és oly szerencsés, boldog élmény, örömdetes érzések kútfeje számukra, hogy szívesen közölnék a többi nem-magyarral is; ebből érthető, hogy ez a kategória gyakran hajlamos olyan magyarosításra, aminőre semmi szükségünk nincs többé.

3. A harmadik csoport tagjai szintén tiszta magyarok, még politikai érzékük is kifejlett lehet, s ennyiben a második kategória nagy hibaforrásától is mentesek, de öntudatuk valamely okból nem elég szilárd ahhoz, hogy a mai viszonyok közt találva ne érezzék magukat, ha valahol asszimilációról van szó. Ezek azok, akik a magyarság megosztódásán panaszkoznak, aminek lelki háttere az a körülmény, hogy leszármazásuk ismeretében az alacsonyabb kategóriába osztatástól tartanak. Hogy mi hiányzik belőlük, vagy mi van túlkompenzálva bennük, nehéz lenne megállapítani, panaszaik azonban őszinte hangúak, a lélek mélyéről

jönnek és annak gyötrelmeit árulják el. Úgy látszik azonban, panaszaik legtöbbször a magyarság nehéz helyzetének félreismeréséből származnak: egyéni érzelmüket, félelmüket vagy sértődöttségüket nem tudják még alárendelni úgy, mint az előző két kategória emberei, az egész érdekeinek. Ha erre képesek volnának s ha megértenék, hogy a régi magyarság mai életnyilvánulásainak és életigényének körülbelül az a jelentősége, mint a római mondásnak: *res venit ad triarios*, akkor könnyebben megnyugodhatnának, ha másban nem, abban, hogy a mai élet mindenütt szenvedést, lemondást kíván, sebeket oszt mindenkinek, anélkül, hogy a jövőt illetőleg megvigasztalna. Manapság mindnyájunknak keresztet kell vállán hordania; az egyiknek előbb, a másiknak utóbb. A jövő reménye csak az egyéni lelkekben lehet, s ahol az megvan, ott a panasz elnyomható, a tiltakozás elfojtható azon nemzet érdekében, melyhez való tartozásáról az egyén meg van győződve. Ennek a csoportnak tagjaira még vár az öntudatosulás rövidebb-hosszabb útja, hogy átléphessenek az első kategóriába.

4. Vannak végül, akik a most elmúlt asszimiláció korszakában még nem hasonultak magyarrá oly mértékben, hogy hozzáférhetetlenek lennének minden külső behatás számára. Mai szóval élve: fogékonyak a disszimilációra, még pedig különböző fokozatban és mértékben. Mint tudjuk, legújabb jogszabályaink ezt lehetővé teszik: visszatérhetnek abba a nemzeti közösségbe, melyből valami okból kiszakadtak. Asszimilációjuk és mostani disszimilációjuk okainak kutatása nem tartozik ide. A nehézség csak az, hogy ez a tőlünk elvezető processzus lassan halad, s az új helyzetnek nem mindenki vonta le azonnal következtetéseit, nem mindenki él már most a törvényadta lehetőséggel. Lehet, hogy csak kevesen, lehet, hogy sokan fognak élni vele: ez részben a vonzóerők növekedésétől, hatékonyságától is függ. De ebben a helyzetben kétségtelenül nyugtalanság forrása annak a nyilván-

ságos tudata, hogy a még magyarnak számítók közül egyesek előbb-utóbb le fognak válni a nemzettestről. Hogy kik, azt nem lehet előre tudni; innen a gyanú árnyéka, mely a nemzetiségi kérdés fölött lebeg és egyéni keserőségeket okoz főként ott, ahol nem kellene okoznia. Az érzékenykedők többnyire hű lelkek és igazságtalanul éri őket a gyanú.

De nemcsak a negyedik kategória különböző fokozatai nem választhatók el egymástól; mind a négy osztály egymásba folyik, alaktalan, oszthatatlan tömeget képez, melyből nincs szabály, rendelet, törvény vagy pszichológia, amely ki tudná választani az egyeseket és beosztani az őket megillető csoportokba. Innen a kérdés kényessége, s innen a keserűség, mely az egyeseket elfogja, ha magukkal szemben jogtalan kételyt tapasztalnak. Bizonyos, hogy a ma oly korszerűtlenné nyilvánított emberiesség és türelem itt is sokat javíthatna, de teljes vigasztalást nem hozhatna. Öndeklarációk, a nemzeti érzés bizonyításai sem használhatnak, hiszen láttuk, hogy épp a legtisztább magyarokká váltak nem hajlandók ily bizonyítványt kiadni magukról, mert minden kétségnek fölötte állanak... Egyetlen, bár csak időleges remédium: hazug hallgatás, hiábavaló panaszkodás, vagy méltatlan mimikri helyett a dolgok nyílt feltárása az egyéni és közéletben, amiből persze még nem következik a megoldás. Ezt csak az az időszak hozhatja meg, mikor a magyarság vezető szerepe az asszimilációs és disszimilációs korszak teljes elmúltával megint annyira sziklaszilárd lesz, mint volt egy évezreden át egészen a tömeges asszimiláció bekövetkeztéig.

A fenti negyedik kategóriát illetőleg I. tőlem: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat, Magyar Szemle XXXIX, kötet, 1940.

EGY MAGYAR LEVÉLTÁRNOK

1942 január 18

Akik az idei kemény tél első csikorgó fagyában elkísértük utolsó útjára Herzog Józsefet, tudtuk és tudjuk, ki volt Ő; az országban azonban bizonyára kevesen vagyunk ilyenek. Akik haláláról az újságokból tudomást szereztek, aligha gondolhattak róla mást, mint hogy hivatalnokember volt, nem is nagyon magas hivatalnok, hiszen halála napján jutott a negyedik fizetési osztályba, ahová pedig ma már elég sokan tartoznak. Az, hogy az Országos Levéltár főigazgatója volt, még kevesebbet mondhat a tömegeknek. Valóban, az Országos Levéltár, azaz a legfőbb magyar állami levéltár vezetőjének aligha gyarapodott tekintélye azzal, hogy a világháború után igazgatóból főigazgatóvá tették, valószínűleg azért, mert a bécsi és berlini levéltárigazgatókat is generáldirektoroknak nevezték el. A főigazgatói cím a mi közéletünkben amúgy sem képes kiemelni hordozóját, hiszen még mindig a miniszteriális ranglétra az előkelő, s ezen a főigazgatók csak az úgynevezett segédhivatalok élén találhatók. Aminthogy levéltárat általában segédhivatalnak szokás tartani, s ennyiben talán stílszerű, ha a levéltár vezetője főigazgatói címet kap. Mert a levéltár, legyen az állami vagy megyei, városi, egyházi vagy főúri, ma is azon intézmények közé tartozik, melyeknek létjogosultságát még a művelt emberek többsége sem tudja belátni.

A rendi világban, 1848-ig, a levéltárak a mai helyzettel ellentétben nagy fontossággal bírtak, mert a magyar föld birtokosai, a nemesség az ő földjeihez való jogát csak a levéltárakban őrzött oklevelekkel tudta bizonyítani. A levéltárnokok tehát ebben az időben jogi képzettségű emberek voltak. 48 és 67 után, a nemesi birtokjog megszüntetésével a levéltári anyag is elvesztette ezt a fontosságát: nem lehetett vele birtokot szerezni vagy megtartani, s így hasznosítható cél híján egyszerűen régiséggé, jó ha nem ócskasággá süllyedt, melynek őrzésére, össze- és széttrakására megporoltására sem volt többé szükséges jogászai tehetségeket pazarolni. A magyar állami levéltárat a korábbi legfőbb kormányzások: helytartótanács, kancellária, kamara stb. irattáraiból a kiegyezési korszak alapította meg, s bár első kezelői közt még sok jogász volt, utóbb a bölcsészdoktorok nyertek tért és jutottak többségbe. Ez a körülmény sem volt alkalmas arra, hogy a levéltárügy iránt különösebb rokonszenvet keltsen. Nem mai keletűek azok az előítéletek, melyek a „filozoptereket” fejlődésre képtelen mulyáknak tartják, akik az életet mindenkor félszeg, papirosízű magatartásban töltik el s akik igaz, hogy kevés fizetést kapnak, de nem is érdemelnek többet, hiszen az év tizenkét hónapjából legalább hármat, ha nem négyet elhenyélnék s naponként legfőlebb, ha két-három órát dolgoznak. A tanügy e lebecsülése, amiben sok van a tudatlanok természetes ressentimentjából, egyúttal lebecsültté tette mindazt a pályát, melyen bölcsészhallgatók működnek: a középiskolai és egyetemi tanárságot (ez utóbbin, uram bocsá, hetenként csak öt-hat órát szokás dolgozni), a könyvtári és levéltári szolgálatot. Társadalmunknak még sokat kellene érnie és sok felelősséget tanulnia és gyakorolnia, hogy évtizedes és ma is bőségesen gyakorolt bűneit ebben a vonatkozásban jóvátegye.

Herzog József jogi tanulmányokat végzett és tisztában volt a levéltárnoki pálya hálátlanságával. Mégis ezt a hálátlan pályát

választotta, mert tiszta, önzetlen lélek volt és tudta, hogy a munkának önmagában és nem az elismerésben van jútalma. Mentora az Országos Levéltárban, ahova e sorok írójával együtt lépett be, Tagányi Károly lett, hozzá hasonlóan önzetlen tudós, akitől tényleg el is maradt az érdemeket megillető elismerésnek még árnyéka is. Tagányi soha sem jutott vezető helyre, sem az Országos Levéltárban, sem az Akadémiában, holott történetírásunk modern korszakát ma már az ő munkásságától datáljuk s ő volt a Levéltárban az, aki a magyar levéltártudományt megalapította és mindnyájunknak, minden magyar levéltárnoknak mestere és mintaképe lett. Voltak hosszú évtizedek, amikor a levéltári munka speciális jellegét csak két magyar ismerte és gyakorolta, Tagányi és Károlyi Árpád, ez utóbbi a bécsi levéltárban. Herzog József Tagányitól tanulta meg, hogy nem az az igazi levéltárnok, aki minél több ismeretlen történeti adatot hoz „napvilágra” a levéltárak sötét boltjaiból, sem az, aki minél több könyvben és értekezésben gyarapítja történettudományi ismereteinket. Nem, a levéltárnoknak ennél is fontosabb, szebb, nemzetibb feladata van. Az ő kezére nem holt értékek vannak bízva, melyeket fantázia segítségével kell a közönség számára megeleveníteni, sem pedig kuriozitások, furcsaságok, kisebb-nagyobb pikantériák és anekdóták, melyekből minden sátoros ünnepen fülönragad egyet és valamely folyóiratban közzétéve nagy tudós lesz. A kormányszékek levéltáraiban Magyarország története őriztetik, nem eltemetve, hanem élő elevenen, annyira, hogy minden elmúlt napunk képes megszólalni, ha van, aki megérti szavát. Ilyen pedig csak az igazi levéltárnok, aki a modern levéltárrendezési elvek birtokában régi korszakaink életéről olyan képet tud magának alkotni, mint senki más, még a legnagyobb egyetemi tudósok sem. A dolog igen egyszerűen megmagyarázható: képzeljük el azt az embert, aki 1980-ban mint országos levéltárnok őrizni fogja a bécsikaputéri neoromán kastélyban mindazon iratokat és levelezéseket, melyet

1941-ben a minisztériumok és főbb központi hatóságok összeírtak. Ez az ember többet fog tudni rólunk, azóta porrá vált 1941-es emberekről, mint bárki is közülünk, még akkor is, ha sokan közülünk bölcsen megsemmisítik irományaik egy részét. Ezt az 1980-ban mint országos levéltárnok őrizni fogja a bécsikaputéri delphini készült iratokkal, sem elhallgatásokkal, sem pedig prókátoros vagy korszerű frázisos okfejtésekkel: az igazi levéltárnok tévedés nélkül felismeri az igazságot és világosan megállapítja a tényeket. Nem azzal, hogy a kezelése alatt álló többmilliónyi iratot mind elolvassa, hanem kormányzástörténeti és közigazgatási ismereteivel, melyek segítségével tudja, mit hol kell keresnie és melyik hatóságnak mely referensétől mit lehet várnia. A törvényeken és rendeleteken túl azok tényleges végrehajtása is előtte áll oly őszintén, oly meztelenül, mint azt annak idején a kortársak közül még a legjobb szakértők sem láthatták. A magyar életnek megszámlálhatatlan ily keresztmetszete áll a levéltárnok rendelkezésére, s tőle függ, az ő szaktudásától, igazságszeretetétől és emberiségétől, mennyiben hajlandó a történetkutatókat ugyanezen ismeretek néhány forrásához hozzásegíteni. Mindegyikhez nem segítheti hozzá, mindegyiket csak ő ismerheti, aki speciális tudós cél nélkül, mint lelkiismeretes levéltári munkás és rendező évtizedeket áldozott életéből a rábízott iratanyag megismerésére.

Herzog József ilyen levéltárnok volt. Nyitott könyv volt számára a régi Magyarország élete, melyhez eredetileg pontos kormányzás- és közigazgatástörténeti tanulmányokkal, a helytartótanács és kamara őrási iratanyagának folytonos felhányásával és rendezésével jutott hozzá. Tanulmányait tudós értekezésekben adta elő, de nagy kormányzástörténeti, valamint újkori történeti földrajzi és települési könyveit, melyeken hosszan dolgozott, már nem fejezhette be. Tanulmányainak eredményei táplálták hivatalos munkásságát is, mely egyebek közt a magyar állami levéltár

modern reorganizálását célozta. Az első képzeteket bizonyára Tagányi Károlytól örökölte, aki először érezte, hogy a levéltárak nem suhanc, aki leszedi a szőlőt és aztán odébbáll, otthagya a megszedett tőkét, hanem szőlősgazda, akinek szeretettel kell ápolnia a rábízott növényt és ennek szervezetét meg kell ismernie. A sok „publikáló” levéltárnok közt Tagányi magára maradt, s hatalom sem adatott neki levéltárrendezési tervei megvalósítására; a világháború után gróf Klebelsberg Kuno érdeme volt az állami levéltár modern otthonának berendezése, s ebben az új házban, mely csak kívülről mutat történeti stílust, bent célszerű kis emeleteken vasállványok kilométer hosszúságú vonalain tárolja a korábban összezsúfolt anyagot, ebben az államunkhoz végre méltó otthonban indult meg Herzog József tervei szerint a modern levéltári rendező, rekonstruáló munka, mely a levéltár pontos megismerésének, katalógusok publikálásának és szélesebb, meg alaposabb tudományos feldolgozásának is előfeltétele. Hosszú évtizedek munkaprogramja volt fejében, melyből ha a mai mostoha viszonyok és korai halála miatt csak a kezdeteket valósíthatta meg, az eljövendő évtizedek benne fogják elindító mesterüket tisztelni.

Temetésén a gyászbeszédnek érdemei mellett szerénységét emlegették. Joggal; de ez a szerénység nem a mások előtt zavarba jövő, mert önmaga értékén kétségeskedő ember szerénysége volt, aki pirul, mikor nem kellene és csetlik-botlik, ahelyett, hogy egyenesen állana. Herzog József mindig egyenesen állott a lábán s ezt az erényét, mely annyira megnyerte számára barátai és ismerősei vonzalmát, én nem is nevezném szerénységnek. Nagyon jól tudta, hogy munkájából él, hogy munkája semmi kifogás alá nem eshetik és végül, hogy azt mindig, minden körülmények közt lelkiismeretesen elvégzi. Lelkiismerete tiszta volt s ez bátor öntudatot adott neki a levéltárnoki pálya tövisei között. Sem jutalmat, sem elnézést nem kért senkitől, de viszont mindenkinek

megadta a magát. Magyar úr volt: felfelé tisztességet megadó és tartózkodó, lefelé jóakarátú, melegszívű, barátságos. A ma szokásos úri formák ugyan nem voltak az övéi, de keblében ugyanaz az igazságszeretet, becsület és emberség honolt mint amely a múlt század közepének nagy nemzedékében annyi nemes úrnak típusá szövéődött egyéniségét jellemezte. Senkinek rosszat nem kívánt, mindenkit jóhiszeműleg fogadott, de ha előlegezett bizalmában csalódott, szíve egyszerre bevehetetlen bástyává meredt. Ilyen esetben magábahúzódott — ezt is gyakran szerénységnek nézték, akik a handabandázáshoz, az ellenség megöleléséhez és álarcokhoz vannak hozzászokva annyira, hogy igaz magyar urat, a történeti típust el sem tudják többé képzelni.

És ez az igaz magyar úr első generációban megmagyarosodott család gyermeke volt; a közös osztrák-magyar hivatalszervezet hozta be atyját Ausztriából. Nekem is megmutatta családjá ősi otthonát, a Dunában tükröződő, napsütötte Wachau egyik faluját. De soha nem voltak kétségei saját magyarságát illetőleg. Amint munkája és tisztessége, ugyanoly eltagadhatatlan volt magyarsága, melyen nem gondolkodott, amint az ember a tüdején és szíven sem gondolkodik, amíg egészséges. Magyarsága olyan őseréjű egészségnek örvendett, mint keveseké a régi magyar családok fiai közül. Öntudatlan, reflexiómentes magyarságához inkább csak a parasztságnak sokszor hasonlóképpen öntudatlan, tenyészszerű nemzeti érzését merném hasonlítani. Ehhez képest magatartása is mindenkor mintaszerű volt. Külsőleges hazafiság, magyarkodás, a könnyű fajsúlyú nemzetieskedés épp annyira idegen volt erkölcsi egyéniségétől, mint azoknak korszerű megnyilatkozásai ízlésétől. Ha a magyarság döntő kitérője az, hogy mennyire tudjuk megérezni a fenyegető veszedelemeket és keresni az ellenszereket és mentőeszközöket — aminthogy nézetem szerint ez az egyetlen gyakorlatilag, esetenként használható kritérium, mely egyúttal lehetővé teszi

elkülöníteni az elitet, a vezetésre hivatottakat a vezetettektől — akkor ő a legbiztosabb ítélőképességű vezetők közé tartozott. Sokszor csodáltam éleslátását nemzeti dolgokban és szinte példátlan orientáló képességét, melyet semmi sem tudott megvesztegetni vagy irányától eltávolítani. Ilyen halálos biztosan érzékelhettek régi magyarok barátot és ellenséget.

Levéltárnokaink legelsője és legjobbja a legjobb magyarok közül való volt — mindnyájan fájlalhatjuk, hogy korán itt hagyott bennünket.

MŰVELTSÉG ÉS ALLAM

1941 december 7

Régesrégen, Bethlen István mesebeli, tejjel-mézzel folyó korában kezdődött. Ez a korszak, letepervén és elfelejtven a forradalmi rendetlenséget, s erősen bízván a jólét és polgári biztonság hosszú életében, sok mindent kitermelt, amit ma alig engedhetünk meg magunknak, s ami ha akkor ártalmatlan luxusnak tűnhetett fel, mai megnehezült helyzetünkben nem minden veszély nélküli lehet. Ilyen ártatlan fényűzési cikk volt a turániszláv parasztállam elképzelése, melyet tizenöt-húsz éve vetettek fel álmodozó fiatalok, akik a „népet” történeti és társadalmi realitásaiból kivetkőztetve, ártatlan, tisztalelkű pásztorok seregének nézték, s elhitték önmaguknak, hogy a világ egyszeriben megjavul és boldoggá lesz, ha a német Közép-Európától keletre lakó népek átalakulnak parasztállamokká, s egymással szövetkeznek. Említsük meg, hogy oly népekről volt szó, melyek alig néhány éve kötötték gúzsba a trianoni Magyarországot, s melyek köréből nemhogy nem emelkedett egyetlen segítő kar, nem hallatszott egyetlen jó szó sem felénk, de minden tényleges adat arra mutatott, hogy ezeknek a népeknek nemcsak intelligenciája, hanem parasztosztálya is felelős a gyűlölség légköréért, melyben nekünk akkor élnünk kellett. Magyar ákácfa árnyékában gondtalanul hűsölő Tityrusaink mindezt nem vették észre, mert bár Európa

egy tekintélyes részének államrendszerét akarták átalakítani, mégsem voltak halvány fogalmaik sem az állam funkciójáról a népek életében, s meg voltak győződve, hogy rokokó pásztorruhába öltöztetett népi egyedek époly örök ünneppé fogják emelni a tőlük szabályozandó állami életet, mint aminő volt — minden pásztorköltemény tanúság reá — a Daphnisok és Chloék élete soha nem hervadó rózsák ölen, örökzöld pászitszőnyegen. Fiataljaink az állam eredendő bűnétől, a hatalomtól mentes nemzetközi élet hordozóivá akarták avatni a magyar szegénység osztályait, amikor szomszédságunkban Radics és Hodzsa és annyi más agrárpártvezér éles politikai érzékkel harcolt, hogy parasztságát az államnak és hatalmi eszközeinek urává tegye. De ne féltsük fiataljainkat, hiszen a fiataliságot ritkán kell félteni attól, hogy amit lelkes álmaiban valóságnak néz és kíván, azt valamikor, férfias cselekvéssel megvalósítsa. A mi pacifista fiataljaink is, akik a világi bűnöktől mentes paraszti lélek millióira vélték alapíttatni Kelet-Európa új rendjét, azóta megtértek, Paulusból Saulussá vedlettek, s ma már minden valószínűség szerint nemcsak a hatalomnak, de az erőnek és erőszaknak is híveivé szegődtek. Machiavelli, még pedig annak mai nyers, művészet, mesterség és emberiség nélküli új kiadása azonban csak egyes képviselőit, csak eredeti felfedezőit e pasztorális államelméletnek hódíthatta meg; helyükbe folyvást újak tódulnak, akik immár tán kevesebb idealizmussal, mint az úttörők, de a momentán lehetőségek pontosabb számbavételével hiszik, hogy nemzeti, vagy ha úgy tetszik, népi műveltségünk államéletünkől független és fenntartható lesz akkor is, ha például önállóságunkról lemondanánk olyan magasabb egység érdekében, aminő volt a korábban elképzelt turániszláv paraszt államszövetség.

Ma már alig hisz valaki az államélet furfangjaitól és gonoszságaitól mentesíthető ősi tiszta erkölcsű parasztállamban, s mindenki tudja, hogy a politizált paraszt, ha egyszer elérte a politi-

záltság ugyanazon fokát, melyen van az egykori nemesség és a polgárság évtizedek, több mint félszázad óta, semmivel sem fog erkölcsösebben viselkedni, mint más politizáló osztályok. A parasztromantika ez a formája végkép leáldozott, s elmúlásában talán annak is része van, hogy mind több oly egyéniséget szemlélhettünk, akik a parasztságból kilépve, politikai mezét öltöttek magukra s ez a politikai mez semmiben sem ütött el más osztályok politikai ruházatától. Az egyik parasztromantika csődjé azonban nem akadályozta a másik parasztromantika kiteljesedését, amely folyamat, azt hiszem, most közeleg a tetőhöz, honnan nincs többé fölfelé út. A parasztnak mint ősi demiurgosnak minden történeti és társadalmi előzménytől független államalkotásában nem hiszünk többé, de annál inkább kizárólagos kultúratermő erejében. Ez is romantika ugyan, de aki az összefüggéseket ismeri, s aki főként tekintettel van a külföldi hatások roppant erős voltára, az nem csodálkozik ez új romantika széles elterjedésén, sem pedig azon, hogy hívei nem pacifisták többé, hanem a hatalom korszerű bálványozóiként nyilatkozataikban naponként a magyar föld színéről eltörléssel fenyegetik azt, aki még mindig nem fogadja el tanaikat. Vitatkozni ezért sem érdemes velük, pedig fel fogásuk a népi kultúra kizárólagosságáról és egyedül értékes voltáról sokban érintkezik az államtalan műveltség elméletével. Mindkettő aránylag lényegtelennek tartja a nemzet történeti jellegű állami létét, abban alig szemlél mást, mint vezető osztályoknak, főuraknak és főpapoknak naponkénti haza- és népárulását, s így hajlandó lemondani a multról és a történeti életről, erősen híven, hogy a népi kultúra növényi tenyészetként örök, fel nem tartóztatható és elsődleges, s ha ez így van — akkor a parasztság úgyszólván ki fogja termelni önmagából az igazi magyar műveltséget, s ebben nem akadályozhatja és befolyásolhatja az, hogy birtokában van-e a történet folyamán hagyományossá vált állami rekvizitumoknak, melyek e romantika szerint a legtöbb

esetben úgyis csak a vezető rétegek függetlenségét biztosították, s ennek érdekében egyenesen az elnyomás eszközei voltak a parasztsággal szemben.

Mondom, nehéz volna az ilyen felfogás híveivel vitatkozni, s ennek előfeltételeként be kellene előtűk bizonyítanunk, hogy történeti multunk csak úgy, mint magas műveltségünk, egyformán oszthatatlan nemzeti és népi tulajdonunk és hogy a „feudális” mult parasztellenes részleteit éppúgy kell hogy műveltté váló parasztságunk saját történetévé is fogadja, mint ahogyan szinte száz év óta saját történetét látja polgárságunk is ugyanezen feudális történetben, mely pedig mindenkor ugyanannyira polgár-ellenes is volt, mint akár parasztellenes. A parasztság mint széles réteg nem akkor lesz a magyarság kifejezője, ha lemond a történeti multról és a magasabb társadalmi osztályok kultúrájáról — ha ezt tenné, a magyarság legnagyobb öncsonkítását végezné, amire még egyetlen nép történetében sem tudunk példát —, a magyar szellem és történet hordozójává csak akkor válhatnék, ha öntudatosan vállalná a multat, ha megfeledezne a saját osztályjellegéről és azt kitágítva képes lenne legalább annyira magába olvasztani a gyakran ellenséges multat, mint ahogyan tette ezt a polgárság, amikor a nemesség kezéből kivéve a szellemi vezetést, megalkotta multunk és műveltségünk ma is érvényes történeti képét, melyben valóban kevés van az ő saját polgári mivoltából. A nép öntudatosodhatik, de osztálynál magasabb egységgé nem lehet, ha nem mond le a multat illető ressentimentről és revindicatiókról; nemzetté csak akkor lesz a nép, ha vállalja és magáénak ismeri el az egész ezeréves magyar nemzetet, annak királyait, főpapjait, főurait és azok cselekedeteit és műveltségét akkor is, ha osztályszempontjából semmi dicséreteset sem talál bennük. Nincs benne kétség, hogy ha parasztságunk magyar műveltségében egyszer valóban öntudatossá lesz, az osztály szűk korlátait szétvetve, éppoly természetességgel fog nemzetté tere-

bélyesedni, mint tette ezt a mult század közepén a polgárság, s tenni fogja az ipari munkásság. A mai nehézségek nem állandóak, s el fognak múlni, mint azok az osztályváltó egyéniségek, akik a polgárságból parasztság felé nosztalgizva a mai nehézségeknek tulajdonképpeni okozói.

Nemzeti műveltség és nemzeti történet tényleg szétválaszthatatlanok egymástól. Az utóbbinak a gerince pedig az állam élete; olyan népnek, mely története folyamán nem tudott államalapításig eljutni, nincs is igazában nemzeti története, sem műveltsége; az ilyen nép nem több mint nép, azaz léte még csak a nemzetet megelőző stádiumban van. Államélet és állami öntudat nélkül nemzeti műveltség sincs, legfeljebb technikai műveltség, melynek hiányzik az időbeli mértéke s ezzel történeti realitása is. Elég egy pillantást vetnünk nemzeti műveltségünk századaira, hogy világosan felismerjük állam és műveltség meg nem szakított összefüggéseit. Vannak egészen nyilvános, félre nem magyarázható kapcsolatok; így a magyar renaissance és humanizmus kapcsolata Corvin Mátyás és utódai államéletével, vagy Balassa Bálint és az egész végvári költészeté a török-magyar harcokkal, a kuruc költészeté az ország szétszakadásával, az idegen uralommal és Thököly meg Rákóczi egyesítési kísérleteivel. De újabb polgári népi vagy nemzeti irodalmunknak is létfeltétele volt az állami mult, s annak önállóságáért, függetlenségéért folytatott örök harcok és törekvések. Amint nemzeti öntudatunk első, középkori bizonyosságai, Anonymus és a Krónikák is állami létünknek köszönhetik megszületésüket, ugyanúgy államiségünk problémáit taglalva és mérlegelve áll elő a 19. században klasszikus irodalmunk. Elkezdvé a honfoglaláskori époszoktól, köztük a Zalán futásától, tovább haladva a történeti mult tényein felgyúló lírán, a Mohácsokon és a Zrinyi szájaiba adott ódákon egész a satirikus époszokig, a Nagyvidai cigányokig és a Délibábok hőséig, melyek keserű öniróniája nem is a szerzőké, hanem az államiséga bukását végig-

szenvedő, s ezért önmagát is hibáztató magyarságé. S vajjon elképzelhetők-e Petőfi és Ady hazafias és forradalmi dalai olyan nép körében, mely lemondott a nemzeti nagylétről, azaz állami önállóságáról és megelégedett azzal, hogy földművelők és pásztorok békés nyájaként keresse és élvezze a boldogulás útját, s örvendezzen, ha nyugodt életén mások állami szervezete örködik! Ezek a példák annyira meggyőzőek, s oly megdönthetetlenül bizonyítják tételünket, hogy összehasonlításra sincs szükség, állami létre nem emelkedett népek műveltségének összehasonlítására a mi történeti képződményünkkel. Könnyű dolog elvetni történetünknek „úri” részét, s megtartani belőle az erdélyi vagy magyarországi parasztlázadásokat, de az ilyen megvető gesztus nemcsak történetunktől, de irodalmunktól, költőink remekműveitől és műveltségunktől is megfosztana bennünket. Végso fokon magyarságunkból vetköznénk ki, aminthogy kétségtelen, hogy nemzeti, s vele együtt népi jellemünk nem öntudatlan tényészet eredménye, hanem önálló állami feladataink megoldásában acélozódott, ötvöződött össze évszázadok kemény politikai küzdelmeiben, örök tudatában annak, hogy állami érzékünk legnagyobb nevelőnk s ha egyszer ez nem működhetik tovább, ha célkitűzéseink közül végleg kiesett a nemzeti állam, akkor a nemzetvége, s ezzel a magyarság vége is bekövetkezett.

Állami létünk hosszú folyamán a külső viszonyok mellett a belső társadalmi változások okozták a csomópontokat és a köztük lefolyt hullámozást. Külső nyomással szemben csak a módoszatokban volt megoszlás, nem pedig a lényegben, s nem számítva a muszkavezetőszerű hazaárulókat, egyetlen labanc, egyetlen aulik sem mondott le soha a nemzetállam létéről és önállóságáról, s egyetlen kuruc sem gyűlölte annyira az uralkodóházat, hogy államunkat kiszolgáltatta volna valamely idegen „felszabadítónak”. Igaz, hogy történetünk folyamán mindig több volt a józan ész és realizmus, kevesebb a papirosteória, mint manapság, ami-

kor illúziók nélkül szertenézve hazánkban, nem látszik feleslegesnek a fenti bizonyítás. Pedig itt még több idetartozó fogalomról hallgattunk: a hazáról, mely multunkban sohasem szülőföldet jelentett, hanem *pátriát*, mint a rómainak a római államot, nekünk a mienket, a magyart — a nemzet földbe gyökerezett voltáról, s arról, hogy a négy folyó és három hegy országa nemcsak földrajzi fogalom, hanem magyar nemzeti is, mert elődeink alkották és elődeink nélkül ez a földrajzi egység sem lenne egység, amint nem is volt az a magyar honfoglalás előtt. Még sok mindent lehetne előhoznunk, büszkén és keserűen, de sohasem lemondóan vagy lemondással. Csak némi szégyennel, hogy helyzetünk chaotikus alakulása közben nekünk kellett először beszélnünk arról, ami a nemzedékek növekvő sorában soha egy pillanatilag sem volt kétséges: állam nélkül nem vagyunk sem nép, sem nemzet, csak oldott kéve — ma, szétszórt pelyva — holnap.

TARTALOM

ELŐSZÓ

A RÉGMULT

	Lap
1. A szentistváni állam	9 X
2. A magyarság és kisebbségei a középkorban	39
3. Még egyszer középkori kisebbségeinkről	54
4. Népek egymás közt a középkorban	69
5. A nemzetiségi kérdés rövid története	85 ✱

TEGNAP ÉS MA

6. Trianon revíziója és a történetírás	181 X
7. Népiség, nemzet és állam	197
8. Schittenhelm Ede	212
9. A népi elv két arca	227
10. Politikai érzékünk társadalmi alapjairól	239
11. Nem vagyunk bujdosók	255
12. Sufflay Milán tragédiája	265
13. Bethlen István gróf és a Magyar Szemle	276
14. A „turáni-szláv parasztállam”	283
15. „Messiási szimbolum”	297
16. A szentkorona-eszme	304
17. Népek egymás közt	312
18. Zűrzavar egy lényeges dologban	319
19. Nehéz a zavart eloszlatni	326
20. Kevés a melegség	333

	Lap
21. A türelem útján	339
22. Kisebbségek és többségi társadalom	345
23. A nehéz kérdés	352
24. Egy magyar levéltárnok	359
25. Műveltség és állam	366 x

*

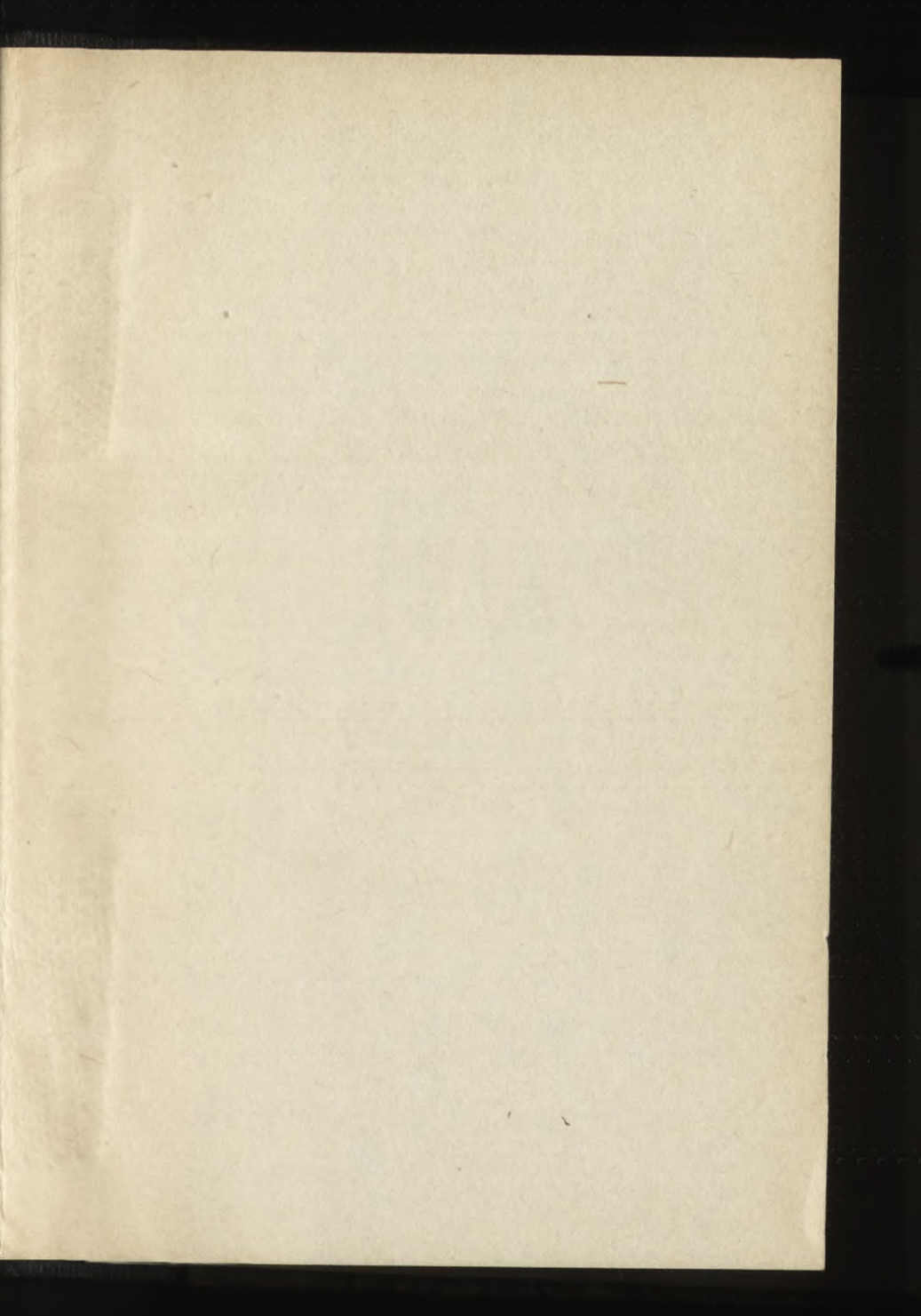
Az 1. számú tanulmány egy része a „Szent István a magyar történet századaiban” c. értekezésnek, mely megjelent a Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás által a Magy. Tud. Akadémia felkérésére szerkesztett „Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján” c. mű 3. kötetében, 1938.

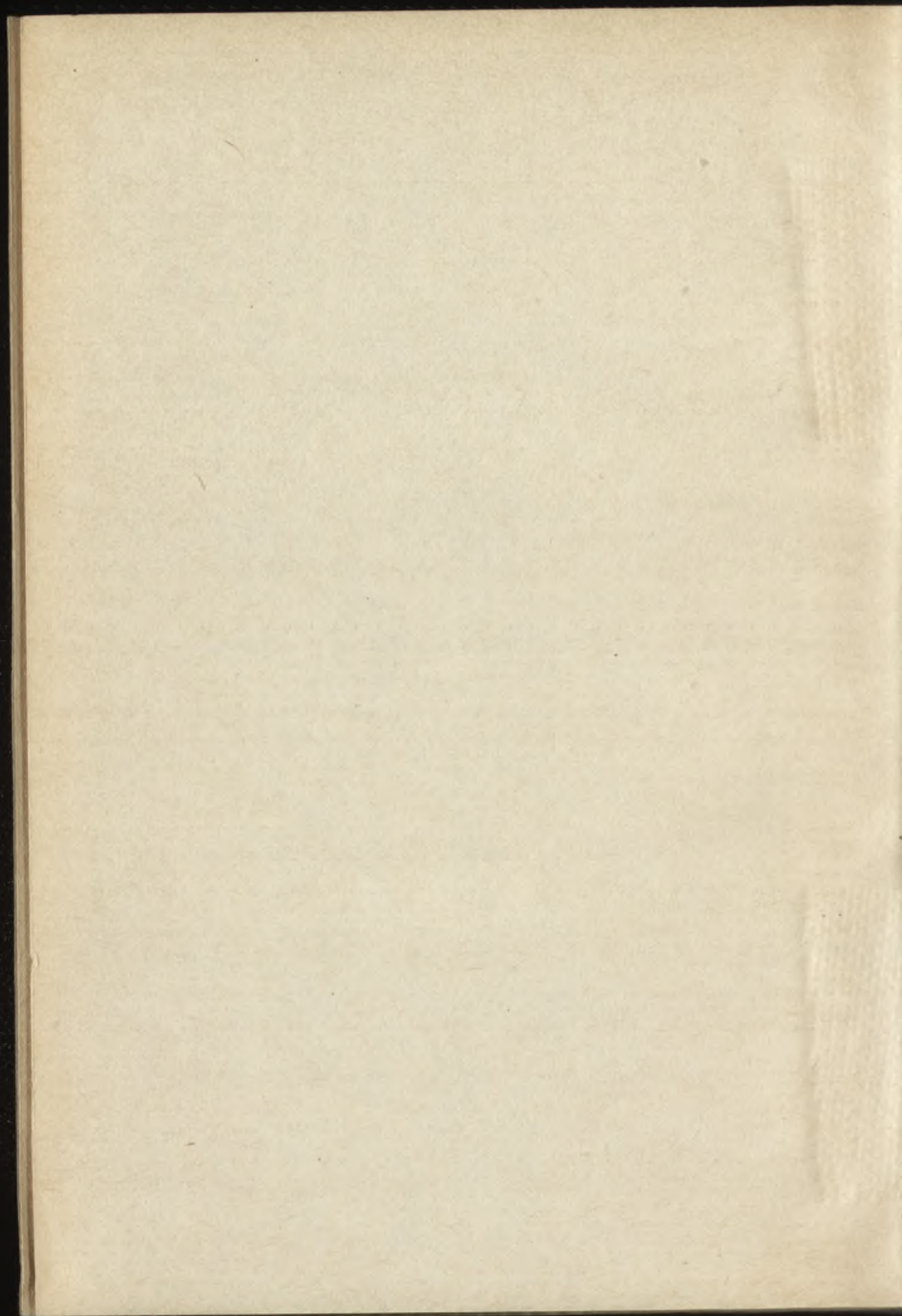
A 2—4, 6—14. szám megjelent a Magyar Szemle folyóiratban, az egyes címek alatt megjelölt időpontban.

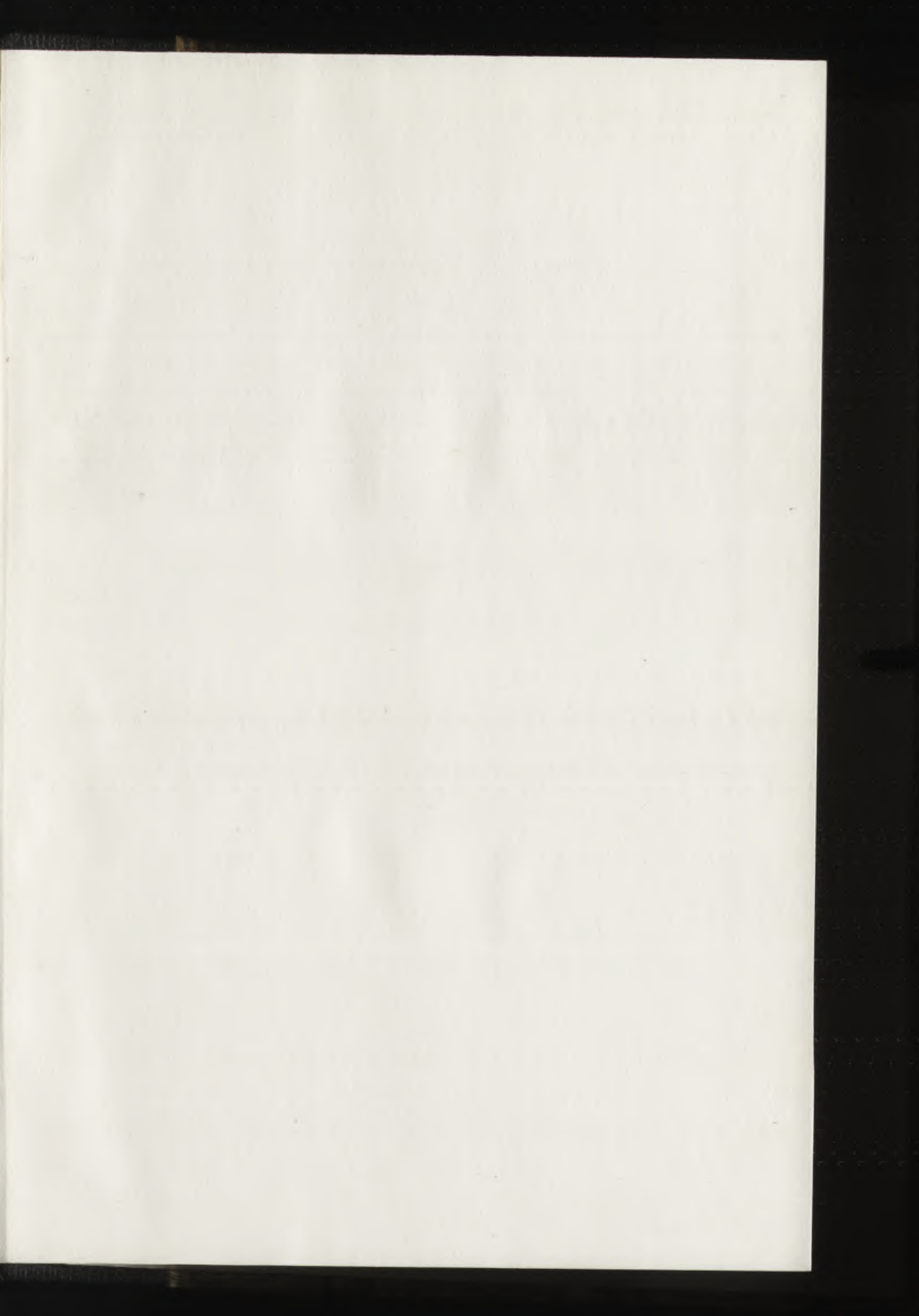
A 15—25. szám megjelent a Magyar Nemzet napilapnak az egyes címek alatt megjelölt számaiban.

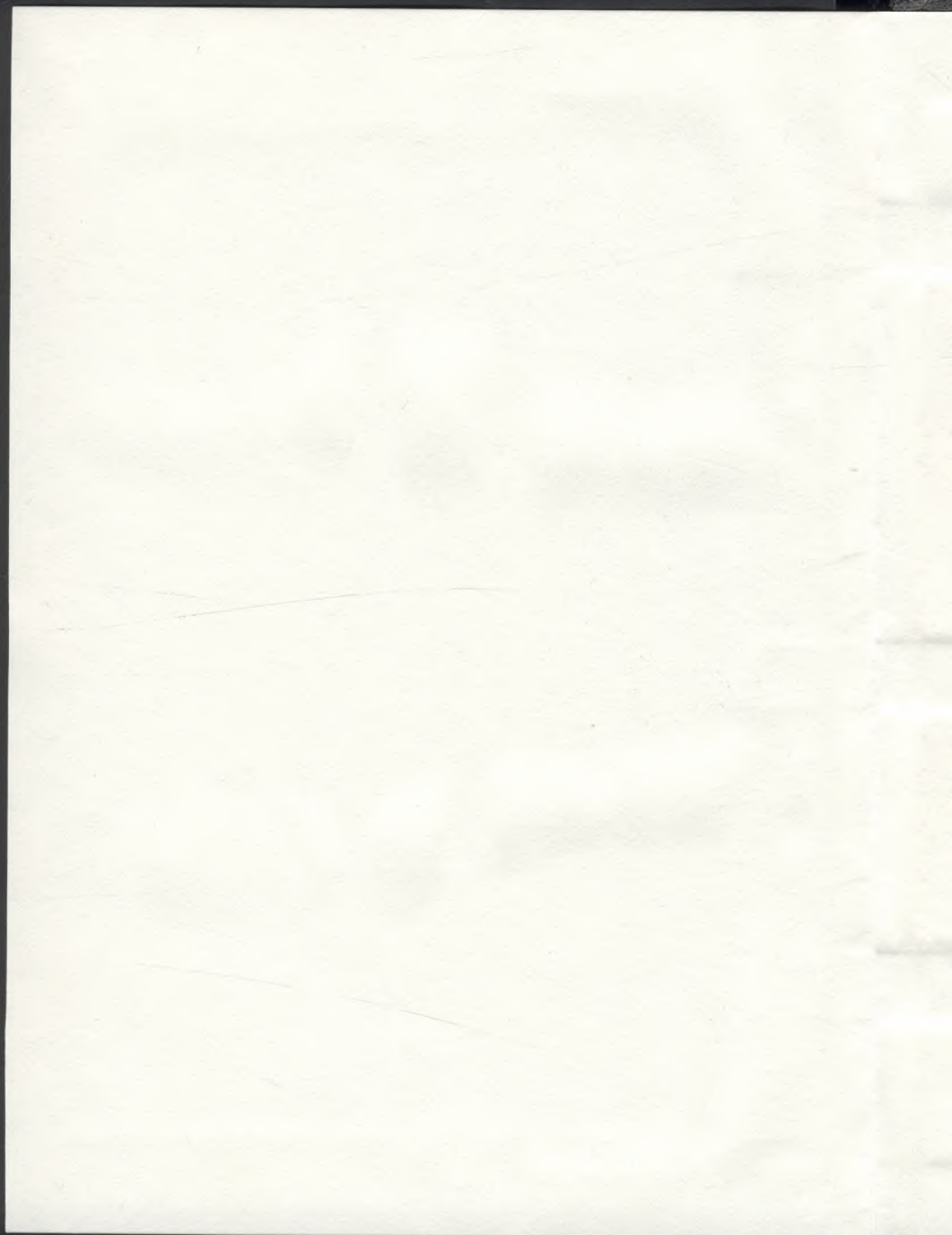
Az 5. számú tanulmány itt jelenik meg először.















Q
2
1
207.638